

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

736. SĒJUMS

Socioloģija

Socioloģijai Latvijā – 40

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA

VOLUME 736

Sociology

Sociology in Latvia – 40th Anniversary

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA

VOLUME 736

Sociology

Sociology in Latvia – 40th Anniversary

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

736. SĒJUMS

Socioloģija

Socioloģijai Latvijā – 40

UDK 316(082)
So 087

Galvenais redaktors – **Tālis Tisenkopfs**, LU SZF Socioloģijas nodaļas profesors,
SPPI valdes priekšsēdētājs

Galvenā redaktora vietniece – **Brigita Zepa**, LU SZF Socioloģijas nodaļas profesore

Redkolēģija:

Aivars Tabuns, LU SZF Socioloģijas nodaļas profesors,

Carol Schmid, Duke University, USA,

Arvydas Matulionis, profesors, Lietuvas Kultūras un mākslas institūta direktors.

Latviešu valodas tekstu literārā redaktore **Ruta Puriņa**

Angļu valodas tekstu literārā redaktore **Māra Anteniške**

Maketu veidojis **Arnis Čakstiņš**

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2008

ISSN 1407-2157

ISBN 978-9984-825-67-0

Saturs/Contents

Tālis Tisenkopfs

Priekšvārds. Profesionālisms un godaprāts Latvijas socioloģijā:
socioloģijas veidošanās un attīstība kopš 20. gs. 60. gadiem 6

Anna Stepčenko

Svešinieka socioloģija Georga Zimmela un Alfreda Šica interpretācijā
un socioloģijas svešatnība institucionalizācijas sākotnē Vācijā un Latvijā
*The Sociology of the Stranger by Georg Simmel and Alfred Schütz and Strangeness
of Sociology at the Beginning of Institutionalisation in Germany and Latvia* 15

Šis laiks tiek pētīts.

M. Grieznes un A. Tunikas intervija ar B. Zepu 32

Sabiedriskās domas pētījumu sākumi Latvijā.

S. Vaivades un I. Ilmeres intervija ar R. Kveldi 46

Jānis Daugavietis

Padomju Latvijas mūzikas socioloģija
The Sociology of Music in Soviet Latvia 52

Baiba Bela

Dzīvesstāsti kā resurss sabiedrības izpētē: Nacionālās mutvārdu vēstures projekts
Life Stories in the Research of Society: National Oral History Project 85

Vladislavs Volkovs

Jēdziena "etniskā minoritāte" satura evolūcija Latvijas socioloģijā 1991.–2007. gadā
*Content Evolution of the Concept "Ethnic Minority" in Latvian Sociology
in the Period 1991–2007* 103

Viola Korpa

Darba un ģimenes dzīves saskaņošanas izpēte kā pētījumu joma Latvijā
Research of Work-Family Reconciliation as a Field of Study in Latvia 119

Dina Bite

Mazpilsētu pētniecība Latvijā
Research of Small Towns in Latvia 135

Sandra Šūmane

Eiropas Savienības lauku attīstības pētījumu ieguldījums Latvijas socioloģijā
Contribution of European Union Rural Development Research to Latvian Sociology 148

Anita Kalniņa

Vizuālās pētniecības metodes. Kādēļ ne? 160

Tālis Tisenkopfs

Socioloģijas jaunā valoda: teorētiski modeļi, populārzinātniski skaidrojumi un esejas
mūsdienu socioloģijā
*The New Language of Sociology: Theoretical Models, Popular Scientific Explanations
and Essays in Contemporary Sociology* 168

Socioloģijas nākotne Latvijā:

diskusija Latvijas Universitātes 66. zinātniskajā konferencē Rīgā, 2008. gada 8. februārī 187

Pasaki man, ko es nezinu:

socioloģijas maģistrantūras studentu diskusija par socioloģijas nākotni 193

PRIEKŠVārds

Profesionālisms un godaprāts Latvijas socioloģijā: socioloģijas veidošanās un attīstība kopš 20. gs. 60. gadiem¹

Vai zinājāt, ka no Tālivalža Vilciņa kapavietas, kur uz granīta akmens rakstīts “Tālivaldis Vilciņš 11.01.1922 – 05.12.1997” un apakšā “Mīlestība nekad nebeidzas”, līdz Pētera Lača kapa piemineklim, kur rakstīts “Profesors Pēteris Laķis 1952–2003, Latvijas Kultūras akadēmijas dibinātājs”, Meža kapos ir 120 soļu? Raitā tempā ejot. Un ja zina ceļu.

Šis Latvijas Universitātes (LU) rakstu sērijas “Socioloģija” speciālizdevums veltīts socioloģijas četrdesmit gadu jubilejai Latvijā. Kurš notikums 1968. gadā iezīmēja socioloģijas sākotni, šajā grāmatā palicis līdz galam vārdos nepateikts. Vai tā bija pirmā disertācija, pirmais pētījums, pirmās Sociologu grupas izveide vai kas cits – lai paliek bijušo un turpmāko sistemātisko pētījumu priekšmets. Arī tas, vai socioloģija citās izpausmēs – kā protosocioloģija, sociālo ideju vēsture, sociālā statistika, ekonomiski, sabiedriski un politiski pētījumi – jau nebija aizsākusies krietni agrāk, kā to argumentējis Aivars Tabuns.² Notikums, kas radīja socioloģiju, ir turpmākās socioloģijas klusējoša vienošanās par savu sākotni.

Gadskaitlis slēpj simbolisku pašrepresentācijas kodu. Socioloģijas intensīvas tapšanas un leģitimācijas periods Latvijā bija visa 20. gadsimta septītā desmitgade – 60. gadi. Šajā laikā Latvijas Valsts universitātē tika izveidota Lietišķās socioloģijas katedra (1966), uzsākta profesionālu sociologu sagatavošana, Latvijas Radio izveidota socioloģijas laboratorija (1966), Latvijas [PSR] pārstāvis Valentīns Šteinbergs ievēlēts Starptautiskās Sociologu asociācijas padomē (1962).³ Tomēr sociologu prātos visvairāk nostiprinājies references gads 1968, kad tika publicēta Tālivalža Vilciņa grāmata “Profesiju prestižs un profesiju izvēle. Vēsturiski socioloģisks pētījums”, kurā izmantoti trīs aptauju rezultāti, Rietumu un Krievijas sociologu darbos aprobētas metodikas.⁴

Sociologu vidē ir sajūta, ka 2008. gadā socioloģijai Latvijā ir nozīmīga jubileja. Šim notikumam par godu bija veltīta Latvijas Universitātes 66. zinātniskās konferences socioloģijas sekcija “Socioloģijai Latvijā – 40”, kas notika 2008. gada 8. februārī. Grāmatā publicētie raksti vispirms tika nolasīti kā referāti konferencē, tad arī notika apaļā galda diskusija par socioloģijas tagadnes un nākotnes jautājumiem, kas arī apkopoti šajā izdevumā.

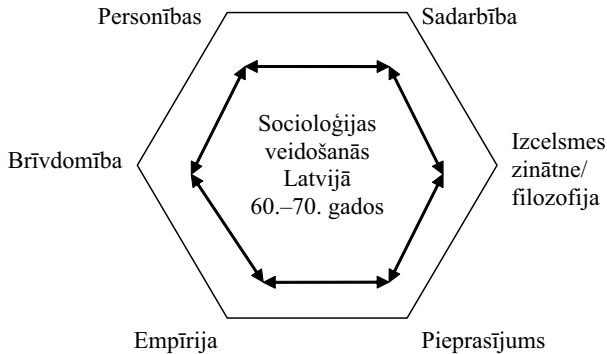
Doma par socioloģijas jubilejas atzīmēšanu un speciāla žurnāla laidiena nepieciešamību radās LU Socioloģijas nodaļas sēdē, tad tika izteikti arī priekšlikumi intervēt cilvēkus, kuri pieredzējuši nozares tapšanas laiku un aktīvi tajā darbojušies. Žurnālā ievietotas intervijas ar LU profesori Brigitu Zepu un pirmās disertācijas socioloģijā autori Ritu Kveldi, bet Annas Stepčenko rakstā izmantotas intervijas ar Jeļenu Celmu, Raiti Mezīti, Juri Rozenvaldu, Valentīnu Šteinbergu. Jānis Daugavietis, pārlūkojot Latvijas socioloģijas vēsturi mūzikas socioloģijas gaismā, historiogrāfiski

analizējis sociologu Oļega Pavlova, Ritas Kveldes, Valentīnas Asmolovas, Tāļa Tisenkopfa 70.–80. gadu darbus, aplūkojis arī muzikologu Arnolda Klotiņa, Joahima Brauna, Ingrīdas Zemzares, Mārtiņa Boiko devumu mūzikas socioloģijā un izmantojis intervijas ar šiem cilvēkiem, lai parādītu socioloģijas veidošanās apstākļus un gaisotni padomju laikā.

Filozofs Karls Jaspers – un nedrīkstam aizmirst, ka filozofija ir socioloģijas cilmes zinātne gan Latvijā, gan daudzviet citur pasaulē, – raksta: “Sākums ir kaut kas cits nekā sākotne. Sākums ir vēsturisks, un veiktā domāšanas darba dēļ tas pēctečiem rada aizvien pieaugošu priekšnosacījumu daudzumu. Bet sākotne vienmēr ir avots, no kura rodas ierosme filozofēt. Tikai caur to kļūst būtiski saprotama tagadējā un iepriekšējā filozofija.”²⁵ Šos vārdus var attiecināt arī uz socioloģiju. Lai gan žurnāla tēma ir kolektīva ideja, tomēr man kā krājuma galvenajam redaktoram palicis neliels noslēpums – kuram sociologam pirmajam ienāca prātā doma, ka vēsturiski zīmīgs ir tieši 1968. gads, un palicis jautājums – kas socioloģijas piedzimšanā bija kristalizējošais fakts? Ceru, ka to mums izdosies atrisināt kādā apjomīgākā grāmatā par socioloģijas vēsturi Latvijā. Tomēr, lasot kolēģu rakstus un intervijas, bija interesanti iejusties socioloģijas tapšanas vēsturiskajā kontekstā un pārdomāt disciplīnas līdzšinējo ceļu.

Socioloģijas izveidošanās

Socioloģija Latvijā radās 60. gados kā empīriska zinātne, kuras pamatā bija vēlme lietišķi, matemātiski precīzi un kvantitatīviem līdzekļiem pētīt sabiedrību. Socioloģijas rašanos noteica apstākļu kopums, kurā, manuprāt, izšķiramas sešas faktoru grupas: empīrija, brīvdomība, personības, sadarbība, izcelsmes zinātne/filozofija un pieprasījums (sk. 1. attēlu).

1. attēls. Socioloģijas veidošanās vēsturiskais modelis Latvijā

Tajā laikā zinātnē ienāca jauni un enerģiski cilvēki, kurus intriģēja zinātnisks, matemātiski precīzs skatījums uz sabiedrību, tas atšķīrās no kokainās padomju ideoloģijas (sk. interviju ar B. Zepu). Pirmos sociologus aizrāva iespēja uzdot pilsoņiem precīzi formulētus jautājumus par precīzi definētu tēmu (sk. interviju ar R. Kveldi). Socioloģija piedzima kā *empīriska* zinātne, pateicoties kvantitatīvo metožu lietojumam. Tās no saviem skolotājiem mācījās un pašmācības ceļā apguva pirmie profesionālie sociologi.

Būtiska bija *personību* nozīme. Īpaši jāpiemin T. Vilciņa un V. Šteinberga nopelni. Pirmais no viņiem bija skolotājs šī vārda pilnskanīgākā nozīmē – socioloģiskās pieejas iedibinātājs, metožu ierādītājs, zinātnieka ētiskās stājas paraugs, varbūt mazākā mērā – organizatorisks līderis. Otrais bija socioloģijas institucionāls patrons, kurš iestājās par socioloģijas patstāvību padomju zinātņu sistēmā un aizstāvēja zinātnes, kad tās vajāja Komunistiskā partija (sk. A. Stepčenko rakstu).

Socioloģija nevarēja rasties, ja nebūtu bijis zināmas *brīvdomības* sabiedrībā un zinātnieku vidē. 60. gadi iezīmējās kā *Hruščova atkušņa* laiks, kad varēja brīvāk parudzīties uz sabiedrību, runāt un diskutēt. Intelektuālo vidi brīvdomības virzienā raisīja diskusijas starp *fziķiem un lirīķiem*, jauno un dumpīgo dzejnieku paaudzes ienākšana, atskaņas no *Prāgas pavasara* un Parīzes 1968. gada studentu nemieriem, ziņas par Vudstokas festivālu, Rietumu rokmūzikas un jauno kultūras formu pastarpināta ienākšana Latvijā, jaunie mākslas veidi, piemēram, fotogrāfija, 60. un 70. gadu jaunatnes kustības un sanākšanas, Rīgas kafējnicu kultūra, hipiju laiks, vēlāk Teātra dienas un Mākslas dienas kā brīvas komunikācijas formas.⁶ Šie garīgie strāvājumi labvēlīgi ietekmēja arī socioloģijas tapšanu, jo tie parādīja sabiedrības daudzveidību un mudināja to brīvi izzināt.

Socioloģijas tapšana bija arī savdabīga “nabas saites” pārraušana ar *cilmes zinātni – filozofiju*. Jaunās disciplīnas savrupināšanās notika filozofijas paspārnē un intelektuālajā vidē, tāpēc filozofijas nozīme socioloģijas evolūcijā nav novērtējama par zemu. Pirmā Socioloģijas katedra tika izveidota tieši Vēstures un filozofijas fakultātē, sākumā sociologi tika gatavoti vienā programmā ar filozofiem, un joprojām šī ciešā saite tiek uzturēta personisku un intelektuālu kontaktu veidā. LU darbojas aģentūra Filozofijas un socioloģijas institūts, kas iemieso ideju par abu disciplīnu ciešotni. Filozofijai vienmēr bijis raksturīgs atvērts un kritisks skats uz pasauli, un LU Filozofijas nodaļā valdošais brīvdomības gars radīja labvēlīgu vidi cilvēkiem, kurus interesēja socioloģija. Ar filozofiju sociologus saista kopīga ideju vēsture, sociālās teorijas, taču attiecības abu zinātņu starpā nav vienkāršas. Kā argumentē A. Stepčenko, gan Latvijā 70.–80. gados, gan Vācijā 20. gadsimta sākumā socioloģijas institucionalizācija filozofijas ietvaros nav notikusi bez problēmām un zināmas svešatnības. Filozofi ir socioloģiju gan aizstāvējuši, gan uzlūkojuši kā “nepateicīgo bērnu”.

Sadarbība ir vēl viens būtisks konteksta process, kas sekmēja socioloģijas veidošanos. Lasot sociologu atmiņas par 60.–80. gadiem, pārsteidz savstarpējās sadarbības intensitāte un kontaktu ģeogrāfiskais plašums, kas gan reti pārsniedza Padomju Savienības robežas. Sociologi sadarbojās Latvijā, Baltijas valstīs (toreiz – PSRS republikas) un Vissavienības mērogā gan informācijas apmaiņā, gan konferencēs, gan kopīgos projektos. Sadarbību atbalstīja institūciju vadība (tajās strādāja sociologi) un arī oficiālā zinātnes politika. Tolaik sociologi vēl nepazina vārdu “konkurence”. Socioloģijas finansējums tika veidots centralizēti, līdz zināmam apjomam tas bija garantēts, un daļa finansējuma tika atvēlēta zinātniskai apmaiņai.

Socioloģija nebūtu varējusi nostiprināties, ja pēc tās nebūtu sabiedriska *pieprasījuma*, lai gan šis pieprasījums sākumā tika veidots no augšas kā Komunistiskās partijas uzdevums – pētīt sabiedrību, analizēt sabiedrisko domu. Komunistiskā partija un padomju valdība apzinājās nepieciešamību pārvaldīt un kontrolēt padomju

tipa liberalizāciju. Taču ideju drīz vien uztvēra industriālās organizācijas, mediji, mākslas iestādes, ministrijas, kolhozi un citi saimnieciskie un politiskie subjekti. Pie lielākajām rūpnīcām, piemēram, VEF, Rīgas vagonu rūpnīcas un citām, tika veidotas socioloģiskās laboratorijas vai pieņemti darbā atsevišķi sociologi. Rūpnīcu sociologi nodarbojās ar darba zinātniskās organizācijas, kadru mainības un citiem jautājumiem. Universitātes sociologi, pateicoties Āzija Ivanova aktivitātei, viņa vadībā veica rūpnīcu un citu organizāciju pasūtītus pētījumus un aktīvi tos iniciēja. Šie pētījumi bija lietišķi, taču tika kontekstualizēti intelektuālā vidē, kura centās atsaukties uz tālaika aktuālajām socioloģijas teorijām un izmantot Rietumos izstrādātas metodes un pieejas.

Tādējādi socioloģijas tapšanas priekšnosacījumu kopums un reālā prakse izveidoja tādu socioloģijas vēsturisko modeli Latvijā, kādu to pazīstam joprojām un kurš lielā mērā izsaka arī pašreizējo disciplīnas būtību – **socioloģija ir empīriskā sabiedrības izpēte**. Visi trīs atslēgvārdi saņņojas disciplīnas vēsturē un pierādījušies 40 gadu evolūcijas gaitā: sabiedrība ir kopīgi izprastais socioloģijas pētījumu objekts; empīriskie pētījumi un metodes, īpaši kvantitatīvās, ir socioloģijas galvenais rīks; pētniecība ir socioloģiskās prakses galvenā forma. Tādu šo zinātni redz sociologi, un tā to uztver arī plašāka sabiedrība.

Socioloģijas attīstība

Latvijas socioloģijas vēsturē kopš 60. gadiem izšķirami vairāki posmi, kuri nosacīti sakrīt ar desmitgadēm. 60. gadi bija disciplīnas izveides posms, kad jaunā zinātne tika atzīta un iedibināta. 70. gadus varētu dēvēt par socioloģijas “pirmo vilni”, kad nozare izvērsās un nostiprinājās institucionāli. Galvenais uzsvārs bija likts uz pētniecību, nevis izglītību. Šajā laikā izveidojās vairāki nozīmīgi pētniecības centri, kur darbojās ievērojamas personības un sociologu līderi: Universitātē – Āzijs Ivanovs, Zinātņu akadēmijas Filozofijas, socioloģijas un tiesību institūtā – Maija Ašmane, kura vadīja Socioloģijas nodaļu, Tehniskajā universitātē (toreiz Rīgas Politehniskais institūts) – Daina Fišmeistare, kura vadīja Sociologu grupu. Šie cilvēki veidoja pirmos profesionālos sociologu kolektīvus, pieņēma darbā jaunos speciālistus, organizēja un vadīja pētījumus.

Socioloģijas “otrais vilnis” sakrīt ar 80. gadiem – laiku, kad jaunā zinātne auga profesionāli un nostiprinājās gan pētījumu, gan akadēmiskās izglītības laukā. Turpināja veidoties socioloģisko pētījumu *laboratorijas* un *katedras*, atspoguļojot institucionālās nostiprināšanās centienus. Socioloģijas katedra Latvijas Valsts universitātē 80. gados vairākas reizes mainīja nosaukumu. Vispirms tika izveidota atsevišķa Socioloģisko pētījumu laboratorija, pēc tam tā tika pārveidota par Lietišķās socioloģijas katedru, kuru 80. gadu beigās pārdēvēja par Socioloģijas un sociālās psiholoģijas katedru. Ilgu laiku Socioloģijas laboratoriju, vēlāk katedru, vadīja Āzijs Ivanovs. Viņa nopelni ir saistāmi gan ar patstāvīgas socioloģijas struktūrvienības izveidi universitātē, gan sociologu profesionālo izglītošanu, gan ar pētniecības un augstākās izglītības sintēzi universitātē. Iespējams, nekad socioloģiskā pētniecība nav bijusi tik cieši saistīta ar universitāti kā Āzija Ivanova laikā. Pēc viņa 80. gadu beigās Socioloģijas katedru turpināja vadīt Pēteris Laķis.

80. gados socioloģijā ienāca spilgtas personības, kuras jau bija ieguvušas speciālo izglītību un vēlējās piepildīt savas profesionālās ambīcijas. Šeit minami: Brigita Zepa, Aivars Tabuns, Ilze Trapenciēre, Ritma Rungule, Silva Senkāne un citi. Tika meklēti arī jauni pētījumu virzieni un interesantas tēmas. Sociologi centās izrauties no sākotnējā empīrisma arī teorētisko pētījumu virzienā. Teorētiskos pētījumus universitātē attīstīja Edvards Ožiganovs, bet Zinātņu akadēmijā – Svetlana Baņkovska, abi vēlāk pārcēlās uz Maskavu. Socioloģiskā pētniecība izplatījās arī citās augstskolās – Mūzikas akadēmijā (toreiz Latvijas Valsts konservatorija) kultūras socioloģijas virzienu attīstīja Oļegs Pavlovs, Tehniskajā universitātē lauku socioloģisku izpēti veica Elmārs Mūrnieks, Latvijas Lauksaimniecības universitātē (toreiz Latvijas Lauksaimniecības akadēmija) socioloģiskus pētījumus īstenoja Maiga Krūzmētra ar savu grupu.

“Trešais vilnis” Latvijas socioloģijā sakrīt ar 90. gadiem, kad mainījās sabiedriskā iekārta un arī zinātnes funkcionēšanas institucionālie apstākļi. Šo desmitgadi var nosaukt par socioloģijas privatizācijas laiku. Nozare vairs nevarēja izdzīvot, paļaujoties tikai uz valsts finansējumu, kas lielākoties bija domāts akadēmiskiem pētījumiem. Sociologi balansēja uz naža asmens starp izdzīvošanu specialitātē un nodarbošanās maiņu, starp komerciju un zinātni. Arī socioloģija piedzīvoja privatizāciju – sociologi dibināja firmas, atsaucās tirgus un publiskajam pieprasījumam, centās būt komerciāli, lietišķi. Tieši 90. gados nostiprinājās Latvijas socioloģijas lietišķais raksturs un pēc 80. gadu “sapņa par teoriju” tika atjaunota disciplīnas empīriskā un kvantitatīvā orientācija. Darbodamies lietišķo pētījumu laukā, sociologi tomēr mēģināja piešķirt saviem pētījumiem arī akadēmisku svaru, piedāvāt datu teorētiskas interpretācijas un akadēmiskus vispārinājumus, taču tas bija grūti. Socioloģijas galvenais uzdevums bija utilitārs – iegūt un apstrādāt informāciju atbilstoši tirgus pasūtītāju vai publiskās pārvaldes organizāciju vajadzībām un šādā veidā nodrošināt gan nozares, gan pašas sociologa profesijas pastāvēšanu.

90. gadu socioloģijā zinātniskās intereses krustojās ar komerciālām interesēm. Visvairāk cieta tieši socioloģijas zinātniskums, teorētisko pētījumu atzars. Izveidojās vairāk nekā desmit gadus ilgs pārrāvums aizstāvēto disertāciju ziņā. Pirmo promocijas darbu “jaunajos” apstākļos aizstāvēja Dagmāra Beitnere tikai 2003. gadā. Sociologi iemācījās labi strādāt pētniecisko pārskatu žanrā, taču novārtā palika zinātniskās publikācijas, grāmatas. 90. gados sociologi izveidoja arī labas attiecības ar pasūtītājiem no tirgus un publiskās pārvaldes sfēras, medijiem, pilsoniskās sabiedrības organizācijām, viņi mācījās publiskot un skaidrot pētījumu rezultātus un formulēt ieteikumus. Tādējādi socioloģija kļuva plašāk pazīstama sabiedrībā. Viena no šīs desmitgades īpatnībām ir augstākās izglītības un pētniecības dezintegrācija, proti – lietišķu socioloģisku pētījumu veikšana. Reizē ar to liela daļa disciplīnas zinātnisko funkciju attālinājās no augstskolām un akadēmiskās izglītības, jo pētījumi tika “pārcelti” uz firmām un privātām organizācijām. Valsts zinātniskie institūti, kuri arī veica socioloģiskos pētījumus, piemēram, Filozofijas un socioloģijas institūts, nebija tieši saistīti ar studentu izglītošanu. Tas notika apstākļos, kad atjaunotās valsts oficiālā izglītības un zinātnes politika bija vērsta uz augstākās izglītības un zinātnes integrāciju un Latvijas Universitātē 1990. gadā bija izveidota atsevišķa socioloģijas bakalaura programma, bet kopš 1996. un 1999. gada tika īstenotas attiecīgi maģistra un doktora programma. Socioloģijas katedru 90. gados secīgi vadīja Pēteris Laķis,

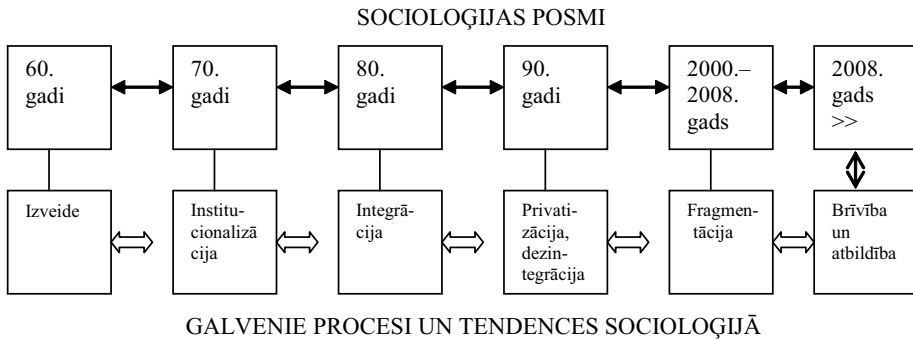
Aigars Freimanis, Silva Senkāne, Raitis Mezītis un Tālis Tisenkopfs (no 1998. līdz 2004. gadam).

21. gadsimta sākumu var raksturot kā socioloģijas “ceturto vilni”. Vispilgtāk to iezīmē fragmentācija, internacionalizācija, starpdisciplinārisms un jaunas paaudzes ienākšana. Individualizācija ir 90. gadu privatizācijas un dezintegrācijas sekas. Tā bija veids, kā socioloģija attīstījās un nostiprinājās profesionāli. Pateicoties individualizācijas ceļam, atsevišķi zinātnieki un pētnieciskie kolektīvi sasnieguši augstu profesionālo kompetenci, attīstījuši savus pētniecības tīklus, specializējušies konkrētās jomās un iekļāvušies starptautiskā aprītē. Ir izveidotas vairākas spējīgas pētnieciskās organizācijas un grupas. Individuālisma dominēšana nav “negatīvs” process, drīzāk objektīva norise. Tomēr tās dēļ nav izdevies izveidot vienotu sociologu kopienu, pa īstam saistīt pētniecību ar augstskolām un augstāko izglītību, nav izveidoti starptautiski redzami sociālo zinātņu centri. Pētnieciskās organizācijas ir visai sadrumstalotas, un pēdējā laikā tapušas daudzas nelielas pētījumu firmas, kuras dibinājuši jaunie sociologi vai ārvalstu investori. Kolektīvisms pastāvējis tikai iespējamības formā. Socioloģija kā zinātne par kolektīvu spēku pati izrādījusies visai vājš spēks – sociologi maz sadarbojušies, atsaukušies cits uz citu, vienojušies kopīgai rīcībai. Kopš 90. gadu sākuma praktiski nav aktualizēta socioloģijas kopīgā identitāte un vēsture (par to sk. arī Jāņa Daugavieša rakstu šai grāmatā), vāja bijusi kolektīvā organizācija – Latvijas Sociologu asociācija, nav izvirzīti kopīgi mērķi.

Pašreiz socioloģijas akadēmiskās programmas īsteno vairākās augstskolās – Daugavpils Universitātē, Latvijas Lauksaimniecības universitātē, Liepājas Pedagoģijas akadēmijā, Kultūras akadēmijā, Rīgas Stradiņa universitātē. Reģionālajās augstskolās izveidoti pētniecības centri, piemēram, Daugavpils Universitātē Vladimira Meņšikova vadībā darbojas Sociālo pētījumu institūts, Liepājas Pedagoģijas akadēmijā tiek veidots sociālo un ekonomisko pētījumu centrs. Tas sekmē socioloģisko zināšanu izplatību un ekspertīzes decentralizāciju.

Jaunās tendences Latvijas socioloģijā iezīmē visai cerīgu nākotnes ainu. Individualizācija kā pārbaudīts profesionālās darbības ceļš saglabāsies, taču radīsies nepieciešamība pēc lielākas atbildības un sadarbības. Mūsdienu socioloģijai raksturīga internacionalizācija un starpdisciplinārisms. Svarīgs process ir jaunas un talantīgas paaudzes ienākšana pētniecībā un zinātnē – šo paaudzi veido talantīgi maģistranti, doktoranti un jaunie zinātņu doktori, kuri līdzdarbojas projektos un paši veic pētījumus dažādās institūcijās. Divdesmitgadnieku un trīsdesmitgadnieku paaudze jau uzkrājusi pamatīgu pieredzi un profesionālo kapitālu – zināšanas, iemaņas, prasmes, kontaktus. Šķiet, ka jaunie sociologi ir akceptējuši vidējās paaudzes iedibināto individualizācijas tradīciju un daudz nebēdā par nozares kopīgo nākotni. Viņiem pagaidām nav pieticis laika vai ambīciju pārveidot profesionālo kapitālu institucionālā kapitālā – zinātniskajos grādos, amatos, varas pozīcijās, ietekmē. Jaunajiem sociologiem, šķiet, svarīgāk ir darboties projektos un baudīt dzīvi nekā “pārņemt varu” un autoritāti no vidējās paaudzes. Pēdējā laikā gan jaunie sociologi ir aktivizējušies un kopā ar profesoriem izrāda iniciatīvu, kura varētu atdzīvināt plašāku socioloģijas kopienu.⁷

Kopsavelkot pārskatu par socioloģijas vēsturisko attīstību kopš 60. gadiem, var zīmēt attēlu, kur katra desmitgade atveidota kā atsevišķs posms ar raksturīgajiem procesiem un tendencēm (sk. 2. attēlu).

2. attēls. Socioloģijas attīstības vēsturiskais modelis Latvijā

Mainīgais un noturīgais Latvijas socioloģijā

Socioloģija Latvijā 40 gados ir mainījusies. Klāt nākušas kvalitatīvās metodes un kvalitatīvā socioloģija. Notikusi pat zināma svaru kausu pārsvēršanās par labu kvalitatīvajām metodēm, vismaz spriežot pēc bakalaura un maģistra darbiem. Sociologi iemācījušies abas metodes prasmīgi apvienot.

Kas noticis ar brīvdomību? Uzdriktēšanos? Iespējams, tā ir pat mazinājusies, jo reizē ar nozares profesionalizāciju palielinājusies tās rutinizācija.

Personību atbalsts joprojām ir bijis svarīgs un izšķirošs atsevišķos brīžos. Kad 2000. gadā Universitātē bija jāveido jauna Sociālo zinātņu fakultāte, socioloģijai atbalstu sniedza toreizējais LU rektors Juris Zaķis, Senāta priekšsēdētājs, tagadējais rektors Mārcis Auziņš, prorektors Juris Krūmiņš, profesors Indriķis Muižnieks. Viņi nāca no citām nozarēm, bet aizstāvēja socioloģiju. Profesionāli izglītotu sociologu skaits šajos gados ir krietni palielinājies, ja spriež pēc bakalaura un maģistra programmu absolventu skaita, taču doktoru un profesoru skaits ir relatīvi neliels un stabils. Tas liecina, ka socioloģijas evolūcijā virzošais spēks ir bijis ne tik daudz spilgtu personību darbība kā profesionālās kvalifikācijas faktoru kopums. Skolas Latvijas socioloģijā tikai iezīmējas, pētniecības virzieni un specializācijas jomas centrējas ap līderiem, kuri apliecinājuši savas profesionālās prasmes. Paaudžu attiecības un paaudžu pēctecība Latvijas socioloģijā joprojām ir neskaidra.

Sadarbība Latvijas sociologu starpā, ja salīdzina ar laiku pirms 20–30 gadiem, ir mazinājusies, tā pārorientējusies uz Rietumiem. Sadarbībā dominē individuālie tīkli un partnerības. Izņemot Daugavpils Universitāti, apsīkusi sadarbība ar bijušās PSRS valstu sociologiem. Pašreiz sadarbība Latvijas sociologu kopienā aktivizējas, pateicoties Latvijas Sociologu asociācijas centieniem un kolektīvajām iniciatīvām.

Saikne ar izcelsmes zinātni – filozofiju – saglabājas cieša vidējās paaudzes sociologiem, bet tā vairs nav būtiska jaunajiem sociologiem, kuri mācījušies “šķirti” no filozofiem. Viņiem ir citi references avoti, tie kļuvuši “tehniskāki”.

Arī sabiedrības pieprasījums pēc socioloģijas mainījies. Klāt nākuši tirgus un mārketinga pētījumi, vairojies klientu loks. Tagad sociologiem pētījumus pasūta arī pašvaldības, ES un starptautiskās organizācijas. Socioloģiju vairs neiegrožo padomju ideoloģijas priekšraksti, taču klāt nākuši citi kognitīvie ietvari un arī barjeras, kas uzspiež zīmogu pētījumiem – liberālisms, integrācija, eiropeizācija, multikulturālisms, ilgtspējīga attīstība u. tml.

Salīdzinot ar laiku pirms 20–30 gadiem, tagad socioloģiju raksturo:

- augstāka institucionalizācijas pakāpe (vairāk socioloģijas nodaļu un studiju programmu universitātēs, pētniecisko institūtu, sociālo pētījumu firmu);
- plašāks pētījumu loks, tematiskā daudzveidība, lielāks publikāciju skaits;
- ietekšanās starpdisciplināro pētījumu jomā, mijiedarbība ar citām zinātnēm;
- lielāka naudas aprīte pētījumos;
- konkurence apvienojumā ar sadarbību (sakonkurence) kādreizējās sadarbības vietā;
- mazāka laika atvēlēšana runām un diskusijām savā starpā.

Socioloģija mūsdienās kļūst par aktīvu pārmaiņu aģentu ekonomikā, pārvaldē, tirgus procesos, pilsoniskajā sabiedrībā, kultūrā. Taču ir īpašības, kuras bija svarīgas socioloģijas pirmsākumos un kuras ir saglabājušās. Jācer, tās arī turpmāk veidos šīs zinātnes raksturu. Tās ir – profesionālisms un godaprāts. Sistēmiskām transformācijām un laikmeta lūzumam, kāds noticis Latvijas socioloģijas pastāvēšanas laikā, ir tikai pastarpināta ietekme uz šīm divām īpašībām – sociologa profesionālo stāju un ētiku. Nav tā, ka padomju laikā socioloģija bija Komunistiskās partijas izpalīdzība, bet mūsdienās tā ir tirgus kapitālisma kalpone. Profesionālisms un godaprāts vienmēr pastāvējuši Latvijas socioloģijā un vadošo pētniecības organizāciju ētosā, un tas ir mūsu disciplinā vēl nenovērtēts kapitāls. Domājot par šo īpašību izcelsmi un sākotnējo standartu uzdevumu, atkal nāk prātā personības. Cilvēki, kuri dibināja socioloģiju, prata ielikt profesionālos un ētiskos pamatus un nodot tos tālāk skolniekiem. No Tāļvalža Vilciņa, Āzija Ivanova, Dainas Fišmeistares un citiem “pirmā viļņa” līderiem stafeti 80.–90. gados pārņēma Pēteris Laķis, Brigita Zepa, Aivars Tabuns, Ritma Rungule, Ilze Koroļeva, Ilze Trapenciere. Šie vidējās paaudzes sociologi ir mācījušies pie Tāļvalža Vilciņa ne tikai matemātiskās metodes, bet kaut ko vairāk. Tāļvaldis Vilciņš bija karojis Otrā pasaules karā Latviešu leģiona sastāvā, bet viņš to neafišēja, taču aiz profesionālisma, ar kādu viņš mācīja studentiem Rietumos izstrādātas socioloģijas metodes, varēja just arī likteņa rūdītu personības spēku. Tagad zināma brīvības un atbildības daļa nonāk jauno sociologu rokās.

Latvijas socioloģija visā pastāvēšanas laikā bijusi “aizņemta” un “steidzīga” zinātne – veikti pētījumi, pasūtījuma darbi, projekti, pildīti uzdevumi sabiedrības labā gan “attīstīta sociālisma”, gan mūsdienu globalizācijas apstākļos. Praktiskā pētniecība vienmēr izvirzījusi augstas profesionālās prasības neatkarīgi no laikmeta. 90. gados pēc neatkarības atjaunošanas Latvijas sociologi integrējās Rietumu zinātnes telpā, izmantoja sadarbības tīklus, līdzdalību projektos un starptautiskās organizācijās, lai celtu savu pētniecisko kapacitāti. Arī šajos kontaktos, īpaši to ilgtspējas saglabāšanā, svarīgs ir bijis profesionālisms un godaprāts – spēja paveikt darbus kvalitatīvi un laikā, darboties starptautiskos kolektīvos, pierādīt aktivitāti, kompetenci un radošumu. Sekmīgākie Latvijas sociologi un pētnieciskie institūti ir

apliecinājuši savu zinātnisko ilgtspēju un noturību Latvijā un starptautiskā mērogā. Latvijas socioloģijas 40 gadu vēsturē ir izveidojušies nerakstīti standarti un kopīga izpratne par to, kas ir kvalitatīvi veikts pētījums un kādi ir sociologa uzdevumi sabiedrībā. Maz ticams, ka tuvākajā laikā iespējama ātra kolektīva rīcība. Drīzāk gribas ticēt jaunām individuālā radošā gara izpausmēm un uzlabotai komunikācijai sociologu starpā, kā arī komunikācijai starp socioloģiju un sabiedrību. Sociologa pienākums ir būt brīvam, patiesam un profesionālam tad, kad viņš ko dara, pēta, publicē un runā.

Tālis Tisenkopfs

Atsauces

- ¹ Raksts nepretendē uz historiogrāfisku precizitāti un visu svarīgāko notikumu, personu un organizāciju pieminēšanu, tas drīzāk ir autora subjektīvs skatījums uz socioloģijas vēsturi Latvijā, pašam darbojoties tajā kopš 80. gadu sākuma. Autors pateicas Aivaram Tabunam un Raitim Mezītim par vērtīgiem komentāriem un precizējumiem.
- ² Tabuns, Aivars (1998) *Socioloģija Latvijā: vakar, šodien, rīt*. Tabuns, Aivars (red.) *Sabiedrības pārmaiņas Latvijā*. Rīga: Jumava, 8.–70. lpp.
- ³ Turpat, 38. lpp.
- ⁴ Vilciņš, Tāļivaldis (1968) *Profesiju prestižs un profesiju izvēle. Vēsturiski socioloģisks pētījums*. Rīga. 270 lpp.
- ⁵ Jaspers, Karls (1966, tulkojums latviski 2003) *Ievads filozofijā*. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 30. lpp.
- ⁶ Tisenkopfs, Tālis (1989) *Svētki mūsdienu kultūrā*. Rīga: Kultūras ministrija, 84 lpp.
- ⁷ Lielā mērā pateicoties tieši jauno sociologu iniciatīvai, 2008. gada martā tika sagatavota Latvijas Sociologu asociācijas vēstule Izglītības un zinātnes ministrijai “Sociālo zinātņu atbalsta programmas izstrāde – pamatojums un finansējums”.

Svešnieka socioloģija Georga Zimmela un Alfreda Šica interpretācijā un socioloģijas svešatnība institucionalizācijas sākotnē Vācijā un Latvijā
The Sociology of the Stranger by Georg Simmel and Alfred Schütz and Strangeness of Sociology at the Beginning of Institutionalisation in Germany and Latvia

Anna Stepčenko

Latvijas Universitāte

Sociālo zinātņu fakultāte, Socioloģijas nodaļa

Lomonosova ielā 1, Rīgā, LV-1019

E-pasts: anna.stepcenko@lu.lv

Raksta pirmajā daļā tiek analizēta un salīdzināta svešnieka socioloģijas koncepcija mijiedarbības formu sociologa Georga Zimmela un fenomenoloģiskā novirziena sociologa Alfreda Šica interpretācijās. Raksta otrajā daļā svešnieka identitātes teorētiskā analīze tiek ekstrapolēta uz socioloģiju, kad tā institucionalizējās par suverēnu zinātņu nozari Vācijā un Latvijā. Vācijā šī situācija iztirzāta saistībā ar socioloģijas klasiķa Georga Zimmela akadēmisko karjeru. Latvijas gadījumā tiek sniegts vēsturiski empīrisks materiāls par to, kā integrētajām zinātņu nozarēm – filosofijai un socioloģijai – nācies būt svešnieces lomā augstākās izglītības sistēmā XX gadsimta 80. gados. Empīriskais materiāls par situāciju Latvijā daļēji saistīts ar autora pieredzi, daļēji iegūts no sākotnējo filosofijas un socioloģijas nodaļas mācībspēku intervijām 2008. gada janvārī.

Atslēgvārdi: svešnieks kā socioloģiska forma indivīda un grupas mijiedarbībā, tuvums un tālums, svešnieka identitāte, zināšanu relevances lauks, socioloģijas institucionalizācija.

Ievads

Svešnieka identitātes jautājums mūsdienu globalizācijas situācijā ir aktuāla empīriskās pieredzes daļa un teorētiskās intereses jautājums. Tehnikas un tehnoloģiju attīstība mūsu planētā ir sasaistījusi elektronisku impulsu tīklā, arī fiziskie attālumi kļuvuši samērā viegli un ātri pārvarāmi. Dažādu kultūru cilvēki, atšķirīgu mērķu vadīti, aizvien biežāk satiekas abpusējos virzienos – gan savā, gan svešā teritorijā. Izziņas ceļojumi, dienesta braucieni, ekonomiski darījumi, mācības, ekonomisko un politisko bēgļu statuss ir biežākie iemesli, lai cits citu vērotu un izzinātu. Šī pieredze var būt gan interesanta, gan sarežģīta. Adaptācija svešas kultūras vidē var noritēt kā veiksmīgi, tā neveiksmīgi.

Teorētiskā izpēte par svešnieka identitāti, svešības situāciju un atsvešināšanos ir plaši veikta pagātnē, un interese par šo parādību nemazinās, jo aizvien biežāk un ar lielāku skaitu svešnieku nākas sastapties. Tādēļ sociāli ilgtspējīgā attīstība kāpina atbildību un izvirza nepieciešamību cilvēkus socializēt tolerancei.

Šī raksta mērķis ir pievērsties divu socioloģijas vecmeistaru – Georga Zimmela (*Georg Simmel*) un Alfreda Šica (*Alfred Schütz*)* – svešinieka koncepcijai. Zimmels ir svešinieka socioloģijas pamatlicējs, kurš šo socioloģijas nozari iekļāvis telpas socioloģijas ietvarā, Šics svešinieka situāciju ikdienas dzīvē un savu imigranta pieredzi, emigrējot no Austrijas uz Amerikas Savienotajām Valstīm, analizējis zināšanu socioloģijas kontekstā, kas iekļaujas plašākā fenomenoloģiskās socioloģijas ietvarā.

Apzinoties faktu par socioloģijas iekļaušanu augstākās izglītības sistēmā Latvijā 1967. gadā un sarežģījumiem šīs zinātņu nozares pastāvēšanā Latvijā, radās ideja par iespēju situāciju izskaidrot, svešinieka situāciju ekstrapolējot uz jauno zinātņu nozari – socioloģiju. Šī situācija īpaši spilgti izpaudusies Vācijā saistībā ar Georga Zimmela akadēmisko karjeru. Tādējādi salīdzināšanas metodes lietojums teorijā ir Zimmela un Šica svešinieka koncepciju salīdzinājums, empirijā – Vācijas un Latvijas gadījumu salīdzinājums socioloģijas institucionalizācijas sākumstadijā. Informācijas avoti par Vācijas gadījumu ir teksti, par Latvijas gadījumu – autores pieredzes dati, ekspertu tiešas intervijas un telefonintervijas, kas notikušas 2008. gada janvārī.

I

Georga Zimmela un Alfreda Šica svešinieka socioloģijas koncepcija

Svešinieka definīcija

Svešinieka identitātes socioloģisko koncepciju Georgs Zimmels ir iekļāvis daudz plašākajā telpas socioloģijas ietvarā (1: 687–790; 764–771). Lai definētu svešinieku kā socioloģisku formu, Zimmels lieto ar telpu saistītus pretstata jēdzienu pārus – atraisītība no piesaistes kādam telpas punktam un fiksācija kādā telpas punktā (fiziskais, sociālais, garīgais), tuvums un tālums, tuvais un tālais. Svešinieks kā socioloģiska forma ir pretstatu vienība, kas iekļauj atraisītību no piesaistes telpai un telpisko fiksāciju. Tādējādi attiecības ar telpu kļūst par nosacījumu un simbolu attieksmei pret indivīdu vai grupu. “Svešinieks tādējādi nav tas ceļinieks, kā vairākkārt ticis pieminēts, kurš šodien nācis un rīt gājis, bet gan tas, kurš šodien atnāk un rīt neaizies – tā teikt, potenciāls ceļinieks, kurš, lai arī nav devies projām, tomēr nav gluži pārvarējis atnākšanas un aiziešanas atraisītību” (2: 764).

Svešinieka pozīciju tai gadījumā, kad viņš ir apmeties uz dzīvi kādā fiksētā telpas vietā, kuru apdzīvo citas identitātes grupa, būtiski ietekmē, pirmkārt, tas, ka viņš nepieder šai vietai no sāka gala, otrkārt, tas, ka viņam piemīt kvalitātes, kas nākušas līdzī no izcelsmes vietas. Tuvums un tālums, kas ir klātesošs visās starppersoniskajās attiecībās, svešinieka situācijā ir izveidojis konstelāciju, ka tas, kas atrodas tuvumā, ir viņam svešs, bet tālumā esošais ir tuvs. Svešība kopumā ir neapšaubāmi pozitīva

* *Alfred Schütz* ir vārda un uzvārda oriģinālforma, kas skaidri rāda, ka vācu valodas burts *ii* fonētiski latviešu valodā ir burts *i*. Tā kā Šics emigrējis uz ASV, tad angļu valodas vidē vācu valodas burts *ü* ticis adaptēts par vienkāršotu u burtu. Mūsdienās, mazinoties vācu valodas zinātāju skaitam un dominējot angļu valodai, nākas konstatēt, ka dažkārt nezināšanas dēļ uzvārds tiek modificēts no formas Šics uz formu Šucs – A. S.

mijiedarbības forma, jo svešie ir citi, ar kuriem notiek mijiedarbība. Svešinieks ir grupas imanents un vienlaikus tai pretī un ārpus tās stāvošs elements, tāpat kā nabags vai daudzējādie “iekšējie ienaidnieki”. Tam, kā šais gadījumos mijiedarbībā iekausējusies distancētība un atgrūšanās, ir daudz vēsturisku piemēru. Vēsturiski plaši pazīstami svešinieka socioloģiskās formas pārstāvji bijuši dažādu veidu tirgotāji – vairumtirgotāji un mazumtirgotāji, tiešie pārdevēji un starpnieki. Svešinieks visbiežāk bijis tirgotājs pagātnē, un tirgotājs kā svešinieks ir uzlūkojams arī tagadnē (3: 765). Gribētos piebilst, ka šī niansētā lomu pāreja un sasaiste veic dubultfunkciju, vienojot laikā nemainīgo tirgotāja kvalitāti, – lai arī mūsdienās tikpat kā izzuduši iepirkšanās kontakti ar svešzemju tirgotājiem, pircējam tirgotājs vienmēr un visur ir interešu svešinieks, mijiedarbībā ar to nākas būt piesardzīgam.

Alfreds Šics svešinieku definē kā mūsdienu un mūsu civilizācijas pieaugušu indivīdu, kurš tiecas iegūt pastāvīgu atzīšanu vai vismaz tolerantu attieksmi pret sevi tajā grupā, kurai viņš tuvinās (4: 533). Šica definīcija atšķiras ar konkretizācijas pakāpi un mūsdienām nu jau ierasto tolerances ideju, kas Šica darba tapšanas laikā pārsvarā bija vien teorētiska jābūtības norma, nevis politikas un kultūras definēta norma, kas regulē uzvedību.

Kopīgais abu autoru definīcijās ir telpiskā pārvietošanās, kuras rezultātā sastopas divi svešinieki – indivīds un grupa. Zimmela variantā akcents tiek likts uz grupu, kura vēro savā teritorijā ienākušo svešinieku, Šica variantā nepārprotami uzsverta svešinieka jeb neofīta, jeb autsaidera uz grupu vērstais skatiens (Šics brīvi lieto visus te minētos apzīmējumus).

Lai gan mūsdienu pasaule tiek salīdzināta ar globālo ciemu, ceļotājas lomā Austrumu zemēs vairākkārt nācies pieredzēt, kāda intensīva uzmanība tiek pievērsta svešiniekam atšķirīgā kultūras vidē, neraugoties uz izplatīto mobilitāti un kultūru kontaktiem. Ceļinieks, kurš “šodien nācis un rīt gājis”, tiek ievērots un novērots, lai arī cik klusi un neuzkrītoši mēģina izturēties. 2005. gadā Džaiপুরā, Indijā, ievērojusi tuvumā esošu vienatnīgu dārza ieskaitu anglikāņu baznīcu, brīvajā stundā devos uz turieni, lai sakoptu iespaidus un pavērotu mūsu faunai neierastās svītrainās vāverītes, kas tur droši rosījās lielā daudzumā (nebaidīšanās no cilvēkiem ir dzīvniekiem tipiska uzvedība Indijā, jo viena no ētiskajām šīs kultūras pamatnormām ir nekaitēt dzīvajam). Taču klusuma miers ilga ne vairāk kā minūtes trīs. Kādi četri bērni no netālajām mājām bija klāt un uzsāka komunikāciju angļiski. Šī norise, izrādās, tika novērota, un vēl pēc pāris minūtēm biju kādu 20 indiešu bērnu ielenkumā, un vienīgais, kas atlika, bija atvadīties no bērniem un mājīgā dārza.

Ēģiptē, līdz ko esi nogriezies no kultūrvēsturisko objektu maģistrālēm, kur pulsē Rietumu tūristu masas kustība, individuāla norobežošanās nav īstenojama iespēja. Pieminētās seno kultūru zemes pārstāv kolektivistiskas kultūras ar sablīvējuma ieradumiem, un “naivie cilvēki” kā jebkur citviet ir modri pret katru svešinieku.

Svešības multidimensiālā iedaba

Svešības multidimensiālā iedaba tiek iezīmēta, kad Zimmels piemin vēsturiski senāko, jāpiebilst, ka nevardarbīgo svešinieka tipu – tirgotāju, kurš no citām zemēm ieradies kādas grupas apdzīvotā teritorijā.

Vēsturiskā komercdarbība, kuru minējis Zimmels, piedevām pārsvarā bijusi to svešinieku ekonomiskā darbība un izdzīvošanas (bieži arī iedzīvošanās bagātībā) resursu avots, kas, ieceļodami no citurienes, kaut kādā vietā ir apmetušies uz patstāvīgu dzīvi. Klasisks piemērs tam Eiropā ir ebreji. Viņiem kā svešiniekiem ieceļošanas sākotnē nevarēja piederēt zeme kā dzīvei nepieciešamā substance tiešajā un pārnestajā – ideālajā sociālās piederības – nozīmē, tādēļ saimnieciskā darbība un ienākumu avots sākotnēji visbiežāk bijusi tirdzniecība un amatniecība, kas nostiprinājās kā tradīcija, un vēlāk tam pievienojās intelektuālā darba sfēras.

Citi Zimmela pieminētie svešinieki ir gan tādi, ar kuriem ir kāds vienojošs pamats, tātad ir kaut kāda “pozitīva svešības jēga” (5: 770), gan tādi, ar kuriem nav (vai tiek uzskatīts, ka nav) nekā kopīga. Vienojošās identitātes pozitīvās svešības gadījumos ir cilvēciskā identitāte, sociālā identitāte, etniskā identitāte, nacionālā identitāte, profesionālā identitāte, bioloģiskās ģimenes identitāte, visbeidzot, vienot var galds un gulta.

Negatīvās svešības gadījumā nav nekā vienojoša, nav nekādu attiecību un tiek uzsvērts tieši tas, kas nav kopīgs un kas ir tāls (6: 770). Šādu sociālo svešinieku piemēri ir bijuši vergi antīkajā Grieķijā, ebreji Vācijā un Itālijā tai laikā, kad viņi atnāca uz šīm vietām un apmetās tur uz dzīvi. Mūsdienās galējo sociālo svešinieku kategorijai ir piederīgi dalīti Indijā. Dalīti ir miljoniem liela cilvēku grupa, kura atrodas ārpus normatīvās varu un kastu sistēmas, un līdz ar to tai ir liegtas jebkuras sociālās tiesības.

Alfreds Šics ir papildinājis lomu uzskaitījumu svešinieka identitātei, pieminot šādas svešinieka konkrētības: pretendents iestāties slēgtā klubā; līgavainis, kas ienācis līgavas mājās (jāpiebilst, ka līgavas situācija, ienākot līgavaiņa mājās, ir identiska); fermers dēls, kas iestājies koledžā; pilsētnieks, kas pārcēlies uz laukiem (atkal piebilstams, kustība pretējā virzienā nozīmēs to pašu); jauniešauktais armijā; militārās rūpniecības strādnieka ģimene, kas pārceļas uz citu rūpniecības pilsētu; īslaicīgs viesis vai apmeklētājs; bērni; pirmatnēji cilvēki; dažādu civilizāciju indivīdu un grupu mijiedarbība. **Imigrants** (izcēlums mans – A. S.) ir būtiskākā svešinieka identitāte kopš XX gadsimta trīsdesmitajiem gadiem, kad cilvēki lielā skaitā uzsākuši atstāt dzimtās vietas politisko un ekonomisko apsvērumu dēļ. Imigrants ir svešinieka tips, kura situācijas izpēte ir Šica uzmanības fokusā (7: 533–534). Zimmela un Šica svešinieka identitātes pārstāvju uzskaitījums, kuru varētu papildināt ar mūsdienām raksturīgo tendenci svešību marķēt ar etniskās un reliģiskās identitātes robežlīniju, liecina, ka katrs ir svešinieks un visai plašā lomu repertuārā.

Tāda svarīga un ļoti plaši izplatīta svešības dimensija, kas saistīta ar iekšējo pasauli – vērtībām, interesēm, idejām, kultūvētības līmeni –, te ir tikai piemināma. Bet viss kopumā norāda, ka “ikviens esam svešinieki – gandrīz visur”, kā precīzi šo sociālo realitāti uztvēruši un pasnieguši vācu speciālisti, kas bija sagatavojuši kultūrvēsturisku, informatīvu izcīlu materiālu, kurš tika piedāvāts multimedijālā izstādē Gētes institūtā Rīgā no 2006. gada 2. oktobra līdz 2. decembrim ar nosaukumu “Ikviens ir svešinieks – gandrīz visur” (*Jeder ist ein Fremder – fast überall*).

Svešinieka būtiskākās īpašības

Objektivitāte (izcēlums mans – A. S.) ir zīmīgākā svešinieka īpašība (8: 766), kuru uzsvēris Zimmels, un šim atzinumam pievienojies Šics. Svešinieka objektivitāti Zimmels pamato ar to, ka svešinieks nav grupas sastāvdaļa, tādēļ nav iesakņots kādā no grupas daļām, nav saistīts ar kādu no grupas dzīvē novērojamām tendencēm. Svešinieks ir distancēts vērotājs un neiesaistīts notiekošajā. Viņš šai vietā nav sasaistīts ar ģimeniskām vai partijiskām interesēm, kā tas būtu šīs vietas iedzimtā gadījumā. Svešinieks sintezē sevī tālumu un tuvumu, vienaldzību un angažētību. Svešinieks ir teorētiski un praktiski brīvs, viņš savās darbībās nav sasaistīts ar šīs vietas paražām, un viņam te nav pietātes objektu. Viņš uz visu skatās bez aizspriedumiem, novēroto spēj sasaistīt ar vispārīgākiem un objektīvākiem spriedumiem un ideāliem. Svešinieka objektivitātes izklāstā Zimmels piemin kultūrvēsturisku faktu, ka objektivitātes īpašība bijusi par pamatu tai izplatītajai praksei daudzās itāļu pilsētās, ka par tiesnešiem tika pieaicināti svešinieki – personas no ārpuses (9: 767). Mūsdienās šī labā prakse, kas nodrošina neatkarīgu, uz objektivitāti balstītu tiesas procesu un spriedumu, tiek īstenota pārnacionālajās tiesu institūcijās Strasbūrā un Hāgā.

Svešinieka objektivitāte un fakts, ka attiecībām nebūs turpinājuma, ir pamatā tādai parādībai, ka sarunām ar svešinieku var būt pārsteidzoši atklāts, grēksūdzei līdzīgs raksturs. No šādas atklātības daudzi rūpīgi izvairītos ar ciešajām kontaktpersonām.

“Svešinieka objektivitāti varētu dēvēt par brīvību: objektīvs cilvēks nav ne mazākā mērā saistīts ar nosacījumiem, kas varētu ietekmēt viņa uztveri, sapratni, esošā izvērtēšanu. Šī brīvība, kas svešiniekam pat tuvuma attiecības ļauj pārdzīvot un aplūkot it kā no putna lidojuma perspektīvas, tomēr ietver dažnedažādas **bīstamas iespējas** (izcēlums mans – A. S.)” (10: 767). Bīstamās iespējas tiek saistītas ar vainīgā grēkāža meklējumiem sociālo nemieru vai konfliktu situācijās. Konfliktā aizskartās partijas (jēdzienu “partija” un “partijisks” Zimmels visai bieži lieto dažnedažādu atšķirību apzīmēšanai – A. S.) parasti konfliktsituāciju mēdz izskaidrot ar ārējiem iemesliem: kūdītāju, nemiera cēlāju, pretinieku, ienaidnieku, provokatoru aktivitātēm. Svešinieks sociālo nemieru situācijās izrādās vispiemērotākais subjekts, kuru turēt aizdomās un (vai) vainot iztraucētajā iepriekšējā *status quo* sociālajā mierā.

Svešinieka objektivitāti Zimmels turpina analizēt, to sasaistot ar universālu objektivitātes izpausmi, kas ietver visiem cilvēkiem kopīgās vispārcilvēciskās īpašības un vērtības, kuras bāzējas uz vienlīdzību. Vispārcilvēciskajā kontekstā klātesošais tuvums un tālums var izpausties kā attiecību siltums, kas ietver vēsumu, jo indivīdus saistošais spēks šajā gadījumā ir zaudējis centrieces raksturu (11: 768). Vispārcilvēciskā līmeņa konstelācijā parādās tas, ka attiecībās ar svešinieku disbalanss starp kategorijām “kopīgais” un “individuālais” nosveras par labu kopīgajam. “Svešinieks ir mums tuvs par tik, par cik mēs jūtam ar viņu kaut kāda veida – nacionālo vai sociālo, profesionālo vai vispārcilvēcisko – vienlīdzību; viņš mums ir tāls, jo šī vienlīdzība mājo ārpus viņa un mums, un mūs abus tā vieno vien tādēļ, ka tā vieno daudzus. Šajā nozīmē arī visciešākajās attiecībās vējo viegla svešība. Erotiskajās attiecībās iemilēšanās pirmajā stadijā uzsvērti tiek noraidītas jebkādas vispārinošas domas: tāda mīla kā šī vispār nekad nav bijusi, ne iemilētā persona, ne mūsu izjūtas ne ar ko nav salīdzināmas. Atsvešināšanās – grūti izšķirt, vai tā pastāv kā cēlonis vai kā sekas – iestājas tai mirkli, kad izzzūd vienreizības izjūta; skepticisms par šīs mīlas vērtību pašai par sevi un mums

abiem sasaistās ar domu, ka ar to ir izpaudies vispārējs cilvēcisks liktens, ka esam pieredzējuši tūkstošiem reižu pārdzīvotu pārdzīvojumu un ka gadījumā, ja nejauši nebūtu sastapušies ar šo personu, tieši tādu pat nozīmi mūsu dzīvē būtu ieguvusi kāda cita persona” (12: 769).

Šo svešinieka objektivitātes īpašības pārnesumu uz erotiskajām attiecībām Zimmels meistarīgi sasaistījis ar vispārīgo, kopīgo visiem šai attiecību veidā un, turpinot tās iztirzāt, tālo, svešo erotikā pielīdzina ēnai, citviet miglas dūmakai erotikā, kas, ciešajam ķermeniskumam atraisoties, saucas par greizsirdību.

Ja salīdzinām abu socioloģijas meistarū uzrādītās svešinieka īpašības, tad objektivitāti kā pirmo svešinieka pazīmi minējis arī Šics, bet piesaistījis to svešās grupas ikdienas dzīves norišu izziņai un tam, kā svešinieks uztver mēs-grupas ierasto ikdienas domāšanu. Svešinieka izzinošais skatījums uz novērojuma grupas ikdienas rīcību un domāšanu spēj pamanīt aprobežotību, dīvainības, krīzes potenciālu. Mēs-grupai pašu domāšana šķiet nevainojama, un ierastā dzīve tiek uzskatīta par normālu un nesatricināmu (13: 547). Tālis Tisenkopfs šai vietā pievienojis savu interpretāciju: „Droši vien svešinieka objektivitāte nav absolūta, tas ir cita, ārnieka skatījums uz grupu un vidi, kas brīvs no šīs grupas stereotipiem, ideoloģijām, normatīvās kultūras; šo objektivitāti kā svešinieka pazīmi aktualizē tieši „uzņemošā” grupa, savukārt pats svešinieks iekšēji objektīvs nemaz nejūtas, gluži pretēji, viņš bieži jūtas pārāk subjektīvs un atšķirīgs, kas liek viņam elastīgi piemēroties.”

Cita interpretācijas iespēja būtu tāda, ka skats no malas sev svešā vidē spēj pamanīt to, ko šīs vides iemītnieki vairs nepamana, jo rīkojas pēc ieradumu automātisma. Un Šics faktiski situācijas analizē izmanto lomu triādi, notiekošo „savējo un svešo” mijiedarbību analizē no trešās personas – vērotāja – pozīcijas.

Otra svešinieka pazīme, kuru Zimmels uzrādījis, cieši piesaistītu objektivitātes īpašībai, vien norādot uz krīzes un riska situācijām, kad objektivitāte izpaužas kā potenciāla “bīstama iespēja”, kad aktualizējas jautājums par svešinieka uzticību un uzticēšanos svešiniekam. Šics šo īpašību skaidri nodala un sauc tieši. Otrā būtiskākā svešinieka īpašība, kā to formulējis Šics, ir svešinieka “**apšaubāmā lojalitāte**” (14: 546) (izcēlums mans – A. S.).

Svešinieka apšaubāmā lojalitāte Šica interpretācijā kļūst īpaši pamanāma tad, kad svešinieks nespēj nomainīt savas izcelsmes grupas kultūras modeli pret svešās grupas kultūras modeli un tādējādi kļūst par marginālu cilvēku ar neskaidru identitāti. Piedevām viņš izpelnās šai gadījumā, pirmkārt, svešās grupas izbrīnu par to, ka viņš nepieņem šīs grupas, tāpat vislabāko, dzīvesveidu, otrkārt, svešās grupas pārmetumus par nepateicību, jo tā taču devusi viņam patvērumu un aizsardzību. Par šīs situācijas hermeneitisko problemātiku Šics izteicis lielisku frāzi par to, ka svešās grupas dotais patvērumus ienācējam ir gluži citas kvalitātes vieta un lieta. Šī mēs-grupai drošā un mājīgā vieta svešiniekam ir “labirints, kurā pazaudēta jebkāda orientācija” (15: 547).

Labirinta simbols ir relevants simbols ikdienas apziņas fenomena izpētei, iekļaujoties svešās grupas dzīvē. Tās vērtības, ieražas, tikumi, likumi, orientāciju sistēmas, institūti, etiķete – viss, kas mēs-grupai pašsaprotams, jo ir kā akmenī iecirsts domāšanā un uzvedībā ar nekritisku ieradumu spēku, tas viss – vērotājam no malas ir vien daļēji saprotams, nesakarīgs, pretrunu pilns. Viss, kas ikdienas apziņā,

to analītiski izvērtējot, ir nelogisks un ambivalents, mēs-grupas ietvaros perfekti darbojas, bet svešinieka situācijā saprast šīs konstrukcijas, saskaņā ar tām darboties un dzīvot jaunajā vidē ir kā pastaiga pa mīnu lauku.

Lai izdzīvotu, sasniegtu mērķus, veiksmīgi darbotos, svešiniekam jāuzsāk apgūt svešās grupas zināšanu relevances lauku. Svešās kultūras modeļa izzināšana uzsākama ar valodas apgūšanu un aktīvu lietošanu. Tas ir visai sarežģīts process, jo paralēli mehāniskai valodas apguvei apgūstamas ir valodā sintezētas iracionālas implikācijas, tāpat ir apgūstams tas valodas kods, kuru viegli saprot tie, kam bijuši kopīgi pārdzīvojumi, kopīga vēsture, bet citu kultūru pārstāvjiem visu to saprast ir sarežģītāk, sākumā vispār neiespējami. Šics, fenomenoloģijas tradīcijai sekojot, iesaka izlasīt svešās grupas nozīmīgākos literatūras avotus tās valodā, lai arī šie teksti ir zināmi no tulkojumiem citās valodās, jo, šicaprāt, kādas grupas vēsture spoguļojas tajā, kā tās valodā tiek runāts par lietām (16: 543).

Citas grupas vēsturi svešinieks var izzināt, taču tā nav viņa biogrāfijas daļa, viņam ar svešo grupu nav kopīgu atmiņu, nav kopīgu kapu. Kopīgās laika dimensijas viņam ar svešo grupu, kurai pievienojies, ir tagadne un nākotne.

Svešinieka identitātes analīzes noslēgumā Šics norāda, ka svešība un pazīstamība ir vispārējas pasaules interpretācijas kategorijas. Zimmels ekskursu par svešinieku noslēdz ar vispārinošu secinājumu, ka visās attiecībās mainīgās proporcijās un dažādā daudzumā ir tuvuma un tāluma vienotība.

Šics svešinieka identitātes analīzi veicis, uzmanību fokusējot uz zināšanu relevances lauka iepazīšanu un svešinieka sākotnējo situāciju pirms sociālās adaptācijas. Ja neofīts veiksmīgi paveicis nemitīgo svešās grupas kultūras modeļa izpēti, viss šajā kultūrā svešiniekam kļūst saprotams un paša dzīve kļūst neproblemātiska drošā patvērumā. “Taču šai gadījumā svešinieks pārstāj būt svešinieks un viņa specifiskās problēmas ir atrisinātas” (17: 548).

Zimmela svešinieka identitātes analīzes rezumējot atziņa nav tik optimistiska, tajā ir iekļauts nepārejošs problemātiskums, jo mijiedarbībā ar svešinieku tuvuma un tāluma proporcija ir īpaša un tajā ir specifisks, nepārejošs savstarpējs saspīlējums (18: 771).

Cilvēku un kultūru mijiedarbība mūsdienu sociālā situācijā joprojām, šķiet, uzrāda, ka biežākas ir saspīlējuma situācijas nekā harmoniskas identitātes nomaīņas vai paplašināšanas. Humānās ievirzes kultivēšana, socializācijā pieradinot pie tolerances un apziņā pie multikulturālisma idejas, reālajā mijiedarbībā ar svešo (cilvēku, grupu, kultūru) daļēji ir nesusi augļus, bet pārsvarā joprojām saglabājusi saspringumu un gatavību cīņai.

Sociālās dzīves reālījas un svešinieku mijiedarbība ir piesaistījušas uzmanību svešinieka identitātes izpētei pagātnē un tagadnē, šī parādība nav zaudējusi aktualitāti (19). Izpētes rezultāti tikuši izmantoti politiski stratēģisko nostādņu formulēšanai, lai tiktu pārtraukta kultūru novērtēšana skalā – zemāka, primitīvāka un augstāka, attīstītāka –, lai veicinātu tolerances kultūru kontaktos ar atšķirībām multikulturālā vidē.

II

Socioloģijas institucionalizācijas turbulences svešatnības aspektā. Gadījumu salīdzinājums Vācijā un Latvijā

Raksta otrajā daļā svešinieka identitātes teorētiskās analīzes dati tiks attiecināti uz trim empīriskām svešatnības izpausmes gadījumiem: pirmkārt, Georga Zimmela akadēmiskās karjeras turbulencēm; otrkārt, socioloģijas kā neinstitutionalizētas zinātņu nozares, tātad svešinieces lomu Zimmela akadēmiskās karjeras kavēšanā; treškārt, uz turbulencēm izglītības iegūšanā filosofijas un socioloģijas specialitātē Latvijā. Temati tiks iztirzāti uzskaitījuma kārtībā, tos ievadot ar jebkuras suverēnas zinātņu nozares institucionalizācijas nosacījumiem.

Socioloģijas kā suverēnas zinātņu nozares institucionalizācija

Suverēnas zinātņu nozares institucionalizācija nozīmē izpildīt nosacījumu kompleksu. Viens no nosacījumiem ir savs izziņas priekšmets, ko pēīt, lai veidotu teorijas.

G. Zimmels bija no tiem domātājiem Vācijā, kas apņēmas pamatot socioloģiju kā patstāvīgu zinātnisku disciplīnu. Socioloģijai kļūt par suverēnu zinātņi XIX un XX gadsimta mijā nozīmēja kļūt autonomai no filosofijas, vēstures, politikas.

Iecerētais suverenitātes projekts socioloģijai paredzēja, ka socioloģijas teorētiskās refleksijas objekts ir sabiedrība, bet sabiedrība nav socioloģijas priekšmets, jo sabiedrību pēta daudzas sociālo un humanitāro zinātņu nozares: ekonomika, jurisprudence, vēsture, valodniecība, reliģija. Zimmels par socioloģijas priekšmetu definēja mijiedarbības formas (20).

Citi nosacījumi ir savu metožu kopums, kā pēīt, un profesionālā valoda, kas nozīmē izveidot saturiski definētu jēdzienu kopumu.

Vēl pie nosacījumiem pieder izglītības iegūšanas iespēja specialitātē un profesionālas asociācijas pastāvēšana. Tātad ir mācībspēki specialitātē un pastāv akadēmiskas karjeras iespēja. No visa iepriekšējā gluži organiski izrietēs speciālās literatūras producēšana, sava periodiska izdevuma izveidošana un prasme izskaidrot ikdienas cilvēkam, kas ir socioloģija. Te vietā pieminēt, ka pirmā socioloģijas katedra izveidota 1898. gadā ASV un pirmo periodisko izdevumu socioloģijā *L'annee sociologique* sagavojis Emils Dirkems 1906. gadā.

Socioloģijas institucionalizācijas sākotne Vācijā un G. Zimmela akadēmiskās karjeras turbulences

Svešinieka socioloģijas, kā arī Zimmela akadēmiskās karjeras kontekstā ir iespējams svešinieka identitāti attiecināt uz socioloģiju tās institucionalizācijas aizsākumā. Laikā, kad socioloģija tika pieteikta kā mācību disciplīna Vācijas augstskolās, tā tika mācīta filosofijas fakultātēs, un pionieri Vācijā bija divi XX gadsimtā par socioloģijas milžiem nodēvētie Makss Vēbers un Georgs Zimmels. Vēberam akadēmiskā karjera, pateicoties tēva profesijai politikā, veidojās bez sarežģījumiem (to līdzsvaroja sarežģījumi personiskajā dzīvē), gluži cita situācija veidojās Zimmela akadēmiskās karjeras gadījumā. Te bijis turbulento faktoru kopums, kas kavējis Zimmela akadēmisko karjeru.

Ja turbulentos faktoros grupēt, tad tie ir saistīti ar Zimmela

- personības identitāti;
- etnisko identitāti;
- reliģisko identitāti;
- konkurences motīvu (daži mācībspēki vēlējas kavēt kolēģa karjeru, lai ierobežotu konkurenci);
- socioloģijas nenoteikto statusu institucionalizēto zinātņu vidē.

Visus faktoros (ieskaitot konkurenci) iespējams apvienojoši raksturot kā svešinieka identitāti, to attiecinot gan uz Zimmela personību, gan uz topošo socioloģijas zinātņi.

Daži biogrāfiski fakti, kas saistīti ar karjeras kavēšanu, kad pie dažādiem iemesliem tika pievienota socioloģijas kā zinātņu nozares apšaubīšana, mūsu temata izklāstā ir pieminami.

Zimmels pēc vēstures, etnopsiholoģijas un filozofijas studijām Berlīnes Humbolta universitātē kļūst par Berlīnes universitātes Filozofijas fakultātes mācībspēku privātdocenta amatā (21: 15).

1885. gadā pēc disertācijas aizstāvēšanas Berlīnes Humbolta universitātes Filozofijas fakultātē (tēma – “Kanta uzskati par matērijas būtību”) Zimmels tiek habilitēts.

Fakultātes vadība vilcinājās veicināt zinātņu doktora Zimmela akadēmisko karjeru. Beidzot 1898. gadā Filozofijas fakultātes vadība sagatavo oficiālu ziņojumu par Zimmela paaugstināšanu valsts profesora amatā ar atbilstošu algas pielikumu un iesniedz to reliģisko lietu ministram, kas tolaik Vācijā apstiprināja augstskolu mācībspēkus amatā un noteica viņu vertikālo mobilitāti.

Ieteikuma vēstulē tiek izklāstīts amata kandidāta pienākums mācību procesā pārstāvēt valsts- un sociālo zinātņu (*Staats- und Gesellschaftswissenschaften*) gnozeoloģisko un psiholoģisko pamatojumu, tiek dotas ziņas par viņa privātlekciju plašo zinātņu spektru – tās ietver loģiku, ētiku, socioloģiju, socioloģisko psiholoģiju, jaunāko filozofijas vēsturi un Kanta sistēmu. Noslēgumā tiek vēstīts par doktora Zimmela nopelniem “tā sauktajā socioloģijā”, kurā viņš analizējis sabiedrības procesuālās un strukturālās formas (22: 22).

Reliģisko lietu ministrija atbildes vietā klusējusi. Vēlāk kļūst zināms, ka klusuma galvenā ierosinātāja bijusi šīs ministrijas aizkulisēs ietekmīgā lielhercogiene Luīze fon Bādene. Šai personai bija licies, ka Zimmela reliģiskie uzskati “šķiet, nav pietiekami bibliiski” un ir “pārāk relativistiski” (23: 26).

1900. gada februārī Berlīnes Humbolta universitātes Filozofijas fakultātes vadība atkārtoti iesniedz reliģisko lietu ministram ieteikuma vēstuli par valsts profesora amata piešķiršanu Zimmelam. Šoreiz spēcīgāk ieskanas pozitīvais kandidāta vērtējums, kam seko apgalvojums, ka viņš ir ļoti vajadzīgs mācību plāna īstenošanai, un atzinums, ka nav neviena, kas viņu varētu aizstāt, “Jo šī nozare (socioloģija – A. S.) salīdzinājumā ar citām ir pa pusei zinātnisks darbības lauks. Tas, ka doktors Zimmels tajā jomā, kuru apzīmē ar nenoteikto, apkopojošo socioloģijas jēdzienu, ir veicis noderīgus pētījumus un tos zinātniski precīzi analizējis, izceļ viņu pārējo sociologu vidū” (24: 24). Reliģisko lietu ministrijas apstiprinājuma atkal nav.

1908. gadā Heidelbergas Universitātes Filozofijas fakultātē ir divas profesora vietas vakances, un pēc Maksa Vēbera un Gotheina ieteikuma dekāns šīm vietām pieprasījis Heinrihu Rikertu un Georgu Zimmelu. Rekomendācijas vēstulē par Zimmelu tiek akcentēti viņa socioloģiskie darbi “Pētījumi par sociālo diferenciaciju” (1890), “Naudas filosofija”(1900) un citi mazāki pētījumi, kuri esot priekšdarbs galvenajam darbam. Minētie darbi izceļoties ar to, ka citu zinātņu ievāktais bagātīgais materiāls tiek filosofiski vispārināts, tādēļ nav šaubu, ka socioloģija pārvarēs empīriskā materiāla kopuma vai arī vispārīgu refleksiju statusu un “pacelsies līdz patiesi filosofisku pētījumu rangam” (25: 25). Noslēgumā tiek piebilsts: ja Heidelbergas Universitāte par profesoru iegūtu Zimmelu, sociālās zinātnes nekur nebūtu tik labi pārstāvētas kā Heidelbergas Universitātē. Abi pretendenti tikuši noraidīti.

Izskaidrojumu Zimmela noraidīšanai sniedz kāda Šēfera (*Dietrich Schaffer*) vēstule, kas rakstūta 1908. gada februārī reliģisko lietu ministram Bēmam (*Böhm*). Tajā tiek uzskaitīti visi iemesli, kādēļ Zimmelu nedrīkstētu apstiprināt profesora amatā.

Vēstulē tiek pieminēts Šmollers, kurš esot atbalstījis Zimmela ordināciju tādēļ, ka esot atvērts jauninājumiem. Vēstulē tiek jautāts, vai socioloģija (pateicoties tai, Zimmels kļuvis slavens) maz ir zinātne? Atbilde uz šo jautājumu vēstules autora versijā ir šāda: “Manā uztverē socioloģijas kā zinātnes statuss ir apstrīdams. Uzskatīt par noteicošo cilvēku kopdzīvei “sabiedrību”, nevis valsti vai baznīcu, pēc manām domām, ir kļūmīgi maldi. Man šķiet, ka nav pareizi Heidelbergas Universitātē, kas ir tik nozīmīga Bādenei un Vācijai, oficiāli iedibināt šo novirzienu, piedevām ar tādas personības starpniecību, kas iedarbojas pārsvarā ar asu prātu, nevis ar spēcīgu kopsakarīgu domāšanu. Tāpat Zimmela rakstos (ciktāl esmu tos iepazinis) neatrodu neko daudz tāda, kas būtu paliekošs. Lielpilsētu garīgo dzīvi diez vai var aplūkot vēl trūcīgāk un vienpusīgāk, nekā to izdarījis viņš Drēzdenē Gētes fondā nolasītajā referātā. Domāju, ka Heidelbergai būtu vēlāmāk un produktīvāk kā otro filosofijas pārstāvi iegūt kādu citu, nevis Zimmelu” (26: 27).

Pilnīgi pretēja satura vēstuli reliģisko lietu ministram Bēmam 1908. gada jūnijā aizsūtījis V. Vindelbands pēc tam, kad bija pāršķirstījis nupat saņemto lielo “Socioloģiju”. Vindelbands raksturojis šo darbu kā ārkārtīgi bagātīgu grāmatu, kas neapšaubāmi kļūšot par socioloģisko pētījumu krustpunktu, un šī grāmata tiek saukta par spēcīgu argumentu, lai piepildītos vēlme iegūt šo vīru Heidelbergai.

Tā kā vēstulēs paustie uzskati krasi atšķirušies, ministrs lēmuma pieņemšanas termiņu vairākkārt mainījis. To, ka Bēms nebija nostājies pret Zimmelu, apliecina Zimmela pateicības vēstule 1912. gada 30. aprīlī par viņam vēlīto labvēlību.

Beidzot 1914. gadā tiek iegūta valsts profesora vieta Štrāsburgas Universitātē (*Straßburg*, tag. *Strasbourg*, Strasbūra). Šajā tolaik Vācijas provinces pilsētas provinciālā augstskolā Zimmels ar kosmopolītiskas metropoles iedzīvotāja identitāti nejutās labi. Akadēmiskās karjeras vainagojums izvērtās par psihotraumu. Ģertrūde Zimmela vēstulē Mariannai Vēberei par pārcelšanos uz Štrāsburgu rakstījusi: ja Georgs pirms aizbraukšanas būtu labi apzinājies visu, ko atstāj Berlīnē, diez vai no Berlīnes maz būtu aizbraucis.

Likteņa ironija pastiprinās faktā, ka 1914. gadā sākas Pirmais pasaules karš un īstens studiju darbs nevar norisināties, visa dzīve tiek pakļauta valsts nozīmīgākajai

darbībai – karam, Štrāsburgas Universitātes telpās tiek ierīkotas lazaretēs. Lekcijas gan laiku pa laikam notiek, taču visi studentu vecuma jaunieši ir mobilizēti, un nedaudznie klausītāji ir karadarbībai nederīgās personas.

Rezumējumā par socioloģijas svešinieces lomu Vācijā korelācijā ar Zimmela akadēmisko karjeru nākas secināt, ka socioloģijai, uzsākot institucionalizāciju un veicot vienu no šī procesa soļiem, kļūstot par akadēmisku disciplīnu augstākās izglītības sistēmā, Zimmela gadījumā bija drīzāk turbulenta faktora loma nekā karjeru veicinoša loma. Gluži tā pati situācija, kas izteikta “grāmatu grāmatā” par pamatakmeni un stūrakmeni. Zimmelam pieredzē nācās saskarties ar paša formulēto “bīstamo iespēju”, ko slēpj svešinieka objektivitātes īpašība nenoteiktības situācijās, kad saasinās iracionālas izjūtas par kādas personas lojalitāti vai kādas parādības (lietas) lietderību.

Turbulento faktoru kopumā, kas kavēja Zimmela akadēmisko karjeru, līdzās personiskas iedabas turbulentajiem faktoriem nostājās arī neuzticēšanās tolaik jaunajai zinātņu nozarei – socioloģijai, kuru Zimmels ar entuziasmu veidoja un pārstāvēja akadēmiskajā vidē.

Socioloģijas institucionalizācijas gaita un turbulences Latvijā

1967. gada 1. jūlijā ar Latvijas Valsts universitātes rektora Valentīna Šteinberga rīkojumu Nr. 131 universitātē tiek veikta strukturālā reorganizācija, sadalot Ekonomikas un juridisko fakultāti divās suverēnās fakultātēs un izveidojot divas jaunas katedras: Filozofijas un socioloģijas katedru un Ekonomiskās kibernetikas katedru (27).

Zīmīgi, ka divu jauno katedru veidošanas faktā izpaužas ideoloģiskās anatēmas atcelšanās jeb “apšaubāmas lojalitātes” izbeigšanās divām zinātņu nozarēm – kibernetikai un socioloģijai – no kopumā trim zinātņu nozarēm. Trešā no tām bija ģenētika.

Tā kā Juridiskā fakultāte skaitliski bija neliela, tajā iekļāva jaunizveidoto Filozofijas un socioloģijas nodaļu. No 1967. gada jūlija līdz 1971. janvārim pastāv Juridiskā un filozofijas fakultāte. 1967. gada augustā tiek uzsākta studentu uzņemšana filozofijas un socioloģijas specialitātē. Nodaļas mācību telpas pārsvarā lokalizējās Suvorova ielā 32 (tag. Aleksandra Čaka ielā 32, kur 2008. gada martā atrodas ceļojumu aģentūra un mācību centrs), un retumis nodarbības notika Raiņa bulvārī 19.

Filosofijas un socioloģijas integrācijas faktā parādās kopīgais Vācijas un Latvijas izglītības sistēmā, abās vietās uzsākot izglītību socioloģijas specialitātē.

Lai noskaidrotu, kāpēc filozofijas un socioloģijas specialitātes augstākās izglītības sistēmā Latvijā tika ieviestas integrēti un kāpēc izglītība šais specialitātēs Latvijas Valsts universitātē uz laiku tika pārtraukta, tika intervēti abos procesos iesaistītie mācītāji – docente Jeļena Celma un profesors Valēns Šteinbergs – un vien slēgšanas–atjaunošanas procesa laika mācītāji Raitis Mezītis un Juris Rozenvalds.

1. tabula

Ziņas par intervētajiem mācībspēkiem filozofijas un socioloģijas specialitātē

Vārds, uzvārds	Amats	Intervijas laiks
Jeļena Celma	Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Praktiskās filozofijas katedras docente, mācībspēks filozofijas un socioloģijas specialitātē kopš nodaļas dibināšanas 1967. gadā	2008. gada 29. janvāris
Raitis Mezītis	Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļas lektors, mācībspēks socioloģijā kopš 1973. gada, kad beidzis studijas filozofijas un socioloģijas nodaļā	2008. gada 30. janvāris un 4. marts
Juris Rozenvalds	Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Politikas zinātņu nodaļas profesors	2008. gada 4. februāris
Valentīns Šteinbergs	Bijis Latvijas Valsts universitātes rektors, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Filozofijas un tiesību institūta direktors, akadēmiķis. Piedalījies filozofijas nodaļas dibināšanā, būdams rektora amatā. Pašlaik pensionējis	2008. gada 29. janvāris

Filozofijas un socioloģijas specialitāšu iedibināšanā Latvijas Valsts universitātē iesaistītie V. Šteinbergs un J. Celma abu specialitāšu integrāciju skaidro ar ekonomiskiem apsvērumiem.

“Finansēt izglītību atsevišķi filozofijas un socioloģijas specialitātē valstij bija par dārgu” (J. Celma).

Vienlaikus notiek savdabīga darba dalīšana starp filozofiju un socioloģiju, filozofija pārstāv galvenokārt teoriju, socioloģija – empiriju. Empīrisko pētījumu veikšanai tiek izveidota Socioloģisko pētījumu grupa, kas darbojas uz pašfinansēšanās pamata, veicot pētījumu pasūtītāju finansētus līgumdarbus. Socioloģisku pētījumu pasūtītāji pārsvarā ir rūpniecības uzņēmumi, lai uz pētījumu bāzes veidotu uzņēmumu sociālos plānus. Nostrādājusi astoņus gadus pētnieciskajā darbā šajā universitātes struktūrvienībā, varu apgalvot, ka Latvijas Valsts universitātes Socioloģisko pētījumu grupas specializācija pasūtītāju ietekmes dēļ bijusi industriālā socioloģija un izglītības socioloģija.

Pirmais ilggadējais Socioloģisko pētījumu grupas vadītājs bija vēstures zinātņu doktors (pēc tālaika standarta: vēstures zinātņu kandidāts) Āzijs Ivanovs.

Mācību darba īstenošanai tiek izveidota Lietišķās socioloģijas katedra, kas vairākkārt tiek reorganizēta, līdztekus mainot nosaukumu.

1971. gada janvārī tiek reorganizēta Vēstures un filoloģijas fakultāte, to sadalot divās fakultātēs. Filologi pārceļas uz jaunuzcelto Filoloģijas fakultātes ēku Visvalža ielā 4. Tā kā Vēstures fakultāte nu kļuvusi maza, tai pievieno filozofijas nodaļu, un studijas filozofijā un socioloģijā kopš šī laika līdz 2000. gada jūlijam notiek Brīvības bulvārī 32 (tolaik Ļeņina ielā 32).

1990. gadā Latvijā notiek kārtējā reorganizācija, kas attiecas uz izglītību socioloģijas specialitātē. Katedra, kas nodrošina izglītību socioloģijā, tiek transformēta par Socioloģijas katedru, un *“1990./91. akadēmiskajā gadā pirmo reizi Latvijā tiek uzsākta suverēna izglītība socioloģijas specialitātē”* (R. Mezītis).

Ienākot un nostiprinoties brīvā tirgus ideoloģijai un ekonomikai, tirgus principi tika iekļauti arī augstākās izglītības sistēmā, tostarp socioloģijas specialitātē, pirmo reizi Latvijā sociologu gatavošana tiek uzsākta daudzās augstskolās.

2000. gada vasarā, izveidojot Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāti, Socioloģijas katedra transformējas par Socioloģijas nodaļu un kļūst par Sociālo zinātņu fakultātes struktūrvienību, 2000. gada 1. septembrī mainot atrašanās vietu no Brīvības bulvāra 32 uz sociālo pārmaiņu laikā slēgtā Aviācijas institūta telpām Lomonosova ielā 1. Šajā statusā un vietā nodaļa pastāv joprojām.

Zīmīga turbulences izpausme Latvijā, kas saistīta ar socioloģijas un filozofijas specialitāti, ir fakts, ka laikā no 1984./85. līdz 1988./89. akad. gadam Filozofijas nodaļa Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē tiek slēgta (jāatzīmē, ka Juris Rozenvalds vienīgais no intervētajiem mācībspēkiem precīzi atcerējās nodaļas slēgšanas un atjaunošanas gadskaitļus).

Četrus gadus iegūt izglītību filozofijas un socioloģijas specialitātē Latvijā kļūst neiespējami.

Ideoloģiskās un izpildvaras personas tai laikā esot norādījušas, ka interesenti izglītību šais specialitātēs varēšot iegūt Ļeņingradas (tag. Sanktpēterburga) un Maskavas universitātēs.

Interviju pamatjautājums bija saistīts ar nodaļas slēgšanas un atjaunošanas skaidrojumu. Argumentācija nodaļas slēgšanai intervēto mācībspēku interpretācijās atšķiras, un, manuprāt, respondentu sniegtās ziņas savstarpēji papildina cita citu. Apzināti intervēju ar nodaļas pastāvēšanu saistītas un tolaik nodaļas darbā iesaistītas personas.

LVU bijušais rektors Valentīns Šteinbergs par slēgšanas iemeslu saka: *“Bija ienaidnieki. Ramans (Valsts plāna komisijas priekšsēdētājs – A. S.) pateica, ka mums vajag pienu, gaļu un finansējumu šīm nozarēm. Nebija finansējuma, tādēļ nodaļu slēdza.”*

Bijušā rektora atbildē uz ekspressintervijas jautājumu par argumentāciju slēgšanai, tiek akcentēts finansiālais iemesls (iespējams, tas spilgtāk saglabājies atmiņā, vai arī tā ir ielāgota interpretācija).

Zīmīgs V. Šteinberga atbildē ir pirmais vārds – ienaidnieki, tas paliek neatšifrēts. Citi notikumu gaitas zinātāji min biogrāfiskas iedabas faktus, kur skaidri parādās personiski pretinieki varas struktūrās.

Citi šai notikumā līdzdalīgie arī piemin ienaidu, min dažas ietekmīgas personas fakultātē, kas necietušas šo nodaļu, piemin pašu pasivitāti vai izbīli, daži uzmanību fokusē uz ideoloģisko aspektu, ka oficiālajai varai bijusi nepieņemama ideoloģiska nedisciplinētība, kas tikusi novērota daļēji studentu un mācībspēku vidū. Mana versija par nodaļas slēgšanu saistīta ar ideoloģiski “apšaubāmo lojalitāti” kā noteicošo faktoru. Autoritārai varai izsena ir nepatika (galvenokārt) pret filozofiju par tās nepakļaujamo brīvdomību. Tā bijusi vienmēr un visur.

Filozofijas nodaļas docētāja kopš nodaļas dibināšanas Jeļena Celma atceras, ka 1984. gadā tikusi izsaukta uz Izglītības ministriju pie atbildīgā par sociālajām zinātnēm Vasilija Ivanova un nācies uzklausīt pārmetumus par nepietiekamu

marksisma-ļeņinisma ideoloģijas klātesamību viņas docētās estētikas izklāstā un atbildēt uz jautājumiem par dažu docētāju ideoloģisko stāju.

Raitis Mezītis piemin ideoloģiskā audita veicēju aizrādījumus par “objektīvismu, kas izpaudies kā aizraušānās ar buržuāziskām teorijām, tās pienācīgi nekritizējot, un pārmērīgu empirismu socioloģijā”. Citu šķautni nodaļas kritikā atceras Juris Rozenvalds – “niecīgs kursa un diplomdarbu skaits vēsturiskajā un dialektiskajā materiālismā”.

Svarīgu lomu nodaļas slēgšanā, tāpat kā vēlāk atjaunošanā nospēlēja tuvumā esošo personu un pašu uzvedības faktors.

Divi respondenti skaidri saglabājuši atmiņā tās personas vārdu no vēsturnieku mācībspēku vidus, kas aktīvi paudis nepatiku pret filozofijas nodaļu.

Pasivitāte un klusēšana intervijās tiek uzsvērtā kā toreizējo fakultātes vadības personu un mācībspēku – potenciālo upuru – nostāja. Tulkot šo uzvedību viegli un skumji, tā ir pašsaglabāšanās instinkta izpausme glēvuma, izbīļa formā. Par kādu vēl pašlaik uz sociālās dzīves skatuves kaut lēnīgu, tomēr rosīgu personu tiek liecināts, ka viņš “*paslēpās zem galda*” (J. Celma). J. Rozenvalds izsaka viedokli: ja tolaik paši būtu reaģējuši apņēmīgāk, būtu sacījuši, “*ka kļūdas noteikti labosim*”, nodaļa netiktu slēgta.

Filozofijas nodaļas slēgšanā iesaistītās, vērojošās un piesaistītās personas grupējamas trejādi – pirmās grupas pārstāvji par notiekošo eksekūciju priecājās; otrā grupā iekļaujamās personas, ikdienas valodā runājot, pieplaka pie zemes, sarāvās mazumā, lai paliktu nepamanītas un tiktu cauri sveikā; un trešā grupa uzsāka aktīvi darboties, lai notikūšo mainītu – nodaļu atjaunotu.

Izglītības atjaunošana Filozofijas un socioloģijas nodaļā

Valentīns Šteinbergs noteikti bija aktīvists tai grupā, kas uzsāka darbību, lai nodaļu atjaunotu. Uz jautājumu par argumentāciju, kāpēc nodaļa tika atjaunota, viņš atbild lakoniski un atkal ar kādu izteikumā iekļautu šifru: “*atjaunoja, jo saprata savu kļūdu*”.

J. Celma situāciju skaidro plašāk un piemin īpašo V. Šteinberga nopelnu, kurš, būdams augsta amatpersona Latvijā un autoritāte PSRS pārvaldības vidē, braucis uz Maskavu, lai pārliecinātu amatpersonas, ka ir nepieciešama vietējās inteliģences sagatavošana tepat Rīgā, jo pēc studijām Maskavas vai Ļeņingradas universitātē absolventi pārsvarā Latvijā neatgriezīsies, bet mēģinās palikt šais metropolēs. Viņa argumentācijas arsenālā bija fakti par to, ka nodaļa sagatavo speciālistus darbam izglītībā un pētniecībā un ka visi nodaļas absolventi pēc augstskolas pabeigšanas tiek nodrošināti ar darbu, ka sadales komisijai nerodas sarežģījumi atrast darbu jaunajiem speciālistiem. Atbalsta sniegšanai tikusi iesaistīta Latvijas radošā inteliģence, un tās atbalsts ticis saņemts.

1988. gada augustā tiek atsākta studentu uzņemšana Vēstures un filozofijas fakultātes Filozofijas (un socioloģijas) nodaļā.

Rezumējumā sakāms, ka svarīgs Filozofijas (un socioloģijas) nodaļas slēgšanas faktors bija ideoloģiskās lojalitātes audita atzinums par filozofijas nodaļas studentu un dažu docētāju **apšaubāmu lojalitāti**. Socioloģija kā filozofijas integrētais

partneris palika tā kā uzbrukuma flangā, bet saudzēta netika, uz abām tika tēmēts kā uz vienu.

Līdz ar izglītības atjaunošanu filozofijas un socioloģijas specialitātēs uz abām pilnā mērā attiecināms optimistiskais svešinieka identitātes risinājuma scenārijs, ar kuru noslēdzas Alfreda Šica svešinieka identitātes analīze: kad svešinieks ir iepazīts un kad svešinieks ir apguvis svešās vides kultūras paternus un adekvāti orientējas tās zināšanu relevances laukā, viņš pārstāj būt svešinieks.

Nobeigums

Georga Zimmela aizsāktā svešinieka socioloģijas veidošana ir izrādījusi teorētisku un praktisku ilgspēju, kas šajā rakstā aplūkota kā Zimmela aizsāktās svešinieka identitātes veidošanas turpinājumu Alfreda Šica fenomenoloģiskās pieejas izpildījumā. Abu socioloģijas meistaruru salīdzinošā analīze uzrāda kopīgo un atšķirīgo. Kopīgais abiem ir telpas socioloģijas ietvars, kurā ienācis svešinieks un nenovēršami aizsākas svešinieka un vietējās kopienas sociālā mijiedarbība. Telpisko tuvuma un tāluma dimensiju Zimmels izspēlējis sociālā un garīgā tuvuma un tāluma laukā, konstatējis svešības klātbūtni visur, to iedalījis pozitīvajā svešībā, kur ar svešinieku tiek atzīta kaut kāda vienojoša kopība vai vismaz iedomājams tuvums, un negatīvajā svešībā, kur ar svešinieku tiek izslēgta jebkāda kopības un tuvuma iespēja.

Alfreds Šics svešinieka fenomena analīzē uzmanību fokusējis uz ikdienas apziņas izaicinājumiem svešās kultūras zināšanu relevances laukā.

Svešinieka socioloģija izrādījies pateicīgs ietvars tam, lai aplūkotu socioloģijas pašas kā jaunas zinātņu nozares turbulences, tai iekļaujoties augstākās izglītības sistēmā XX gadsimta sākumā Vācijā saistībā ar Georga Zimmela akadēmisko karjeru un XX gadsimta 60. gados Latvijā. Kopīgais abās vietās bija filozofijas un socioloģijas integritāte.

Atšķirīgais Vācijas un Latvijas gadījumā – socioloģijas institucionalizācijas vēsturiskais laiks un ideoloģiskais fons.

Svešinieka identitātes attiecināšana uz socioloģiju tās institucionalizācijas sākumposmā augstākās izglītības sistēmā Latvijā ir izrādījies metodoloģiski iederīgs princips. Kā ideoloģiskas svešinieces teorētiskās nostādnēs un idejiskā plurālisma interpretācijās socioloģija un filozofija raisīja neuzticēšanos valdošās ideoloģijas sargu vidē. Un, tā kā svešatnība parasti saistīta ar jauno, tad jaunais savukārt parasti ir viegli ievainojams, šī situācijas īpatnība Latvijā tika izmantota, lai filozofijas un socioloģijas nodaļu slēgtu. Lai izdzīvotu, jaunais piemērojās videi un laika gaitā jaunais-svešais pieņemas spēkā, kā arī tiek iepazīts, atzīts par vērtību vai derīgu lietu un iekļauts sociālās dzīves aprītē. Tā drosmīgu entuziastu iestāšanās par filozofijas un socioloģijas specialitātes atjaunošanu un saglabāšanu augstākās izglītības sistēmā Latvijā vainagojās ar abu renesansi.

Izmantotie informācijas avoti

1. Sk.: Simmel, G. Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Ders. Gesamtausgabe. Bd. 11. Rammstedt, O. (Hgs.) Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1992. S. 687–790 und S. 764–771.
2. Ibid., S. 764.
3. Ibid., S. 765.
4. Sk.: Шюц, А. Чужак. В кн.: Шюц, А. Избранное. Москва: РОССПЭН, 2004, с. 533.; с. 533–549, 802–856.
5. Simmel, G. Op. cit., S. 770.
6. Sk. turpat, S. 770.
7. Sk.: Шюц, А. Чужак, с. 533–534.
8. Sk.: Simmel, G. Op. cit., S. 766.
9. Sk.: Simmel, G. Op. cit., S. 767.
10. Simmel, G. Op. cit., S. 767.
11. Sk. turpat, S. 768.
12. Turpat. S. 769.
13. Sk.: Шюц, А. Чужак, с. 547.
14. Sk.: Шюц, А. Чужак, с. 546.
15. Шюц, А. Чужак, с. 547.
16. Sk.: Шюц, А. Чужак, с. 543.
17. Шюц, А. Чужак, с. 548.
18. Sk.: Simmel, G. Op. cit., S. 771.
19. Sk.: Baņkovska, S. Marginalitāte un identitāte Zimmela darbos: par svešinieka socioloģiju. Gr.: Nauda. Dzīvesstils. Identitāte. A. Stepčenko (red.). Rīga: Latvijas Universitāte, 2000, 127.–136. lpp.
 Ētikas jautājumi svešinieku komunikācijā arī nepārtraukti piesaista pētnieku un domātāju uzmanību. Piemēram, humānistiskas idejas atrodamas darbos: Fromms, Ē. Mīlestības māksla. (Kunst des Liebens). Rīga: J. L. V., 2003.; Appiah, K. A. Cosmopolitanism. Ethics in a World of Strangers. London: Allen Lane, Penguin Books, 2006.
20. Sk.: Lieber, H.-J., Furth, P. Zur Dialektik der Simmelschen Konzeption einer formalen Soziologie. In: Buch des Dankes an Georg Simmel. Briefe, Erinnerungen, Bibliographie. Gassen, K. und Landmann, M. (Hrsg.) Berlin: Duncker&Humblot, 1958. S. 39.
21. Sk.: Landmann, M. Bausteine zur Biographie. In: Gassen, K., M. Landmann (Hrsg.) Buch des Dankes an Georg Simmel. Briefe, Erinnerungen, Bibliographie. Zu seinem 100. Geburtstag am 1. März 1958. Berlin: Duncker & Humblot, 1958. S. 15.
22. Ibid., S. 22.
23. Ibid., S. 26.
24. Ibid., S. 24.
25. Ibid., S. 25.
26. Ibid., S. 27.
27. Latvijas Universitātes arhīva dati 2008. gada 5. februārī.

Summary

The article has a two-part structure: first part is theoretical overview of the conceptions of the sociology of the stranger by Georg Simmel and Alfred Schütz. It offers a comparative analysis of both conceptions of the identity of a stranger.

The second part of this article is a bridge between theory and its empirical implication. The role of a stranger has been extrapolated from an individual or a group to sociology as a science at the beginning of its institutionalisation and acquisition of the status of an independent science. At the beginning of the institutionalisation of sociology, when it was included in the curricula of German universities, it had a negative effect on Georg Simmel's academic career, as it was a yet unfamiliar science.

Sociology as a stranger manifested itself in the education system of Germany at the beginning of the XX century in connection with Simmel; another case when sociology manifested itself as a stranger was later in the education system in Latvia. The differences and similarities between the concept of sociology as a stranger in Germany and Latvia are examined in the article. The empirical source of information about the Latvian situation is expert interviews and the author's experience.

Keywords: stranger as a sociological form of interaction between an individual and a group, closeness and distance, the identity of a stranger, the field of relevance of knowledge, institutionalisation of sociology.

Šis laiks tiek pētīts

Monikas Grieznes un Agatas Tunikas intervija ar profesori Brigitu Zepu¹

Latvijas Universitātes Socioloģijas nodaļas profesore, Baltijas Sociālo zinātņu institūta direktore Brigita Zepa ir viena no vadošajām socioloģēm Latvijā, turklāt viņa ir arī viena no pirmajām, kura studējusi socioloģiju Latvijas Universitātē. Visu profesionālo dzīvi strādājusi socioloģijā, veicot gan akadēmiskus pētījumus, gan arī sabiedriskās domas izpēti. Vadījusi arī starptautiskus projektus un piedalījies vairāku sociālo pētījumu aģentūru dibināšanā Latvijā. 2002. gadā Latvijas Zinātnes padome piešķīrusi Tāļivalža Vilciņa balvu² par sasniegumiem pētniecībā.

Un vēl – Brigita Zepa ir ļoti spilgta un interesanta personība.

– Kā jums radās interese par socioloģiju?

B. Z.: – Parasti jaunieši mēģina izdarīt izvēli starp humanitārajām un eksaktajām zinātnēm. Man patika kā vienas, tā otras. Bija grūti izvēlēties. Dzīvoju Lielvārdē, atceros, reiz turienes grāmatnīcā ieraudzīju grāmatu *Profesiju prestižs un profesiju izvēle mūsdienās*. Autors – Tāļivaldis Vilciņš. Pirmā socioloģiskā grāmata! Izlasīju un sapratu – te nu vienreiz ir zinātne, kur tas ir kopā! Matemātiskās metodes tiek lietotas sabiedrības pētniecībā! Man tas ārkārtīgi patika! Es ar tādu interesi lasīju, pētīju! Skaitīji! Sabiedrības analīze! Profesijas izvēle! Šausmīgi interesanti! Es domāju – jā, tas ir tas, kas mani interesē! Vidusskolā man patika arī sabiedrības mācība. Analizējām un spriedām par sabiedrību. Bija tādas kā semināra veida diskusijas. Maskavā izdotā žurnālā izlasīju rakstu par Eiropas Savienību.

---

¹ Brigita Zepa ir Latvijas Universitātes socioloģijas profesore. Monika Griezne un Agata Tunika ir LU Socioloģijas nodaļas maģistrantūras studentes. Intervija notika 2008. gada 18. martā.

² Tāļivaldis Vilciņš (1922—1997), vēsturnieks un sociologs, habilitētais vēstures doktors (1993), profesors. Beidzis Rīgas Skolotāju institūtu (1942). Pēc leģionāra gaitām, kam sekoja izsūtījums, strādājis par skolotāju, neklātienē beidzis LVU Vēstures fakultāti (1953). Kopš 1963. gada strādājis Latvijas PSR ZA Vēstures institūtā, pirmais Latvijā ieviesis socioloģiskas metodes humanitārajās zinātnēs, kvantitatīvi izvērtējot profesiju prestižu Latvijas jaunatnes vidū (monogrāfija “Profesiju prestižs un profesiju izvēle mūsdienās”, 1968), kā arī zinātnes prestižu un kolhoznieku priekšstatus par toreizējās dzīves realitātēm, par ko kritizēts Kompartijas plēnumā un partijas presē. Lasījis lekciju kursu “Matemātikas metodes socioloģijā”, publicējis vairāk nekā 60 zinātnisku darbu, to skaitā vairākas grāmatas. LZA Tāļivalža Vilciņa balva socioloģijā iedibināta ar LZA Senāta 1998. gada 22. septembra lēmumu.

– Kurā žurnālā?

B. Z.: – *Новый мир* (*Jaunā Pasaule*, krievu val.). Ārkārtīgi interesanti raksti! Tajā laikā tajos parādījās optimistisks skatījums par to, ka paveras jaunas iespējas ar modernām metodēm pētīt sabiedrību.

– Minējāt jaunas iespējas, kā pētīt sabiedrību. Ar kvantitatīvām metodēm?

B. Z.: – Jā, ar kvantitatīvām, tas savā ziņā bija tāds “pozitīvisma vilnis” padomju izpratnē, cerība, ka precīzās pētnieciskās metodes ļaus veikt objektīvu sabiedrības izpēti. Kvalitatīvās metodes! Tādu terminu nelietoja! Es pabeidzu universitāti, nelietojot terminu “kvalitatīvās metodes”!

– Tās neizmantoja?

B. Z.: – Nebija šāda dalījuma – kvantitatīvās, kvalitatīvās. Studējām metodes ļoti pamatīgi. Matemātiskās metodes, lielās aptaujas, dažāda veida novērojumi, arī līdzdalības novērojumi. Mācījāmies, kā jāveic padziļinātās intervijas, kas, kā zināms, pieder pie kvalitatīvām metodēm. *Свободное интервью*³! Kvalitatīvās metodes toreizējās ideoloģijas kontekstā neiederējās, bet, lai tomēr šis virziens netiktu pilnīgi ignorēts, tās tika apgūtas kopā ar pārējām metodēm. Jūs varat salīdzināt, piemēram, Vladimira Jadova grāmatu *Социологическое исследование*⁴, kas izdota padomju laikā, un deviņdesmitajos gados izdoto⁵. Pirmajā gadījumā ir viena daļa, bet deviņdesmito gadu izdevumā jau parādās otra daļa – atsevišķi par kvalitatīvām metodēm. Taču saprotami, ka filozofijas ietvaros fenomenoloģiju studējām, par Alfrēdu Šicu mums lekcijas lasīja profesors no Maskavas Leonīds Joņins⁶, kas sarakstījis grāmatu par A. Šicu. Tā kā teorētiski kvalitatīvajai pētniecības perspektīvai bijām sagatavoti. Datoru nebija, bet matemātiskās metodes Tāļivaldis Vilciņš mums universitātē mācīja pamatīgi. Bija pētījumi, kur tās tika attīstītas ļoti augstā līmenī. Socioloģijas metodiskā puse bija ļoti spēcīga, tagad tā daudzos gadījumos ir pat vājāka nekā padomju laikos. Īpaši matemātisko metožu lietojuma ziņā. Fokusa grupu, protams, nebija.

– Tās parādījās vēlāk?

B. Z.: – Tikai pēc neatkarības atgūšanas. Kad dzelzs priekšskars bija vaļā. Tad daudz pieejamāka kļuva literatūra svešvalodās, notika dažādas starptautiskas tikšanās, semināri. Kad 1990. gadā izveidojām pētniecisko firmu⁷, veicām kā kvantitatīvos, tā kvalitatīvos pētījumus, organizējām arī fokusa grupas. Atceros, piemēram, pētījumu par radiostacijas *Brīvā Eiropa* klausītājiem. No Vācijas ieradās pētnieks Riks

³ Būtva intervija (krievu val.).

⁴ Ядов, В. А. Социологическое исследование. Методология, программа, методы. Москва, Наука, 1972.

⁵ Ядов, В. А. Стратегия социологического исследования: описание, объяснение, понимание социальной реальности / В. А. Ядов в сотрудничестве с В. В. Семеновой; Ин-т Социологии РАН. Москва, Добросвет, 2001.

⁶ Ионин Л. Г. Понимающая социология: историко-критический анализ. М.: Наука, 1979.

⁷ Latvijas Sociālo pētījumu centrs.

Pinards (*Rick Pinard*)⁸, kurš ļoti detalizēti izstāstīja, kā jāorganizē fokusa grupa. Kā no mācību grāmatas. Viņš pats sekoja līdzi, kā mēs tās grupas organizējām, kā diskutējām. Viņš mums bija kā skolotājs. Praksē apguvām šo metodi. Papildus iepazīnos arī ar literatūru un tad jau 90. gadu vidū kvalitatīvās metodes sāku lasīt arī Universitātē.

– Atgriezīsimies pagātnē. Jūs studējāt filozofiju?

B. Z.: – Jā, jo toreiz studēt socioloģiju Latvijā nebija iespējams. Cik atceros, viena no pirmajām socioloģijas nodaļām bija Minskā, arī Maskavā. 1965. gadā Latvijas Valsts universitātē izveidoja Filozofijas nodaļu. Tās ietvaros bija iespējama neliela specializācija arī socioloģijā, tas nozīmē, ka daži kursi tika lasīti socioloģijā – socioloģijas vēsture, teorijas, arī metodes. Jautājums, kādēļ nodaļu atvēra... Bija 1965. gads, Staļina laiki jau aiz muguras un iestājušies tā saucamie Brežņeva laiki. Bija jūtamas lielas cerības, arī uz socioloģiju kā zinātni, kas varētu īstenot reālu (ne imitētu, ne izskaistinātu) sabiedrības dzīves izpēti. Tādā pozitīvisma gultnē. Bija doma, ka socioloģija varētu veicināt sabiedrības pilnveidošanos. Latvijas Valsts universitātē iestājos 1968. gadā. Apzinājos, ka mani interesē socioloģija, mazāk filozofija... Mums bija tāds interesants kurss. Nu, patiesībā *filozofos* toreiz uzņēma tikai cilvēkus ar stāžu. Tādas bija prasības, lai cilvēks būtu nobriedis filozofijas studijām. Kurša biedri bija dažāda vecuma un ar dzīves pieredzi. Pāris cilvēku, kuriem bija labākas atzīmes, tika arī uzreiz pēc vidusskolas. Mums, “jaunajiem”, iekļaušanās šajā grupā bija sava veida “dzīves universitāte”. Sākotnēji man nebija lielas intereses par filozofiju, es to vienkārši mācījos, bet studijas izrādījās ļoti interesantas. Dzīvoju kopmītnēs, daudz diskutējām, kopā mācījāmies. Filozofijas vēsture, kultūras vēsture – tā ir neatsverama bagāža, kas vienmēr ir noderējusi! Sākot ar antīko filozofiju, Austrumu, viduslaiku, apgaismības laikmeta līdz jaunākajiem laikiem. Populāri bija gan eksistenciālisti, gan Frankfurtes skola, tie bija sava laika sabiedrības spoguļi un kritika, mēs to kāri uztvērām, meklējām līdzības ar mūsu sabiedrībā notiekošo. Studiju programmā, līdzīgi kā citās specialitātēs, bija arī ideoloģiskais bloks – dialektiskais materiālisms. To pasniedza profesors Karpovics, savulaik pazīstams filozofs kā Latvijā, tā Krievijā, ļoti populārs bija viņa mācību grāmatas dialektiskajā materiālismā⁹. Bija arī vēsturiskais materiālisms, PSKP¹⁰ vēsture, zinātniskais komunisms. Mums pret šiem ideoloģiskajiem priekšmetiem bija ironiska attieksme, jo paralēli filozofijas studijām tie izskatījās visai primitīvi, taču mācījāmies, eksāmenus kārtojām. Tiesa, mūsu akadēmiskajos darbos, pētījumos vienīgā pieļaujamā bija marksistiski ļeņiniskā metodoloģija. Ko tas nozīmē? Pamattēze

⁸ Riks Pinards dzimis un izglītību ieguvis Amerikā, darbs radiostacijā *Brīvā Eiropa* viņu bija atvedis uz Eiropu.

⁹ Karpovics Ernsts. Dialektiskais materiālisms. 5. burtnīca. Materiālistiskās dialektikas galvenās kategorijas. Rīga: Zvaigzne, 1970.

Karpovics Ernsts. Dialektiskais materiālisms. 6. burtnīca. Izziņas teorija. Rīga: Zvaigzne, 1970.

Karpovics Ernsts. Dialektiskais materiālisms. 4. burtnīca. Dialektikas likumi. Rīga: Zvaigzne, 1970.

¹⁰ Padomju Savienības Komunistiskā partija.

ir materiālisms. Ekonomiskā ražošana nosaka pārējos sociālās uzvedības aspektus un uzskatus. Varbūt neparasti skan, bet jebkura studiju darba ievadā tas noteikti bija jāpasaka. Pēc tam mēs varējām rakstīt, ko vien gribējām – par antīko filozofiju vai Hēgeli, Nīči, Bergsonu, Heidegeru, vienalga ko. Visu varēja darīt, bet galvenais – vajadzēja pasniegt to ideoloģiskā “mērcē”. Atceros, bija pamatīgs skandāls. Kāds students nebija ierakstījis, ka savā kursa darbā balstās uz marksistiski ļeņinisko metodoloģiju, nodaļas sapulcē viņam bargi prasa – kādu metodoloģiju izmantojāt? Students atbild – savu. (*Smaida.*) Viņam bija jāizvēlas – aiziet no universitātes vai uzrakstīt, kā prasīts. Tāpat vajadzēja atsaukties uz PSKP kongresiem. Es savā disertācijā arī uzrakstīju vienu teikumu – kā teikts tādā un tādā kongresā (neatceros, kurā), jāsaģatavo tik un tik inženieru.

– **Diploms jums ir filozofijā?**

B. Z.: – Diplomā rakstīts – marksistiski ļeņiniskās filozofijas pasniedzējs, sociologs.

– **Specializāciju “sociologs” varēja izvēlēties vai to ierakstīja visiem?**

B. Z.: – Par citiem nezinu. Es biju ieinteresēta socioloģijā, un es visus specializācijas kursus klausījos. Vai tie kursi bija obligāti? Nē. Interesantākais bija tas, ka profesiju reģistrā Padomju Savienībā nemaz tādas profesijas – socioloģija – nebija, bet Latvijā to ierakstīja Valsts universitātes diplomā. Interesanti, ka mums bija profesija, kura valstī nepastāv! Starp citu, Staļina laikā un arī pēc tam lielajās vārdnīcās socioloģija bija definēta kā *лже наука*¹¹.

– **Kāda bija jūsu diplomdarba tēma?**

B. Z.: – Par bibliotēku lasītājiem. Valsts bibliotēka (tagadējā Nacionālā bibliotēka) bija veikusi plašu pētījumu par bibliotēku lasītājiem visā Latvijā. Es paņēmu vienu aspektu, salīdzināju tos, kas izmanto bibliotēkas, ar tiem, kas tās neizmanto, salīdzināju lasīšanas paradumus, motivācijas, lasāmvielas izvēli, grāmatu pirkšanas paradumus utt. To izanalizēju un uzrakstīju savu diplomdarbu. Ar ideoloģiju tam nebija nekāda sakara.

– **Nebija tā viena teikuma?**

B. Z.: – Jā, nu kaut ko droši vien ierakstīju. (*Smejas.*) Piemēram, ka lasīt bibliotēkā ir ļoti labi. Kaut ko tādu.

– **Kā jūs nokļūvat Rīgas Politehniskā institūta Sociologu grupā¹²?**

B. Z.: – Toreiz pastāvēja kārtība, ka jaunais speciālists pats darba vietu neizvēlējās. Bija sadale – katram tika iedalīta darbavieta. Mana darbavieta bija

¹¹ Viltus zinātne.

¹² Sociologu grupa Rīgas Politehniskajā institūtā bija izveidota pēc rektora Aleksandra Veisa iniciatīvas pie Zinātniskā komunisma katedras. Pirms manis tajā strādāja Daina Fišmeistare un Valērijs Meldris. Mēs strādājām tiešā rektora pakļautībā, gājām pie viņa, diskutējām par institūta, inženieru sagatavošanas problēmām, pildījām viņa noteiktos uzdevumus. 1988. gadā tika izdots rakstu krājums “Aleksandrs Veiss dzīvē un darbā” (red. A. Strakovs). Šajā rakstu krājumā tika publicēts arī D. Fišmeistares raksts “Aleksandrs Veiss un viņa laiks”.

Pilsētprojektēšanas institūts, piekritu šai darbavietai tāpēc, ka tur solīja kopmītnes, un man tas bija svarīgi, jo tas ļautu iegūt pierakstu Rīgā un arī iespēju iestāties rindā uz dzīvokli. Nostrādāju šai institūtā vienu nedēļu un sapratu, ka man tur nepatīk.

– Ko jūs tur darījāt?

B. Z.: – Neatceros gan, pārāk īss bija laiks!

– Kas jums nepatika?

B. Z.: – Darbs no astoņiem rītā līdz sešiem vakarā... Visas kafijas dzeršanas pauzes “izņemtas” no darba laika, pusdienlaiks arī. Dzīvoju Lielvārdē, un iekļauties šādā darba laikā nuden bija grūti. Strādāt pa īstam pat nesāku, izmantoju formālu iemeslu, ka viņiem kopmītnu nav, un atteicos no šīs darbavietas. Rīgas Politehniskajā institūtā Sociologu grupa meklēja darbinieku, un tā es tur nonācu. Starp citu, LVU man uzrakstīja jaunu darba norīkojumu, īsti likumīgi jau tas laikam nebija, taču tā droši vien bija vienkāršāk atrisināt izveidojušos situāciju. Darbs Politehniskajā institūtā bija ļoti interesants. Mēs pētījām inženieru sagatavošanas problēmas, pētījām gan studentus, pasniedzējus, gan arī institūta absolventus, skaidrojām, ko viņiem institūtā iemāca labāk, ko sliktāk, kas kavē viņu studijas, kā mācītais atbilst tam, ko no inženiera prasa darbavietā. Pēc mūsu ieteikuma tika ieviests arī jauns kurss inženieru studiju programmā, pamatā tie bija saskarsmes jautājumi, ar kuriem inženieriem jāsaprotas savā darbā. Paši arī vēlāk šo kursu lasījām. Turklāt es vadīju arī seminārus dialektiskajā materiālismā (ap 1976. gadu). Tā bija ļoti laba prakse – komunikācija ar studentiem. Semināru plāni bija centralizēti izstrādāti, par tiem nebija jāuztraucas, tur bija viss – obligātā literatūra, jautājumi, kas jāpārrunā. Atlika tikai izlasīt norādīto literatūru – un varēja stāties auditorijas priekšā. Tur bija jautri! Kādās tik fakultātēs es tur nestrādāju... Piemēram, mašīnbūves. Pasniedzu arī celtniekiem, elektriķiem. Ieeju auditorijā – 30 puisi priekšā! 8. martā apsveica vienmēr ar tādu puķu pušķi (*rāda*).

– Lampu drudža nebija?

B. Z.: – Bija, bija! Tieši tā! Uztraukums katru reizi pirms ieiešanas auditorijā. Tādas tirpiņas skrien pa muguru. Protams.

– Bija kāda īpaša stratēģija attiecībās ar studentiem?

B. Z.: – Nē, nē. Es centos sagatavoties... Kaut kādu īpaši gudro paņēmieni man nebija, kā mācēju, tā darīju. Galvenais stimulēt šos seminārus bija mācīties strādāt ar auditoriju. Septiņdesmito gadu beigās semināru plāni jau bija pārslogoti ar Brežņeva darbiem, tad gan darbu ar studentiem pametu, kaut kā neērti bija jauniešiem prasīt lasīt šādu literatūru. Nodarbojos tikai ar socioloģiju, tur mums tomēr tik mokošu ideoloģisko tekstu citēšanu neuzspieda. Institūta vadībai, it īpaši rektoram, nevajadzēja izskaistinātus vai ideoloģiski apstrādātus rezultātus, viņus interesēja, lai pētītas tiktu reālas institūta problēmas. Mēs bijām neliela sociologu grupa, ļoti interesanta un radoša bija grupas vadītāja Daina Fišmeistere. Viņa uzrakstīja interesantu disertāciju, kuras tēmu, mūsdienu terminoloģiju lietojot, varētu nosaukt kā kvantitatīvo un kvalitatīvo metožu izziņas iespējas socioloģijā. Daina disertāciju neaizstāvēja, jo tā pārāk klaji pārkāpa tālaika pieņemtos socioloģiskās izziņas diskusiju ietvarus. Vēlāk mūsu grupai pievienojās arī Aivars Tabuns. Mums

tur jautri gāja! Jāpārstrādājas jau nebija. Dzērām tēju un daudz diskutējām. Toreiz visas jubilejas tā mierīgi varēja atzīmēt. (*Smaida.*) Laika pietika.

– Par ko jūs diskutējāt?

B. Z.: – Literatūra, māksla, sociālās problēmas. Bezgalīgie sociālie jautājumi. Bija ļoti daudz interesantu žurnālu. Avīzes. Piemēram, *Literatūra un Māksla*. Krievijā iznākošā prese bija ārkārtīgi interesanta! Piemēram, *Литературная газета*, tajā bija daudz aizraujošu rakstu, kas ar atsevišķu situāciju precīzu analīzi ļāva saprast to nejēdzīgo sociālo kārtību, kādā dzīvojām.

Nāca astoņdesmitie, aizvien vairāk un vairāk izdevumos atspoguļojās sociālās, politiskās problēmas. Liberalizācija Austrumeiropā, Ungārija bija šo procesu priekšgalā. Jā, vēl viens lauks – mūsu pētījumu grupai bija laba sadarbība ar Baltijas Sociologu asociāciju. Katru gadu šai asociācijai bija konferences ar plašām publikācijām. Piedalījāties arī kādā ļoti vērienīgā pētījumā, ko 80. gados bija uzsākuši igauņi, tas bija salīdzinošs, longitudināls pētījums, tā iniciators un vadītājs bija Miks Titma (*Mikk Titma*).¹³ Pētījums notika visās Baltijas republikās, vieni un tie paši cilvēki tika aptaujāti vairākkārt, pēc noteikta laika. Vēlāk pētījumā tika iekļauti arī vairāki citi Padomju Savienības reģioni – Moldāvija, Ukraina, Krima, Krasnojarska un citi. Pirmajā aptaujā bija iekļauti tie, kuri tikko beiguši pamatskolu un iestājušies vispārīglītojošā vai profesionālā mācību iestādē. Otrajā – tie, kuri bija sākuši strādāt vai iestājušies augstskolā. Mēs pētījām to plūsmu, kas bija iestājusies dažādās augstskolās. Pētījuma mērķis bija parādīt, kā caur izglītības sistēmu tiek atražota sociālā struktūra un arī kā norit jauniešu dzīves ceļš. Kādi bijuši izglītības kanāli, kā veidojas karjera. Drīz pēc tam, kad sākām pētīt tos, kas jau bija tikuši līdz augstskolai, sākās politisko pārvērtību laiki. Ļoti vērtīgs, pamatīgs pētījums. To tagad turpina Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieces Ilze Trapenciere un Ilze Koroļeva. Padomju Savienības laikos tas bija ļoti prestižs pētījums un arī metodoloģiski ļoti pamatīgi izstrādāts. Atceros, kā mēs strādājām semināros, kuros detalizēti tika apspriestas aptaujas metodika, anketu jautājumu formulējumi un tulkojumi, arī tas, kā anketas jautājumi iekļaujas attiecīgā reģiona kultūras kontekstā. Bija ļoti daudz jautājumu par dažādiem jauniešu dzīves aspektiem, to skaitā arī viņu seksuālo uzvedību, spriedām par to, kurus jautājumus, piemēram, nevaram iekļaut aptaujās Vidusāzijas republikās. Domājām par tipoloģiju, matemātiskajām metodēm. Interesantas bija mūsu tikšanās, jo tas bija *perestroikas*, *glasnostj* laiks. Tikšanās notika dažādos Padomju Savienības reģionos. Garajās vakaru diskusijās mēs guvām informāciju “no pirmajām rokām” par notikumiem plašajā savienībā. Spilgti atceros seminārus Tadžikijā, Moldāvijā, Krasnodarā, protams, arī Maskavā. Pēc Padomju Savienības sabrukuma šis pētījums turpinājās, tiesa, aptaujājamo reģionu skaits sašaurinājās.

¹³ Miks Titma, pazīstams igauņu sociologs, daudzu nozīmīgu projektu vadītājs, *perestroikas* laikā bijis arī Igaunijas Komunistiskās partijas pirmais sekretārs. Pašlaik vecākais pētnieks Stenfordas Universitātē (*Stanford Center on Adolescence, Stanford University*).

– Vai tā bija vienīgā Sociologu grupa Latvijā?

B. Z.: – Nē, nē. Interesanta pētījumu grupa bija Latvijas Radio, ko vadīja Rita Kvelde, viņa arī ir pirmā, kas aizstāvējusi disertāciju socioloģijā. Ļoti pamatīgs darbs, ar tādu varētu lepoties arī šodienas sociologi, disertācija tika aizstāvēta Maskavā, jo Rīgā atbilstošas zinātniskās padomes tajā laikā nebija. Radio grupa sadarbojās ar Tartu universitātes Masu komunikācijas izpēti grupu, ko savukārt vadīja ļoti populārā igauņu socioloģe Marju Lauristina (*Marju Lauristin*)¹⁴. Turklāt vēl Latvijas Valsts universitātē bija divas pētnieku grupas. Viena grupa strādāja par budžeta līdzekļiem, otra veica dažādus līgumdarbus.¹⁵ Šai otrai grupai pats interesantākais pētījums bija līdzdalības novērojums, kur viņi mēnesi vai pat vairākus mēnešus brauca jūrā un pētīja, kā norit ikdienas dzīve uz kuģa, kā veidojas attiecības, izraisās konflikti. Visvairāk pētījumu grupas bija uzņēmumos, bija attīstītas darba un organizāciju socioloģija. Pētīja, kas cilvēkus saista noteiktā darbā, kādēļ viņi ir apmierināti vai, gluži otrādi, neapmierināti.

– 1982. gadā jūs kļuvāt par Rīgas Politehniskā institūta Inženieru sagatavošanas vadības problēmu laboratorijas vadītāju. Tā bija pārveidota līdzšinējā Politehniskā institūta Sociologu grupa vai kas cits?

B. Z.: – Jā. Pamatā uzdevumi tie paši, taču te nāca klāt jauni cilvēki un jauna pieredze. Klāt nāca psihologi. Mums veidojās interesanta sadarbība, jo tur bija psihologi ar Maskavas un Ļeņingradas universitāšu psiholoģijas fakultāšu diplomiem. Kopā ar draugiem no Ļeņingradas viņi organizēja dažādus seminārus, sevišķi spilgti atmiņā palikuši saskarsmes semināri-treniņi. Piemēram, kāds seminārs notika veselu diennakti, nepārtraukti. Sākumā vairākums grupas dalībnieku ir sveši, bet otrā dienā šķiet jau kā veci paziņas. Tie bija lieliski saskarsmes un sevis izziņas treniņi. Šie cilvēki uzaicināja mani piedalīties arī Krievijā tajā laikā populārājās organizatoriskās darbības spēlēs, kuras vadīja krievu filozofs un metodologs, pazīstamās metodologu grupas dibinātājs Maskavā Georgs Ščedrovickis.¹⁶

– Ko tas nozīmē – organizatoriskās darbības spēles?

B. Z.: – Nu, tie bija vareni pasākumi. Spēles garums parasti bija 7–10 dienas (to varēja atļauties padomju laikā!). Parasti tās bija veltītas kādai noteiktai tēmai. Biju vairākās spēlēs, kas veltītas pilsētas attīstībai. Vienreiz izdevās arī uzaicināt Ščedrovicki uz Latviju un noorganizēt spēli par Rīgas attīstību. Pasākums parasti iesākās ar teorētiski metodoloģiskām lekcijām, pēc tam darbs grupās un ziņojumi kopējā auditorijā par rezultātiem grupā. Skan tas it kā ierasti, taču šis pasākums bija neparasts ar to, ka tas notika ļoti precīzā metodoloģiskā vadībā, kas ļāva konkrēto situācijas analīzi veikt augstā konceptuālā līmenī. Darbs grupās un arī prezentācijas bija ļoti grūtas, te nelīdzēja nekādas iepriekšējās zināšanas (to demonstrēšanas mēģinājumi varēja beigties ar nežēlīgu sakāvi no vadītāja puses), tikai tas, ko savā grupā spējam izdomāt, balstoties uz metodoloģijas lekcijām, deva vajadzīgo

¹⁴ Ievērojamākā masu komunikācijas pētniece Baltijas valstīs, populāra sabiedriskā darbiniece Igaunijā, vairākkārt ievēlēta Igaunijas Republikas parlamentā, bijusi sociālo lietu ministre.

¹⁵ To vadītāji Maija Ašmane un Āzijs Ivanovs bija arī mūsu pasniedzēji LVU.

¹⁶ Георгий Петрович Щедровицкий.

rezultātu. No vienas puses, pamatīga “smadzeņu skalošana”, bet, no otras puses, izpratne par diskusiju objektu arī.

– 1985. gadā doktora grādu jūs ieguvāt Maskavā.

B. Z.: – Savu disertāciju aizstāvēju PSRS Zinātņu akadēmijas Socioloģijas institūtā. Latvijā aspirantūrā es biju neklātienē, bet pēc tam aizbraucu uz Maskavu. Tur pieņēma aspirantus, vajadzēja tikai nokārtot nepieciešamos eksāmenus. Tas bija eksāmens specialitātē – socioloģijā. Ļoti plašs jautājumu loks, sākot ar metodēm, beidzot ar socioloģijas vēsturi un teoriju. Latvijā varēja aizstāvēties vēsturiskajā materiālismā. Bet... Es to negribēju! Nē! Tad man bija jāizvēlas aizstāvēties kur citur. Tālis¹⁷, piemēram, aizstāvējās Viļņā, Lietuvas Zinātņu akadēmijas Filozofijas, socioloģijas un tiesību institūtā.

– Studēja šeit, bet disertācijas aizstāvēja citur?

B. Z.: – Nu, tā mēs darījām. Vēl varēja braukt uz Baltkrieviju vai Ļeņingradu. Nodarbojos ar socioloģiju un gribēju, lai zinātniskais grāds ir socioloģijā, nevis, piemēram, kaut kas ideoloģisks – zinātniskais komunisms, *не даў Бог*,¹⁸ vai vēsturiskais materiālisms. Arī mani kolēģi Aivars Tabuns un Gunārs Ozolzīle¹⁹ aizstāvējās Maskavā.

– Kāda bija jūsu disertācijas tēma?

B. Z.: – Inženieru sagatavošana un personības kultūra kā sociāla problēma inženieru sagatavošanas procesā. Mans zinātniskais vadītājs bija Tāļivaldis Vilciņš, tas pats cilvēks, kura grāmata mani noveda pie socioloģijas. Idejas smēlos tālaika diskusijās un teorijās.

– Piemēram?

B. Z.: – Es vēlējos parādīt, ka vispārējā kultūra ir vērtīga un vajadzīga jebkuram, arī inženierim. Bija ļoti daudz diskusiju toreiz, piemēram, *физики и лирики*²⁰. Patiesībā tā ideja bija tāda, ka cilvēka radošo potenciālu, tai skaitā tehniskajā specialitātē, var sekmēt mākslas, literatūra, filozofija. Piemēram, lasīju par eksperimentiem, ka inženieri, nedēļu baudījuši izstādes un cita veida mākslas, atgriežoties darbā, atzinuši, ka it kā pēkšņi darbs labāk sokas, rodas jauni risinājumi. Vispārējā kultūra stimulē radošo garu un palīdz arī savā profesijā. Tā bija tā pamatideja, man tā patika, es savā darbā mēģināju pārbaudīt, vai šo hipotēzi var attiecināt arī uz inženieru sagatavošanu. Salīdzināju inženieru sekmes dažādos studiju programmas blokos – filozofijā, vispārtehniskajos un speciālajos priekšmetos. No šodienas redzes viedokļa, protams, kvalitatīvās metodes būtu bijušas efektīvākas šādas problēmas izpētē.

– Ideoloģija... Ierakstijāt tiešām tikai to vienu teikumu?

B. Z.: – Jā, to es atceros gan. Viens teikums bija – tajā un tajā kongresā minēts, ka valstī paredzēts sagatavot tik un tik inženieru. Jā, vēl izmantoju Marksa idejas no

¹⁷ Tālis Tisenkopfs, sociologs, esejists, LU profesors.

¹⁸ Nedod Dievs, krievu val.

¹⁹ Gunārs Ozolzīle, sociologs, profesors Rīgas Tehniskajā universitātē.

²⁰ Fiziķi un liriki, krievu val.

agrīnajiem darbiem, tās ļoti labi noderēja. Bija gadījumi, kad pētnieki ļoti aizrāvās ar Komunistiskās partijas dokumentu citēšanu, bet... man nebija nekādas vajadzības.

– Ar to pietika?

B. Z.: – Jā. Citādi būtu, ja cilvēks izvēlēties tēmu, nu teiksim “Marksistiski ļeņinskās filozofijas nozīme inženieru sagatavošanas procesā”. Tādu tēmu netrūka. Taču jāatzīst, ka Filozofijas fakultātē attieksme pret ideoloģiju vienmēr bija ļoti rezervēta, un tādu arī nodaļas beidzēji parasti saglabāja.

– Minējāt, ka nebija datoru. Kā noritēja datu apstrāde? Vai negadījās kādi kuriozi?

B. Z.: – Kuriozi jau gadās vienmēr, jo tie rodas no mūsu pašu neuzmanības, un tehnika tur parasti nav vainojama. Jūs varat, piemēram, sajaukt skalas kārtību latviešu un krievu anketā un ilgi brīnīties par rezultātiem. Tā mums reiz gadījās. Bet mācība arī pamatīga. Kuriozs šodien varētu likties veids, kā dati tika apstrādāti, kādi milzīgi skapji bija tā saucamās elektroniskās skaitļojamās mašīnas (ESM). Datus no anketām “pārnesa” uz perfokartēm, kuras spēja “lasīt” šī mašīna. Protams, ka ESM neatradās uz mūsu darbagaldiem kā tagad dators, tās bija Skaitļošanas centrā, un uz turieni tad mēs aizgādājām anketas un gaidījām rezultātu.

– Sākoties 90. gadiem, noritēja straujas pārmaiņas. Kādas tās bija jūsu profesionālajā biogrāfijā?

B. Z.: – Mainījās laiki, bija jaunas vēsmas, sākās *perestroika*... Man bija vairāki darba piedāvājumi. 1988. gadā Latvijas Komunistiskās partijas Centrālkomiteja veidoja sabiedriskās domas izpētes grupu. Mani tur uzaicināja. Brīdi šaubījos, bet, tā kā teica, ka partijā neesot jāstājas, ka tā esot tāda neatkarīga līgumdarba grupa, piekritu. Tas bija jauns darbības lauks, jo līdz tam sabiedriskās domas pētniecība ne Latvijā, ne citur Padomju Savienībā netika veikta. Padomju laikā ”sabiedriskā doma” nedrīkstēja atšķirties no valstī sludinātās ideoloģijas, tāpēc tās pētniecība arī nebija paredzēta. 1990. gadā viss juka un bruka, un, protams, arī mēs steidzīgi Centrālkomiteju pametām, tiesa, bija bezgala interesanti redzēt, kā “nakts laikā” spēja izmainīties LKP CK cilvēki, viņu runa un uzvedība. Interesanti, ka šajā juku laikā tomēr paguvām veikt starptautiskā pētījuma Eiropas vērtības aptauju (1990). Tas ir pētījums, ko var uzskatīt par atskaites punktu tālākajām vērtību transformācijām mūsu sabiedrībā. Tajā laikā satiku arī Aldi Pauliņu²¹, un jau tajā pašā gadā izveidojām savu stratēģiju, savu pētniecisko grupu. Mēs skatījāmies, kur mēs varētu atrast sev vietu, kur darboties. Pie Ekonomikas ministrijas bija Informācijas institūts. Mēs piekritām viņu aicinājumam pievienoties Ekonomikas ministrijas Informācijas centram kā sabiedriskās domas pētniecības grupa. Darbojāmies tur gadu, līdz sapratām, ka valsts institūcijā mēs nevaram veikt lielas aptaujas, organizēt intervētāju darbu. 1991. gadā

²¹ Aldis Pauliņš, sociologs, mārketinga pētnieks un eksperts, viens no Latvijas Sociālo pētījuma centra (1991) (kopš 1993. gada Baltijas Datu nams) dibinātājiem. Latvijas Sociālo pētījuma centra un Baltijas Datu nama direktors (1991–2002). Aldis Pauliņš ir arī starptautiskas mārketinga pētniecības ķēdes *Factum Group* (2005) vadītājs.

izveidojām savu neatkarīgu pētniecisko firmu *Latvijas Sociālo pētījumu centrs*. Sākām plaši strādāt ar sociālajiem, kā arī mārketinga pētījumiem.

– Kādas bija nozīmīgāko pētījumu tēmas tajā laikā (1991.–1993. gadā)?

B. Z.: – Tie bija gan tagad jau ierastie sabiedriskās domas jautājumi, gan jautājumi, kas tieši tajā laikā bija sabiedrības uzmanības centrā: uzticēšanās galvenajām valsts varas institūcijām; sociālās drošības problēmas; pensiju jautājums, cilvēka un valsts atbildība par indivīda labklājību; attieksmes pret ekonomiskajām reformām, cenu celšanos, privatizāciju; prognozes par privatizācijas sekām; sociālais taisnīgums; attieksme pret Eiropas Savienību; indivīda centieni uzsākt uzņēmējdarbību. Bija jautājumi par tādām valstī svarīgām lietām kā Latvijas Konstitūcija (atjaunot 1922. gadā pieņemto Satversmi vai izstrādāt jaunu konstitūciju), kam būtu dodamas tiesības vēlē Saeimu (tikai bijušajiem Latvijas pilsoņiem un viņu pēcnācējiem vai visiem Latvijas iedzīvotājiem), par pilsonības institūcijas iedibināšanu un citi. Pirmie mārketinga tipa pētījumi bija saistīti ar masu medijiem, piemēram, laikraksta *Diena* lasītāju, radio klausītāju auditoriju izpēti. 1993. gadā piedalījāties Strečkļaidas Universitātes (*Stratchclyde University*) profesora Ričarda Rouza (*Richard Rose*) vadītajā plašajā salīdzinošajā pētījumā, kas aptvēra gan Baltijas, gan Austrumeiropas valstis un bija pirmais salīdzinošais pētījums par cilvēku ekonomisko uzvedību šajās pārejas tipa sabiedrībās. Kopš 1993. gada arvien vairāk pievērsāmies mārketinga pētījumiem. Aktīvi sadarbojāmies ar līdzīgām igauņu un lietuviešu pētnieciskajām firmām, izveidojām Baltijas pētnieku “ķēdi”. 1993. gadā pārsaucām *Latvijas Sociālo pētījumu centru* par *Baltijas Datu namu*. Vērienīgi darbojāmies. Bija ap 80 darbinieku. Ap 1995. gadu izveidojās arī mediju pētniecības aģentūra *BMF (Baltic Media Facts)*. Starptautiskie pētnieciskie tīkli bija ieinteresēti nostiprināt savas pozīcijas arī Baltijas valstīs, un tā, ne bez pamatīga spiediena, mēs bijām spiesti pārdot savas uzņēmuma daļas. Sākotnēji tās nopirka mūsu somu kolēģi, kas savukārt tālāk tās pārdeva starptautiskajai tirgus izpētes kompānijai *TNS*. Tādējādi *Baltijas Datu nams* kļuva par *TNS*. Tā nu iznāk, ka esmu viena no šī uzņēmuma dibinātājām Latvijā. (*Smaida.*) Nu, tas ir globālais kapitālisms – globālie tīklojumi izplatās pa visu pasauli, aprijot lokālos uzņēmumus. Protams, cenšoties izvēlēties stiprākos. *Baltijas Datu namā* bija akadēmisko pētījumu nodaļa, kurā tika veikti lieli projekti – par pilsonību, dažādi Pasaules Bankas finansēti projekti, par veselības sistēmas reformu, dažādām sociālajām problēmām. 2000. gadā mēs nolēmām atdalīties no mārketinga pētniekiem un izveidojām *Baltijas Sociālo zinātņu institūtu*,²² lai nodarbotos tikai ar akadēmisko pētniecību. Un tā kopš 2000. gada mums ir šāds statuss. Virziens – sociālie pētījumi.

– Kāpēc izvēlējāties tieši akadēmiskos pētījumus?

B. Z.: – Man vairāk interesēja sociālie pētījumi. Mārketinga pētījumi manā izpratnē... Atrast veidu, kā manipulēt ar cilvēkiem, lai viņi ko vairāk pērk. Sociālie pētījumi pārmaiņu laikā ir tik interesanti! Sekot līdzī, kā mainās sabiedrība, cilvēki, viņu uzvedība, vērtības. Kā tas viss mainās. Ārzemju pētnieki brīnījās – kā? Piejums tik daudz kas notiek! Un tādā ātrumā!

²² Reģistrētais nosaukums – *Baltic Institute of Social Sciences*.

– Kādi pētījumi bija neatkarības atgūšanas laikā?

B.Z.: – Tad ļoti intensīvi pētījām sabiedrisko domu. It sevišķi 1991. gada barikāžu laikā.

– Bija kāds pasūtītājs vai jūs paši?

B. Z.: – Tajā laikā jau vajadzēja pasūtītāju. Tie bija dažādi. Sākot ar laikrakstu *Diena*... Tas bija laiks, kad neviens nezināja, kurā pusē ir pārsvars. Un tad... Sabiedriskā doma ļāva saprast, kurš ko atbalsta. Vai tā ir valdība vai rubikieši, piemēram.

– Jūs to visu fiksējāt?

B. Z.: – Jā, jā. Bijām tam visam klāt. Tieši un netieši. Mūsu birojs 1991. gadā atradās tagadējā Biržas mājā Doma laukumā. Pa ceļam uz darbu varējām vērot cilvēkus, barikādes, bet savā birojā sēsties pie datora un gatavot ziņojumus par sabiedriskās domas rezultātiem. Izpētījām un ziņojām, ka sabiedrība atbalsta jauno Ministru kabinetu. Premjerministru Godmani. Kā zināms, pēc Neatkarības deklarācijas sekoja dramatiskas pārmaiņas, daudzi tās nebija paredzējuši. Uzticēšanās valdībai strauji kritās. Sabiedriskā doma bija ļoti dinamiska, uzmanības lokā parādījās jautājumi, par kuriem līdz tam ne runāja, ne domāja. Tagad tā visu laiku... (*Ar roku rāda mērenu viļņošanās.*) Īpaši nekas nenotiek. Bet tad! Tiešām bija kaut kas jauns! Kas tāds, ko mēs citādi nevarējām uzzināt, kā vien ar aptaujām.

– Kas tie bija par jautājumiem, par kuriem līdz tam “ne runāja, ne domāja”?

B. Z.: – Redziet, 1990. gada septembra aptaujas anketā bija, piemēram, šādi jautājumi: “Vai tuvākā gada laikā Latvijā sagaidāms bezdarbs?”, “Kurš no preču realizācijas veidiem, Jūsaprāt, būtu vispieņemamākais, ja zemāk minēto preču piedāvājums būtu pietiekams: saglabāt pašreizējo cenu bez taloniem, saglabāt pašreizējo cenu un tikai ar taloniem, daļu ar taloniem, daļu par komercenām, tikai par brīvā tirgus cenām?”, “Vai Jūs piekrītat viedoklim, ka jāpaaugstina īres maksa par dzīvokļiem?” vai arī “Kāda ir Jūsu attieksme pret sekojošām idejām: jāatceļ kriminālatbildība par homoseksuālismu”. Bezdarba draudi, tukši veikali, īres maksas pieaugums, kā arī cita veida iecietība – tie un daudzi citi jautājumi veidoja mūsu toreizējo aptauju “dienas kārtību”.

– Mainoties laikiem, darba kļuva vairāk?

B. Z.: – Nu, protams. Tad jau projekts, projekts un projekts... Un jāpiedalās konkursos un vajag pasūtījumus. Sāku Universitātē strādāt, jāgatavojas lekcijām, studenti. Tas viss notika kā karuselī.

– 1992. gadā Latvijas Zinātņu akadēmijas Promocijas padome apstiprināja jūsu socioloģijas doktora grādu.

B. Z.: – Tas bija diezgan ideoloģiski. Latvijā neatzina PSRS Zinātņu akadēmijas iedoto zinātnisko grādu. Tas bija nelikumīgi, ja strikti ņemam. Šeit bija izveidota noteikta kārtība: uz vairākām lapām – trīs vai četrām – jāuzraksta kopsavilkums par to, kas bijis manā disertācijā. Bija divi recenzenti, kuri izlasīja kopsavilkumu. Pēc tam aizstāvēšanās procedūra, kurā es izstāstīju, kā es iepriekš aizstāvēju savu

disertāciju, par ko tā bija. Kā zināms, nesen Saeima pieņēma lēmumu, kas ļauj atzīt padomju laikā aizstāvētās disertācijas arī sociālajās zinātnēs, izņemot pavisam ideoloģiskās. Tādējādi iepriekš īstenoto politiku var uzskatīt par visai voluntāru. Krievijas Zinātņu akadēmijas sistēma ir ar diezgan stiprām tradīcijām un stingrām prasībām. Bet, nu, tāds pasākums bija izdomāts. Un ko tur, mēs tai pakļāvāmies. Kārtējo reizi pakļāvāmies režīma idejām... Lielākā daļa pretendentu šo procedūru izgāja. Problēmas bija tiem, kam bija ļoti ideoloģiska disertācija. Toreiz es biju zinātņu kandidāte, pēc šīs sistēmas – doktore.

– Pati Promocijas padome arī bija nesen izveidojusies...

B. Z.: – Tur tie pirmie aktīvākie... Nointervējiēt Tāli vai Aivaru²³. Viņi abi bija Promocijas padomē. Kā viņi kļuva par tiem izredzētajiem, kuri varēja citus caur slūžām laist, sijāt pārējos? Šo Promocijas padomi izveidoja Latvijas Zinātnes padome no tiem socioloģijas, demogrāfijas, vēstures, filozofijas zinātņu doktoriem, kuru grādus bija nostrificējusi Latvijas Zinātņu akadēmijas apvienotā Promocijas padome.²⁴ Tas, godīgi sakot, savā ziņā bija tāds sociālais teātris, bet es neinteresējos. Katrs jau bija aizņemts savā privātajā darbībā, tā īpaši neuztraucāmies, ka mums tur kaut kādas promocijas... (*Smejas.*) Labi, ejam uz promociju! Uzrakstīju to kopsavilkumu un aizgāju.

– 90. gados atkal sākat pasniegt?

B. Z.: – Jā, no 1991. gada es sāku strādāt Universitātē, lasīju kursu par sabiedrisko domu. Gāju uz lekciju un domāju, ko lai runāju. Tikai pamazām kursi apauga ar materiāliem, literatūru... Sākotnēji kursi bija pilnībā saistīti ar manu darbu, pārējie kursi pamazām nāca klāt. Kad Aigars Freimanis²⁵ aizgāja no Universitātes, sāku lasīt kvalitatīvās metodes. Protams, arī tas ir cieši saistīts ar manu ikdienas darbu.

– Kvalitatīvās metodes apgūvāt pašmācības ceļā?

B. Z.: – Jā. Tādēļ arī centos visu laiku kaut kur aizbraukt, pamācīties. Kontaktēties ar citiem pasniedzējiem, paskatīties mācību plānus, kaut ko pašpikot... Nu, tādā veidā kaut ko mēģināt meklēt un darīt. Teiksim, ja pasniedzat fiziku, tā ir vienāda visur, filozofiju – antīko filozofiju var pasniegt pie jebkura režīma, bet socioloģiju – ne.

– Politikas zinātni laikam arī nevarētu.

B. Z.: – Jā... Nu, daudzi no tagadējiem politoloģijas pasniedzējiem ir bijušie zinātniskā komunisma pasniedzēji...

– Esat papildus studējusi ārvalstīs?

B. Z.: – Tā vispār tāda sociologa izglītošanās. Šodienas teorijas, jaunākie virzieni, jaunākais metodēs. Lai to apgūtu, protams, vajadzēja braukt. Centos

²³ Aivars Tabuns, sociologs, LU profesors.

²⁴ Padomē darbojās Ilga Apine, Jānis Broks, Silva Seņkāne, Aivars Tabuns, Tālis Tisenkopfs, Ivans Vedins, Pēteris Zvidriņš.

²⁵ Aigars Freimanis, sociologs, mārketinga pētnieks, mārketinga firmas *Latvijas Fakti* (1990) dibinātājs un direktors.

izmantot visus iespējamus studiju grantu piedāvājumus. Ar Ziemeļu Padomes atbalstu biju Zviedrijā un Norvēģijā. Ar Makartura fondu – Amerikā. Nesen izmantoju arī Fulbraita stipendiju – pusgadu biju Amerikā, Ziemeļkarolīnas Universitātē. Tas viss, lai atsvaidzinātu un iegūtu jaunas zināšanas. Dzīve citā valstī, citā universitātē arī ir sava veida socioloģiskas studijas.

– Ceļošana iekļaujas jūsu brīvajā laikā vai ceļojat tikai darba nolūkos?

B. Z.: – Man patīk ceļot. Patīk māksla. Padomju laikā es daudz lasīju par mākslu, staigāju pa muzejiem, izstāžu zālēm, tagad Rīgā nesanāk laika. Bet tad, kad esmu ārvalstīs, tad gan. Nu, tas, kā te nav... Vasarās es braucu uz kalniem, ziemā – slēpot.

– Esat sportiska?

B. Z.: – Nē, es neesmu sportiska, bet man patīk pakustēties! Vēl es praktizēju meditācijas, esmu braukusi arī uz Indiju apgūt Ošo meditāciju skolu. Pašlaik vairāk nodarbojos ar Cigun.

– Kas sociologa darbā rada gandarījuma izjūtu?

B. Z.: – Gandarījums ir brīdī, kad, analizējot datus, vienalga kvantitatīvus vai kvalitatīvus, kaut ko ieraugu. Kad es redzu, kā sabiedrībā kaut kas notiek, izjūtu, ka kaut ko saprotu! Otrkārt, ja studentiem kas labs izdodas. Ja es ieraugu, ka studentu pētījumos, īpaši maģistra darbos, kas ir. Viņi ir pateikuši kaut ko, par ko es neesmu domājusi, neesmu pamanījusi. Tas tiešām ir gandarījums.

– Ja kaut ko atklājat, vai ir būtiski to pavēstīt sabiedrībai?

B. Z.: – Ir, bet sabiedrībai to ne vienmēr izdodas pavēstīt.

– Kā izvēlaties pētījuma tēmas?

B. Z.: – Tā ir nemītīga piedalīšanās konkursos, sadarbības projekti. Un tad sanāk tā, ka jomā, kur vairāk pieredzes, tajā arī vieglāk vinnēt.

– Bieži gadās, ka neizdodas vinnēt konkursu?

B. Z.: – Bieži. Tagad ir atkal jaunas, citas problēmas. Tagad ir, piemēram, cenu aptaujas, tur mums ir ļoti grūti konkurēt. Uz tādiem kvantitatīvajiem pētījumiem, vienkārši uz *blīkšķ*, *blākšķ* izdarīšanu neejam. Mums patīk tādi pētījumi, kur tiešām ir pievienotā vērtība. Pamatīgāk iedziļināties, izstrādājam teorētisko pamatojumu. Tad mums iznāk tāds projekts. Piemēram, pašlaik pabeidzām projektu par valsts svētkiem. Izstrādājam teorētisko pamatojumu, pētījuma programmu. Izmantojām vai visu iespējamo socioloģiskās informācijas ieguves arsenālu – aptaujas, ekspertu intervijas, novērojumus, teksta analīzes, fotografēšanu un, visbeidzot, filmēšanu. Gadījumos, kad pasūtītājs nediktē noteikumus, bet paši varam izvēlēties, ko un kā pētīt, iespējams pētniecisko darbu padarīt patiesi aizraujošu.

– Savos pētījumos sniežat arī problēmu risinājumus. Cik bieži jūtat, ka varas pārstāvji tos ņem vērā?

B. Z.: – Citreiz vairāk, citreiz varbūt nemaz. Ļoti atšķirīgi. Problēmas rada arī tas, ka ministriju darbinieki tik ātri mainās, ka viņi ļoti vienkārši nezina par pētījumiem, daudz ko vairāk par sabiedriskās domas aptaujām nav dzirdējuši. Taču ir

arī bijusi abpusēji ļoti ieinteresēta sadarbība, bet tas vairāk ir atkarīgs no cilvēkiem, ja viņi pārzina savu darbības lauku, viņi saskata pētījumu jēgu un prot tos izmantot. Domāju, ka ir arī pētījumi, kurus pats pasūtītājs nav ne lasījis, ne izmantojis.

– Tas nerada rūgtumu?

B. Z.: – Nē. Es, godīgi sakot, īpaši par to nesatraucos. Ja satrauktos, tad būtu rūgtums. Bet vienmēr ir sfēra, kur katrs pētījums ir svarīgs. Nu, piemēram, studenti studē, viņi tos izmanto savos darbos. Doktorantūras studenti izmanto. Es tomēr apzinos, ka ir tuvāki mērķi un tālāki. Šis laiks tiek pētīts... Atbrauc studenti no Rietumeiropas, no Amerikas, man saka – vai, cik interesants pētījums! Nu, tas nozīmē, ka aprite ir, un tā jau pati par sevi ir vērtība.

– Paldies par sarunu!

Sabiedriskās domas pētījumu sākumi Latvijā

Sandras Vaivades un Ineses Ilmeres intervija ar Ritu Kveldi¹

Latvijā pirmā disertācija socioloģijā tika aizstāvēta 1970. gadā. Tās autore bija Rita Kvelde, kura tolaik studēja LU aspirantūrā, disertācijas tēma bija “Radioraidījumi un sabiedriskās domas veidošanās”. Rita Kvelde no 1960. gada līdz 1971. gadam strādāja Latvijas Radio – sākotnēji dažādās redakcijās, bet vēlāk – pētot radio auditoriju. Latvijas Radio dažādus pētījumus sāka veikt jau kopš 1963. gada, bet 1966. gadā tajā tika dibināta sabiedriskās domas pētīšanas nodaļa, un Rita Kvelde tajā strādāja līdz 1971. gadam. Vēlāk ilgus gadus Rita Kvelde strādājusi par pasniedzēju dažādās augstskolās, lasījusi lekcijas (t. sk. par socioloģiju), un šo darbu turpina joprojām. Bijusi iesaistīta vairākos pētījumos, publicējusies par dažādām psiholoģijas, socioloģijas tēmām, kā arī par latviešu valodas jautājumiem. Socioloģija ir palikusi viņas aizraušanās līdz pat šim brīdim.

– Lūdzu, pastāstiet par socioloģijas sākumiem Latvijā, par 60.–70. gadiem, par to, kā socioloģija attīstījās, par jūsu profesionālo karjeru, kā jūs sākt strādāt. Par tām lietām, ko mēs nezinām.

K.: – Es sāku par šiem jautājumiem interesēties apmēram ap 1965. gadu. Beidzu Filoloģijas fakultāti, sāku strādāt Radio un gribēju iestāties aspirantūrā Latvija Valsts universitātē, *filozofos*. Iestājos neklātienē. Bija problēma ar tēmas izvēli. Radio es strādāju dažādās redakcijās, un pēkšņi atvēra sabiedriskās domas pētīšanas grupu un priekšsēdētājs mani uzaicināja par vadītāju. Apvienojot to ar iestāšanos aspirantūrā, izdomāja tēmu “Radioraidījumi un sabiedriskās domas veidošanās”, kuru pētīt tieši ar socioloģiskām metodēm. Universitāte mani arī aktīvi atbalstīja. Pēc tam es sāku par to interesēties dziļāk.

Būtībā tieši socioloģijai pievērsties mani pamudināja tālaika rektors profesors Valentīns Šteinbergs. Es uzskatu, ka viņš bija ļoti progresīvs tai laikā, kad socioloģijas kā tādas vēl nebija. Praktiski iznāk, ka man bija pirmā disertācija socioloģijā, bet es to aizstāvēju kā vēsturisko materiālismu, jo nebija nodaļas socioloģijā un vispār daudz cilvēku pat nezināja, ko tas nozīmē. Manuprāt, viens no zinošākajiem tai laikā bija Tāļivaldis Vilciņš. Viņš bija vēsturnieks. Man grūti pateikt, kā viņš ieguva šīs zināšanas socioloģijā, bet būtībā viņš bija visās Baltijas valstīs visspēcīgākais. Viņam gan bija ļoti grūti. Mēs zinām par viņa apspiešanu padomju laikā, jo viņš kā jauns puika bija Leģionā, bija ar mūziku saistīts. Un līdz ar to viņam neļāva nekur braukt uz ārzemēm, skolās strādāt.

---

¹ Rita Kvelde, pirmās socioloģijas disertācijas autore Latvijā. Sandra Vaivade un Inese Ilmere ir LU Socioloģijas nodaļas maģistrantūras studentes. Intervija notika 2008. gada 22. janvārī.

Pētījumi pie mums sākās apmēram 60. gados, un pirmie bija tieši par masu informācijas līdzekļiem, par komunikāciju. Baltijas valstīs paši pirmie sociologi tomēr bija Tartu – viņi veica pirmo tai laikā lielāko pētījumu Baltijas valstīs – par radio, savukārt mēs bijām pirmie. Gan Maskavā, gan arī Ļeņingradā šie pētījumi izvērsās vēlāk. Mums bija ļoti cieši sakari, kopīgi apstrādājām un skatījāmies rezultātus. Visai apstrādei bija centrs Ļeņingradā. Kaut gan jāsaka arī, ka interesants tāds fakts, piemēram, ka aptaujas anketas bija veikusi Nadežda Krupskaja. Arī bija kaut kas par avīzēm. Pirmie, ar ko mēs sadarbojāmies, bija Tartu. Arī materiālus, kurus vairāk apkopojām, mums ar perfokartēm, ar mašīnām apkopoja Tartu. Tad tuvāk bija arī Ļeņingrada, arī Maskava. Ar Lietuvu bija mazāk sadarbības. Latvijā būtībā pirmie sociologi parādījās tad, kad bija pirmais filozofu izlaidums. Tad sadalīja studentus: viena daļa, kas tieši filozofiju studēja, otra – socioloģiju. Bet viņus kā sociologus arī neuztvēra. Es domāju, ka diezgan daudzi pašmācības ceļā apguva.

– Kurš gads tas bija?

K.: – Tas varēja būt 60. gadu beigās. Es tai laikā strādāju vēl Radio, tātad tas bija no 64. līdz 70. gadam. Tad viena daļa grupas sociologu bija pie manis praksē: vēstuļu analīze, veicām dažādus pētījumus. Var teikt, ka būtībā galvenokārt es strādāju Radio. Un arhīvā noteikti ir saglabāti vairāki pētījumi. Viņi ir dažādi. Viņi ir ļoti lieli, piemēram, “Runā Rīga”. Un arī mazāki pētījumi, tādi epizodiski. Ļoti daudz, vairāki desmiti.

Mums notika konferences. Un tās notika Baltijas valstīs. Bija Socioloģijas asociācija. Un to diezgan sekmīgi vadīja Maija Ašmane. Viņa nāca no Krievijas. Runāja brīvi latviski. Viņa bija viena no tām, kas organizēja. Mēs diezgan bieži braucām uz Igauniju. Tur iepazināmies arī ar pētniekiem no Sverdlovskas. Tur bija diezgan spēcīgi sociologi – Kogans un Pjatigorskis, kurš arī vienmēr piedalījās. Un tur daudz kas interesants parādījās. Jāsaka, ka sākumā centrālais [pētījumu priekšmets] bija tieši masu informācijas avoti. Masu mediji. Gan avīzes, gan vairāk radio, vēlāk parādījās arī televīzija. Nāca jau arī jaunie sociologi, tie pirmie. Bija kaut cik, bet samērā jau maz. Daudzi jau nesaprata, ko socioloģija nozīmē.

– Kāpēc tieši Radio tika veikti pirmie sabiedriskās domas pētījumi?

K.: – To grūti pateikt, varbūt tur bija kāds valdības lēmums, jo sākumā šāda [sociologu] grupa bija Radio, vēlāk Televīzijai. Lielas nebija – divi cilvēki. Bet vēlāk piesaistīja arī vēstuļu daļu. Rajonos bija korespondenti. Tad mēs viņiem devām anketas, uz kurām bija jādabū atbildes no viņu rajona. Tas bija galvenais sastāvs, kuri darbojās. Mums bija ļoti paveicies ar [Valsts radio un televīzijas raidījumu komitejas] priekšsēdētāju, viņu šīs lietas ļoti interesēja.

– Par kādām tēmām bija pētījumi?

K.: – Radio bija ļoti svarīga sabiedriskā doma, un pētīja, ko vajadzēja, dažādus jautājumus, kuri interesēja redakcijas. Bija ļoti plašs pētījums, kuru es izmantoju disertācijā, “Runā Rīga”. Tur bija gan par interesēm, kas [klausītājus] interesē, gan ļoti svarīga bija demogrāfiskā daļa: kuri raidījumi kam ir domāti. Par mūziku bija diezgan plaši – kāda mūzika jums patīk, par atsevišķiem žanriem. Bija jānosauc, piemēram, kāda mūzikas žanra darbi. Daži nevarēja nevienu nosaukt, piemēram,

simfonisko mūziku. Vēlāk arī par Raimonu Paulu bija pētījumi. Par ārzemju raidījumiem. "Mikrofons" tai laikā bija, tur bija vairāk vēstuļu analīze, jo tās nāca simtiem, tūkstošiem. To, cik liela interese bija, varēja jau redzēt pēc vēstulēm. Tolaik jau nekādu īsziņu nebija. Un, ja likās, ka kaut kur kaut kas nav, tā tūlīt par šo redakciju – ko vajadzētu uzlabot, kurā laikā [raidīt]. Ja tajā laikā attiecīgā grupa nevarēja klausīties, tad pētīja, kurā laikā varētu.

Viens ļoti interesants un aktuāls pētījums bija, kad Izraēla uzbruka Apvienotai Arābu Republikai. Tad mēs jau otrā dienā uztaisījām anketu un veicām aptauju: uzskati, no kurienes jūs to uzzinājāt. Bija tādi, kuri to uzzināja no citiem cilvēkiem. Mani interesēja, kā veidojās sabiedriskā doma, cik daudz uzzina no radio, cik daudz – no televīzijas, cik – no kaimiņiem. Kādreiz analizējām vēstules, bet tas bija mazāk. Un mūsu pakļautībā bija arī konferences, toreiz ļoti daudz tās organizēja. Tur nekādas aptaujas mēs netaisījām, kādreiz kādas intervijas.

– Ar ko nodarbojās vēstuļu daļa Radio?

K.: – Viņi analizēja vēstules, saņēma visu, ko sūtīja Radio. Pa redakcijām. Un tad arī viņi analizēja: par kādām tēmām, kas interesē? Cik vēstuļu saņem par politiskiem raidījumiem? Kurai redakcijai pienāk vairāk?

– Sakiet, kā bija sākumā – vai bez Radio un Latvijas Universitātes vēl kāds Latvijā nodarbojās ar socioloģiskiem pētījumiem?

K.: – Vienīgi Vilciņš. Vairāk es nevienu nezinu. Viņam ir tā pirmā grāmata par profesijām. Un ļoti atbalstīja toreizējais rektors profesors Šteinbergs. Piemēram, uz starptautisko kongresu, pateicoties viņam, varēju tikt. Bulgārijā. Viņš tā ļoti atbalstīja. Un arī citur, kur vēlāk notika, piemēram, Novosibirskas Zinātniskajā centrā. Tur socioloģija bija diezgan spēcīga, bet kaut kā līdz mums materiāli nenonāca. Vēlāk Sverdlovskā. Tur bij' Pjatigorskis, Kogans. Ar pētījumu par mūziku bija interesanti – konferencē Sverdlovskā izrādījās, ka tādu pašu pētījumu bija veicis Kogans, un mums sakrita rezultāti, tikai par dažiem procentiem atšķīrās. Un Ļeņingradas sociologi, protams. Tur tos materiālus mēs dabūjām, kad mēs ar viņiem sadarbojāmies. Būtībā tikāmies visās konferencēs un kongresos.

– Kā bija sākumā ar finansiālajiem līdzekļiem?

K.: – Burvīgi! Kad es ko darīju, tad es vienlaikus to darīju disertācijai un darbam. Priekšnieka vietnieks bija tāds cilvēks, kas nekad nepieļāva, ka viņš kaut ko nezina. Un tad mēs darījām tā: sarakstījām programmu, milzīgu, sarežģītu, un visus socioloģijas terminus salikām, pilotāžu. Un mums bija labi, ka priekšnieks atbalstīja visus pasākumus, kas notika ārpus Radio kaut kur citur. Piemēram, no universitātes piezvana, ka jābrauc uz Varnu, tas bija komandējums. Un arī visi materiāli, kurus apstrādāja Tartu. Tas bija par Radio naudu. Un vispār es teikšu tā – ļoti interesanti bija tie laiki. Varēja braukt komandējumos, man nebija jādomā, cik tur līdzekļu vai kas. Es aizbraucu uz nedēļu uz Liepāju. Visu, ko man vajadzēja, es skolā vai rūpnīcā, vai redakcijā dabūju. Palīdzēja.

– Vai tie bija pārsvarā kvantitatīvi pētījumi? Vai bija arī kvalitatīvie?

K.: – Bija visādi. Bet vairāk tādi kvantitatīvi. Bija jāreķinās, ko Radio grib. Bet bieži vien jau es varēju ieteikt.

– Bija kādi cilvēki, kuri izrādīja negatīvu attieksmi, neizpratni, kāpēc tas ir vajadzīgs?

K.: – Jā, tas bija pašā sākumā. Kad apstiprināja manu tēmu, daži nesaprata. Tad katedras vadītājs cēlās augšā un centās viņus pārliecināt, jo neviens nezināja, kas socioloģija īsti ir. Bet citur es neteikšu, ka bija negatīvi.

– Jūs varat pastāstīt sīkāk, kā tika veikti pirmie pētījumi? Kādas metodes tika izmantotas, kā tās mainījās?

K.: – Es, protams, izdarīju sākumā pilotāžu. Noteikti, jo kādreiz liekas, ka sākumā viss ir skaidrs, bet beigās izrādās, ka nekā. Es vairāk uz anketām balstījos. Radio man bija vienkārši. Tā kā mani atbalstīja un es biju atbildīga par sabiedriskās domas veidošanu, tad es jebkurā brīdī varēju dabūt mašīnu, es aizbraucu, sazvanījos ar tādu un tādu rajonu, ja man vajag par lauku darba ļaudīm, piemēram. Tad es aizbraucu uz kādu kolhozu, uz vienu, uz otru, uz trešo. Un attiecībā uz demogrāfiskajiem rādītājiem, ko man vajag, es arī atradu. Vēl arī visos rajonos bija Radio korespondenti. Ar viņiem varēja sarunāt.

– Kā bija ar datu apkopojumu un analīzi?

K.: – Datus lielākoties, ja tie nebija lieli pētījumi, apkopoja uz vietas. Ja bija slēgtie jautājumi, bija vienkārši. Ar atklātajiem jautājumiem sēdēja kādreiz nedēļu. Bet neko citu nevar darīt, kaut kādā veidā ir jāgrupē un jāatrod galvenais. Bet tie vairāk bija tad, kad bija paredzēts kāds lielāks pētījums. Tad iepriekš veica tādu nelielu pilotāžu, lai atrastu galveno un pēc tam to ieliktu kā slēgtos jautājumus. Kad bija lieli pētījumi, tos mēs devām uz Tartu. Tartu ar elektroniskām skaitļojamām mašīnām apstrādāja. Milzīgie ruļļi nāca. Vislielākā anketa bija vesela grāmatiņa ar visām bildēm. To negribēja klausītāji atdot, jo viņiem patika, ka tur bija zīmējumi, humors. Viņi negribēja tās anketas dot.

– Un kā jūs ieguvāt informāciju par socioloģiju ārpus Padomju Savienības?

K.: – Ļoti fragmentāri.

– Kā bija ar padomju ideoloģiju?

K.: – Tas bija jāraksta klāt. Ievadā. Citādāk jau neņēma prefī. Cik tas ir svarīgi, ko Ļeņins teica un ko vēl kāds teica. To izraksta un pieliek priekšā.

– Bet pētījumu gaitu un tās intereses, ko pētīt, tas neietekmēja?

K.: – Nē. Nekad! To var visu nosvītrot nost. Un lieta darīta.

– Un kas bija, jūsuprāt, tās galvenās grūtības, ar kurām nācās saskarties pētījuma procesā?

K.: – Tad, kad kāda noteikta grupa ir vajadzīga. Piemēram, kad bija pētījums par jūru jātaisa. Tad ko tur darīs – vai brauks uz ostu? Bet īpašu problēmu nebija. Mēs varējām aizbraukt jebkur. Mēs varējām sazvanīties ar jebkuru rajonu. Visvairāk atbalstīja Radio korespondenti, kuri tai laikā bija katrā rajonā. To viņi izpildīja kā savu pienākumu. Ar viņiem sarunājām. Tad veicām tās aptaujas, kādas mums bija vajadzīgas.

– **Cilvēki bija atsaucīgi?**

K.: – Jā, ļoti atsaucīgi.

– **Nebija problēmu, ka liela daļa atsaka sniegt atbildes, negrib aizpildīt?**

K.: – Nebija jau tādu jautājumu. Man nebija jāpēta viņu vajadzības utt. Man bija vairāk tas, kas saistās ar masu informācijas nozari. Tur jau nebija problēmu, ka negribētu atbildēt. Galvenais man bija zināt, kā viņi klausās, kas viņus interesē, kas viņus apmierina, kas neapmierina, ko viņi skatās. Man ar tā smagām problēmām vienkārši neiznāca saskarties.

– **Bet bija arī tādi pētnieki, kas pētīja kaut kādus grūtākus jautājumus?**

K.: – Bija. Arī Vilciņš, bet viņš vairāk par kultūru, arī par profesijām, kuras prestižas, kuras nav. Bija, bija. Kā viņu sauca? No rūpnīcas. Arī veica pētījumu. Kaut kāda pat maza sarkana grāmatiņa bija par rūpnīcas jautājumiem. Tur bija vairāk par vadītāju – kāds vadītājs. No dažādām vietām. No visas Padomju Savienības, no sociālisma valstīm, no kurām varēja.

– **Vai gadu gaitā mainījās tās tēmas, kas interesēja Radio?**

K.: – Nē, Radio vienmēr ir interesējis, ko klausītājs grib klausīties, kurā laikā, kas ir galvenais klausītāju kontingents.

– **Cik respondentu parasti aptaujāja?**

K.: – Bija ļoti dažādi, mēs mēģinājām, lai nebūtu mazāk par 36. Dažkārt pietika ar 100, pat mazāk. Mums jau bija svarīga tā tendence, ko var attiecināt uz konkrēto grupu, uz konkrēto kolektīvu. Protams, bija jāpārbauda. Varēja pārbaudīt ar kādiem citiem paņēmieniem: vai ar novērošanu, vai interviju, bet arī tikai kādi 6 cilvēki. Daudz jau bija raidījumu jaunatnei un skolēniem, tad braucām uz skolām. Pēc mehāniskās izlases.

– **Kā tika arhivēti pētījumu dati? Anketas tika saglabātas?**

K.: – Nē, kur nu viņas var saglabāt? Pavisam vienkārši – rezultāts, programmas. Rezultāti parasti ir tabulā vai kā secinājumi. Un es nodevu Radio komitejas arhīvā. Es nezinu, vai viņi saglabāja. Bet es nodevu.

– **Vai tad, kad jūs ieguvāt materiālus par citām valstīm, piemēram, par Igaunijas pētījumiem, jūs mēdzāt salīdzināt un skatīties, kādas ir viņiem tendences, vai tās atšķiras no Latvijas?**

K.: – Jā.

– **Bija kādas atšķirības?**

K.: – Bija. Kaut gan man maz iznāca radio ar citiem salīdzināt, jo citiem [radio pētījumu] nebija. Igaunijā bija par avīzēm, nebija radio pētījumu.

– **Un kā ir, skatoties ar šīsdienas acīm, vai bija kaut kādas kļūdas, nezināšana sākumā?**

K.: – Domāju, ka daudz ir bijis. Tā uzreiz nevaru pateikt. Kamēr visu saprot, kā un ko. Vēlāk jau tas viss notika automātiski. Droši vien dažreiz pajautāja ne to, ko

vajadzēja. Pajautāja kaut ko lieku. Vai uzdeva tādu jautājumu, uz kuru atbildes bija ne šis, ne tas, atbildes “es nezinu”, un viss, nu ko tur darīt.

– Kā jūs mācījāties formulēt jautājumus? Vai kaut kādus paraugus skatījāties vai paši izdomājāt?

K.: – Cik literatūras varēja dabūt, tik arī skatījās. Pamazām jau to literatūru kaut kur savāca. Tur jau, teiksim, Markss, Ļeņins, klasiķi tika pierakstīti arī klāt. Tie, kurus nelasa.

– Kāpēc, jūsuprāt, socioloģija attīstījās tieši 60. gados? Kāpēc tas nenotika ātrāk?

K.: – Grūti pateikt. Ļoti dažādi. Padomju Savienībā varbūt socioloģiju tā neatzina. Varbūt no cilvēkiem, kuri saprata. Maskava krietni atpalika, Ļeņingrada mazāk, bet arī. Sācēji bija tieši igauņi.

– Kā jums šķiet, vai gadu gaitā socioloģijas kvalitāte ir augusi? Vai metodes kaut kā ir attīstījušās?

K.: – Metodes ir attīstījušās. Un tie, kas zina tās metodes un kas veic pētījumus, tie to visu zina.

– Un saki, kas jums pašai sagādāja to lielāko gandarījumu šai darbā?

K.: – Visvairāk pētījumos – domāju tā, un izrādās, ka pilnīgi pretēji. Un tad nu visiem jārāda, kā tad ir. Tas ir tas negaidītais moments. Tad, kad visi šie materiāli ir apkopotī. Vai, kas tur ir iznācis!!! Tas ir visur un vienmēr tā. Tas, ka tu pēkšņi konstatē – nu tieši tā!

– Jūs nenožēlojat, ka jūs sākat tieši šai jomā strādāt?

K.: – Kur nu! Šis man visu laiku ir kā hobijs. Es izmantoju arī tagad visur. Kur ir vajadzīgs, es izmantoju. Visur. Piemēram, katedrā. Runājot par stereotipiem, runājot par sociālo psiholoģiju un saskarsmes kultūru.

– Paldies par sarunu.

Padomju Latvijas mūzikas socioloģija

The Sociology of Music in Soviet Latvia

Jānis Daugavietis

LU Sociālo un politisko pētījumu institūts
Lomonosova ielā 1, Rīgā, LV-1019
E-pasts: janis.daugavietis@lu.lv

Raksta mērķis ir izpētīt mūzikas socioloģiskās pētīšanas tradīciju un vēsturi Padomju Latvijā jeb Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā (LPSR). Hronoloģiski tas ietver laika posmu no 60. gadu sākuma, kad socioloģija tiek reabilitēta un kļūst par vienu no oficiālajām pētniecības jomām, līdz 80. gadu beigām, kad praktiski beidz pastāvēt politiski un ideoloģiski vienotā un kontrolētā Padomju Savienība. Tā kā šis ir pirmais raksts, kas veltīts Latvijas mūzikas socioloģijas vēsturei, tajā pamatā sistematizēta un aprakstīta faktoloģija, nevis saturiski analizēts, kas paveikts Latvijas mūzikas socioloģijas laukā.

Pētījuma gaitā tika identificēti astoņi Latvijas pētnieki, kuru atsevišķus darbus var nodēvēt par piederīgiem mūzikas socioloģijai. Tie ir: Rita Kvelde, Valentīna Asmolova, Joahims Brauns, Arnolds Klotiņš, Oļegs Pavlovs, Ingrīda Zemzare, Tālis Tisenkopfs un Mārtiņš Boiko. Puse no šiem autoriem ir izglītoti muzikologi, otra puse – pamatā sociologi. Lai arī atsevišķos gadījumos pastāvēja šo divu pētniecisko disciplīnu – socioloģiskā un muzikoloģiskā – zināma simbioze, šīs divas pieejas mūzikas pētniecībai darbojās praktiski autonomi. Ar citu akadēmisko blakusnozaru muzikālajiem pētījumiem komunikācija bijusi vēl vājāka. To pašu var teikt par sadarbību vienas disciplīnas robežās (socioloģijas un muzikoloģijas). Reti ir gadījumi, kad notiek savstarpēja atsaukšanās un citēšana vai cita autora teorētisku konceptu un ideju pārņemšana, lietošana. Pētnieku interese par mūzikas socioloģisku izpēti bijusi sporādiska, un nevienam no minētajiem autoriem tā nav bijusi galvenā akadēmiskā specializācija. Vairākums šo darbu publicēti neakadēmiskos izdevumos vai arī palikuši melnrakstu statusā. Lai arī LPSR gados veiktie mūzikas socioloģijas pētījumi rada nepabeigtības sajūtu, to gaitā veiktas gan empīriskās studijas, gan izvirzīti vairāki interesanti teorētiskie pieņēmumi.

Atslēgvārdi: Latvijas mūzikas socioloģija, Latvijas socioloģijas vēsture.

Ievads

2008. gadā simboliski tiek atzīmēta Latvijas socioloģijas pastāvēšanas četrdesmitgade. Sociologi Latvijā strādājuši arī ilgi pirms tam – gan pirmsrevolūcijas, gan Pirmās Republikas laikā, taču tie bija ārvalstīs izglītoti zinātnieki un te uz vietas Latvijā nebija izveidotas nevienas specifiskas socioloģiskas institūcijas¹. Tāpēc viens no iespējamajiem skatiem uz Latvijas socioloģijas sākumu ir institucionāls, t. i., tāds, kas par dzimšanas dienu uzskata attiecīgu institūciju izveidošanu. Kopš socioloģijas zinātnes rehabilitēšanas Padomju Savienībā 50. gadu beigās² Latvija (Rīga) līdzās Ļeņingradai, Maskavai, Tartu un Sverdlovskai ir viens no pirmajiem padomju socioloģijas centriem. Latvijas Valsts universitātē (LVU) 1966. gadā tiek izveidota Lietišķās socioloģijas katedra un uzsākta profesionālu sociologu sagatavošana, gan filozofijas specialitātes

ietvaros. Pirmā disertācija socioloģijā, kas izstrādāta un aizstāvēta Latvijā, ir Ritas Kveldes “Radioraidījumi un sabiedriskās domas veidošanās” (1969)³.

Arī Latvijas mūzikas socioloģijas vēstures kontekstā R. Kveldes darbs ir viens no pirmajiem. Tas analizē vienu no klasiskākajām mūzikas socioloģijas tēmām – gaumi. Galvenais pētnieces izpētes priekšmets ir Latvijas radioklausītāji, un, tā kā radioviļņos vislielāko īpatsvaru aizņem mūzika un mūzikas raidījumi ir vispopulārākie, kā atklāj Rita Kvelde, likumsakarīgi, ka liela pētījumu daļa veltīta tādiem tematiem, kas pieder mūzikas socioloģijas interešu sfērai.

Šajā rakstā ar *mūzikas socioloģiju* tiek saprasts pētnieciskais virziens vai atsevišķu pētnieku interešu sfēra tajos gadījumos, kad sociologi pēta mūziku, kā arī tad, kad tā tiek pētīta ar socioloģijas metodēm.

Raksta struktūra veidota, pamatojoties uz diviem principiem: personību (pētnieku) aktivitātēm un hronoloģisku to izklāstu. No tā izriet pētījuma galvenie uzdevumi: to pētnieku identificēšana, kas darbojušies mūzikas socioloģijas jomā; Latvijas mūzikas socioloģijas bibliogrāfijas sastādīšana. Kopumā tas ir stāsts par atsevišķu pētniecības nozari – pētniekiem, viņu ambīcijām, sadarbību vai nesadarbību, institūcijām, kurās viņi darbojās. Tādā veidā līdzās šaurajam Latvijas mūzikas socioloģijas “vēstures rakstīšanas” uzdevumam tā ir arī vienas akadēmiskās sfēras *gadījuma analīze*, kas var tikt uzskatīta arī par liecību visai tālaika socioloģijai. Laiks hronoloģizēts trīs vienādos laika intervālos – desmitgadēs, XX gs. 60., 70. un 80. gados.

Pētot Latvijas mūzikas socioloģijas vēsturi, tika izvirzīti šādi galvenie pētnieciskie jautājumi:

- kurus Latvijas autorus varētu saistīt ar mūzikas socioloģiju;
- kurās Latvijas institūcijās būtu varējuši notikt un notikuši mūzikas socioloģiskie pētījumi;
- kādi konkrēti pētījumi veikti;
- kuros dokumentos (grāmatas, disertācijas, intervijas, publikācijas u. tml.) un arhīvos atspoguļota un deponēta šī darbība.

Darbs tika uzsākts 2001. gadā, rakstot bakalaura darbu socioloģijā “Mūzika un socioloģija Latvijā: Latvijas mūzikas socioloģijas vēsture (1963–1991)”⁴, turpināts 2008. gadā, gatavojot referātu “Mūzikas socioloģija Latvijā: vēsturisks atskats” Latvijas Universitātes 66. konferences Socioloģijas sekcijā: “Socioloģijai Latvijā – 40”⁵.

Ekspertu intervijas un literatūras analīze bija galvenās informācijas iegūšanas metodes. Par ekspertiem tika izvēlēti tādi Latvijas zinātnieki (sociologi, muzikologi, filozofi), kuru darbi ir bijuši kaut kādā veidā saistīti ar mūzikas socioloģiju, kā arī tādi pētnieki, kuri bija labi informēti par to laiku Latvijas socioloģiju. To varētu pielīdzināt “sniega pikas” metodei, kad viens eksperts intervētājam norāda uz nākamo vai nākamajiem.

Literatūras analīze attiecas uz dokumentiem, kas ir vai nu publicēti, vai arī tikai deponēti sabiedriskajās bibliotēkās: grāmatas, atsevišķi publicējumi, raksti krājumos, periodika, disertācijas, diplomdarbi, enciklopēdijas, vārdnīcas, biogrāfijas, bibliogrāfijas utt. Svarīgs avots bija preses hronikas jeb visu gada publicējumu katalogi. Bieži vien tikai tajā bija iespējams atrast norādes uz publikāciju autoru vai tematu periodiskajos izdevumos.

Līdzās divām galvenajām informācijas iegūšanas metodēm tika izmantotas arī citas. Piemēram, telefongrāmata, kas nereti ir vienīgais līdzeklis, kā atrast kādu personu, īpaši tad, ja tā ir beigusi aktīvās darba gaitas vai arī mainījusi darbības sfēru un tas noticis pirmsinterneta ērā (apmēram līdz 1994. gadam). Cits svarīgs informācijas avots bija institūciju arhīvi.

1. XX gs. 60. gadi: socioloģijas renesanse un masu muzikālās gaumes problēmas

XX gs. 60. gados dzimst institucionalizēta Latvijas socioloģija. Tiek nodibināta pirmā socioloģijas katedra, aizstāvēta pirmā disertācija. Tas ir laiks, kad pēc apmēram trīs gadu desmitiem socioloģija Padomju Savienībā “nokāpj” no specifonu plaukta, uz kura bija rakstīts “buržuāziskā viltus zinātne”. 1958. gadā tiek izveidota Padomju sociologu asociācija, bet īsts stimuls un oficiāla valsts atbalsta zīme socioloģijai ir 1963. gada PSKP CK plēnuma lēmums “Par pasākumiem sabiedrisko zinātņu tālākai attīstībai un to lomas paaugstināšanā komunisma celtniecībā”⁶. 60. gadu beigās mūsdienās tiek apzīmētas ar vārdiem “socioloģiskais bums”, par to liecina kaut vai tāds fakts, ka tajā laikā Padomju sociologu asociācijā ir reģistrētas aptuveni 120 organizācijas, kas nodarbojas ar socioloģisku mākslas un kultūras izpēti⁷.

Padomju Savienībā tas ir politiskā atkušņa laiks un vienlaikus viens no pēdējiem modernisma romantiskajiem brīžiem. Cilvēki lido kosmosā, pieaug tautas labklājība, un joprojām ir stipra ticība zinātni, arī socioloģijai. Sabiedrības pārvaldei kļūstot liberālākai, paplašinās sociālo zinātņu pētījumu lauks. Laikmeta aktualitātes ir masu komunikācijas līdzekļi, kas nu kļuvuši ātrāki un vizuālāki (televīzija), un mobilāki (portatīvās radiolas, plašu atskaņotāji un lenšu magnetofoni). Labklājības pieaugšana nozīmē vairāk brīvā laika un lielākus brīvos līdzekļus, un viens no galvenajiem ieguldījuma jeb patēriņa objektiem ir šie aparāti. Kultūrā tas ir laiks, kad acīmredzams kļūst popkultūras uzvaras gājiens. Padomju cilvēki kļūst arvien vairāk apsēsti ar Rietumu patēriņa kultūru (modi, popmūziku, sapņiem), un padomju valsts vadību tas satrauc. Talkā tiek aicināti ne tikai ideoloģiskās frontes darbinieki, bet arī zinātnie.

Divi tālaika svarīgi kultūras politikas uzdevumi bija t. s. garīgā un fiziskā darba darītāju kultūras tuvināšana un Rietumu popkultūras ietekmes apslāpēšana. Bija divi galvenie apkarošanas veidi. Cenzūra izpaudās fiziskos centienos PSRS neielaiet Rietumu kultūru (iepirkt tikai ideoloģiski nevainīgākās kinofilmas un skaņu ierakstu licences, slāpēt īsviļņu radiostacijas utt.). Konkurences radīšana bija otrs veids. Iespējams, tas bija tālaika socioloģijas svarīgākais partijas uzdevums, ko deva partija – izpētīt iedzīvotāju kultūras gaumi un kultūras patēriņu, lai iegūtu objektīvu ainu un attiecīgi rīkotos.

Rita Kvelde un pirmie plašsaziņas līdzekļu auditorijas pētījumi

Viena no institūcijām, kas nodarbojās ar kultūras socioloģisku izpēti, bija 1966. gada 1. jūlijā Latvijas Radio dibinātā Sociologu grupa (vēlāk – redakcija)⁸, par kuras vadītāju ieceļ Ritu Kveldi⁹. Ar radioklausītāju anketēšanu R. Kvelde nodarbojas jau no 1963. gada, strādājot Latvijas Radio Mūzikas redakcijā, bet zinātniskāks pamats šim darbam ir no 1966. gada, kad R. Kvelde sāk studēt aspirantūrā.

Gandrīz visi Ritas Kveldes īstenotie radioklausītāju auditorijas pētījumi ir veikti pēc Latvijas PSR Valsts radio un televīzijas komitejas pasūtījuma un pilnībā iegūlās tālāka masu saziņas līdzekļu pētīšanas diskursā un kalpoja funkcionāliem uzdevumiem – dažādu radioraidījumu popularitātes un tās iemeslu noskaidrošanai, lai identificētu labākos raidlaikus un citas pazīmes, kas piesaista klausītājus, un paaugstinātu radio audzinoši propagandisko funkciju.

1. attēls. Ritas Kveldes veiktās aptaujas “Runā Rīga” (1967) anketas titullapa

R. Kveldes veiktajos pētījumos mūzika galvenokārt parādās mūzikas radio-raidījumu kontekstā. To rezultāti lika secināt, ka ne tikai lielākā radioraidījumu daļa ir muzikāla, bet tā ir arī pati populārākā, ar kuru varēja konkurēt vienīgi humora un satīras un sporta pārraides (tāpēc, piemēram, ASV valdības radītā un Padomju Savienībai naidīgā, ideoloģiski nepieņemamā raidījuma “Amerikas Balss” laikā tika ielikts populārais Latvijas Radio mūzikas raidījums “Mikrofons”, un tas spēja veiksmīgi konkurēt).

Radio tās vadītāja Riharda Zandersona personā, kurš ir Sociologu grupas dibināšanas iniciators, palīdz un atbalsta Ritu Kveldi socioloģisko pētījumu veikšanā, piemēram, maksājot tam laikam ievērojamās datu apstrādes izmaksas (dati tika apstrādāti ar ESM¹⁰ Tartu universitātē).

Lielākā un disertācijā plašāk aprakstītā ir Ritas Kveldes veiktā socioloģiskā aptauja ar nosaukumu “Runā Rīga”¹¹ (aptaujāti 500 iedzīvotāji visā Latvijā). Anketa ir 24 lpp. bieža un sastāv no 40 jautājumiem (vairāki no tiem ir “atvērtie” jautājumi), tajā ir aptuveni 20 zīmējumu¹². Anketēšana nebija vienīgā informācijas ieguves metode, paralēli tika izmantotas arī telefonintervijas, konferences¹³, vēstuļu analīze, grupu intervijas, dienasgrāmatas u. c. personīgie un oficiālie dokumenti.

Kopumā Ritas Kveldes veiktajās radioklausītāju un TV skatītāju aptaujās (1963–1971) piedalījušies vairāk nekā 8000 respondentu¹⁴. Tomēr īstu atbalsi Padomju Savienības un pat Latvijas akadēmiskajā pasaulē šie pētījumi negūst. Krievu

valodā R. Kveldes pētījumu rezultāti publicēti mazas tirāžas konferenču materiālos, galvenokārt tēžu veidā. Vienīgais dažu R. Kveldes pētījumu aspektu atreferējums sastopams Sverdlovskas kultūras sociologa Vladimira Cukermana grāmatā *Музыка и слушатель* (1972)¹⁵, kā arī LVU izglītota sociologa Oļega Pavlova disertācijā “*Lauku estētiskās kultūras attīstības faktori (pēc LPSR materiāliem)*” (1972).

16. Kuri no šiem mūzikas raidījumiem Jums ir pazištāmi? (Atzīmējiet ar krustiņi!)

Raidījuma nosaukums	Klausos regulāri	Klausos pēc iespējas	Klausos reti	Vispār neklausos	Nezinu tāda raidījuma
	1	2	3	4	5
1) Sestdienas atpūtas vakars					
2) «Padomju mūzika 50 gados»					
3) «Ja Jūs mīlat mūziku»					
4) «Sniedz roku skaistumam»					
5) «Skaņu plašu draugiem»					
6) «Džeza mūzikas vēsture»					
7) Mūsu šisnedēļš mūzikā - īsas intervijas					

2. attēls. Fragments no Ritas Kveldes veiktās aptaujas “Runā Rīga”(1967) anketas (15. lpp.)

5. Vai Jums ir televizors?

jā   nē

6. Kurš no Jūsu ģimenes locekļiem nosaka, kādu raidījumu klausīties? (Pasvītrojiet pareizo atbildi!)

1. Sieva
2. Vīrs
3. Bērni
4. Vecā māte
5. Vecais tēvs
6. Kāds no radniekiem
7. Kāds cits
8. Kā kuro reizi

3. attēls. Fragments no Ritas Kveldes veiktās aptaujas “Runā Rīga”(1967) anketas (7. lpp.)

Šie pētījumi palikuši funkcionālu un lietojamu datu statusā, ne R. Kvelde, ne kāds cits nav mēģinājis attīstīt teorētiskas koncepcijas vai vispārinājumus, kas bāzēti uz to rezultātiem.

Drīz pēc zinātniskā grāda iegūšanas Rīta Kvelde ekonomisku apsvērumu dēļ pāriet darbā uz LPSR Tautsaimniecības speciālistu starpnozarju kvalifikācijas celšanas institūtu, strādā par Marksisma-ļeņinisma katedras vadītāju (1971) un no socioloģijas faktiski attālinās (viņas vietā Radio Sociologu grupā sāk strādāt Alvīne Freiberga). Vēlāk R. Kvelde pāriet darbā uz Skolotāju kvalifikācijas celšanas kursiem un beidz Ļeņingradas augstāko partijas skolu. Viņa pārsvarā nodarbojas ar politisko un pedagoģiski organizatorisko darbību. Pēc nostrifikācijas 90. gadu sākumā pasniedz latviešu valodu un socioloģiju vairākās Latvijas valsts un privātajās augstskolās.

Valentīna Asmolova: “gaumes socioloģija” no ideālisma un aksioloģiskām pozīcijām

Valentīna Asmolova¹⁶ mūzikas socioloģiskiem pētījumiem pievērsās 60. gadu pirmajā pusē¹⁷, tolaik strādājot Latvijas PSR Zinātņu akadēmijā (ZA) un studējot filozofiju aspirantūrā Maskavas Valsts universitātē¹⁸. Bijusi Padomju sociologu asociācijas biedre. Visai aktīvi nodarbojusies ar populārzinātnisko publicistiku republikāniskajā presē un pedagoģiski apgaismniecisko darbību.

Kandidāta disertāciju “*Par Gorkija estētikas ideāla problemātiku*” (*К проблеме идеала в эстетике М. Горького*) V. Asmolova aizstāv 1965. gadā Maskavas Valsts universitātē, iegūstot filozofijas doktora kandidāta grādu¹⁹. Darbs daļēji balstīts arī uz autorei veiktajiem mākslinieciskās gaumes empīriskajiem pētījumiem Rīgas rūpnieciskajos uzņēmumos.

Kopš tā laika V. Asmolovas galvenā zinātniskā interese un darbības virziens ir mākslas (īpaši literatūras) estētika, socioloģija un estētiskā audzināšana. Uz jautājumu par socioloģijas un estētikas “savietojamību”, V. Asmolova atbild, ka tās labi saderējušas, ja lietai pieiets no “*estētiskās audzināšanas puses*”.

V. Asmolovas stāstītais par socioloģiju Latvijā un Padomju Savienībā 60. gadu vidū sasaucas ar Kveldes interviju, kopējais vērtējums ir līdzīgs: tolaik reti kuram bija adekvāts priekšstats par šo zinātņi. Uz Latviju bieži braukuši vieni no galvenajiem Padomju Savienības 60. gadu socioloģijas renesanses īstenotājiem Aleksandrs Zdravomislavs un Vladimirs Jadvovs, lasot LVU atklātas lekcijas studentiem un aspirantiem par socioloģisko metodoloģiju. V. Asmolova centās visas tās apmeklēt. Viņa daudz runājusi ar Jadvovu, arī par saviem mākslinieciskās gaumes pētījumiem. Tolaik V. Asmolova daudz piedalījies Vissavienības sociologu konferencēs un tikšanās, īpaši labi kontakti viņai izveidojas ar Sverdlovskas sociologiem, viņa personīgi iepazīstas ar Ļevu Koganu, Vladimiru Cukermanu, Arkādiju Jeremejevu u. c. un apgalvo, ka viņi ļoti daudz palīdzējuši viņas zinātniskajā pētniecībā²⁰. Ar Igaunijas sociologiem, kas labā akadēmiskajā līmenī arī pētīja līdzīgas tēmas, viņai nav bijis nekādu kontaktu, tas pats sakāms par sadarbību ar vietējiem latviešu izcelsmes sociologiem.

Nozīmīgākais publicētais V. Asmolovas muzikāli socioloģiskais darbs ir raksts “Par māksliniecisko gaumi (socioloģiska pētījuma rezultāti)” (*О художественном вкусе (опыт конкретно-социологического исследования)*)²¹) viņas pašas rediģētā un sastādītā krājumā *Труд и эстетическое воспитание* (1969). Tā izdevējs ir LPSR ZA Vēstures institūts un viens no recenzentiem – filozofijas profesors Pēteris Laizāns. Par empīrisko bāzi ņemts vairāku Rīgas rūpnīcu strādnieku mākslinieciskās

gaumes anketēšanas rezultāti. Izmantotās metodes un metodoloģija ir aprakstīta ļoti vispārīgi, tāpēc ir grūti spriest par iegūto datu “drošumu” un pat pašu aptaujas gaitu²². Gaumes pētījumi tika dalīti pa mākslu veidiem: literatūra, kino, mūzika u. c., respondenti tika lūgti identificēt savus iecienītākos mākslas darbus un autorus, kā arī brīvā formā komentēt savas izvēles.

Šajā publikācijā labi izpaužas V. Asmolovas pieeja, zinātniskās intereses un pētnieciskā virzība. Pamatojoties uz aksiomu, ka bez mākslas patērētāja nav arī pašas mākslas, zinātniskās intereses centrā izvirzās mākslinieciskā gaume. Tā tiek saistīta ar cilvēka estētisko darbības sfēru (kas ir īpaša estētiskās gaumes daļa) un autoriem kalpo par indikatoru vispārējā kultūras līmeņa atklāšanai, jo kultūra lielā mērā tiek identificēta ar indivīda radošo darbību (arī mākslas darba “patērēšana” uzskatāma par tādu, V. Asmolova runā par “divpusējo komunikāciju” starp mākslas darbu un patērētāju).

Gaume ir kā hierarhiskas kāpnes, kas ved no zemākā līmeņa uz augstāko un ir V. Asmolovas *trīspakāpju gaumes* tipoloģijas pamatā: zemākā, vidējā un augstākā pakāpe²³. V. Asmolova pati to sauc par gaumes pētīšanu no aksioloģiskām pozīcijām un joprojām šo pieeju un izstrādāto tipoloģiju uzskata par vienu no saviem galvenajiem sasniegumiem un lieto tādu terminu kā *gaumes socioloģija*.

Gaumes pētīšanas uzdevums kalpo visaugstākajam mērķim – “gaumes pilnīgošanai”, kas panākama ar estētisko audzināšanu.

*“Gaumes audzināšana – tas ir harmoniska, pilnasinīga cilvēka audzināšanas svarīgākais moments. Mākslinieciski izglītots cilvēks smalkāk jūt skaisto ne tikai mākslā, bet arī dabā, darbā, sadzīvē un attiecībās starp cilvēkiem.”*²⁴

Pētījumā atklājas, ka 95% jaunatnes par iemīļotāko žanru sauc džezu²⁵, kas, lai gan arī ir saprotams, tomēr vieš bažas, jo “pārmērīga aizraušanās ar vieglajiem žanriem ir pilnīgi “aizbarikādējusi” dziļās un nopietnās mūzikas pasauli. [...] Tieši nopietnajā mūzikā atklājas tas dziļums, visa mūsu jūtu daudzveidība, kas vēsta par mūsu esamības pašu būtību”²⁶.

Kopumā V. Asmolova stāv stingrās ideālistiski humānistiskās un apgaismnieciskās pozīcijās un socioloģijas metodes drīzāk izmanto šīs estētiski aksioloģiskās parliecības pamatošanai, kas ir visai tradicionāli tālaika sociālajai un humanitārajai domai. Grūti spriest par iemesliem, bet V. Asmolovas zinātniskajai daiļradei cauri laužas gandrīz vai vairīšanās no īstenības, visu laiku cerot un apelējot pie “brīnišķā” pasaules, kas ir lielā māksla.

*“Māksla cilvēkam paver dzīves bagātību – krāsas, skaņas, smaržas. Tā ir tikpat svarīga cilvēka garīgajai kultūrai kā, teiksim, C vitamīns organismam, jo palielina pretestību pret visu amorālo, pret dvēseles raupjumu. [...] Jau pašā mākslas dabā nesaraucjami savijas tikumiskais un estētiskais [...] nepieciešams, lai katrs cilvēks atklātu sev mākslu.”*²⁷

V. Asmolovas kopumā kvalitatīvā pētnieciskā pieeja (aptaujās liekot lielu akcentu uz atvērtiem jautājumiem, novērojumiem un padziļinātām intervijām ar

respondentiem), aicinājums izmantot psiholoģijas metodes un dažas izvirzītās idejas (piemēram, par “divpusējo komunikāciju”, par vēlmi noskaidrot mākslas patērēšanas dziļākos iemeslus) viņas socioloģisko pieeju gaumes pētījumiem dara visai netipisku savam laikam un savai vietai.

Ja V. Asmolovas zinātnisko darbību vērtē sociologu kopienas kontekstā, tad liekas, ka dažādu iemeslu dēļ V. Asmolova visu savu akadēmisko dzīvi palikusi ārpusnieces pozīcijās. Par to liecina kaut vai tas, ka neviens no intervētajiem Latvijas ekspertiem nav bijis pazīstams ar iepriekš aprakstīto autores darbu. Būtībā tas pats sakāms par citiem PSRS pētniekiem, kas iesaistīti mūzikas socioloģijā.

Joahims Brauns: starpdisciplināritāte un socioloģiskā iztēle

*“Padomju laikā bija ļoti modē nepētīt pirmavotus, pārrakstīt ziņas no iepriekšējām publikācijām, viņš patīkami atšķīrās ar to, ka, atšķirībā no citiem, pētīja pirmavotus, arhīvus. Viņš arī zināja svešvalodas, labāk kā vairums Latvijā. [...] Viņš “nepūta stabulē”, viņš bija dziļāks un izglītotāks cilvēks. Viņš nodarbojās ar savu zinātnieka darbu un aiz muguras smīkņāja...”*²⁸

Joahims Brauns²⁹ 1952. gadā *cum laude* beidz Jāzepa Vītola Latvijas Valsts konservatoriju (JVLVK) vijoles un mākslas vēstures specialitātē. 1954. gadā mācības turpina Maskavas konservatorijas aspirantūrā, tās pabeidz 1964. gadā, aizstāvot profesora Ļeva Ginzburga vadībā izstrādāto disertāciju “Vijoļmākslas attīstība Latvijā” un iegūstot mākslas zinātņu kandidāta grādu. Tiek uzskatīts, ka J. Brauns pirmais Latvijas muzikoloģijā sāka izmantot socioloģiskas metodes.

Profesora Joahima Brauna ekspertīzes lauks ir Senās Izraēlas, Tuvo Austrumu, ebreju un baltu mūzika, viņa zinātniskā pieeja mūzikas vēstures pētniecībā visbiežāk apzīmēta ar terminiem “muzikoloģija”, “arheoloģija”, “socioloģija”, “hermeneitika” un “ikonogrāfija”. J. Brauns ir viens no pasaules galvenajiem ekspertiem senebreju mūzikā, un par viņa akadēmisko statusu liecina kaut vai tikai tas, ka viņš raksta nozīmīgas sadaļas pasaules vadošajās mūzikas enciklopēdijās, piemēram, *Musik in Geschichte und Gegenwart*, *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, *The Oxford Encyclopedia of the Near Eastern Archaeology*, *Eerdman's Dictionary of the Bible* u. c. J. Brauns ir vienīgais Latvijas muzikologs, kam veltīts īpašs šķirklis *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*.

Mūzikas socioloģijas laukā Joahims Brauns sāk darboties 1966. gadā, tātad vēl pirms atdzimstošās Padomju Savienības mūzikas socioloģijas programmātiskās publikācijas *Развивать социологическую науку* (1967) (to sagatavojis Ļeņingradas muzikoloģijas profesors Arnolds Sohors³⁰), uzrakstot dažas mūzikas socioloģijas esejas – “*pirmās latviešu zinātnē un vienas no pirmajām PSRS*”.³¹ Tās ir: “Rosinoši iespaidi” (1966)³²; “Mākslas ikdiena un svētki” (1967)³³; “Mūzika mūsu vidū” (1967)³⁴ un “Vai žanra krīze? (daži operrepertuāra jautājumi)” (1970)³⁵.

“Sākums bija divi raksti avīzē Советская молодеж [“Padomju Jaunatne”, krievu val.] (28.10.67 un 16.12.67), kuri radās pēc piedalīšanās kongresā Ļeņingradā, kurš bija veltīts mūzikas estētikas un socioloģijas jautājumiem un kuru rīkoja profesors

Arnolds Sohors. Arī personīgā pazišanās ar Sohoru veicināja manu interesi. Cits faktors bija ceļojumi uz Prāgu un Parīzi (1968. un 1969. gadā) Komponistu savienības grupā, kad iepazīnu Rietumu pētījumus mūzikas socioloģijas laukā. Labs šāda raksta piemērs ar mūzikas socioloģijas noslieci būtu "Vai žanra krīze?"³⁶

Šajos un citos tālaika rakstos J. Brauns konstatē vairākas jaunāko laiku ieviestās korekcijas mūzikas dzīvē, turklāt ne tikai "augstajā", "nopietnajā" mūzikas dzīvē, un piedāvā oriģinālus risinājumus, no kuriem galvenais ir socioloģisko pētījumu attīstīšana mūzikas laukā: "Eksaktās zinātnes arvien drošāk sniedz roku humanitārājam, arvien nozīmīgāks kļūst, piemēram, matemātiķu ieguldījums lingvistikā. Vienīgā humanitārā zinātne, kuru vēl nemaz nav skārušas šīs tendences, šķiet, ir mūzu mūzikas zinātne. Taču par to, cik nepieciešama šāda sadarbība, [...] pārliecinājos, iepazīstoties ar Čehoslovākijas mūzikas zinātnieku socioloģiskajiem pētījumiem. [...] Domāju, nav šaubu par to, ka arī mūsu mūzikas zinātniekiem jāķeras pie darba, kas jau tā nokavēts."³⁷ Runājot par mūzikas, vispār mākslas, kritiku un akadēmisko izpēti, J. Brauns atkārto: "Vissāpīgāk jūtama mūsu mūzikas zinātnes atpalicība muzikālās estētikas virzienā un citu zinātņu (filozofija, estētika, psiholoģija, socioloģija, pedagoģija) sasniegumu izmantošanā. Domājams, tieši ar to skaidrojamas daudzas mūsu nelaiemes." Viņš ierosina pie ZA izveidot "Mākslas institūtu", lai radītu institucionālu bāzi dažādu nozaru mākslas zinātnieku kolektīvam³⁸.

"J. D.: Kāda bija Latvijas mūzikas zinātnes pasaules reakcija uz Jūsu aicinājumu pie Zinātņu akadēmijas dibināt Mākslas institūtu?"

J. B.: Nekāda. Vēlāk nozīmētā institūta direktore Dzene negribēja ar mani satikties."³⁹

Советская молодежь publicētajos rakstos uzmanība veltīta mūzikas vietai un nozīmei ikdienā, ārzemju ceļojuma iespaidi liek J. Braunam aicināt arī Rīgā, Latvijā, rīkot vairāk brīvdabas koncertu, muzikālajiem kolektīviem intensīvāk apmeklēt citas pilsētas, veidot jauniešu muzikālās kafejnīcas, vārdu sakot – padarīt mūsu dzīvi muzikālāku. Zināmā mērā par pamatu šāдай prasībai ir apgaismības idejas un humānisma tradīcija. Masu komunikācijas laikmets parāda, ka, lai arī mūzikas mūsu sadzīvē kļūst arvien vairāk (tā tagad var skanēt un skan visur – radio raidītāji un TV raidītāji ir ieslēgti mājās un darbavietās), tas neattīsta mūsu estētisko gaumi, tāpēc jācer uz nepastarpinātām mākslas un auditorijas saskares formām. Īpašs ir jautājums par dažādu mūzikas žanru izpildījuma vietām un nosacījumiem, arī telpa (baznīca, filharmonijas zāle) un konteksts (rūpnīcas darba vieta, tranzistors virtuvē) ietekmē mūziku, tās uztveri, līdz ar to nosaka arī panākumu līmeni, ko tās izpildītāji un propagandētāji vēlējušies sasniegt.

Statistiskas analīze ir pamats rakstam "Vai žanra krīze? (daži operrepertuāra jautājumi)" (1970), kurā ar vienkāršu metožu palīdzību tiek salīdzināts Rīgas un Viļņas operrepertuārs, secinot, ka pastāv ievērojamas disproporcijas dažādu operu tipoloģisko grupu starpā. Piemēram, tiek konstatēts, ka lielākā daļa visu Rīgas

operizrāžu ir romantiski vēsturiskā opera (galvenokārt Pučīni un Verdi), savukārt no pasaules XX gs. operām pēdējos gadu desmitos uzvestas tikai divas.

“J. D.: Pēc kuriem Jūsu rakstiem vai referātiem (socioloģijas ietekmētiem) ir bijušas lielākās diskusijas, un kas tajās piedalījies?”

J. B.: “Vai žanra krīze?” (LM, 10.10.70.) – operas telpās diskusija – ministra Kaupuža⁴⁰ un mana konfrontācija. Sākums beigām.”⁴¹

Varbūt no mūsdienu redzes viedokļa šāda pieeja konkrētu jautājumu risinājumā neliekas nekas jauns vai oriģināls, tomēr nākas secināt, ka latviešu muzikoloģijā un arī socioloģijā līdz pat mūsu dienām reti kurš uz muzikāli zinātnisku problēmu ir lūkojies no vairākām zinātniskajām pozīcijām.

Pēc 1972. gada emigrācijas uz Iraēlu, nu jau kā “brīvās pasaules” zinātnieks, J. Brauns turpina Latvijas un Baltijas mūzikas studijas. Vairāki raksti tiek publicēti trimdas baltiešu akadēmiskajā izdevumā *Journal of Baltic Studies* (1982–1985). To interešu lokā ir arī latviešu muzikoloģija un tās ietvaros – mūzikas socioloģija, kuras attīstīšanu J. Brauns nosauc par vienu no svarīgākajiem mūzikas zinātnes uzdevumiem⁴².

Stāvot tradicionālās muzikoloģijas pozīcijās, J. Brauns jau “padomju Latvijas periodā” kāpj pāri tās robežām un iekļaujas padomju muzikoloģijas mūzikas socioloģijas renesanses vilnī, un nav šaubu, būtu kļuvis par vienu no tās nozīmīgākajām figūrām, par to liecina profesora Joahima Brauna statuss šodienas pasaules mūzikas zinātnē.

Līdz mūsu dienām pārsteidz Joahima Brauna skaidrā valoda, zinātniskais lakonisms un acīmredzami plašā izglītība. Lasot viņa 60. gadu darbus, piemēram, 1962. gadā izdoto Latvijas vijoļmūzikas vēsturi, ir sajūta, ka tā rakstīta šodien. Laiks ir saudzīgs tikai pret tā vērtām lietām. 46 gadi ir kritērijs.

Līdz šim J. Brauns Latvijas socioloģijai palicis nezināms, šajā pētījumā apskatītajos darbos neviens no sociologiem viņu nav ne minējis, ne citējis. Tāpēc viņa socioloģiskās daiļrades apzināšana vēl stāv priekšā.

2. XX gs. 70. gadi: jaunā un vecā mūzika un estētiskā audzināšana

“PSKP 24. kongress uzsvēra, ka šodien pastāv objektīvas iespējas un vajadzība pāriet no dažādu sociālo procesu aprakstīšanas uz to attīstības zinātnisku prognozēšanu un vadību, tādēļ efektīvāk arī kultūras dzīvē jāpielieto statistiskie pētījumi.”⁴³

Ja 70. gadu sākumā vēl ir jūtama romantiskajos 60. gados uzsāktās eksplozīvās socioloģiskās darbības inerce, tad jau desmitgades otrajā pusē padomju socioloģija ir nogurdināta no kontroles, cenzūras un pētniecisko tēmu loka sašaurinājuma⁴⁴. Latvijas mūzikas socioloģijai tuvu stāvošie Rita Kvelde un Joahims Brauns “izstājas no spēles”, pārejot “nesocioloģiskā” darbā vai emigrējot, bet Valentīna Asmolova turpina savu pētnieciski izglītojošo darbu vienatnē Rīgas Civilās aviācijas institūtā.

Politiskajā dzīvē šis laiks dēvēts par stagnāciju, bet sociālajā tas uzskatāms par pēdējo padomju labklājības periodu, kas zīmīgs ar patērētājkultūras uzplaukumu, kuras ideāli un pieprasītākās preces bija Rietumu kapitālistisko valstu produkti vai to imitācijas un simboli. Nebija iekārojamākas preces par *Montana* džinsiem, košļājamām gumijām un grupas *ABBA* platēm.

Arnolds Klotiņš: mūzikas estētika, folklorā

Arnolds Klotiņš⁴⁵ muzikologa izglītību iegūst JVLVK 1964. gadā. No 1971. gada A. Klotiņš strādā LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūta Folkloras, teātra, mūzikas un kinomākslas nodaļā (līdz 1991. g.), specializējoties Latvijas mūzikas vēsturē, folkloras un mūsdienu mūzikas estētikā. 1967. gadā A. Klotiņš uzsāk studijas aspirantūrā (mākslas, socioloģijas un estētikas zinātnēs) Maskavā, PSRS Kultūras ministrijas Mākslas vēstures institūtā. Tās vainagojās ar disertācijas “Folkloras idejiski estētiskās interpretācijas evolūcija Padomju Latvijas komponistu daiļradē: 1940–1970” aizstāvēšanu 1975. gadā.

“A. K.: Interesantākā bija pati iestāšanās [aspirantūrā]... Biju uzrakstījis referātu par Adorno, balstoties uz viņa grāmatu Philosophie der neuen Music (1949), faktiski biju to grāmatu arī pārtulkojis. Estētikas vēsturē bija eksāmens pie Averinceva, vēlāk bija mazāk interesanti [...]

Mani personīgi ieinteresēja sociologs Jurijs Davidovs, viņš strādāja Maskavā, KM Mākslas vēstures institūtā, kur es mācījos aspirantūrā. Tas bija 1968. gads. Viņš mani ierosināja rakstīt disertāciju par Adorno. Es tam biju gatavs, jo biju ļoti rūpīgi lasījis arī Tomasa Manna “Dr. Faustu”, kurā, kā zināms, iestrādātas Adorno idejas citātu veidā, tikai bez pēdiņām. Bet viņš nekļuva par vadītāju, jo 1968. gada vasarā bija parakstījis kādu petīciju, kas nosoda PSRS darbības Čehoslovākijā, un tāpēc viņam tika atņemtas tiesības vadīt disertantus. Viena no viņa pazīstamākajām grāmatām ir “Māksla un elite” (Искусство и элита) (1966).

J. D.: Kas Jums kā muzikologam deva iedvesmu izmantot arī socioloģiju, analizējot mūziku? Vai tas ir Mūzikas Konservatorijas pasniedzēju korpusa nopelns?

A. K.: Nē, noteikti nē; jo Konservatorijā pasniedzēji par to neinteresējās. Man gribējās zināt ne tikai to, kā mūzika ietekmē indivīdu, bet arī to, kā dažādas sabiedrības grupas ietekmē mūziku, kāpēc sabiedrības grupu uzskati pulcējās ap dažādiem žanriem [...] arī masu kultūras jautājums, jo tas bija 60. vidus. Tas bija 1968. gads, kad mira Adorno, kad Vācijā un Francijā notika jauno kreiso dumpis. Latvijā pirmo reizi izvirzījās Raimonds Pauls [...] Mani interesēja masu kultūras konformismu radošais, apdullinošais, notrulinošais un tml. efekts.”⁴⁶

Galvenos tematus Arnolda Klotiņa publikācijās nosaka viņa estētiskā pozīcija pret mūziku un tās vērtību. A. Klotiņš ir viens no tiem muzikologiem, kas ir norūpējušies

par jaunā laikmeta jaunās kultūras ietekmi uz tradicionāli augstu vērtēto Rietumu akadēmisko mūziku. Viens no autora pieņēmumiem postulē, ka zinātniski tehniskās revolūcijas (ZTR) radītās tehnoloģijas, arvien vieglāk pieejamie masu saziņas līdzekļi (radio un TV) veicinājuši masu (populārās) kultūras izplešanos, un tā lielā mērā ir notikusi uz “nopiētās” mūzikas rēķina. A. Klotiņš pievienojas Adorno, secinot, ka pēc būtības mūzikas iekļaušanās masu komunikācijas aprītē (tirgū) ir tai kaitīga, jo tā neizbēgami tiek pārvērsta par preci, kuras ražotāji orientējas uz vidējo muzikālo gaumi, tādējādi arī pati mūzika sāk tai līdzināties (“zemajai” masu gaumei). “[...] informācijas universālisms un standartizētība masu mediju līdzekļos pakāpeniski ir atradinājuši cilvēkus no mūzikas subjektīvi-refleksīvas uztveres.”⁴⁷ Radio un TV nav dabiskā šīs mūzikas vieta, kamēr popmūzika tajā jūtas labi. Tās ir ne tikai estētiskas rūpes, kādas tajos laikos spilgti izjūt vai katrs klasiskās mūzikas un humānisma garā audzināts indivīds, bet arī sociālas, jo A. Klotiņš atbalsta Adorno pieņēmumu par masu kultūras spēju radīt melīgu ideoloģiju un kultivēt sociālo konformismu.

Tomēr A. Klotiņš, atšķirībā no daudziem saviem kolēģiem muzikologiem, neignorē “vieglo” mūziku. Iespējams, ka diferencētāks skats uz populāro mūziku saistīts ar atsevišķu tā paraugu, piemēram, džeza vai Imanta Kalniņa *songu*, neapšaubāmām mākslinieciskām kvalitātēm. A. Klotiņš secina, ka samazinās pretstats jeb antagonisms starp vieglo un nopietno mūziku vairāku objektīvu faktoru ietekmē, un tomēr nedrīkst aizmirst “rūpes par personības emocionāli estētiskā līmeņa nepieciešamo atbilstību racionāli intelektuālajam”.⁴⁸

Vienu no risinājumiem A. Klotiņš vēlāk saredz folklorā, tās autentiskā mantojuma saglabāšanā un praktizēšanā. Mītiskie folkloras slāņi mūs var atgriezt tajā ideālajā stāvoklī, kad “[...] indivīds un kopums vēl bija identiski”.⁴⁹

*“Šodienas cilvēks, kam laikmets uzspiež racionalizētu dzīves veidu, meklē estētisku kompensāciju tautas sadzīves tēlos, stihiskā tuvības izjūtā ar dabu, tādos senatnes mākslas iezos, kuros ir iegulsnējusies pirmatnējā estētiskā apziņa – tik sena, ka tā liekas vēl neatbrīvojusies no konkrēti priekšmetiska, empīriski naiva dzīves skatījuma.”*⁵⁰

A. Klotiņa muzikāli kritiskā un propagandiskā darbība no vairākuma citu sava laika mūzikas darbinieku aktivitātēm atšķiras ar ne īpaši slēptu neloyalitāti režīmam. Tā varēja pastāvēt un izpausties publikācijās arī tāpēc, ka reti kurš Latvijā spēja pilnībā izprast viņa domu gaitu, un nereti pat recenzenti to saprata un atstāja A. Klotiņa darbus necenzētus, ja zināja, ka bez viņiem vēl būs maz tādu, kas spēs izprast.

“J. D.: Pēc kuriem Jūsu rakstiem vai referātiem (socioloģijas ietekmētiem) ir bijušas lielākās diskusijas, un kas tajās piedalījies?”

*A. K.: Nav bijušas, jo tas bija pārāk svešs šajos apstākļos. 1968. gada rudenī Baltijas muzikologu konferencē nolasīju 40 minūšu referātu par Adorno. Tas bija kaut kas tik svešs, ka dalībnieki tikai paraustīja plecus un pagrozīja galvas, neuzdeva pat jautājumus, ne studenti, ne profesori.”*⁵¹

Viena no neloyalitātes pazīmēm ir A. Klotiņa interese par latviešu folkloru un nemitīga tās propaganda publikācijās un kritikās presē⁵². Cīņa ar tā dēvētajiem

“dejojājiem ar sintētiskajām bizēm” ir viens no konkrētiem publicistikas virzieniem, kurā autors no adorniāniskām pozīcijām apkaro tautas deju ansambļu piekopto un ideoloģijas pieprasīto optimistisko un “pozitīvisma” caurstrāvoto “tautas mākslu”⁵³:

“Sovjetisms no folkloras prasīja pozitīvismu un konformismu (lai slavinātu esošo situāciju) [...] Folklorā estētiskā funkcija nav īpaši izdalīta (piemēram, nevar atšķirt skaistumu no veselības), tajā pētīt mūzikas sociālo iedarbību ir izdevīgāk un vieglāk, tur sabiedriskais aspekts ir daudz labāk redzams, kad māksla vēl nav atdalījusies no citām sfērām.”⁵⁴

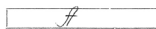
Kopumā A. Klotiņa pieeja un stils raksturojams kā muzikoloģisks, tā galvenā un neapstrīdamā vērtība un autoritāte ir Rietumu profesionālā mūzika. Tomēr, lai arī autors paliek “nopietnās” un “vieglās”, “elitārās” un “masu” mūzikas (un kultūras) dihotomiski hierarhiskās vērtējuma pozīcijās, no vairākuma Latvijas mūzikas pētnieku viņš atšķiras ar to, ka aicina izzināt arī šo mūziku (masu, sadzīves, funkcionālo), tādējādi to ierindojot akadēmisko interešu lokā, kur līdz tam tai nebija gods atrasties. Arnolds Klotiņš bija un paliek viens no Latvijas visizglītotākajiem mūzikas pētniekiem un ievērojamākajiem muzikāli filozofiskās domas pārstāvjiem.

Oļegs Pavlovs: iedzīvotāju kultūras līmenis, “koru socioloģija”

Oļegs Pavlovs⁵⁵ 1972. gadā LVU aizstāv disertāciju “Lauku estētiskās kultūras attīstības faktori (pēc LPSR materiāliem)”⁵⁶, kurā balstās uz paša veiktām Cēsu un Valmieras rajona lauku iedzīvotāju socioloģiskām aptaujām. Tā ir viena no pirmajām Latvijā aizstāvētajām socioloģijas disertācijām. Specializācija – socioloģijā un estētikā.

*„Nekur tautas masas nav tā
ieinteresētas istā kultūrā kā
pie mums”.*
V. J. Lejins

GARĪGO INTEREŠU PĒTĪJUMS

C E S I S
1970.

4. attēls. Oļega Pavlova veiktās aptaujas “Garīgo interešu pētījums” (1970) anketas titullapa

Mūzikas socioloģijai piešķaitāmus darbus, kas pamatā skar lauku iedzīvotāju māksliniecisko gaumi un pašdarbību, kuras centrā ir kordziedāšana, Oļegs Pavlovs publicējis īsi pēc disertācijas aizstāvēšanas (70. gadu pirmā pusē) un 80. gados.

O. Pavlova akadēmisko interešu centrā ir lauku iedzīvotāju pašdarbība un vispār dažādu iedzīvotāju grupu (laucinieku un pilsētnieku, garīgā un fiziskā darba darītāju, jaunatnes) kultūras līmeņa izzināšana un audzinošas politikas rekomendāciju izstrādāšana. Īpaši viņš pievēršas lauku iedzīvotāju mākslinieciskajai pašdarbībai, mākslas patērētāju tipoloģijai un korjiem kā tipiskiem un masveidīgiem pašdarbības kolektīvu veidiem. *“Kora darbības kolektīvais raksturs un piedalīšanās masu pasākumos dod iespēju dažādās formās izpausties tautas masu radošai aktivitātei, veicina atsevišķu mūsu sabiedrības sociālo grupu tālāku saliedēšanos, sekmīgi palīdz mazināt atšķirību starp fizisko un garīgo darbu, starp pilsētu un laukiem.”*⁵⁷ Jau 70. gadu sākumā autors ieviesis un lieto terminu *“koru socioloģija”*. Disertācijā Pavlovs strādā pie iedzīvotāju estētiskās gaumes izpētes metodoloģijas. Tiek veidotas, piemēram, mūzikas klausītāju tipoloģijas, dažādi indeksi, kā *“māksliniecisko interešu daudzpusības indekss, māksliniecisko interešu plašuma rādītājs, vidējais māksliniecisko un kultūras vajadzību sliekšnis”*.⁵⁸

O. Pavlovs pārsvarā izmanto kvantitatīvās analīzes metodes – aptaujas un statistisko datu analīzi. Tāds, piemēram, ir 1970. gadā LPSR Kultūras ministrijas pasūtīts pētījums par Dziesmu un deju svētku kopainu. Tas ir pirmais svētku statistiskās analīzes gadījums kopš XIX gs.⁵⁹ Tiek konstruēts pirmais koru sociālais portrets Dziesmu svētku vēsturē. Šajā pētījumā, tāpat kā pārējos, uzmanības lokā ir trīs galvenie jautājumi: jaunrades jeb radošuma veicināšanas apstākļi; dažādas disproporcijas mākslinieciskajā pašdarbībā un kultūras patēriņā; labāku apstākļu un faktoru noskaidrošana, kas veicinātu arvien augstāku iedzīvotāju kultūras un garīgo līmeni. Analizējot dalības motivāciju pašdarbībā, O. Pavlovs izšķir vairākus iemeslus, piemēram, materiālos stimulus (ko nodrošina kolektīva patrons – uzņēmums, kolhozs), vēlmi būt radošam un mākslinieciski pilnveidoties, vajadzību pēc sabiedriskās saskarsmes, lokālo patriotismu u. c. Galvenā motivācijas ass ir *sabiedrisko kontaktu motīvi un mākslinieciskās intereses*.

Cienījamie biedri!

Sakarā ar piecu dienu darba nedēļu un darba mehanizēšanu Jūs ir radies vairāk brīva laika. Mēs gribētu iegūt informāciju par brīvā laika izmantošanu, par politiskā masu darba un kultūras pasākumu lomu Jūsu dzīvē.

Iegūtās ziņas palīdzēs labāk organizēt politiskās izglītības un kultūras darbu, apmierināt Jūsu garīgās intereses.

Aptauja ir anonīma, jo tās mērķis nav uzzināt atsevišķu personu domas, bet lielāku kolektīvu domas kopumā. Lūdzam Jūs katru jautājumu vispirms pārlasīt un ar aplīti apvilkt šī f r a n u m u r u attiecīgajā ailītē, kura atbilde visprecīzāk atbilst īstenībai un Jūsu vērtējumam.

5. attēls. Oļega Pavlova veiktās aptaujas “Garīgo interešu pētījums” (1970) anketas ievada uzruna

80. gadu otrajā pusē Oļegs Pavlovs uz īsu brīdi atgriežas pie Dziesmu svētku tematikas, tiesa, joprojām pamatojoties uz saviem 70. gadu sākuma un vidus pētījumiem⁶⁰. Viņaprāt, svarīgākās Dziesmu svētku nozīmes jeb funkcijas ir:

1) sociālās vienlīdzības veidošana; 2) cilvēka idejisko, tikumisko un estētisko vērtīborientāciju bagātināšana un nostiprināšana; 3) pilsoniskuma un patriotisma apziņas pastiprināšana; 4) Dziesmu svētki iespaido auditorijas *emocionālo atmiņu un pieredzi*, bet koristam tā ir pašapliecināšanās un savas radošās darbības reprezentācijas iespēja.⁶¹

Lielu uzmanību O. Pavlovs pievērsis pašdarbnieku un mākslas patērētāju sociālpsiholoģiskiem stāvokļiem, viņš izšķir divas indivīda pamatorientācijas – *radošā* un *neradošā*, un ar šīm kategorijām skaidro vairākas kultūras dzīves norises, piemēram, iedzīvotāju iesaisti pašdarbībā, tās māksliniecisko līmeni utt. “*Sabiedrībai ir vēlams jebkurš, pat niecīgākais pašdarbības mēģinājums, jo tas ir solis uz priekšu garīgajā attīstībā, tas uztur cilvēku radošajā gatavībā, sagatavo lēcienu uz nākošo attīstības pakāpi.*”⁶²

Viens no O. Pavlova galvenajiem secinājumiem ir: vissvarīgākais kultūras līmeņa celšanā ir labvēlīgs kultūras klimats, un to nosaka “*kultūras dzīves organizācija, vietējie mākslinieciskās pašdarbības vadītāji, fizikultūras, bibliotēku, kluba darba speciālisti – entuziasti, kuri neuzskata strādāšanu laukos vienīgi par iespēju nopelnīt, bet rīkojas pašaiizliedzīgi un aizrautīgi.*”⁶³ Tā ir jaunā inteliģenta loma laukos, un kā šādu piemēru O. Pavlovs min diriģentu Imantu Kokaru, kurš savas karjeras sākumā vadīja arī lauku korus – “*Mags! Viņš ir enerģisks, nešaubīgi talantīgs... nesavtīgs.*”⁶⁴ Laukos iedzīvotāji var apsteigt pilsētu, ja tur ir spēcīgs kultūras dzīves organizators entuziasts.⁶⁵ Galvenā loma radošās situācijas veidošanā ir vietējās kultūras dzīves vadītājam – ideālā variantā viņš vienlaikus ir arī neformālais līderis, entuziasts. Turklāt svarīga nav šāda līdera, visbiežāk kolektīva vadītāja, kvalifikācija jeb formālā izglītība, bet gan prestižs un spēja darboties bieži vien nesavtīgi.

Lai arī Oļegs Pavlovs atbalsta apgaismības un humānisma utopisko ideju par sabiedrībai lietderīgas personības radīšanu, izmantojot mākslu – paaugstinot viņa kultūras līmeni, paplašinot garīgo apvārsni un veicinot estētisko audzināšanu, viņš ir dažu pietiekami oriģinālu un joprojām aktuālu sociāli kultūrpolitisku ideju un priekšlikumu autors (piemēram, mākslinieciskā radošuma un sociālās attīstības saistība). Tās gan nerod īstu attīstību un nav pat atspoguļotas nopietnākās publikācijās⁶⁶. Atšķirībā no dažiem citiem Latvijas kolēģiem O. Pavlovs apzināti piekopj mūzikas socioloģiju un orientējas šajā laukā. Tomēr kopumā autora publikācijas atstāj nepabeigtības sajūtu. Tas saistīts ar to, ka pētījumu rezultāti publicēti vien periodikā vai melnrakstos.

Ingrīda Zemzare: vieglās un nopietnās mūzikas mijiedarbe

70. gados muzikoloģijas un mūzikas socioloģijas laukā sevi piesaka Ingrīda Zemzare (dz. 1952). Tobrīd JVLVK izglītotā muzikoloģe⁶⁷ ir aspirante Ļeņingradas Valsts teātra, mūzikas un kinematogrāfijas institūtā un sākusī darbu pie disertācijas padomju galvenā mūzikas sociologa Arnolda Sohora vadībā. 70. gadu beigās un 80. gadu vidū I. Zemzare publicē dažus rakstus, kas uzskatāmi par muzikoloģiski socioloģiskiem. Tie pamatā centrējas ap viņas disertācijas “Nopietno un masu izklaidējošo žanru mijiedarbība Eiropas mūzikā XX gs. pirmajā pusē” pamattēmu – “vieglās” un “nopietnās” mūzikas žanru mijiedarbi, kas tiek pasludināta par vienu no aktuālākajām mūsdienu mūzikas kultūras problēmām⁶⁸. Domājams, šāds viedoklis

saistīts ar jaunās paaudzes muzikologu jauno muzikālo socializāciju, ar to, ka viņos uz mūžu radusies un palikusi mīlestība pret džezu un Bītlīem⁶⁹, kas joprojām (līdz pat 80. gadiem un vēlāk) formāli un saturiski muzikologu akadēmiskajā vidē tika pieskaitīta muzikālajām sēnālām – vieglajai, sadzīves, izklaidējošajai utt. mūzikai. Ingrīda Zemzare ir viena no tām, kam šāds tradicionālās mūzikas zinātnes viedoklis rada zināmu personisko diskomfortu, vienlaikus jaunā mūzika ir vēl tikpat kā nekopts akadēmiskais lauks.

Ingrīdas Zemzares zinātniskajos rakstos dominē latviešu muzikoloģijai raksturīgais vēsturiskais skats uz mūzikas attīstības analīzi un tradicionālā leksika. Viņa tomēr pievēršas latviešu muzikoloģijai jaunam tematam – vieglās mūzikas ietekmei uz nopietno mūziku. Tā, piemēram, rakstā “Par vieglās mūzikas funkcionēšanu sabiedrībā (daži estētiski teorētiski aspekti)” (1979)⁷⁰ I. Zemzare iezīmē ziņģes vietu latviešu klasiskās mūzikas kultūras vēsturē (ziņģe ir tipisks “triviālmūzikas” paraugs). Autore secina, ka latviskās ziņģes, kas radās Latvijas lielākajās pilsētās XVIII gs., saplūstot vācu šlāgeru un latviešu tautas dziesmu tradīcijām, radīja jaunu mūzikas uztveri, tās bija pārmaiņas latviešu masu dzirdes pieredzē, un tādējādi “[...] *sadzīves mūzika sabiedrībā veidoja nepieciešamo dzirdes pieredzi, kas radīja nacionālās profesionālās mūzikas uztveres iespējas*”.⁷¹ Līdzīgā vēsturiskā perspektīvā I. Zemzare pēta, kā XX gs. sākumā noris vieglās un nopietnās mūzikas žanru mijiedarbe. Lai arī šo divu mūziku integrācijas gadījumi ir bijuši auglīgi, tomēr netiek atcelta antitēze starp vieglo un nopietno mūziku.⁷² Tomēr pat tālaika komponistiem ir divējāda attieksme pret šo jau it kā autonomo jauno “sadzīvisko” žanru (-iem). Tas, piemēram, izpaužas Berga, Eislera, Satī mūzikā, tas redzams dažādajā džeza muzikālo kvalitāšu un ietekmju izvērtējumā.

I. Zemzares attieksme pret mūziku galvenokārt ir estētiska, tāda, kas, tipizējot mūziku, to sakārto hierarhiskās attiecībās. Autore runā par četriem mūzikas komunikācijas līmeņiem, kas balstās uz Sohora mūzikas dalījuma četrām žanru grupām. Sohors par pamatu ņēmis mūzikas izpildījuma apstākļus, I. Zemzare – mākslas darba subjekta piedalīšanos, tādējādi šo tipoloģiju padarot krietni aksioloģiskāku. Augstākais mūzikas līmenis ir *stājmākslas* jeb koncertmūzikas žanrs, ar to saprotot akadēmiskās mūzikas izpildījumu. Tam seko *teatrālais* (opera, operete); *rituālais* (kulta ceremoniālais) žanrs; masu jeb triviālā (sadzīves) mūzika⁷³. Šie žanri atšķiras ar dažādiem solidaritātes tipiem, sākot ar katrreiz unikālu un grūti verbalizējamu tēlu un pārdzīvojumu (akadēmiskās mūzikas gadījumā), beidzot ar standartizētām un vienkāršām *kopības ilūzijas radīšanas shēmām* (masu jeb triviālais (sadzīves) mūzikas gadījumā), kas galu galā ir tās galvenā funkcija⁷⁴. Tas norāda uz Adorno ietekmēm. Citas biežāk minētās atsauces ir uz krievu-padomju un citu sociālistisko zemju socioloģizējošiem muzikologiem, kā arī uz Mihailu Bahtīnu.

Autores pamatsecinājums – triviālmūzika, sadzīves un ar citiem sinonīmiem aprakstītā “nenopietnā” mūzika vienmēr ir ietekmējusi “nopietno” mūziku. Tas izpaužas gan ietekmē uz masu mūzikas klausīšanās paradumiem, gan uz pašu akadēmisko mūziku. Un ne vienmēr šī ietekme vērtējama negatīvi, pat XX gadsimtā, kad masu popmūzika, pateicoties modernajiem plašsaziņas līdzekļiem, izpletusies nebijušos apmēros. Tā tas bijis ar latviešu XVIII gs. ziņģēm vai vēlāk ar Ingrīdas Zemzares iecienīto džezu, vai Imanta Kalniņa simfonijām, kas piesātinātas ar rokmūzikas elementiem un kas nopietnajā mūzikā ienesa jauno laiku garu.

Pēc disertācijas aizstāvēšanas vēsturiskais skats uz mūziku gūst pārsvaru pār socioloģisko. Ingrīda Zemzare pasniedz mūzikas vēsturi JVLVK, strādā LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūta Teātra, mūzikas un kinomākslas nodaļā, darbojas publicistikā, raksta grāmatas par latviešu mūzikas vēsturi, ieņem atbildīgus kultūrpolitiskus amatus, piemēram, viņa ir Latvijas kultūras atašejs LR vēstniecībā Maskavā 90. gados, bet šobrīd – kamerorķestra *Kremerata Baltica* direktore.

“Uzrakstīju disertāciju par nopietnās un vieglās mūzikas attiecībām, noskaidroju sev mehānismu, kā tas darbojas, un zaudēju jebkuru interesi. Kā par uzšķērstu rotaļlietu.”⁷⁵

3. XX gs. 80. gadi: profesionalizācija un specializācija

Līdz 80. gadu vidum Padomju Savienība atradās diezgan drūmā un nenoteiktā stāvoklī, kas bija saistīts ar valsts augstāko amatpersonu maiņu un neskaidrību, ko tā ienesa. Pēc reformām, ko Gorbačovs uzsāka 1985. gadā, daudzas jomas kļuva demokrātiskākas un atvērtākas, un desmitgades nogalē LPSR sabiedriskā dzīve jau dzīvoja savu, no PSRS zināmā mērā neatkarīgu dzīvi. Sociālajām zinātnēm tas nozīmēja daudz brīvāku akadēmisko komunikāciju ne tikai ar kolēģiem republikā un PSRS, bet arī ar ārvalstu literatūru un avotiem, kāda līdz tam nebija iespējama.

Runājot par mūzikas socioloģisko izpēti Latvijā, joprojām aktuāla bija Oļega Pavlova konstatācija: *“Pirmais iemesls, kāpēc tie [garīgās kultūras pētījumi] nav tik ietekmīgi, jāmin zinātniskā centra trūkums. Gadījumos, kad radās vienotas pētnieku grupas, darbs virzījās strauji: te var minēt veiksmīgo pētījumu LKP CK vadībā “LPSR lauku iedzīvotāju materiālās un garīgās kultūras līmeņa pieaugums un idejiskās audzināšanas darba aktuālie uzdevumi 1975.–1976. gadam”, aptverot Bauskas, Gulbenes, Preiļu un Gulbenes rajonu; H. Minca un M. Čēčetinas publikācijas par LPSR pilsētu iedzīvotāju brīvā laika interesēm; M. Krūzmētras un viņas aspirantu pētījumus.”⁷⁶*

Tālis Tisenkopfs: kultūra svētkos un kultūrpolitika

Tālis Tisenkopfs⁷⁷ doktora grādu iegūst Lietuvas ZA Filozofijas, socioloģijas un tiesību institūtā 1989. gadā un ir viens no pirmajiem Latvijas sociologiem ar specializāciju kultūras socioloģijā. Autors nāk ar Latvijas kultūras socioloģijai svaigām un jaunām idejām. Atšķirīga ir arī daudz mazāk “aksioloģizētā” pieeja mākslas un kultūras fenomenu pētījumiem.

Disertācija⁷⁸ veltīta Latvijas Mākslas dienu un Dziesmu svētku socioloģiskai izpētei. Darba empīriskā bāze ir 80. gadu pirmajā pusē veiktas svētku dalībnieku un publikas aptaujas, dokumentu un publikāciju analīze, svētku novērojumi un organizācijas izpēte. Tēze – mākslas svētki ir būtisks iedzīvotāju mākslinieciskās aktivitātes veicinātājs.

Pamatojoties uz disertācijas rakstīšanas gaitā ievāktajiem datiem, T. Tisenkopfs 80. gadu beigās, faktiski jau jaunajā politiskajā situācijā, sagatavo un publicē vairākus darbus, kas analizē gan māksliniecisko pašdarbību un tās organizāciju, gan vienu no spilgtākajiem un lielākajiem pašdarbības veidiem – Dziesmu svētkus⁷⁹. To pētīšanas priekšplānā ir nevis tīri estētiski vai radoši motīvi, bet vērtības, tāpēc

īpaša nozīme pievēršama to vēsturiskajiem, kultūras un nacionālajiem kontekstiem: *“Mākslas iespaids uz sabiedrību drīzāk ir politisks, nevis estētisks.”*⁸⁰ Tas padomju socioloģijas kontekstā skan visai revolucionāri, jo līdz tam kultūras un mākslas ietekme tika skatīta vien estētiskā un pedagoģiskā kontekstā, bet politika bija citu institūciju kompetence. Dziesmu svētki ir *“... latviešu tautas pašvērtība, jo tie arvien bijusi svarīga etniskās un nacionālās identitātes un kultūras saglabāšanas un tālāknoņemšanas forma”*.⁸¹ Tātad Dziesmu svētku galvenā funkcija ir noteiktas identitātes atražošana.

Svētku īpatnība ir tā, ka to *relaksējošā* funkcija, kas mūsdienās kļūst par arvien ievērojamāku dalības motīvu (kultūra arvien retāk tiek saistīta ar darbu un piepūli, biežāk ar atpūtu, izklaidi un izpriecām, un tā ir racionāla uzvedība ZTR⁸² laikā), palīdz *audzinošai* funkcijai. Šie darbi sagatavo augsni nākamajam Dziesmu svētku pētījumam: *“Latviešu dziesmu svētki vēsturiskā un socioloģiskā skatījumā”* (1995)⁸³. Autori ar vēsturiskas analīzes, publikāciju kontentanalīzes un dzīvesstāstu palīdzību un citām metodēm analizējuši dziesmu svētku funkcijas četros aspektos: nacionālā, sociāli mobilizējošā, kultūras un politiskā aspektā. Pētnieki izvirza hipotēzi – dziesmu svētku sociālās nozīmes un funkcijas ir mainījušās, tomēr dažās no tām ir relatīvi stabilas un nemainīgas. Dziesmu svētki tiek skatīti kā politiska institūcija, kas pēc Pirmā pasaules kara atklājas kā *daļa no nacionālās valsts veidošanas projekta*, bet padomju laikos tiem bijusi ambivalenta loma, kurā vienlaikus pastāvējis *PSRS valsts pasūtījums un nacionāla nozīme tautā*.⁸⁴ 70. gadu svētku divas raksturīgākās tendences – ideoloģizācija un profesionalizācija. Pēcatmodas laikā iezīmējas agrāk ciešo saišu pavājināšanās starp Dziesmu svētkiem un oficiālo varu. Par stabilākajām sociālajām un kultūras funkcijām tiek nosauktas: *nacionālisma reproducēšana; indivīda, grupas un tautas mobilizēšana ap visa veida vērtībām un institūtiem; dziesmu svētku izmantošana politiskās elites mērķu sasniegšanai un manipulācijai ar masu apziņu*.⁸⁵

Dziesmu svētki arī turpmāk ir viena no galvenajām profesora Tāļa Tisenkopfa tēmām kultūras socioloģijas izpētes laukā, un tā tiek turpināta pētījumos *“Dziesmu svētki mainīgā sociālā vidē”* (2002) un *“Dziesmu un deju svētki mainīgā sociālā vidē”* (2008).⁸⁶

Mārtiņš Boiko: socioloģija muzikoloģijā

Visbiežāk Mārtiņš Boiko⁸⁷ tiek pieteikts kā etnomuzikologs un viņa galvenie akadēmiskie pētījumi saistīti ar baltu tautu etnisko mūziku, piemēram, sutartiņu, burdondaudzbalsības un mirušo ofīciju (Latgalē) studijām. Muzikologa izglītību M. Boiko iegūst JVLVK 1984. gadā, rakstot diplomdarbu par Makša Vēbera mūzikas socioloģiju. Muzikoloģisko izglītību turpina aspirantūrā Maskavas Valsts konservatorijā (1985–1986), Lietuvas Mūzikas akadēmijā (1987–1990), bet promocijas darbu izstrādā un 1996. gadā aizstāv Hamburgas Universitātes Mūzikas zinātnes institūtā.

Pirmais Mārtiņa Boiko darbs, kas ir piederīgs mūzikas socioloģijai, ir diplomdarbs *“Jēdziens “muzikālā racionalizācija” Makša Vēbera muzikāli socioloģiskajā koncepcijā”*⁸⁸. Tas uzskatāms par pirmo šī darba muzikoloģiski socioloģisko analīzi Padomju Savienībā, jo līdz tam veiktās analīzes vai apskati drīzāk bija tikai socioloģiska rakstura, tāpēc vienpusīgi.

“Gadījās, ka sabiedrisko zinātņu katedra (toreiz tāda JVLVK pastāvēja un faktiski bija Marksisma-ļeņinisma katedras substitūts, vai pat tas bija arī tās nosaukums, Tālis Tisenkopfs tajā arī toreiz strādāja) rīkoja referātu konkursu. Viena no tēmām bija: buržuāziskās socioloģijas kritika. T. Tisenkopfs toreiz lekcijās bija nedaudz skāris Vēbera socioloģiju un, līdzās citam, pavēstījis, ka Vēbers esot arī mūzikas socioloģijas pamatlicējs. Izraku bibliotēkā vecu Vēbera “Die razionalen und soziologischen Grundlagen der Musik” eksemplāru un sāku mēģināt saprast, kas tur notiek. Tas izvērtās par diplomdarbu, ja pareizi atceros nosaukumu, “Muzikālās racionalitātes jēdziens Makša Vēbera mūzikas socioloģijā”. Taču nācās patērēt daudz enerģijas un laika, lai saprastu, kas šajā grāmatā notiek, iepazīt tās dažādos kontekstus (pirmām kārtām jau lasīt dažādus Vēbera darbus) un arī izsekot tās ietekmei uz vēlāko vācu mūzikas socioloģiju, piemēram, Adorno u. c. muzikāli socioloģiskajām koncepcijām, pateicoties kam Adorno mūzikas socioloģija un arī pārējā vācu mūzikas socioloģija ienāca manā redzeslokā.”⁸⁹

Savā diplomdarbā M. Boiko izvērta un veiksmīgi risina šādus uzdevumus: jēdziena *muzikālā racionalizācija* satura noskaidrošana, analīze un kritika; jēdziena *vispārīgā muzikālā racionalizācija* apskats no muzikoloģiskās perspektīvas; lai izprastu Makša Vēbera muzikālās racionalizācijas koncepcijas specifiku, analizē metodoloģiju. M. Boiko veic ievērojamus ekskursus Vēbera socioloģijā, citē un atsaucas uz Lunačarski, Grūberu, Asafjevu, Adorno u. c. Viens no būtiskiem secinājumiem: “Vēbera racionalitātes jēdziens paplašinātā un modificētā veidā kļuva par T. V. Adorno mūzikas filozofijas bāzi. [...] tomēr mūzikas attīstības dialektiskas atklāšanas iespēja izrādījās neiespējama.”⁹⁰

Par nākamo Mārtaņa Boiko mūzikas socioloģijas darbu var uzskatīt referātu “Par buržuāziskās mākslas socioloģijas vēsturi” (*К истории буржуазной социологии искусства (на материалах немецкой социологии музыки 20-х до 70-х годов XX столетия)*) (1985)⁹¹, kas bijis viens no Maskavas konservatorijas aspirantūras iestājeksāmenu uzdevumiem un faktiski turpina diplomdarba tematu – vācu mūzikas socioloģijas vēsturi. Lai arī nepublicēts, šis darbs uzskatāms par oriģinālu, jo vairākas tajā izskatītās tēmas Padomju Savienībā tika apskatītas pirmo reizi.

Trešais līdz šim publicētais mūzikas socioloģijas darbs ir “Mūzikas socioloģija un skaņdarba individualitāte” (1990)⁹². To var atzīt par pirmo pamatīgāko un līdz šim arī vienīgo mūzikas socioloģijas teorētisko publicējumu latviešu valodā. Par darba mērķi uzskatāma teorētiskās muzikoloģijas un socioloģijas saskares punktu meklēšana un šo disciplīnu tuvināšana, jo ideāls ir to *vienība*.⁹³ Šim jautājumam autors pieiet no muzikoloģiskās pozīcijas, par uzdevumu izvīrot skaņdarba individualitātes, kas ir viens no mūzikas zinātnes bāzes konceptiem, relevances pierādīšanu arī socioloģijai, konstruējot veselu kategoriālo aparātu, ar kura palīdzību šo fenomenu (tā dēvētā mākslas darba “ģēnija polu”) varētu analizēt arī ar socioloģiskām metodēm. Veicot šo uzdevumu, M. Boiko ievieš daudzus nebijušus terminus, piemēram, izziņas

universalizējošā orientācija – IUO; izziņas individualizējošā orientācija – IIO; skaņdarba metaindividualitāte – SM u. c.

Raksta apakšzdevums un nepieciešamība ir mūzikas socioloģijas un tās blakusnozaru ideju apskats. Tiek minēti un citēti daudzi nozīmīgi padomju un ārvalstu muzikoloģijas un mūzikas socioloģijas autori, piemēram, A. Sohors, J. Davidovs, L. Māzels, S. Rapoport, H. Beslers, K. Dālhauzs, T. Knaifs u. c. Vērtējot darbu kopumā, par nozīmīgākajiem uzskatāmi: ievads PSRS mūzikas socioloģijā; interdisciplināra pieeja (skats ne tikai no muzikoloģijas un socioloģijas redzespunktā, bet arī no psiholoģijas, filozofijas un estētikas viedokļa); zinātniskā jaunrade.

“J. D.: Vai var apgalvot, ka viens no Jūsu darba “Mūzikas socioloģija un skaņdarba individualitāte” mērķiem bija muzikoloģijas un socioloģijas tuvināšana?”

M. B.: Raksta mērķis bija pārdošs: tas bija mēģinājums risināt pretrunu, kāda jau kopš M. Vēbera iezīmējas mūzikas socioloģijā, respektīvi, ka mūzikas socioloģija “nespēj iekļūt skaņdarbā iekšā”, tā nebija spējīga socioloģiski skaidrot skaņdarba iekšējās muzikālās struktūras. Vienīgais (bet visai apšaubāmais) ceļš bija socioloģiskā hermeneitika, ko tad arī piekopa Adorno un vēl daži, kamēr liela daļa mūzikas sociologu goddevīgi gāja šim jautājumam malā, godīgi piekrizdami, ka mūzikas socioloģijas joma ir tikai “mūzikas ārpusmuzikālie jautājumi”. [..]

J. D.: Vai esat turpinājis un tālāk izstrādājis šī raksta idejas, atziņas un pieejas?

M. B.: Nē.”⁹⁴

“Tīrā” veidā Mārtiņš Boiko pie mūzikas socioloģijas vairs neatgriežas, ja neskaita mūzikas socioloģijas tematikas iekļaušanu savos lekcijuursos.

Secinājumi

Sākot jau ar pirmajiem socioloģijas liberalizācijas un padomju mūzikas socioloģijas atdzimšanas brīžiem 60. gados, Latvijā atsevišķi pētnieki, sociologi un muzikologi veic darbu, ko var dēvēt par muzikoloģiski socioloģisku vai arī tādu, kuram ir bijusi nosliece uz mūzikas socioloģiju. Dažos gadījumos tikai pētījumu un publikāciju priekšmets (mūzika, muzikālā gaume, mūzikas raidījumu auditorija u. c.) ļauj mums tos piepulcināt mūzikas socioloģijas jomai, lai gan tāds nav bijis autoru mērķis vai pašidentifikācija.

Arī institucionālā līmenī nevar runāt par Latvijas mūzikas socioloģijas disciplīnas pastāvēšanu, jo pētnieki šai sfērai pievērsušies tikai atsevišķos izņēmuma gadījumos un tā nav bijusi viņu akadēmiskās vai pētnieciskās intereses centrā. Mūzikas socioloģija faktiski ir bijusi neredzama institucionālā līmenī, līdz šim apkopotā informācija liecina par to, ka apskatītajā laika posmā Latvijā mūzikas socioloģija nav pastāvējusi arī tādā institucionalizācijas formā kā atsevišķi lekciju kursi universitātē vai konservatorijā.

Padomju muzikoloģijā mūzikas socioloģija bija viena no atzītām, bet arī ļoti vāji izkoptām metodēm; savukārt padomju socioloģijā mūzikas socioloģija bija margināla un neizvēsta disciplīna. Līdzīgi kā vairākumā gadījumu PSRS, arī LPSR akadēmiskajā laukā mūzikas socioloģija drīzāk bijusi iedomāta disciplīna jeb atsevišķu pētnieku blakusinterese. Dažos gadījumos šī interese saskanējusi ar valsts institūciju vēlmēm, tad tas nodrošināja attiecīgus pētījumu pasūtījumus; citos – bijusi brīva pētnieku izvēle. Parasti mūzikas socioloģiskai pētniecībai par motivāciju kalpojusi pētnieku personīgā iesaiste kultūras un muzikālajā vidē, piemēram, darbība mākslinieciskā pašdarbībā vai darbs institūcijā, kas saistīta ar mūziku. Cits nozīmīgs faktors ir personīgā gaume un ar to saistītās estētiskās pārdomas un dilemmas, kas neizbēgami radās Rietumu akadēmiskās mūzikas un apgaismības kultūras garā socializētā kultūras elitē (pētniekos), konfrontējot savu, iedzīvotāju (tautas, masu) un oficiālo jeb vēlamo muzikālo gaumi.

Pētījuma gaitā tika identificēti astoņi Latvijas pētnieki, kuru atsevišķus darbus var nodēvēt par piederīgiem mūzikas socioloģijai. Tie ir Rita Kvelde, Valentīna Asmolova, Joahims Brauns, Arnolds Klotiņš, Oļegs Pavlovs, Ingrīda Zemzare, Tālis Tisenkopfs un Mārtiņš Boiko. Puse no šiem autoriem ir izglītoti muzikologi⁹⁵, otra puse – pamatā sociologi. Šie pētnieki institucionāli pārstāv divas tālaika akadēmiskās kopas: LVU Vēstures un filozofijas fakultāti ar ZA Vēstures institūtu un JVLVK ar LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūta Folkloras, teātra, mūzikas un kinomākslas nodaļu. Lai arī atsevišķos gadījumos pastāvēja šo divu pētniecisko centru – socioloģiskā un muzikoloģiskā – zināma simbioze vai drīzāk tikai tās iespējamība⁹⁶, šīs divas pieejas mūzikas pētniecībai praktiski darbojās autonomi. Par galvenajiem iemesliem var uzskatīt gan dažādās izpratnes par mūzikas socioloģijas uzdevumiem⁹⁷ un JVLVK norobežotību no citām humanitārajām un sociālajām zinātnēm, gan pētnieku tradicionālo piesaistītību vienai akadēmiskai mājvietai ar tās ierobežoto kolēģu loku un rutinizēto ikdienu. Turklāt prasība pēc interdisciplināritātes drīzāk ir politiska, un universitātes vai pētnieciskie centri to parasti neizvirza, jo tā faktiski nozīmē sadarbību ar konkurentiem.

Latvijas sociologi un muzikologi ar mūzikas socioloģiju nodarbojušies pilnīgi nošķirti, nav identificēti šo virzienu sadarbības gadījumi. Ar citu blakusnozaru, piemēram, psiholoģijas, ekonomikas, muzikālajiem pētījumiem komunikācija bijusi vēl vājāka. To pašu var attiecināt uz sadarbību vienas disciplīnas (socioloģijas un muzikoloģijas) robežās. Reti ir gadījumi, kad notiek savstarpēja atsaukšanās un citēšana vai cita autora teorētisku konceptu un ideju pārņemšana, lietošana.

Atšķirībā no muzikologu kopienas, kuru starpā ir pastāvējusi salīdzinoši apmierinoša akadēmiskā komunikācija, Latvijas sociologi, kas nodarbojušies ar muzikāli socioloģiskiem pētījumiem, to gandrīz vienmēr darījuši individuāli. Analizējot Latvijas mūzikas socioloģijas bibliogrāfijai piederīgos darbus, redzams, ka citēšana un atsaukšanās uz citiem Latvijas autoriem un viņu darbiem tikpat kā nav bijusi. Turklāt Latvijas autori savos pētījumos devuši priekšroku individuālam akadēmiskam darbam, darbs grupā un kolektīva rīcībspēja bijusi vāji attīstīta.

Akadēmiskās ietekmēs šo autoru darbos (citēšanā, atsaucēs, sadarbības partneru izvēlē) dominē padomju zinātnieki. Muzikologu un sociologu kopienai izveidojās katrai savs diezgan noteikts citējamo autoritāšu loks. Sociologiem tie ir padomju

mākslas un kultūras sociologi, piemēram, Ļevs Kogans, Vladimirs Cukermans, Lunačarskis, bet muzikologiem pirmām kārtām “socioloģizējošie” muzikologi, tādi kā Boriss Asafjevs un Arnolds Sohors. Vienīgie kopīgie autori ir Adorno un vēlāk arī Mihails Bahtins.

Muzikologs Viesturs Vītoliņš jau 70. gadu sākumā rakstīja: *“Tiklīdz ir runa par mūzikas socioloģijas pētījumu metodēm, jāsaskaras ar nevarību. Te ir vesels problēmu komplekss, jo mūzikas sociologu šī vārda tiešajā nozīmē mums vēl nav – ar mūzikas socioloģiju nodarbojas vai nu sociologi, kuru zināšanas mūzikā nav profesionālas, vai mūziķi ar niecīgām zināšanām socioloģijā.”*⁹⁸

Mūzikas pētniecībā atšķirīgas bija ne tikai muzikologu un sociologu pieejas, bet arī metodes. Sociologi galvenokārt veica kvantitatīvus empīriskus pētījumus, bet muzikologi koncentrējās zinātniskās un populārzinātniskās publicistikas laukā. Muzikologi savās mūzikas studijās visbiežāk pievērsās vēsturiskiem un estētiskiem tematiem un no socioloģijas (labākajos paraugos) tajos vīdēja socioloģiskā iztēle un deklarēta gatavība interdisciplināritātei (Adorno praktiski ir vienīgais sociologs, uz ko atsaucās muzikologi), bet socioloģiskā problemātika netika izstrādāta sistematizētā veidā. “Tīrā” veidā mūzikas socioloģija parādās dažos Mārtiņa Boiko darbos, no kuriem tikai viens ir publicēts. Arī sociologiem, kas pētījuši mūziku, šī nodarbe bijusi nesistemātiska un bez institucionālās bāzes. Katrs sociologs ir piedalījies un personīgi īstenojis vairākus empīriskus pētījumus, kuros bijuši arī mūzikas socioloģijas sfērā ietilpināmi temati un sekcijas. Dažāda ir šo pētījumu metodoloģiskā kvalitāte, un tās izvērtējums ir vēl priekšā. Tās institūcijas, kas pasūtīja šai sfērai tuvus pētījumus, bija ieinteresētas tikai funkcionāli izmantojamos rezultātos, un, tā kā sociologi īpaši necentās vai nespēja veikt iegūto datu teorētisku konceptualizāciju, mūzikas izpētes socioloģiskais darbs apstājās, vēl īsti nesācies.

Kopīgā mūzikas pētniecības virstēma abām kopienām bija estētiskā audzināšana jeb veids, kā ar profesionālās mūzikas un amatieru mākslinieciskās pašdarbības palīdzību “uzlabot” pilsoņus; kā izprast, izmērīt un novērst nevēlamās mūzikas negatīvo ietekmi uz iedzīvotājiem. Šo pieeju radīja un vienlaikus ierobežoja divkārsā – politiskā un akadēmiskā – ideoloģiskā vērtībnebrīve. Abos gadījumos tās pamatojums bija apgaismības un humānisma filozofiskās idejas: gan mūzikas izglītībā, gan politikā tā izpaudās kā Rietumu profesionālās (akadēmiskās) mūzikas virskundzība. Tas nozīmēja, ka, lai apšaubītu šo standartu, būtu jāpārkāpj ne tikai estētiskā, bet arī politiskā robeža. Reti kurš bija gatavs jaunai estētikai, vēl retāk kāds mēģināja diskutēt par politiskām nostādnēm. Tomēr pētījumu dati rādīja, ka pastāv liela plaisa starp izglītotākiem (tā dēvētiem garīgā darba darītājiem) un mazākizglītotiem (tā dēvētiem fiziskā darba darītājiem), starp lauku un pilsētu iedzīvotāju estētiskām vajadzībām, un tām nav tendences tuvināties. Padomju Savienībā tas nozīmēja tikai vienu – šādas pētījumu jomas neatīstīšanu.

Viens no galvenajiem šī darba veikšanas aprūtināšiem apstākļiem bija nesistemātizētā un neaprauktā Latvijas socioloģijas vēsture. Pat tāda vispārēja rakstura informācija kā Latvijas socioloģijas institūciju faktoloģisks apraksts un nozīmīgāko autoru biogrāfijas un bibliogrāfijas vai nu nav publicētas, vai arī fiksētas mazas tīrāžas brošūruveida izdevumos, kas izkaisīti pa dažādām bibliotēkām un fondiem (turklāt šādu izdevumu izdošanas tradīcija aprāvusies pirms 20 (!) gadiem).

Nobeigums

Mūzikas socioloģija vienmēr bijusi viens no galvenajiem kultūras socioloģijas tematiem.⁹⁹ Tas ir arī viens no iemesliem, kāpēc reizēm ir grūtības nošķirt mūzikas socioloģiju no kultūras socioloģijas vai kulturoloģiskām studijām, jo nereti to empīriskās analīzes konkrētie gadījumi ir ņemti no “mūzikas lauka”. Līdzīga situācija bijusi arī Padomju Latvijas mūzikas socioloģijas gadījumā.

Mūzikas socioloģijas vēsture parāda, ka socioloģija var būt labs instruments mūzikas analīzē. Viens no pirmajiem uz to norādīja Lunačarskis¹⁰⁰, sakot, ka bez mākslas socioloģiskas izpētes mākslas analīze faktiski nav iespējama, “[...] tā ir serde, bez kuras visas pārējās pieejas, visas pārējās būves mākslas zinātnē sabrūk”¹⁰¹. “Kad mākslas vēstures zinātnieks nostājas sociālas [socioloģiskas – J. D.] redzes punkta pozīcijās, viņš neizbēgami vai nu sapinas buržuāziskās metafizikas un puszinātnes pretrunās, vai arī nonāk pie marksisma.”¹⁰² Marksistiskā tradīcija līdz mūsu dienām ir viena no auglīgākajām pieejām kultūras fenomenu socioloģiskā izpētē, un Padomju Krievijas XX. gs. 20. gados dzimusi mūzikas socioloģija bija pirmā, kas to izmantoja.

Lunačarska un Padomju Krievijas 20. gadu muzikologu mūzikas socioloģisko pētījumu gars atdzima 60. gados: “Dzīve uz katra soļa uzdod jautājumus, uz kuriem var atbildēt vienīgi socioloģija.”¹⁰³ Tomēr ideoloģisku apsvērumu dēļ tās bija stipri ierobežotas socioloģijas un marksisma interpretācijas. Neskatoties uz to, padomju marksistiskās socioloģijas un muzikoloģijas pētnieciskais mērķis bija pietiekami socioloģisks, lai pamazām attālinātos no joprojām spēcīgās ideālistiska filozofijas tradīcijas, kas mākslas darbu skata kā transcendentu vērtību.

Kopumā Padomju Latvijas mūzikas socioloģijas laukā padarītais rada sajūtu, ka pētījumi nav pabeigti, secinājumi nav līdz galam izstrādāti un darbs bijis ļoti sadrumstalots. Tas saistīts ar to, ka daudzi pētījumu rezultāti nav publicēti un vairākums publikāciju ir neakadēmiskas (publicētas presē vai deponētas bibliotēkās rokrakstu statusā). Latvijas autoru muzikāli socioloģiskā darbība nav gājusi pāri valsts robežām. Ja arī kāds no minētajiem autoriem ir guvis atzinību ārpusaulē, tas noticis, galvenokārt pateicoties cita veida vai virziena akadēmiskām aktivitātēm.

Mūzikas socioloģijas marginālais statuss skaidrojams arī ar padomju socioloģijas politisko angažētību un stingro partijisko kontroli pār to, un, lai arī socioloģija pētīja un atklāja problēmas, to nodošana vai nenodošana sabiedrībai bija citu institūciju kompetences sfēra.

Visu Latvijas mūzikas socioloģijas vēsturi tieši ietekmēja PSRS sociāli politiskais klimats un fons, tajā labi atklājas padomju socioloģijas tendences, romantiskais pacēlums 60. un stagnācija 70. gados, vispārējā orientācija uz kvantitatīviem empīriskiem pētījumiem, vāji izstrādāta teorija, vairīšanās izmantot “buržuāziskās socioloģijas” devumu utt. Tāpēc šis darbs ir svarīgs arī kā viena no šobrīd nedaudzajām Latvijas socioloģijas vēstures liecībām.

Padomju Latvijas laikā tapušie mūzikas socioloģiskie pētījumi un publikācijas tā vai citādi ļauj iepazīt arī tālaika garu, sociālipolitisko klimatu. Tie liecina par nozīmīgām sociālmuzikālām tendencēm, kustībām un strāvām, izmaiņām muzikālajā un arī visas sabiedrības dzīvē. Zinātniski tehniskā un masu komunikācijas līdzekļu

revolūcijas, “folkloras jaunais vilnis”, vienmēr lielā kordziesmas popularitāte un Dziesmu svētki ir šādas laikzīmes.

Izmantotie informācijas avoti

- Asmolova, Valentīna (1969) Garīgās kultūras vadīšanas problēmas // Padomju Jaunatne (17. maijs), 3. lpp.
- Boiko, Mārtiņš (1990) Mūzikas socioloģija un skaņdarba individualitāte. No: *Latviešu mūzika XIX*, Darkevics, A., Mūrniece, L. (red.) Rīga: Liesma, 6.–32. lpp.
- Boiko, Mārtiņš (2002) Joahims Brauns latviešu muzikoloģijā. Joachim Braun in Latvian Musicology. Joachim Braun in der lettischen Musikwissenschaft. In: *Joahims Brauns. Raksti. Mūzika Latvijā. Studies. Music in Latvia. Schriften. Musik in Lettland*. Rīga: Musica Baltica, p. xlii–lxvii.
- Braun, Joachim (1980) National Interrelationship and Conflict in the Musical Life of 17th and 18th Century Riga, *Journal of Baltic Studies*, IX/1, p. 62–72, 1 graph.
- Braun, Joachim (1982 a) Zur Hermeneutik der sowjetisch-baltischen Musik: Ein Versuch der Deutung von Sinn und Stil. *Zeitschrift fuer Ostforschung*, Marburg: Herder-Institute, 1, S. 76–93.
- Braun, Joachim (1982b) On the Present State of Baltic Musicology, *Journal of Baltic Studies*, XIII/1, p. 40–52.
- Braun, Joachim (1983) One or Two Baltic Musics?, *Journal of Baltic Studies*, XIV/1, p. 67–75.
- Braun, Joachim (1985) Aspects of Early Latvian Professional Musicianship, *Journal of Baltic Studies*, VI/2, p. 95–110, 5 ill.
- Brauns, Joahims (1962) *Vijoļmākslas attīstība Latvijā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Brauns, Joahims (1966) Rosinoši iespaidi // *Literatūra un Māksla* (26. sept.), 9. lpp.
- Brauns, Joahims (1967) Mūzikas mākslai – jaunatklāsmes garu // *Literatūra un Māksla* (13. maijs), 12., 15. lpp.
- Brauns, Joahims (1970) Vai žanra krīze? (daži operrepertuāra jautājumi) // *Literatūra un Māksla* (10. okt.), 13. lpp.
- Brauns, Joahims and Brambats, Kārlis (1985) *Selected Writings on Latvian Music: A Bibliography*. Muenster: Verlag Latvia.
- Darkevics, A. un Kārklīšs, L. (1967) Intervija ar A. Klotiņu. No: *Latviešu mūzika VI*, Darkevics, A., Kārklīšs, L. (red.) Rīga: Liesma, 58.–60. lpp.
- Gills, Nikiandrs (red.) (1979) *Kultūra un sabiedrība (kultūras socioloģijas jautājumi)*. Rīga: Liesma.
- Gills, Nikiandrs (red.) (1984) *Kultūra un sabiedrība*. Rīga: Liesma.
- Klotiņš, Arnolds (1966) Par mūsu mūzikas šodienu. No: *Latviešu mūzika V*, Darkevics, A., Kārklīšs, L. (red.) Rīga: Liesma, 7.–46. lpp.
- Klotiņš, Arnolds (1967) Augsmes pavērtās perspektīvas. *Māksla* 1, 28. lpp.
- Klotiņš, Arnolds (1969) Dažas raksturīgas iezīmes un attīstības aktuālās problēmas latviešu kora dziesmās. No: *Latviešu mūzika VII*, Darkevics, A., Kārklīšs, L. (red.) Rīga: Liesma, 109.–134. lpp.
- Klotiņš, Arnolds (1973) Folkloras interpretācija un mūzikas saturs. No: *Latviešu mūzika X*, Darkevics, A., Kārklīšs, L. (red.) Rīga: Liesma, 30.–57. lpp.

- Klotiņš, Arnolds (1974) "Liepājas Dzintara" spogulī // *Literatūra un Māksla* (19. okt.), 12.–13. lpp.
- Klotiņš, Arnolds (1978) Mākslas spogulis pagātnes meistaruru rokās (estētiskā atspoguļojuma specifika tās sakaros ar mākslas mantojuma idejisko novērtējumu). No: *Latviešu mūzika XIII*, Darkevics, A., Kārklīšs, L. (red.) Rīga: Liesma, 5.–22. lpp.
- Klotiņš, Arnolds (1978) Mūzikas folkloru un mēs // *Literatūra un Māksla* (24. nov.), 12.–13. lpp.
- Klotiņš, Arnolds (1987) *Mūzika un idejas: apceres par mūziku laikmetā, cilvēkā, sabiedrībā, vēsturē*. Rīga: Liesma.
- Klotiņš, Arnolds (1988) Folkloru un dejas // *Literatūra un Māksla* (22. / 29. apr.), 4.–6. / 12.–14. lpp.
- Klotiņš, Arnolds un Muktupāvels, Valdis (1985) Latviešu tautas mūzikas instrumenti un to lietošanas semantika Kr. Barona "Latvju dainās". No: *Latviešu mūzika XVII*, Darkevics, A., Mūrniece, L. (red.) Rīga: Liesma, 51.–83. lpp.
- Klotiņš, Arnolds un Zemzare, Ingrida (1975) Vai mūzika kļuvusi vieglāka? *Māksla* (Nr. 3).
- Kvelde, Rita (1968) *Literatūras raidījumi un sabiedriskā doma (ar rokraksta tiesībām)*. Rīga: LPS MP Radioraidījumu un televīzijas komiteja.
- Kvelde, Rita (1969) *Radioraidījumi un sabiedriskās domas veidošanās* (disertācija filozofijas zin. kand. grādu iegūšanai, specialitāte Nr. 620 – dialektiskais un vēsturiskais materiālisms, zin. vad. – filoz. zin. kand. doc. P. Laizāns). Rīga: LVU.
- Kvelde, Rita (1971) *Masu komunikāciju 5 funkcijas*. *Zinātne un Tehnika* 12, 14.–16. lpp.
- Liepiņa, Ilze (1996) Izvilkt sevi aiz matiem (saruna ar A. Klotiņu). *Māksla* 4, 49.–52. lpp.
- Liepiņa, Ilze (1996) Izvilkt sevi aiz matiem (saruna ar A. Klotiņu, 2. d.). *Māksla* 5, 50.–51. lpp.
- Lūsiņa, Inese (1991) Mēs varam tikai mēģināt to izprast (intervija ar J. Braunu) // *Literatūra un Māksla* (27. apr.), 5. lpp.
- Pavlovs, Oļegs (1972) *Lauku estētiskās kultūras attīstības faktori (pēc LPSR materiāliem)* (disertācija filozofijas zin. kand. grādu iegūšanai, specialitāte Nr. 620 – dialektiskais un vēsturiskais materiālisms, zin. vad. doc. P. Zeile). Rīga: LVU Filozofijas un konkrēto sociālo pētījumu katedra.
- Pavlovs, Oļegs (1974a) Pārdomas par koru sociālo portretu // *Literatūra un Māksla* (14. sept.), 13. lpp.
- Pavlovs, Oļegs (1974b) Vai jauna estētika? // *Literatūra un Māksla* (2. nov.), 13. lpp.
- Pavlovs, Oļegs (1982) *Par personības izaugsmi domājot*. Rīga: JVLVK.
- Pavlovs, Oļegs (1984a) *Mūsdienu mākslinieciskās pašdarbības organizācijas jautājumi*. Rīga: JVLVK.
- Pavlovs, Oļegs (1984b) Personības garīgā kultūra. No: *Kultūra un sabiedrība*, Gills, N. (red.) Rīga: Liesma, 58.–77. lpp.
- Pavlovs, Oļegs (1987) *Kopkora sociālais portrets*. Rīga: JVLVK.
- Pavlovs, Oļegs (1989) *Koru sociāli demogrāfiskais raksturojums (ievads koru socioloģijā)*. Rīga: JVLVK.
- Pavlovs, Oļegs un Mikuda, Sarmis (1986) *Mākslinieciskās pašdarbības kolektīva loma personības audzināšanā (socioloģiskais skatījums)*. Rīga: LPSR KM, JVLVK.
- Santoro, Marco (2008) Culture As (And After) Production, *Cultural Sociology*, March 2008; 2: p.7–31.

- Tabuns, Aivars (1998) Socioloģija Latvijā: vakar, šodien, rīt. No: *Sabiedrības pārmaiņas Latvijā*, Tabuns, A. (red.) Rīga: Jumava, 8.–70. lpp.
- Tabuns, Aivars (2002) Sociology in Latvia. Available: <http://www.cee-socialscience.net/archive/sociology/latvia/report1.html> [sk. 05.06. 2008.]
- Tisenkopfs, Tālis (1987) *Mākslas svētki un estētiskā audzināšana*. Rīga: Zinību biedrība.
- Tisenkopfs, Tālis (1988) *Mākslas sabiedriskā saskarsme*. Rīga: Zinību biedrība.
- Tisenkopfs, Tālis (1989) *Svētki mūsdienu kultūrā*. Rīga: Kultūras ministrija, JVLVK.
- Tisenkopfs, Tālis, Āboltiņa, Signe, Miezīte, Ieva (1995) *Latviešu dziesmu svētki vēsturiskā un socioloģiskā skatījumā*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. 9/10, 40.–48. lpp.
- Tisenkopfs, Tālis (red.); Pisarenko, Olga; Daugavietis, Jānis; Putniņa, Aivita; Locika, Kristīne (2002) *Dziesmu svētki mainīgā sociālā vidē*. Rīga: Baltijas studiju centrs. Pieejams: <http://www.km.gov.lv/UI/imagebinary.asp?imageid=980> [sk. 05.06.2008.]
- Tisenkopfs, Tālis (red.); Daugavietis, Jānis; Lāce, Ilze; Sūna, Laura; Locika, Kristīne; Grundšteine, Līga (2008) *Dziesmu un deju svētki mainīgā sociālā vidē*. Rīga: LU SPPI. Pieejams: <http://www.km.gov.lv/UI/imagebinary.asp?imageid=5615> [sk. 05.06. 2008.]
- Vītoliņš, Viesturs (1970) Mūzikas socioloģijas aktuālās problēmas // *Literatūra un Māksla*, Nr. 2(1313), 10. janv.
- Vītoliņš, Viesturs (1971) Mūzikas sociologu konferencē // *Literatūra un Māksla*, Nr. 22(1385), 29. maijs.
- Zemzare, Ingrīda (1978) Par žanru mijiedarbību. No: *Latviešu mūzika XIII*, Darkevics, A., Kārklīšs, L. (red.) Rīga: Liesma, 23.–30. lpp.
- Zemzare, Ingrīda (1979) Par vieglās mūzikas funkcionēšanu sabiedrībā (daži estētiski teorētiski aspekti). No: *Kultūra un sabiedrība (kultūras socioloģijas jautājumi)*, Gils, N. (red.) Rīga: Liesma, 93.–106. lpp.
- Zemzare, Ingrīda (1985a) *Par džeza estētisko koncepciju*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. No. 9, 92.–95. lpp.
- Zemzare, Ingrīda (1985b) Par žanru tipoloģiju. No: *Latviešu mūzika XVII*, Darkevics, A., Mūrniece, L. (red.) Rīga: Liesma. 41.–52. lpp.
- Zirnis, Egīls (1994) Kritikas jāraksta jaunībā (intervija ar Ingrīdu Zemzari) // *SestDiena*, 7. maijs.
- Адорно, Теодор (1999) *Избранное: Социология музыки*. Москва – Спб.: Университетская книга.
- Асмолова, Валентина (1965) *К проблеме идеала в эстетике М. Горького (автореф.)*. Москва: МГУ.
- Асмолова, Валентина (1968) Об искусстве сотворчества // *Советская молодежь*, 26. апр., с. 3.
- Асмолова, Валентина (1969a) *Труд и эстетическое воспитание*. Rīga: Zinātne, LPSR ZA Vēstures institūts.
- Асмолова, Валентина (1969b) О художественном вкусе (опыт конкретно-социологического исследования). В: *Труд и эстетическое воспитание*, Асмолова, В. И. (ред.). Rīga: Zinātne, LPSR ZA Vēstures institūts, с. 127–160.
- Асмолова, Валентина (1978a) *Искусство и публика (социалистические аспекты искусства в эстетике М. Горького)*. Rīga: Университет марксизма-ленинизма ЦК КПЛ, общ. Знание.
- Асмолова, Валентина (1978b) *Единство нравственного и эстетического воспитания*. Rīga: ЦК КПЛ, Дом политического просвещения.

- Ашмане, Майя (ред.) (1978) *Социологические исследования в Латвийской ССР (1970–1978 гг.) Информационный сборник по публикациям социологов*. Rīga: Zinātne.
- Ашмане, Майя (ред.) (1983) *Социологические исследования в Латвийской ССР (1978–1981 гг.) Информационный сборник*. Rīga: Zinātne.
- Богуславская, Л. А. (ред.) (1978) *Музыкально - социологические исследования в СССР (1967–1977 гг.) Обзорная информация*. Москва: Министерство культуры СССР, Информационный центр по проблемам культуры и искусства.
- Бойко, Мартинш (1984) *Понятие музыкальная рационализация в музыкально социологической концепции М. Вебера. Анализ, критика, перспектива* (дипломная работа по музыковедению, н. р. Д. Клявинь, О. Павлов). Rīga: JVLVK.
- Бойко, Мартинш (1985) *К истории буржуазной социологии искусства (на материалах немецкой социологии музыки 20-х до 70-х годов XX столетия)* (iestājeksmēna referāts aspirantūrā Maskavas konservatorijā). Rīga: JVLVK.
- Браун, Иохим (1967) Будни и праздники искусства // Советская молодежь (28. окт.), с. 4.
- Браун, Иохим (1967) Музыка среди нас // Советская молодежь, (16. дек.), с. 8.
- Волинский, М. А. (ред.) (1981) *Социальные проблемы функционирования искусства (Культура. Искусство: Обзорная информация. Вып. 2)*. Москва: МинКульт СССР.
- Вооглайд, Ю. В. (ред.) (1968) *Ценностные ориентации и массовая коммуникация (материалы встречи социологов II, Кяярику 1967)*. Тарту: ТГУ.
- Вооглайд, Ю. В. (ред.) (1969) *Личность и массовая коммуникация (материалы встречи социологов III, Кяярику 1968)*. Тарту: ТГУ.
- Земзаре, Ингрида (1984) *Взаимодействие серьезных и массово-развлекательных жанров в Европейской музыки первой половины XX в.* (дисс. на соискание уч. степени канд. искусствоведения по музыковедению, н. р. Арановский М. Г.). Ленинград: Ленинградский государственный институт театра, музыки и кинематографии, сектор музыки.
- Земзаре, Ингрида (1987) Легкая музыка и жанрово-бытовая сцена музыкального театра XX в. В: *Прибалтийский музыковедческий сборник 3*, Клотинь, А. (ред.) Rīga: Zinātne, с. 14–40.
- Кац, Заламан (1973) Проблема: создание творческой ситуации (инт. с О. Павловым) // Советская молодежь (30. апр.), с. 3.
- Клотинь, Арнолд (1972) Эстетика прочтения фольклора. Советская Музыка, (1972 № 2), Москва, с. 16–23.
- Клотинь, Арнолд (1978) К эстетике музыкального оформления телевизионных передач (Из опыта звукорежиссера). В: *Музыка и телевидение, 1*, Афонина, Н. и Троицкая, В. (ред.) Москва: Советский композитор, с. 121–157.
- Коган, Лев (1998) Исследования культуры в парадигме культурной коммуникации. В: *Социология в России*, Ядов, В. А. (ред.) Глава 16. Москва: РАН, Институт социологии.
- Коган, Лев (1999) Неповторимая романтика социологии. В: *Российская социология шестидесятых годов в воспоминаниях и документах*. Отв. ред. и авт. предисл. Г. Батыгин. СПб.: Русский Христианский гуманитарный ин-т, Часть 2: Документы. С. 443–484.
- Луначарский, Анатолий (1971) *В мире музыки*. Москва: Советский композитор.
- Осипов, Геннадий (1995) Социология в России. В: *Энциклопедический социологический словарь*, Осипов, Г. В. (ред.) Москва: ИСПИ РАН. С. 702–703.

- Панков, Ю. В. и Гульчинский М. Р. (ред.) (1985) *Социологические центры СССР (1985 год)*. Москва: АН СССР, Инст. Социологических иссл., Советская социологическая ассоциация.
- Петрова, Г. А. и Подгут Л. Н. (ред.) (1971) *Социология искусства и литературы (книги и статьи на русском языке)*. Москва: Гос. Библиотека СССР.
- Согомонов, Александр (1998) Социология культуры: теоретический аспект. В: *Социология в России*, Ядов, В. А. (ред.) Глава 17. Москва: РАН, Институт социологии.
- Сохор, Арнольд (1967) Развивать социологическую науку. Москва: Советская Музыка, №10, с. 54–61.
- Сохор, Арнольд (1980) *Вопросы социологии и эстетики музыки I*. Ленинград: Советский композитор.
- Тисенкопфс, Талис (1987) Методологические проблемы исследования художественной деятельности населения. JVLVK Marksisma-ļeņinisma katedra, darbs aspirantūrai Vissavienības Mākslas zinātņu institūtam Maskavā.
- Тисенкопфс, Талис (1989) *Активизация художественной деятельности населения в процессе общения с искусством (на материале социологического анализа Дней и Праздников искусств в Латвии) (автореф.)*. Vilnius: Лит. АН, Институт Философии, социологии и права.
- Цукерман, Владимир (1972) *Музыка и слушатель*. Москва: Музыка.
- Ярустовский, Борис. (ред.) (1973) *Музыкальные культуры народов - традиции и современность*. Москва: Советский композитор.

Intervijas

- Intervija ar Arnoldu Klotiņu (2002).
- Intervija ar Joahimu Braunu (2002).
- Intervija ar Mārtiņu Boiko (2002).
- Intervija ar Oļegu Pavlovu (2002).
- Intervija ar Ritu Kveldi (2002).
- Intervija ar Valentīnu Asmolovu (2002).

Atsauces

- ¹ Tabuns, 1998:40.
- ² Ibidem.
- ³ Ibidem.
- ⁴ Daugavietis, Jānis (2002) *Mūzika un socioloģija Latvijā: Latvijas mūzikas socioloģijas vēsture (1963–1991)* (bakalaura darbs socioloģijā), Rīga: LU SZF.
- ⁵ Norisinājās 2008. gada 8. februārī, LU SZF.
- ⁶ Tabuns, 1998.
- ⁷ Вольнский, 1981:19.
- ⁸ Dibināta, balstoties uz 1965. gada 7. janvāra LPSR Ministru padomes Radioraidījumu un televīzijas komitejas lēmumu “Par darbu ar radioklausītājiem – par konferenci, aptauju organizēšanu”. Grupā vēl bija Inese Paegle, bet tā dēvētā “vēstulju daļā”, kas atbildēja par darbu ar radioklausītāju vēstulēm, – Nora Ozoliņa.
- ⁹ Rita Kvelde (1931) beidz LVU Vēstures un filoloģijas fakultāti filologa specialitātē (1963) un sāk strādāt Latvijas Radio par literāro redaktori dažādās redakcijās, t. sk. Mūzikas

redakcijā. 1965. gadā neklātienē iestājas aspirantūrā prof. Valentīna Šteinberga (universitātes rektors no 1962. līdz 1970. gadam) vadībā LVU Filozofijas katedrā. 1966. gadā tiek izvēlēta tēma – “Radioraidījumi un sabiedriskās domas veidošanās”. Disertācijas darbs galvenokārt balstīts uz diviem lielākiem un apmēram 30 mazākiem radioklausītāju auditorijas pētījumiem. Disertācijas vadītājs ir filozofs Pēteris Laizāns, bet viens no oponentiem – LPSR ZA Vēstures institūta pētnieks Tālvāldis Vilciņš (tolaik viens no profesionālākajiem sociologiem Padomju Savienībā), kas neformāli ir viens no darba vadītājiem un galvenais konsultants socioloģisko metožu un metodoloģijas jomā.

- ¹⁰ Elektroniskās skaitļošanas mašīnas, kā tolaik tika dēvēti datori.
- ¹¹ Izplatīta kopā ar TV programmu avīzi “Rīgas Viļņi” (1967).
- ¹² Jadovs apgalvo, ka pirmie tamlīdzīgu praksi ieviesuši Tartu sociologi, savukārt Kvelde atceras, ka bieži respondenti vēlējušies paturēt vai iegūt vairākas šādas anketas, iespējams, tieši šo zīmējumu – karikatūru – vilināti.
- ¹³ Ar tām saprotot pētnieku tikšanos ar pētāmo mērķauditoriju, mūsdienās to tuvākais analogs ir fokusgrupu intervijas.
- ¹⁴ Kvelde, 1971:14.
- ¹⁵ Цукерман, Владимир (1972) *Музыка и слушатель*. Москва: Музыка.
- ¹⁶ Valentīna Asmolova dzimusi Krievijā, Stavropoles apgabalā. Kara laikā ar ģimeni pārceļas uz Urāliem. Augstāko izglītību iegūst Maskavas apgabala Pedagoģiskajā institūtā, specialitāte – krievu valodas un literatūras skolotāja (1953). Jau šajā laikā Asmolovai rodas interese par mākslas socioloģiju. Tie bija Staļina laiki, un socioloģija bija ne tikai “nomaldījiesies”, bet joprojām vēl arī “buržuāzijas viltus zinātne”, tāpēc šādas zināšanas varēja sākt krāt tikai vēlākajos gados. 1962. gada sākumā Asmolova tiek pieņemta darbā LPSR ZA Filozofijas sektora vecākās laborantes amatā. Viņas priekšnieks ir filozofs Pēteris Laizāns. 1968. gadā Asmolova sāk strādāt ZA Zinātniskajā padomē, bet 1969. gada septembrī tiek ievēlēta par vecāko pasniedzēju Rīgas Civilās aviācijas institūtā, un Marksisma-ļeņinisma katedra ir Asmolovas darbavieta līdz pat pensijai.
- ¹⁷ Šobrīd trūkst precīzas informācijas, bet iespējams, ka ar socioloģiska rakstura aptaujām autore sākusī nodarboties vēl agrāk.
- ¹⁸ Tā kā uzziņu krājumos, enciklopēdijās un publikācijās nav atrodama V. Asmolovas biogrāfija, šis stāsts galvenokārt balstīts uz interviju ar Asmolovu (2002) un viņas darba kartīti LPSR ZA No. 102 A, tāpēc ir iespējamas hronoloģiskas neprecizitātes.
- ¹⁹ Intervijā Asmolova apgalvo, ka disertācijai nav bijis zinātniskā vadītāja, tikai oponents – prof. Ovsjaņņikovs, arī publicētajā autorreferātā nav atrodamas šādas ziņas.
- ²⁰ V. Cukermana (1972) grāmata ir līdz šim vienīgais zināmais avots, kur lakoniski aprakstīti V. Asmolovas muzikāli socioloģiskie pētījumi (10.–12. lpp.). Nevienš cits avots, ieskaitot šim darbam veiktās ekspertu intervijas, nav sniedzis informāciju, vai šādi pētījumi pastāv. Tikai atsevišķos bibliogrāfiskos krājumos ir iekļautas norādes uz V. Asmolovas publicētajiem darbiem.
- ²¹ Асмолова 1969:127–160.
- ²² Intervijā Asmolova stāsta, ka pati personīgi, dažreiz ar kolēģes Bellas Gudkinas palīdzību staigājusi pa rūpnīcām un aptaujājusi strādniekus, VEF bija galvenais objekts. Respondentu attieksme daudzreiz bijusi ironiska, sabiedrība toreiz nebija informēta par socioloģiju, tāpēc šādas intervijas un anketēšanas likušās dīvainas.
- ²³ Асмолова, 1969:128.
- ²⁴ Ibidem, 131.
- ²⁵ Laikam ar to jāsaprot visa “vieglā” mūzika, jo Asmolovas piedāvātajā mūzikas daļtjumā ir tikai šādas kategorijas: opermūzika, simfoniskā mūzika, džeza mūzika, tautas mūzika un

padomju komponistu dziesmas.

²⁶ Асмолова, 1969:152.

²⁷ Brošūrā “*Tikumiskās un estētiskās audzināšanas vienotība*” (*Единство нравственного и эстетического воспитания*) [Асмолова, 1978:23].

²⁸ Klotiņš, 2002.

²⁹ Joahims Brauns (1929, muzikologs, mūzikas vēsturnieks) dzimis Rīgā sociāli aktīvā ebreju ģimenē. Māte Dora un vecākais brālis Hermanis (vēlāk pianisma profesors JVLVK) ir mūzikas pedagogi, tēvs – tautskolotājs, namīpašnieks, “Bunda” un sociāldemokrātu aktīvistis. No 1941. līdz 1946. gadam Joahims Brauns ar ģimeni izsūtīts un dzīvojis Sibīrijā. Pēc muzikālās izglītības iegūšanas līdztekus profesionāla mūziķa un mūzikas pedagoga darbam (vijolnieks Latvijas Radio simfoniskajā orķestrī (1952–1960), E. Dārziņa speciālās mūzikas skolas vijoļklases audzinātājs (1952–1960), mūzikas criticisma vēstures un baltu mūzikas pasniedzējs DPI (1965–1970) un JVLVK (1958–1970), jau sākot ar 50. gadu beigām, ir aktīvs mūzikas kritiķis (publikācijas republikas un Vissavienības presē un profesionālajos izdevumos) un zinātnisko darbu autors. To galvenā tematika ir Latvijas mūzikas vēsture (pirmais lielākais darbs ir grāmata “*Vijoļmākslas attīstība Latvijā*” (1962)). Kad Joahims Brauns 1970. gadā iesniedz pieprasījumu emigrācijai uz Izraēlu, viņš faktiski tiek izstumts no muzikālās dzīves (izslēgts no Komponistu savienības, viņa darbi vairs netiek publicēti, tiek izņemti no bibliotēkām utt.). Kopš 1973. gada Brauns ir Bar Ilan Universitātes Muzikoloģijas nodaļas mācītspēks, sākumā jaunākais lektors (lasot mūzikas socioloģijas kursu no 1972. g.), līdz tiek ievēlēts par muzikoloģijas profesoru (1984., kopš 1997. – *prof. emeritus*) un nodaļas vadītāju (1992–1994). Kopš 80. gadu sākuma ir aktīvs vieslektors daudzās pasaules universitātēs.

³⁰ Сохор, Арнольд (1967) Развивать социологическую науку. Москва: Советская Музыка (№ 10), с. 54–61.

³¹ Boiko, 2002:xlvi.

³² Rosinoši iespaidi // *Literatūra un Māksla* (1966. g. 26. sept.), 9. lpp.

³³ Будни и праздники искусства // *Советская молодежь* (28. окт., 1967), с. 4.

³⁴ Музыка среди нас // *Советская молодежь* (16. дек., 1967), с. 8.

³⁵ Vai žanra krīze? (daži operrepertuāra jautājumi) // *Literatūra un Māksla* (10. okt.), 13. lpp.

³⁶ Brauns, 2002.

³⁷ Rakstā “Rosinoši iespaidi” // *Literatūra un Māksla* (1966. g. 26. sept.).

³⁸ Rakstā “Mūzikas mākslai – jaunatklāsmes garu” // *Literatūra un Māksla* (1967. g. 13. maijs).

³⁹ Brauns, 2002.

⁴⁰ Vladimirs Kaupužs, LPSR kultūras ministrs (1962–1986).

⁴¹ Brauns, 2002.

⁴² Braun, 1982b.

⁴³ Pavlovs, 1974a.

⁴⁴ Батгыгин, 1999.

⁴⁵ Arnolds Klotiņš (1934, muzikologs) ir vienīgais no mūsu mūzikas zinātnieku saimes, kas Padomju Savienībā tika minēts kā Latvijas mūzikas socioloģijas pārstāvis. Viņa galvenās akadēmiskās un muzikāli sabiedriskās intereses ir bijušas Latvijas profesionālā un tautas (folkloras) mūzika. To analizē Klotiņš piegājis no muzikoloģiski filozofiski estētiski socioloģiska redzējuma pozīcijām. Bijis aktīvs Latvijas muzikālās dzīves kritiķis speciālajā un masu periodikā (“Māksla”, “Literatūra un Māksla”, “Padomju Jaunatne”, “Советская музыка” u. c.), īpaši atzīmējama viņa loma tā dēvētā “folkloras jaunā vilņa” kustībā. Pēcatmodas laikā A. Klotiņš ieņem vairākus administratīvi politiskus amatus,

ir, piemēram, Latvijas Radio direktors (1992–1995), un beidzamos gados viņa muzikālā darbība galvenokārt saistīta ar mūzikas uzņēmējdarbību (nošu izdošana un komentēšana, enciklopēdiju sastādīšana). Klotiņa autoritāte ir saglabājusies līdz mūsdienām, par to liecina kaut vai tikai tas, ka viņš ir viens no trim Latvijas muzikologiem, kas aicināti rakstīt vienam no diviem pasaules vadošajiem mūzikas enciklopēdiskajiem izdevumiem *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Kopš 60. gadu sākuma aktīvi publicējas Latvijas un Vissavienības presē, ikgadējā krājumā “*Latviešu Mūzika*” un citos tamlīdzīga satura izdevumos.

⁴⁶ Klotiņš, 2002.

⁴⁷ Ярустовский, 1973:354.

⁴⁸ Klotiņš, Zemzare, 1975:257.

⁴⁹ Klotiņš, 1987:207.

⁵⁰ Klotiņš, 1973:55.

⁵¹ Klotiņš, 2002.

⁵² Par folkloras un etniskās mūzikas elementu izmantošanu Baltijas padomju mūzikas komponistu daiļradē kā nacionālās identitātes un pašnoteikšanās vēlmes izpausmi rakstījis Joahims Brauns (piemēram, rakstā *Zur Hermeneutik der sowjetisch-baltischen Musik: Ein Versuch der Deutung von Sinn und Stil*. In: Zeitschrift fuer Ostforschung, Marburg: Herder-Institute, 1, 1982, S. 76–93).

⁵³ Sk., piemēram, rakstus “Mūzikas folklorā un mēs” // Literatūra un Māksla (1978. gada 24. nov.) un “Folklorā un dejas” // Literatūra un Māksla (1988. gada 22. / 29. apr.).

⁵⁴ Klotiņš, 2002.

⁵⁵ Oļegs Pavlovs (1931, sociologs) 50. gadu vidū septiņus gadus strādā Cēsu kultūras nama vadītāja amatā, tad vēl septiņus ir Cēsu vidusskolas direktors. 1967. gadā iestājās aspirantūrā LVU un 1972. gadā aizstāv disertāciju. No 1973. gada līdz pat 90. gadu sākumam docē JVLVK Marksisma-ļeņinisma katedrā un ir vietējās partijas šūniņas sekretārs. Pēc tam docē Nacionālās aizsardzības akadēmijas Vadības un politisko zinību katedrā, specializējoties patriotiskajā audzināšanā. Dziedājis Imanta Kokara vadītos koros un ir visu Vispārējo latviešu Dziesmu svētku dalībnieks kopš 1948. gada.

⁵⁶ Disertācija filozofijas zin. kand. grāda iegūšanai, specialitāte Nr. 620 – dialektiskais un vēsturiskais materiālisms, zin. vad. doc. P. Zeile.

⁵⁷ Pavlovs, 1974a:13.

⁵⁸ Pavlovs, 1972:93–96.

⁵⁹ Pavlovs, 1974a.

⁶⁰ 80. gadu publikācijas saglabājušas t. s. “pelēko papīru” statusu, oficiāli nepublicētas, bet pieejamas JVLMA bibliotēkā.

⁶¹ Pavlovs, 1987:22.

⁶² Pavlovs, 1984a:30.

⁶³ Pavlovs, 1984:71.

⁶⁴ Кац, 1973.

⁶⁵ Pavlovs, 1982:16.

⁶⁶ Uz Oļega Pavlova konspēkta esmu pierakstījis: “*Sprīžot pēc locījuma, esmu pirmais to lasītājs.*” (Materiāli deponēti JVLMK.)

⁶⁷ Diplomdarbs “Matemātisko metožu pielietojamība melodijas intonatīvo struktūru analīzē” (1975) (vad. prof. Oļģerts Grāvītis).

⁶⁸ Zemzare, 1985b:41.

- ⁶⁹ “Neviens mūsu paudzē nav bijis vienaldzīgs pret Presliju, *bītlie*m, to pašu Vēberu *Jesus Christ Superstar* laikos.” (Kritikas jāraksta jaunībā (intervija ar Ingrīdu Zemzari). Egīls Zirnīs // *SestDiena*, 1994. gada 7. maijs)
- ⁷⁰ Zemzare, 1979.
- ⁷¹ Zemzare, 1979:99.
- ⁷² Земзаре, 1987:40.
- ⁷³ Ibidem.
- ⁷⁴ Земзаре, 1984:17.
- ⁷⁵ Kritikas jāraksta jaunībā (intervija ar Ingrīdu Zemzari). Egīls Zirnīs // *SestDiena*, 1994. gada 7. maijs.
- ⁷⁶ Pavlovs, 1982:6.
- ⁷⁷ Tālis Tisenkopfs (1957) beidzis LVU VFF Filozofijas nodaļu. Strādā par pasniedzēju JVLVK (1980–1990). LZA Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieks (1991–2004). Kopš 1994. gada pasniedz LU. 1999. gadā ievēlēts par profesoru LU Socioloģijas nodaļā. Šobrīd ir LU Sociālo un politisko pētījumu institūta valdes loceklis.
- ⁷⁸ Активизация художественной деятельности населения в процессе общения с искусством (на материале социологического анализа Дней и Праздников искусств в Латвии) (1989).
- ⁷⁹ Piemēram, *Mākslas svētki un estētiskā audzināšana (metodiska izstrādne)* (1987); *Методологические проблемы исследования художественной деятельности населения* (1987); *Mākslas svētki un estētiskā audzināšana* (1987); *Mākslas sabiedriskā saskarsme* (1988); *Svētki mūsdienā kultūrā* (1989).
- ⁸⁰ Tisenkopfs, 1988:6.
- ⁸¹ Tisenkopfs, 1989:82.
- ⁸² Zinātniski tehniskā revolūcija.
- ⁸³ Tisenkopfs, 1995.
- ⁸⁴ Tisenkopfs 1995:41.
- ⁸⁵ Ibidem, 47.
- ⁸⁶ Tisenkopfs, 2002, 2008.
- ⁸⁷ Darba gaitas Mārtiņš Boiko (1960, etnomuzikologs, antropologs) sāk kā pasniedzējs E. Dārziņa mūzikas skolā (1981–1982), tad JVLVK (1984–1996). Strādā ZA Valodas un literatūras institūta Folkloras, teātra, mūzikas un kinomākslas nodaļā (1987–1990), no 1996. gada docē LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātē, kur kļūst par asociētu profesoru (2001). Latvijas Kultūras akadēmijā un LU lasa ievadkursus mūzikas antropoloģijā un socioloģijā. Kopš 2000. gada ieņem dažādus ar folkloras izpēti saistītus akadēmiskus un politiskus amatus Latvijā un Vācijā. Latvijas Komponistu savienības biedrs no 1987. gada, dažādu nacionālu un starptautisku folkloras, etnomuzikoloģijas un antropoloģijas organizāciju dalībnieks. Kopš 2004. gada JVLMA akadēmijas profesors. Kopš 2005. gada Rīgas Stradiņa universitātes profesors un RSU Eiropas studiju fakultātes Komunikācijas studiju katedras vadītājs.
- ⁸⁸ Бойко, М. (1984) Понятие музыкальная рационализация в музыкально социологической концепции М. Вебера. Анализ, критика, перспектива (дипломная работа по музыковедению, н. р. Д. Клявинь, О. Павлов). Рīga: JVLVK.
- ⁸⁹ Boiko, 2002.
- ⁹⁰ Бойко, 1984:10;76.
- ⁹¹ Deponēts JVLMA bibliotēkā ar grifu Z, un pieejams tikai ar prorektora personīgu atļauju, tāpat kā citi nublicētie darbi.
- ⁹² Boiko, 1990.

⁹³ Boiko, 1990:19.

⁹⁴ Boiko, 2002.

⁹⁵ Joahims Brauns, Arnolds Klotiņš, Ingrīda Zemzare un Mārtiņš Boiko ir Latvijas Komponistu savienības biedri.

⁹⁶ Sociologi Pavlovs un Tisenkopfs ilgus gadus docēja JVLVK.

⁹⁷ Dalījums muzikoloģiskajā un socioloģiskajā mūzikas pētnieku kopienā reizē atklāj arī divas galvenās pieejas Latvijas mūzikas socioloģijas gadījumā: socioloģisko, kad interešu objektīvā ir mūzikas ietekme uz sabiedrību; muzikoloģisko, kas orientējas uz sabiedrības ietekmes atklāšanu pašā mūzikā vai uz dažādu muzikālo virzienu savstarpējo komunikāciju.

⁹⁸ Vītoliņš, 1971.

⁹⁹ Santoro:2008.

¹⁰⁰ Anatolijs Lunačarskis (1875–1933), krievu marksists-revolucionārs. Pirmais Padomju Savienības tautas izglītības komisārs. Aktīvi darbojies arī mākslas un mūzikas kritikā un publicistikā. Mūzikas socioloģijas vēsturē iegājis kā pirmās mūzikas socioloģijas grāmatas autors, tas ir 1927. gadā izdots rakstu krājums “*Mūzikas socioloģijas jautājumi*” (*Вопросы социологии музыки*).

¹⁰¹ Луначарский, 1971:202.

¹⁰² Ibidem, 159.

¹⁰³ Сохор, 1967:61.

Summary

The main aim of the paper “The Sociology of Music in Soviet Latvia” is to find the crossing paths of sociology and music in the period of the beginning of the 1960s to the end of the 1980 in former Soviet Latvia, which could be the phenomenon we would describe as the “Latvian sociology of music.” There is an important scientific reason for such research, which makes it quite valuable and innovatory – the history of this research field has never been investigated. Even the whole history of Latvian sociology has been scientifically described just once, by Prof. Aivars Tabuns in his article “Socioloģija Latvijā: vakar, šodien, rīt (Sociology in Latvia: yesterday, today and tomorrow)” in “Sabiedrības pārmaiņas Latvijā.” (Tabuns, A. ed., p. 8–70 [in Latvian].) To investigate the described field, the following questions were covered: the history, the topics, and the main approaches and directions of the sociology of music in Soviet Latvia. The main methods of information collection were expert interviews and in-depth studies of published scientific and other relevant papers. The result of the work is a selected bibliography of the Latvian sociology of music, a list of authors working or having worked in this field, a list of research devoted to or connected with sociological problems of music. The conclusion and the resume describe the provided results of this research: in Soviet Latvia, there have been not only attempts to examine music and musical life from the point of view of sociology, but also several theoretical and empirical pieces of research have been performed at least since 1963. The paper detects, up to now, eight authors whose works are related to the field of the sociology of music – Rita Kvelde, Valentīna Asmolova, Joahims Brauns, Arnolds Klotiņš, Oļegs Pavlovs, Ingrīda Zemzare, Tālis Tisenkopfs, and Mārtiņš Boiko.

Keywords: Latvian sociology of music, the history of Latvian sociology.

Dzīvesstāsti kā resurss sabiedrības izpētē: Nacionālās mutvārdu vēstures projekts Life Stories in the Research of Society: National Oral History Project

Baiba Bela

Latvijas Universitāte
Sociālo zinātņu fakultāte, Socioloģijas nodaļa
Lomonosova ielā 1, Rīgā, LV-1019
E-pasts: baiba.bela-krumina@lu.lv

Rakstā aplūkoti Nacionālās mutvārdu vēstures projekta izveidošanas nosacījumi un mērķi, pieejas pamatojums, dzīvesstāstu kolekcija un sniegts padziļināts ieskats galvenajos pētījumu virzienos un publikācijās. Ieskats biogrāfiskās metodes attīstībā socioloģijā parāda dzīvesstāstu pētījumu plašāku zinātnisko kontekstu. Noslēgumā sniegts apkopojošs skatījums uz Nacionālās mutvārdu vēstures projekta ieguldījumu un dzīvesstāstiem kā resursu sabiedrības izpētē.

Atslēgvārdi: biogrāfiskā pieeja, mutvārdu vēsture, dzīvesstāsti.

Ievads

Mutvārdu vēsture un biogrāfiskā pieeja socioloģijā ir pazīstama kopš 20. gadsimta sākuma, tomēr plašāk tiek lietota sabiedrības izpētē tikai pēdējo 20 gadu laikā. To izmanto tādu jautājumu analīzē, kur nepieciešams izprast pārmaiņas sabiedrībā un kultūrā ilgākā laika posmā. Uzmanība tiek pievērsta dzīves gaitai kopumā, uzsverot cilvēka iesaisti kompleksā un mainīgā sociālo attiecību tīklā. Galvenais izziņas avots ir dzīvesstāsta vai mutvārdu vēstures intervijas. Biogrāfiskajai pieejai piemīt liels uzrunājošs spēks arī ārpus akadēmisku pētījumu lauka – dzīvesstāstu uzklaušanās ir aizraujošs ceļojums otra cilvēka dzīves pasaulē, vienreizēja iespēja saskatīt pavisam atšķirīgas pieredzes, paskatīties uz pasauli ar cita cilvēka acīm.

90. gadu sākumā dzīvesstāsti ieņēma nozīmīgu vietu sociālajā dzīvē – kā jaunu identitāšu veidošanas resurss un kā avots informācijai par vēsturiski nozīmīgiem, taču maz dokumentētiem un vēl mazāk pētītiem notikumiem Latvijā, piemēram, par deportācijām, pretestības kustību, disidentiem. Tāpat pirmo reizi pēc padomju okupācijas varēja brīvi veidot skatījumu uz dzīvi Latvijā 20. gadsimta 20. un 30. gados, kā arī runāt par trimdas latviešu pieredzi. Dzīvesstāstu intensīvā aprīte sociālajā dzīvē, no vienas puses, un nepieciešamība veidot nesenās vēstures interpretāciju, kas sakņotos cilvēku pieredzē par notikušo, no otras puses, 90. gadu sākumā Latvijā radīja nepieciešamību pēc sistemātiskas un zinātniskas pieejas dzīvesstāstiem. Filozofijas un socioloģijas institūtā tika nodibināts Nacionālās mutvārdu vēstures projekts. Vairāk nekā 15 darba gados ir izveidots ievērojams dzīvesstāstu arhīvs

– ap 3000 ierakstu, kā arī veikti pētījumi, kuru rezultāti atspoguļoti vairāk nekā 50 zinātniskās publikācijās Latvijā un ārpus tās.

Raksta mērķis ir sniegt pārskatu par Nacionālās mutvārdu vēstures (turpmāk tekstā – NMV) projekta mērķiem, dzīvesstāstu kolekciju un veiktajiem pētījumiem. Vispirms tiks aplūkota biogrāfiskās metodes attīstība socioloģijā, lai parādītu plašāku zinātnisko kontekstu, kurā iekļaujas arī biogrāfiskie pētījumi Latvijā. Pēc tam tiks skatīti NMV projekta izveidošanas nosacījumi. Nākošajās apakšnodaļās uzmanība tiks pievērsta NMV projekta mērķiem, pieejas pamatojumam, dzīvesstāstu kolekcijai un sniegts ieskats galvenajos pētījumu virzienos un publikācijās. Tuvāk tiks aplūkotas pētījumu un publikāciju tēmas, kuras ir saistītas ar dzīvesstāstu un mutvārdu vēstures pētījumu metodoloģijas jautājumiem, Latvijas iedzīvotāju etnisko un reģionālo identitāšu izpēti, kā arī latviešu identitāti, kultūru un kopienām ārpus Latvijas. Netiks tuvāk aplūkoti pētījumi, kuru raksturs ir izteikti starpdisciplinārs, kā arī projekta pētnieku publikācijas svešvalodās. Noslēgumā pievērsta uzmanība apkopojošam skatījumam uz Nacionālā mutvārdu vēstures projekta ieguldījumu un dzīvesstāstiem kā resursu sabiedrības izpētē.

Konteksts: biogrāfiskā pieeja socioloģijā

Biogrāfiskā pieeja kvalitatīvo pētījumu tradīcijā socioloģijā ir viena no vecākajām – detalizēta ikdienas dzīves un biogrāfiskās pieredzes izpēte tika aizsākta ASV, Čikāgas Universitātes Socioloģijas nodaļā, pašā 20. gs. sākumā. Viljama Aizeka Tomasa un Floriana Znaņeckā darbs “Poļu zemnieks Eiropā un Amerikā” (1918–1920) tiek uzlūkots par klasiku kvalitatīvajos pētījumos socioloģijā. Šajā darbā pirmo reizi metodoloģiski tika pamatots dzīvesstāstu un personisko dokumentu izmantojums socioloģiskos pētījumos.¹ 20. gs. 20.–30. gados Čikāgas Universitātē tika veikti vairāk nekā 2000 pētījumu, pamatojoties uz biogrāfisku stāstījumu analīzi². Tomēr pēckara laikā ne tikai ASV, bet arī Eiropā sāka dominēt kvantitatīvā pieeja. Kvalitatīvie pētījumi, tostarp arī biogrāfiskā pieeja, no jauna aktualizēti 60. gados, kad pieauga interese par subjektu sociālajā filozofijā un nostiprinājās atziņa, ka visa sociālās dzīves daudzveidība nav pētāma un izskaidrojama no pozitīvisma pozīcijām un ar kvantitatīvām metodēm. Tika apšaubītas līdz šim dominējošās teorijas, kas socioloģijas pamatpretrunu starp indivīdu un sabiedrību, aģentu un struktūru, uzvedību un sociālo kārtību atrisināja par labu sistēmai³. Arvien lielāka uzmanība tika pievērsta cilvēka rīcībspējai, spējai veidot gan paša dzīvi, gan sociālo pasauli. Biogrāfiskā pieeja bija lieliski piemērota, lai makrolīmeņa notikumus skatītu integrēti ar mikrolīmeņa norisēm, izvirzot priekšplānā indivīdu kā aktīvas rīcības subjektu.

Franču sociologs Daniels Berto (*Daniel Bertaux*) ir viens no pirmajiem, kurš 70. gados mēģina lietot biogrāfisko pieeju, pētot maiznieku dzīvi, lai atsegtu ikdienas darba sociostrukturālo attiecību modeļus un saprastu šo modeļu struktūru, loģiku, pretrunas un vēsturisko attīstību⁴. Pazīstamākie sociologi, kuri 80. gados pievērsās “dzīves” izpētei, ir Daniels Berto, Kens Plamers (*Ken Plummer*), Normans Denzins (*Norman Denzin*)⁵. Starptautiskajā Sociologu asociācijā (ISA) tika nodibināta komiteja “Biogrāfija un sabiedrība”, Eiropas Socioloģiskajā asociācijā (ESA) tika izveidots pētnieku tīkls “Eiropas sabiedrības biogrāfiskā perspektīvā”. 90. gados biogrāfisko pieeju lieto jau samērā plaši, pieaug gan pētījumu, gan publikāciju skaits. Vadošie

socioloģijas žurnāli velta biogrāfiskajai pieejai speciālus numurus – Britu Sociologu asociācijas žurnāls *Sociology* (1993, 27 (1) February) izdeva speciālizdevumu par biogrāfiju un autobiogrāfiju pētījumiem socioloģijā, kā arī 1995. gadā iznāca speciāls *Current Sociology* numurs⁶.

Faktiski biogrāfiskā pieeja kļūst pazīstama Latvijā ap to pašu laiku, kad no marginālas un reti lietotas metodes tā gūst samērā plašu ievērību sociologu aprindās Eiropā un Amerikā – 90. gadu sākumā. Latvijā šis ir laiks pēc neatkarības atgūšanas un t. s. dzelzs priekškara krišanas, kad zinātnieku aprindās ir pastiprināta interese par teorijām un pētījumu metodoloģijām, kuras padomju vara bija atzinusi kā ideoloģiski nepieņemamas padomju cilvēku dzīves izpētē. Biogrāfiskā pieeja noteikti bija viena no šādām metodoloģijām.

No otras puses, Latvijā tas bija dzīvesstāstu stāstīšanas laiks, dzīvesstāsti skanēja radio, tika publicēti avīzēs, žurnālos, grāmatās. Dzīvesstāstu bums bija daļa no nacionālās atbrīvošanās kustības. “80. un 90. gadu mijā dzīvesstāsti Latvijā veica vismaz divas svarīgas sociālās funkcijas – tie mobilizēja etnisko pašapziņu un veidoja jaunas individuālās un kolektīvās identitātes.”⁷ 90. gadu sākumā bija arī nepieciešams pārskatīt vēsturi, jo padomju laikā rakstītā vēstures versija tika atzīta par sagrozītu. Tolaik nevis akadēmiskā vēsture, bet mutvārdu tradīcija noteica nesenās vēstures interpretāciju un personiskās pieredzes liecības bija precīzāks vēstures dokuments par padomju laika ideoloģizēto un cenzēto akadēmisko vēsturi. Atmiņu stāstījumi veidoja kopīgās pagātnes tēlu, kurā dominēja divas tēmas – dzīve Latvijas Republikā pirms padomju okupācijas un liecības par komunisma laiku, galvenokārt par totalitārisma noziegumiem un pretestību⁸. Stāstīšana palīdzēja izkopt savu patību un kolektīvo identitāti, kas totalitārisma apstākļos bija lielā mērā pakļauta cenzūrai. Nepieciešamību dokumentēt un pētīt dzīvesstāstus vislielākā mērā noteica šo stāstu intensīvā aprīte sociālajā dzīvē, to lielā nozīme pēcsociālisma ikdienā.

No Latvijas sociologiem pirmais šo pieeju praksē lietoja Tālis Tisenkopfs pētījumā par etnisko socializāciju un veidojot Etnisko autobiogrāfiju arhīvu. 1993. gadā LZA Vēstis tika publicēts raksts “Dzīve un teksts: biogrāfiskā pieeja sociālajās zinātnēs”, kurā dots ieskats biogrāfiskās pieejas vēsturē, attīstībā un pamatprincipos, gan arī iepazīstināts ar galvenajiem secinājumiem par Etnisko autobiogrāfiju arhīvu. Kopš 90. gadu sākuma Latvijā dzīvesstāstus un stāstus par ikdienas dzīvi un pieredzi savos pētījumos analizējuši arī sociālie antropologi⁹. Paralēli šīm aktivitātēm 1992. gadā toreiz vēl Latvijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūtā apvienojās daži humanitāro un sociālo zinātņu speciālisti un pieteica grantu socioloģijā pētījumam “Nacionālā mutvārdu vēsture: modelis un interpretācija”. Pētījumu ilgstoši vadīja profesors habilitētais filozofijas doktors Augusts Milts, un par pētījuma praktisko īstenošanu rūpējās filoloģe kultūrpētniece Māra Zirnīte.

Nacionālās mutvārdu vēstures projekts

Nacionālās mutvārdu vēstures pētījums pastāv nu jau vairāk nekā 15 gadus¹⁰. Projekta ilgtermiņa mērķi lielā mērā palikuši nemainīgi: dokumentēt, uzglabāt un analizēt dzīvesstāstus kā subjektīvas laikmeta liecības cilvēka un sabiedrības izpētē. Pētnieku grupā ir bijuši iesaistīti apmēram seši līdz desmit cilvēki, no kuriem viens

vai divi veic tehnisko asistentu pienākumus, kas ir saistīti ar dzīvesstāstu arhivēšanu, atšifrēšanu, digitalizāciju.

NMV pētījumā pamatojumu, mērķus un uzdevumus var skatīt divējādi – humānistiskā skatījumā uz cilvēku kā vērtību un akadēmiskās zinātnes diskursā.

Mutvārdu vēsture ir pieeja, kurā tiek savienots atsevišķais un kopīgais, subjektīvi nozīmīgais un nozīmīgais daudziem – cilvēks un tauta¹¹. Pagātni var salīdzināt ar ilglaicīgo atmiņu, tās dēļ cilvēks spēj uz dzīvi skatīties stratēģiski un veidot viengabalainu personību. Un mutvārdu vēsture var tikt uzlūkota kā ilglaicīgā tautas atmiņa, kas ļauj pietuvoties dzīves pamatvērtību atklāšanai un tuvāk izprast tautas mentalitāti un tautas pārdzīvojumus. Gan profesors A. Milts, gan projekta atbalstītāji dzīvesstāstu dokumentēšanas darbu ir salīdzinājuši ar Krišjāņa Barona dainu vākumu. Kā tautasdziesmu krājums palīdzēja ieraudzīt tautas gara bagātības, tā dzīvesstāstu krājums parāda tautas dzīves daudzpusību un veido nesenās pagātnes tēlu. Turklāt dzīvesstāstu uzklaušanās nepieciešamība tiek pamatota arī dziļi humānistiskā skatījumā uz cilvēku kā unikālu neatkārtojamas pieredzes nesēju, kurš ir jāuzklausa pat tad, ja no šīs pieredzes mēs varam mācīties to nekad neatkārtot¹².

Franču eksistenciālisma filozofs, rakstnieks Albērs Kamī ir teicis, ka “cilvēki dzīvo un spēj dzīvot tikai ar domu, ka viņiem ir kaut kas kopīgs, ka viņi vienmēr var sastapties”¹³. Mutvārdu vēsture, dzīvesstāstu pētījumi tiek uzlūkoti kā dialoga telpa, kurā sastopas cilvēki no dažādiem laikiem, atšķirīgām vietām un daudzveidīgām pieredzēm. NMV projekta pētniece Dace K. Bormane, raksturojot dzīvesstāstus un to pētīšanu, ir izmantojusi citātu no intervijas (teikts brīdī, kad dzīvesstāsta autors ir prātā rekonstruējis sava vectēva mājas vietu) – “*no militārā viedokļa tam nav nekādas nozīmes, bet no mūžības gan*”¹⁴. Dzīvesstāstu pētījumiem, tāpat kā pašiem pētījumu objektiem – dzīvesstāstiem – ir nozīme no cilvēcības un mūžības viedokļa. Šobrīd arvien biežāk dzīvesstāstu dokumentēšanas un pētīšanas nozīmi saredz vienkāršajā faktā, ka stāstītājs ir cilvēks¹⁵.

Dzīvesstāsti aktualizē pieredzi, atmiņu, vēsturi un zināšanas, kuras mūsdienā apstākļos iegūst jaunu nozīmi un lietojumu ne tikai kultūrvēsturiskā un humānā perspektīvā, bet arī kā resurss tautsaimnieciskos procesos, piemēram, reģiona tēla veidošanā, tehnoloģiju un ikdienas dzīves izpratnē.

Akadēmiskais dzīvesstāstu pētīšanas pamatojums ir cieši saistīts ar pētījuma mērķiem un balstās sociālo un humanitāro zinātņu tradīcijās. Pirmkārt, NMV projekta mērķis ir dokumentēt pēc iespējas vairāk liecību par latviešu un Latvijas iedzīvotāju ikdienas dzīvi sarežģītajā un pretrunīgajā 20. gadsimtā, dokumentēt notikumu redzējumu no dalībnieku redzespunkta. Otrkārt, mērķis ir uzglabāt dzīvesstāstus kā nemateriālās kultūras mantojumu un vēstures mutvārdu liecības kā pētījumu avotus, kas būtu pieejami pētījumu nolūkos arī citiem zinātniekiem un izmantojami nākotnē. Jāatzīmē, ka NMV dzīvesstāstu kolekcija ir unikāla pat Eiropas mērogā. Unikāla tā ir gan sava apjoma dēļ – šobrīd to veido ap 3000 stāstījumu ierakstu; gan tematiskā un ģeogrāfiskā aptvēruma dēļ. Treškārt, mērķis ir izpētīt dzīvesstāstus. Projekta pastāvēšanas pirmajos gados lielāka uzmanība publikācijās ir vērsta uz biogrāfiskās pieejas kā pētījumu metodoloģijas analīzi un dzīvesstāstu materiāla etnogrāfisku aprakstu, pēdējo gadu publikācijās vērojama mutvārdu avotu analīze, pievēršot uzmanību dažādām pētījumu tēmām, piemēram, identitātes jautājumiem

vai sociālisma laika ikdienas izpētei. Ceturtkārt, kā viens no būtiskiem Nacionālās mutvārdu vēstures pētījuma uzdevumiem tika iezīmēta arī nācijas integrācija, sekmējot Otrā pasaules kara un padomju okupācijas sašķeltās latviešu tautas piederības apvienošanu¹⁶. Praksē tas nozīmē, ka dzīvesstāsti tiek ierakstīti ne tikai Latvijā, bet arī latviešu diasporās ārpus Latvijas. Pētījumu lokā ietverta arī trimdas tematika.

Dzīvesstāstu kolekcija

NMV kolekcijā šobrīd atrodas tuvu pie 3000 dzīvesstāsta interviju, kā arī daži desmiti rakstītu autobiogrāfisku atmiņu stāstu. Apjomīgais dzīvesstāstu arhīvs veido plašu avotu bāzi, kas ir pieejama zinātniskiem pētījumiem visiem interesentiem, ievērojot tos pētnieka ētikas pamatprincipus un nosacījumus dzīvesstāsta izmantošanā, kādus noteicis stāsta autors. Biogrāfiskās intervijas izmanto dažāda līmeņa zinātniskos pētījumos (bakalaura un maģistra darbos, doktora disertācijās, pētnieciskajos projektos) Latvijā un arī ārpus tās tādās disciplīnās kā vēsture, socioloģija, sociālā antropoloģija, folkloristika un valodniecība.

Kolekcija sakārtota 46 krājuma daļās, kas veidotas atbilstoši ieraksta vietai, laikam vai interviju veicējiem. Daļu hronoloģiskā secība parāda NMV kolekcijas veidošanos. Bet ierakstu sagrupēšana pēc ieraksta vietas un (vai) ierakstu veicēja parāda ģeogrāfisko pārklājumu un plašo zinātnisko un sabiedrisko dzīvesstāstu kolekcijas atbalstītāju ieguldījumu. Krājuma daļas veido tematiskas kolekcijas (piemēram, ilgdzīvotāju dzīvesstāsti), NMV projekta dalībnieku intervijas, Latvijā rīkoto ekspedīciju laikā ierakstīti dzīvesstāsti (samērā plaši aptverot Kurzemi, Latgali, Zemgali un mazāk Vidzemi), ārpus Latvijas dzīvojošu latviešu dzīvesstāstu kolekcijas (visplašāk pārstāvēta ASV, pateicoties Amerikas Latviešu apvienības (ALA) Mutvārdu vēstures projektam) un atsevišķas zinātnisko un sabiedrisko atbalstītāju iesniegtas kolekcijas (sk. 1. tabulu). Kolekcijas pirmais krājums ir tapis Latvijas Kultūras fonda 20. gs. 80. gados izveidotā Cilvēkarhīva ietvaros¹⁷. Pamatā dzīvesstāstus ir ierakstījuši projekta pētnieki un viņu apmācīti talcinieki tieši NMV projekta mērķiem, atsevišķas daļas veido citu pētnieku veikti mutvārdu vēstures vai dzīvesstāsta interviju ieraksti savu projektu mērķiem (kā psihiatres Anitas Timans-Kalns mutvārdu vēstures intervijas, psiholoģes Solveigas Miezītes ieraksti, vēsturnieces Brigītas Tamužas intervijas), kā arī dažādas citas biogrāfisku interviju kolekcijas (piemēram, žurnālistes Dagmāras Vallenas krājums, topošā vēturnieka Mārtiņa Vespera ieraksti). Dzīvesstāsti ir ierakstīti gan Latvijā, gan ārpus tās. Pamatā tās ir dzīvesstāsta intervijas (cilvēks stāsta par savas dzīves notikumiem, tos sakārtojot pēc savas izvēles), ir arī vairākas mutvārdu vēstures intervijas (kad intervētāji ir vadījušies pēc samērā noteikta jautājumu loka, kas jāaptver intervijā, piemēram, ALA Mutvārdu vēstures projektā). Jāatzīmē, ka tik apjomīga kolekcija un dzīvesstāstu ekspedīcijas ir iespējamās, pateicoties daudzu organizāciju finansiālam atbalstam (LZP, Latviešu fonds ASV, PBLA, “Daugavas vanagi” ASV, Valsts Kultūrkapitāla fonds (VKKF) u. c.), kā arī privātiem ziedotājiem un brīvprātīgajiem dzīvesstāstu vākšanas talciniekiem. Par NMV dzīvesstāstu krājumu iespējams vairāk uzzināt M. Zirnītes rakstā “Mutvārdu vēstures avoti Letonikas pētījumos”¹⁸.

NMV dzīvesstāstu arhīvs

NVM ieraksti Latvijā:	
NMV IERAKSTI LATVIJĀ: 1992–2007	402 stāsti
MĀJA RĪGĀ: 1995–1996	17 stāsti
ILGDZĪVOTĀJI: 1997	25 stāsti
NMV ieraksti ekspedīcijās Latvijā:	
SKRĪVERI/kopā ar A. UPIŠA MUZEJU: 1995	26 stāsti
“DZĪVESSTĀSTS LATVIJĀ – 1996”	
(Auce, Jaunauce, Vadakste, Ruba, Turlava, Kuldīga, Ērgļi, Vestiena)	119 stāsti
“DZĪVESSTĀSTS LATVIJĀ – Latgale – 1997”	96 stāsti
RENDĀ/kopā ar Džimu Steiliju: 1997	14 stāsti
“DZĪVESSTĀSTS LATVIJĀ – Latgale: 1998”	147 stāsti
“DZĪVESSTĀSTS LATVIJĀ – Vidzeme: 1999”	69 stāsti
“DZĪVESSTĀSTS LATVIJĀ – Sēlija: 2000”	195 stāsti
“DZĪVESSTĀSTS LATVIJĀ – LEJASKURZEME: 2001”	162 stāsti
“DZĪVESSTĀSTS LATVIJĀ – VENTSPILS: 2002”	255 stāsti
“DZĪVESSTĀSTS LATVIJĀ – Alsunga: 2003”	51 stāsts
VIŠĶI – 2003	7 stāsti
ALŪKSNE: 2004	26 stāsti
“DZĪVESSTĀSTS – VĀRKAVĀ: 2004 un 2005”	223 stāsti
BRANTU PAGASTS: 2005	8 stāsti
“DZĪVESSTĀSTS TURLAVĀ: 2006/2007”	67 stāsti
NMV ieraksti ar latviešiem pasaulē:	
ASV UN KANĀDĀ: 1990	23 stāsti
LATVIEŠI ANGLIJĀ: 1990 un 1992	22 stāsti
LATVIEŠI NORVĒGIJĀ: 1993–1996	20 stāsti
LATVIEŠI ZVIEDRIJĀ: 1996, 2006–2007	52 stāsti
ALA MV projekts “DZĪVESSTĀSTS TRIMDĀ”	249 stāsti
LATVIEŠI MINSTERĒ: 2005	23 stāsti
LATVIEŠI BRAZĪLIJĀ: Brigitas Tamužas ieraksti	89 stāsti
Citu pētnieku ieraksti:	
Psihologes Solveigas Miezītes intervijas trimdā: 70. gadi	66 stāsti
Dr. Anitas Tīmans-Kalns dzīvesstāstu intervijas 1990.–1996. gads	93 stāsti
Topošo zinātnieku intervijas:	
Daces Beļeckas intervijas NERETĀ: 2000	18 stāsti
Mārtiņa Vespera intervijas LAŽAS PAGASTĀ: 2004–2006	45 stāsti
Dažādi:	
CILVĒKARHĪVA FONDS 1986.–1990. g. ieraksti	19 stāsti
DAGMĀRAS VALLENAS intervijas ASV: 1975–1992	85 intervijas
RĪGAS KOMERCSKOLAS AUDZĒKŅU IERAKSTI: 1996–1997	43 stāsti
KULTŪRA, 60.–70. gadi: Ināras Kaijas Eglītes krājums	20 ieraksti
JURA PODNIEKA FILMA “STRĒLNIEKU ZVAIGZNĀJS”	
INTERVIJAS: DAIŅA GRĪNVALDA sakārtotumā	27 intervijas
LU BIBLIOTĒKZINĀTNES UN INFORMĀCIJAS nod. studentu ieraksti	21 stāsts
JĀŅA ČAKARA intervijas	7 intervijas

Nacionālās mutvārdu vēstures projekta pētījumi

NMV pētnieki pievērsušies gan problēmām, kas saistītas ar metodi un tās lietojumu, gan dzīvesstāstu analīzei. Pirmajos gados liela uzmanība tika veltīta mutvārdu vēstures pētījumu nozīmīguma pamatošanai, metodes aprakstīšanai un

Latvijas zinātnieku iepazīstināšanai ar iespējām, ko sniedz dzīvesstāstu analīzē balstīti pētījumi. 90. gadu otrajā pusē parādās pirmās publikācijas MV avotu analīzē. Šobrīd ir jau vairāk nekā 50 publikāciju dažādos rakstu krājumos un zinātniskos žurnālos gan Latvijā (piemēram, LZA Vēstis, *Letonica*), gan ārpus Latvijas (piemēram, *Pro Ethnologia*, *Elore*, *Suomen Anthropology*, *Acta Baltico-Slavico* u. c.). Ir izdoti divi rakstu krājumi, kas pilnībā veltīti biogrāfiskajiem pētījumiem – “Spogulis: Latvijas mutvārdu vēsture” (2001) un “Spogulis II. Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība” (2007). Pētījumu un publikāciju tēmas ir saistītas ar (1) dzīvesstāstu un mutvārdu vēstures pētījumu specifiku un metodoloģijas jautājumiem, (2) Latvijas iedzīvotāju etnisko, vēsturisko un reģionālo identitāšu izpēti, (3) latviešu identitāti, kultūru un kopienām ārpus Latvijas, (4) ikdienas vēsturi un sociālisma laika vēstures problemātiskajiem aspektiem, (5) tradicionālo kultūru un mūsdienu folkloru, (6) dzīvesstāstu kā naratīvu analīzi.

Biogrāfisko pētījumu metodoloģija un mutvārdu vēstures pētījumu specifika ir hronoloģiski pirmā nozīmīgā publikāciju tēma¹⁹. Pirmkārt, šīs publikācijas iepazīstina akadēmiskās aprindas Latvijā ar mutvārdu vēsturi un biogrāfisko pieeju socioloģijā. Otrkārt, bija nepieciešams izpētīt mutvārdu vēstures un dzīvesstāstu izpētes tradīcijas, lietotās metodoloģijas un teorētiskos skaidrojumus, lai izveidotu savu pieeju.

Profesors A. Milts savās publikācijās ir aplūkojis vairākus nozīmīgus mutvārdu vēstures aspektus – tās humānistisko pamatojumu, potenciālu papildināt un demokratizēt akadēmisko vēsturi, skatījis mutvārdu vēsturi kā “vēsturi no apakšas”, kā cilvēka un tautas pārdzīvojumu vēsturi. Dzīvesstāsti raksturoti kā bagāts fakto materiāls, kas turklāt arī audzina un izglīto, kā arī liek dzīvesstāstu uzklauvētājam pašam pārlūkot savu dzīvi, rīcības motīvus, vērtības²⁰. A. Milts ir īpaši akcentējis vērtību jautājumu un skatījis vērtību izpētes iespējas dzīvesstāstos²¹.

Maruta Pranka ir pievērsusies dzīvesstāstu pētīšanas iespējām socioloģijā²². M. Pranka norāda, ka biogrāfiskās pieejas priekšrocības socioloģiskos pētījumos iezīmējas vismaz trīs gadījumos. Pirmkārt, kad tiek pētīti sociālie procesi strauju pārmaiņu apstākļos, kad pētnieks pats atrodas transformāciju kontekstā. Otrkārt, pētot pretrunīgus un slēptus cilvēku dzīves aspektus. Treškārt, pētot ikdienas dzīvi gan vienā sabiedrībā, gan salīdzināšos pētījumos dažādās sabiedrībās. Sociologu interesē indivīdu darbības sociālais konteksts, šīs darbības noteikumi, konflikti, varas dinamika. Dzīvesstāstu izpēte socioloģijā var sniegt ieskatu sociālo procesu vai problēmu individuālajā interpretācijā un parādību subjektīvajā izpratnē, kas nav pieejama, strādājot ar kvantitatīvajām metodēm. Abos rakstos autore sniedz ieskatu arī empīriskajos pētījumos, no kuriem pētījums “Māja” ir veikts tieši NMV projekta ietvaros²³.

Šī raksta autore ir aplūkojusi dzīvesstāstu izpēti mutvārdu vēsturē un biogrāfiskās pieejas specifiku socioloģijā²⁴. Publikācijās tiek aplūkota mutvārdu vēstures kā akadēmiskas disciplīnas veidošanās, pētījumu tematika un pieejas specifika. Mutvārdu vēstures pētījumi mainīja vēstures saturu, to radikāli demokratizējot un paplašinot, pietuvinot cilvēku ikdienas dzīvei. Vēstures interešu lokā ienāk jaunas sociālās grupas – ja līdz šim vēsturnieku darbos galvenā uzmanība tika pievērsta valdošajai elitei, tagad uzmanības lokā nonāk vienkāršie cilvēki – strādnieki,

sievietes, imigranti, bērni, jaunieši un citi. Tāpat ienāk jaunas pētījumu tēmas – līdzās politiskām un ekonomiskām pārmaiņām vēsturniekus sāk interesēt ikdienas dzīve. Tiek atzīts, ka vēsture ir noteiktu pagātnes notikumu atlase un interpretācija, tādēļ vēstures pētnieki pievērš uzmanību arī šo notikumu atlases un interpretācijas principu analīzei. Tāpat liela uzmanība tiek pievērsta vēstures avotiem, kas mutvārdu vēstures gadījumā nozīmē pievērst uzmanību arī jautājumiem, kas saistīti ar atmiņu un atcerēšanos, valodu un stāstīšanu. Mutvārdu vēsturi raksturo ne tikai interese par pagātni, bet arī interese par pagātnes lietojumu un interpretāciju tagadnē. Savukārt disertācijā “Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi” (2004) galvenā uzmanība tiek pievērsta biogrāfiskajai pieejai socioloģijā – tās attīstībai, lietotajām metodēm un teorētiskajiem skaidrojumiem, īpaši naratīva analīzes pieejai, kas izmantota arī disertācijas empīriskajā pētījumā.

Vienā no jaunākajām publikācijām, kuras autors ir Edmunds Šūpulis, tiek aplūkoti mutvārdu vēstures kā pētījumu disciplīnas veidošanās sociālie un kultūras priekšnosacījumi, tās saistība ar postmodernitātes intelektuālajiem strāvotajiem un koncepcijām. Raksta autors pievēršas mutvārdu vēstures stipro un vājo aspektu, iespēju un risku analīzei²⁵.

NMV projekta pētnieku publikācijas veido lielāko latviešu valodā pieejamo informācijas apjomu par biogrāfisko pētījumu metodoloģiskajām nostādņēm un teorētiskajām problēmām – kas ir biogrāfiskie pētījumi, kā tie veidojušies, kādas problēmas ar to palīdzību var izpētīt un kādas nostādnes jāievēro, lai veiktu kvalitatīvu biogrāfisku pētījumu.

Latvijas iedzīvotāju etnisko, vēsturisko un reģionālo identitāšu izpēte ir nākamais nozīmīgais pētījumu un publikāciju loks. Kopš Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas ir kļuvis aktuāls jautājums par identitāti. Pētījumos tiek mēģināts apzināt un analizēt ikdienas dzīvē spontāni notiekošos kolektīvās identitātes veidošanās un saskaņošanas procesus. Mutvārdu vēstures un biogrāfiju pētniecības metode aktualizē ikdienas kultūras un sociālās dzīves jautājumus, kas palīdz izprast dažādas kolektīvās identitātes (nacionālo, etnisko, reģionālo), to veidošanās nosacījumus un kultūras pārmantojamību Latvijā 20. gs. gaitā un 20./21. gs. mijā. Dzīvesstāstu analīzes un identitātes problemātikas izpētes teorētisko pamatojumu veido sociālo zinātņu teorijas, kas uzsver identitātes kā sociāli un vēsturiski konstruētas.

Latvijas iedzīvotāju etnisko identitāšu izpētē nozīmīgs ir Māras Zirnītes pētījums par lībiešiem (plašāk var lasīt publikācijā “Lībieši mutvārdu vēstures avotos” (2000))²⁶. Kaut arī lībieši ir viena no Latvijas senām pamattautībām, par viņiem līdz šim ir trūcis apkopotas, izsmeļošas informācijas un “visiem, kas, dažādu interešu vadīti, gribējuši iedziļināties lībiešu etniskā, sociālā un kultūras vēsturē, nācies meklēt pirmavotos – pašos kultūras nesējos, viņu dzīvesvietās un izkaisīto arhīvu licībās. Kamēr zināšanas nav sakārtotas sistēmā, daži lībiešu kultūras un vēstures jautājumi izcelti, daži nav aplūkoti nemaz. Joprojām lībiešu valodas un etniskās īpašības pamatīgāk izpētītas Somijā un Igaunijā”²⁷. Raksta autore sniedz plašu ieskatu mutvārdu vēstures avotos, sakārtojot stāstījumu fragmentus ap noteiktu tēmu loku un sniedzot nelielus komentārus. Rakstā tiek aplūkotas šādas tēmas – stāsti par Pirmā pasaules kara bēgļu laiku un atgriešanos no bēgļu gaitām; nostāsti un leģendas, kas dzīvesstāstos iekļautas no ģimenes un dzimtas repertuāra; nostāsti

par somu un igauņu zinātniekiem; stāstījumi par lībiešu ziedu laikiem brīvajā Latvijā 20.–30. gados. Tiek aplūkota saimniekošana un sadzīve – ikdienas darbi, tikumi un paradumi, vīriešu un sievietes lomas ģimenē. Uzmanība pievērsta arī Otrajam pasaules karam un kara bēgļu attēlojumam dzīvesstāstos. Savukārt raksta noslēdzošā nodaļa no stāstītāju redzespunkta parāda padomju varas politiku piekrastes zvejniekiem mērķtiecīgā izputināšanā. Māra Zirnīte ir pētījusi arī identitātes jautājumus Sēļu novadā²⁸.

Vairākas publikācijas ir veltītas tieši reģionālo identitāšu izpētei. Piemēram, žurnāla “Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis” 2005. gada 5. numurā ir publicēti sešu NMV projekta pētnieku raksti, kuros analizēti reģionālās identitātes aspekti vairāku dzīvesstāstu kolekciju materiālos²⁹. Māra Zirnīte analizē reģionālo identitāti Rucavā ierakstītajos ekspedīcijas materiālos, lietojot vācu filozofa Tomasa Loera izstrādāto pieeju reģionu sociālkulturālai izpētei. Šīs pieejas kontekstā īpaša uzmanība tiek pievērsta valodai, izteiksmes veidam un priekšnesumam kā uzskatāmākajām reģionālās identitātes zīmēm, kā arī kultūras un sociālpolitiskās vides attēlojumam dzīvesstāstos un ar reģionālo pašapziņu saistītajām iezīmēm. Publikācija sniedz ieskatu divos dzīvesstāstos, kuru fragmenti atsedz dzīves laika un vietas raksturīgās īpatnības.

Šī raksta autore aplūkojusi reģionālās identitātes jautājumus Ancē ierakstītajos dzīvesstāstos. Reģionālā identitāte, pamatojoties uz Holandes sociālo zinātnieku izstrādāto pieeju, tiek uzlūkota kā ilglaicīgs sociāls, telpisks un vēsturisks fenomens, ko iespaido sabiedrībā notiekošie sociālie procesi, turklāt dažādām sociālām grupām vienā teritorijā var būt atšķirīga sava reģiona rakstura uztvere. Tiek aplūkots, kā intervētie cilvēki interpretē savu piederību Kurzemei un konkrētajam pagastam, kā šo cilvēku reģionālā identitāte atklājas no novērotāja pozīcijām, kādas līdzības un kādas atšķirības vērojamas abos skatījumos.

Ieva Garda analizē suitu novadā ierakstītos dzīvesstāstus, pamatojoties uz mūsdienu folkloristikas teorijām. Tiek izmantota kontekstuālā pieeja un pretstatījums kā pētījuma modelis, jo pretstatījumi spilgti iezīmē būtiskas suitu novada identitātes pazīmes. Tiek analizēts, kā tiek vilktas robežas starp savējiem un svešiem, izmantojot galvenokārt reliģijā un teritorijā balstītus atskaites punktus.

Dagmāra Beitnere analizē Kurzemes ekspedīcijā (Ventspilī, Popē, Gudeniekos un citur) ierakstītos dzīvesstāstus, identitātes jautājuma izpētē lietojot Niklasa Lūmana sistēmteoriju. Lūmana teorijas kontekstā identitāte tiek skatīta kā pašraksturojums (pašreference), kas veidojies ilgstošā laika posmā un rodas sevis un sabiedrības novērojuma un pieredžu saskaņošanas rezultātā. Pētījumā tiek aplūkots, kā stāstos tiek reprezentēts sevis redzējums, tuvinieki, apkārtējie cilvēki, dzīvesvieta, tradīcijas, vērtības, sociālās attiecības un vēsturiskie notikumi, tiek pievērsta uzmanība stāstu valodai un tematikai, piemēram, klusuma zonām, kā arī dzīvesstāstu un pētnieka identitātes attiecībām.

Daces Bormanē analizē centrā ir vēstošā identitāte, kas tiek pētīta Piltenē un tās apkaimē ierakstītos dzīvesstāstos. Tiek lietota filozofa Pola Rikēra koncepcija par vēstošo identitāti, pie kuras cilvēks nonāk ar vēstošas darbības starpniecību, savukārt pētniekam analīzes procesā ir jāpievērš uzmanība daudzajām saitēm starp patstāvīgo un mainīgo identitātes sakarā. Tiek pieņemts, ka dzīvesstāsts izsaka identitāti.

Autore aplūko dzīvesstāstos konstatētus sižetus – kolhozu kā sociotopu, mazpilsētu kā morālu normu un vietsēdību kā pretstatu nomadiskajam.

Maruta Pranka aplūko identitāti reģionālās attīstības kontekstā, pievēršot uzmanību kultūrvēsturiskajai identitātei kā resursam reģiona ekonomiskajā attīstībā un reģiona kultūrpolitikas veidošanā. Tiek aplūkota vēsturiskās pieredzes nozīme un vietas tēls saistībā ar Krievijas un Zviedrijas pieredzi. Dzīvesstāsti tiek skatīti kā resurss reģionu unikalitātes izpratnē, kā resurss reģiona tēla veidošanā un kā resurss iedzīvotāju identitātes stiprināšanai un pašapziņas celšanai.

Reģionālās identitātes problemātikas izpētē nozīmīgi ir raksti, kas aplūko suitu identitātes dažādus aspektus un publicēti rakstu krājumā “Suitu identitāte” (2005)³⁰. Dagmāra Beitnere analizē pašapraksta un pašizpratnes uzbūvi suitu novadā ierakstītajos dzīvesstāstos, uzmanību pievēršot stāstu valodai, struktūrai un saturam, sižetu līnijām un tēliem, vērtībām, tradīcijām, ticējumiem un ticībai. Tiek pievērsta uzmanība gan negatīvajiem pašaprakstiem, gan pozitīvajiem aspektiem sevis attēlojumā, kas parāda varonības, patstāvības un drosmes iezīmes. Māra Zirņīte savukārt sniedz plašu ieskatu suitu pusē ierakstītajās dzīvesstāsta intervijās – cik interviju ierakstīts, interviju metodikā, intervēto cilvēku demogrāfiskajos rādītājos, interviju tematiskajās līnijās, kā arī piedāvā lasītājam ieskatīties vairāku interviju fragmentos. Savukārt Ievas Gardas un šī raksta autore publikācijās tiek analizēti dzīvesstāsti no mūsdienu folkloras pētnieku pozīcijām. Ieva Garda pievērš uzmanību personiskās pieredzes stāstiem suitu novadā, savukārt Baiba Bela aplūko tradīcijas un jaunrades elementus stāstos par kāzām Alsungā.

Jāpiemin Dagmāras Beitneres publikācija “Mainīgās identitātes veidošanās asimetrija: latviešu zinātnieku pašreferences”³¹. Publikācija parāda pirmos rezultātus nesen iesāktā pētījumā, kas skar vienu no nozīmīgām latviešu identitātēm 20. gadsimtā – tieksmi pēc izglītības. Pētījuma mērķis ir izprast, kādas pašreferences ir sastopamas latviešu zinātnieku dzīvesstāstos.

Latviešu identitāte un kultūra ārpus Latvijas ir pētījumu tematika, kas bijusi svarīga kopš pirmajiem NMV projekta pastāvēšanas gadiem. Ārpus Latvijas dzīvojošo latviešu dzīvesstāstu dokumentācija sekmē Latvijas okupācijas un Otrā pasaules kara sašķeltās tautas pieredzes apvienošanu. Dzīvesstāstu analīze sniedz izpratni jautājumā par trimdas vēsturi, nacionālās identitātes saglabāšanu un tālāknodošanu, kā arī sniedz neatkarības atgūšanas iespaida izvērtējumu, jo Latvijas neatkarība radīja radikālas pārmaiņas ne tīki cilvēkiem Latvijā, bet arī latviešu diasporās ārzemēs, izvirzot priekšplānā jautājumus par identitāti, jauniem dzīves mērķiem un citām darbības formām.

Viena no pirmajām publikācijām par latviešu pieredzi ārpus Latvijas ir Artas Savdonas raksts “Norvēģijas latvieši dzīvesstāstos” (2001), kas dod labu ieskatu Norvēģijas latviešu kopienā. Publikācijā tiek raksturoti cilvēki, viņu dzīves trajektorijas, aplūkota adaptēšanās dzīvei svešumā, identitātes saglabāšanas un asimilācijas jautājumi. Tiek sniegts ieskats vairākos visai dramatiskos un emocionāli ļoti uzrunājošos dzīvesstāstu fragmentos par ceļu no Latvijas uz Norvēģiju, atsevišķos notikumos šajā ceļā.

Šī raksta autore ir pētījusi Zviedrijas latviešu diasporu un pievērsusi uzmanību identitātes daudzveidībai un kultūras nozīmei latviskās identitātes uzturēšanā un

tālāknodešanā trimdas gados. Par šīm tēmām ir vairākas publikācijas dažādos rakstu krājumos, no kurām nozīmīgākās ir LZA Vēstis (1997) un rakstu krājumā “Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte” (2004), kurā apkopotie 56 autoru raksti veltīti kādam trimdas kultūras, vēstures vai identitātes jautājumam³². Rakstā “Identitātes daudzbalstība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos” ir sniegts vispusīgs ieskats aplūkoto dzīvesstāstu saturā un tematikā, nepretendējot uz analītisku pieeju identitātes izpētē. Rakstā “Kultūras nozīme latviskās identitātes uzturēšanā un pārmantošanā trimdā” jūtama konceptuālāka pieeja identitātes analīzē, tiek pievērsta uzmanība valodai, stāstījumu nozīmei trimdas kultūrā, sabiedriskajai dzīvei un nodarbību tīkliem latviskuma kopšanai. Teorētiskais pamatojums rasts Entonija Smita koncepcijā par nacionālo identitāti, kuru veidojošie aspekti ir arī būtiski kultūras elementi, kā valoda, vēsture, tradīcijas, ideoloģija, māksla un priekšstati par vērtībām. Dzīvesstāstu analīze parāda, kā identitāte tiek saglabāta un veiksmīgi nodota nākamajām paaudzēm tajos gadījumos, kad dažādie kultūras aspekti kopā veidoja īpašu dzīvesveidu un trimdas ideoloģija – kopt Latviju ārpus Latvijas – bija personīgās rīcības motivācijas pamats.

Jau minētajā krājumā “Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte” (2004) ir publicēts arī Māras Zirņītes raksts “Kultūras identitātes individuālie aspekti mutvārdu vēstures krājumā” un ALA Mutvārdu vēstures projekta vadītājas Maijas Hinkles raksts “Latviskā identitāte un trimdas kultūra Amerikas latviešu dzīvesstāstos”. Māra Zirņīte savā rakstā sniedz pārskatu par dzīvesstāstu kolekcijas daļām, kas ierakstītas dažādās mītnes zemēs, raksturo mutvārdu vēstures un dzīvesstāstu kā pētījumu avotu specifiku, kā arī diskutē par latviešu nācijas koncepciju un diskursu mūsdienās. Mutvārdu vēstures un dzīvesstāstu svarīgāko lietojumu autore saskata to būtiskajā spējā ar personisko pieredzi palīdzēt saprast un izvērtēt liela mēroga notikumus vēsturē, kas mainījuši ierasto lietu kārtību un pavērsuši cilvēku dzīves pavisam negaidītos virzienos³³. Savukārt Maija Hinkle, ar kuru NMV projekta pētnieku grupai ir vairāk nekā 10 gadus ilga sadarbība, rakstā ļoti labi aplūko vairākus jautājumus, kas ir svarīgi trimdas identitātes izpētē. Autore skata Amerikas latviešu kultūras un mutvārdu vēstures mijiedarbi, ALA Mutvārdu vēstures projekta metodiku, pieredzi un rezultātus. Dzīvesstāsti tiek skatīti kā svarīga trimdas kultūras dzīves sastāvdaļa, kā būtisks informācijas avots neseno vēsturisko notikumu un trimdas sociokultūras izpētē, kā arī tiek pievērsta uzmanība dzīvesstāstu sabiedriskajai un izglītojošajai dimensijai. Dziļāka uzmanība tiek veltīta trimdas kultūras nozīmei Amerikas latviešu latviskās identitātes attīstībā un attiecībās ar Latviju kopš neatkarības atjaunošanas, analizējot galvenos iemeslus, kādēļ cilvēki izvēlējās palikt latviešu sabiedrībā trimdas gados, kā arī aplūkojot galvenos iemeslus, kādēļ tik daudzi neatgriezās Latvijā tagad, kad tā ir brīva³⁴.

Viena no jaunākajām publikācijām par trimdas tematiku ir Ievas Gardas raksts “Padomju totalitārās sistēmas diskurss Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos” jau pieminētajā krājumā “Kultūra un vara” (2006). Rakstā tiek aplūkotas mutvārdu vēstures iespējas palīdzēt izprast totalitārās sistēmas ietekmi uz individuālo cilvēku dzīvi 20. gs. Latvijā un tiek analizēts totalitārisma atspoguļojums dzīvesstāstos, padziļinātu uzmanību pievēršot stāstiem par 1940.–1941. gada notikumiem, kas motivēja pieņemt lēmumu doties trimdā, un stāstiem par padomju Latvijas apciemojumiem, kas atklāj totalitārās sistēmas kontroles mehānismus attiecībā pret

viesiem no ārvalstīm. Fragmenti no diviem dzīvesstāstiem ļauj iejusties notikumu gaitā un aculiecinieku sajūtās³⁵.

Ikdienas vēsture un sociālisma laika vēstures problemātiskie aspekti ir nākamā nozīmīgā NMV projekta pētījumu tēma. Dzīvesstāsti mikrosocioloģiskā perspektīvā tiek skatīti kā sociālās pieredzes atsevišķi gadījumi, kas ilustrē dažādās tendences sarežģītajā 20. gadsimtā, parāda vērtību pārmantošanas un transformācijas veidus sabiedrībā (stratēģijas, kanālus, modeļus), sniedz ieskatu identitāti veidojošo procesu dinamikā un ikdienas dzīvē.

Vispirms jāmin pētījums “Māja” par pilsētas ikdienas dzīvi. Tā centrā ir kāda Rīgas dzīvojamā nama iedzīvotāju dzīvesstāsti. Pētījums tika uzsākts 90. gadu vidū, un tajā ir pievērsta uzmanība viena Rīgas nama iemītnieku dzīves trajektorijām, kas uzskatāmi parāda būtiskās pārmaiņas, ko kopš 30. gadiem pieredzējuši Rīgas iedzīvotāji³⁶. Šī pētījuma mērķus, datu avotus un dažas pētījumā gūtās atziņas izvērsti raksturo Maruta Pranka rakstā “Mutvārdu vēsture kā izziņas metode socioloģijā” (2001)³⁷. Tiek aplūkota 20. gs. vēsturisko notikumu interpretācija mājas iedzīvotāju stāstos, individuālo biogrāfiju sasaiste ar sociālajām, politiskajām un ekonomiskajām pārmaiņām Latvijā. Autore norāda, ka analīzi iespējams veikt trīs slāņos – analīzes centrā novietojot mājas biogrāfiju, iedzīvotāju grupas biogrāfiju vai individuālās biogrāfijas, kā arī autore iezīmē vairākas pētījuma tematiskās līnijas.

Ikdienas vēstures pētījumu problemātikai un pirmo padomju varas gadu ikdienas vēstures analīzei ir pievērsusies šī raksta autore publikācijā “Ikdienas vēsture: pētījumu iespējas dzīvesstāstos”³⁸. Raksta ievadā tiek aplūkota mutvārdu vēsture kā pētījumu lauks un dzīvesstāsti kā pētījumu avoti, pēc tam tiek analizētas ikdienas dzīves stratēģijas padomju varas pirmajā desmitgadē Latvijā, pamatojoties uz Vadakstē un tās apkārtnē ierakstītiem lauksaimnieku dzīvesstāstiem, kas reprezentē noteiktas sociālas grupas vēsturisko pieredzi. Uzmanība tiek pievērsta pārmaiņu pakāpeniskumam un stratēģijām, kā cilvēki pielāgojās jaunajai kārtībai un kādā veidā turpināja saglabāt pasaules uzskatu, vērtības, ikdienas prakses, kas bija veidojušas Latvijas Republikas laikā. Tiek aplūkotas dažādas adaptācijas stratēģijas, saistītas ar elementārākajām izdzīvošanas vajadzībām un vajadzību pēc drošības – kā ārkārtīgas nabadzības, ierobežoto piemājas saimniecību un preču deficīta apstākļos cilvēki sagādāja pārtiku un drēbes, kā nodrošināja vajadzību pēc drošības totalitārisma režīma bargākajos gados. Tāpat tiek pievērsta uzmanība gan pasīvām, gan aktīvām kontinuitātes uzturēšanas stratēģijām, kā norobežošanās no politikas dzīvē un pat stāstījumā, reliģisko tradīciju turpināšana, iesaistīšanās pretpadomju kustībā.

Ikdienas vēstures problemātikas analīze parādās NMV projekta pētnieku publikācijās rakstu krājumā “Kultūra un vara. Raksti par valodu, literatūru un tradicionālo kultūru” (2006). Publikācijās aplūkota varas, pretestības un pakļaušanās tēma³⁹. Varas jautājumi tajās tiek aplūkoti plaši – ne tikai politisku notikumu, valsts iekārtu un militāru konfliktu kontekstā, bet arī kā vara pār savu dzīvi un pretestība dzīves uzspiestiem apstākļiem. Turklāt tiek ievērots mutvārdu vēsturei tipisks skatījums – pētījuma jautājums tiek aplūkots, analizējot atsevišķu cilvēku dzīves pieredzi un citējot arī dzīvesstāstus.

Dagmāra Beitnere aplūkojusi dzīvesstāstus, kuri parāda pretestību un drosmi nepakļauties. Vairākums latviešu attēlo savas dzīves kā ārējo apstākļu uzspiestas,

atveido sevi upura tēlā, un tādēļ jo svarīgāk ir saskatīt arī varonības stāstus, kas veido citu sabiedrības paštēlu un sevis redzējumu. Pašreference ir darbības veicinātāja, un dzīvesstāstu analīze uzskatāmi parāda, kā stāsti no paaudzes paaudzē veido arī līdzīgus uzvedības modeļus. Pretestības tēma tiek skatīta galvenokārt politiskā kontekstā – kā dzimtā glabātie stāsti par pretestību 1905. gadā, kā cilvēcības vadīta rīcība Otrā pasaules kara sarežģītajos apstākļos, kā dalība pretestības kustībā padomju varas okupētajā Latvijā. Pretestība tiek skatīta arī kā pretošanās dzīves ikdienībai un rufīnai.

Baiba Bela un Kristīne Rubina skatījušas varas un ikdienas dzīves saskari vienā dzīvesstāstā, kura autors 20. gs. 40.–50. gados ir bijis lauksaimnieks, milicis, leģionārs, dezertieris, mežabrālis, spekulants un ieslodzītais, ikvienā dzīves situācijā cenšoties saglabāt paša varu pār savu dzīvi. Dzīvesstāsta analīzes gaitā tiek aplūkotas vairākas totalitārā režīma realizētās varas formas, kā arī vairākas iedzīvotāju īstenotās pretestības formas. Māra Zirmīte arī pievērsusies viena dzīvesstāsta analīzei, parādot pakļaušanās un pretestības sarežģīto dinamiku un radītos konfliktus. Uzmanības centrā ir pieaugušo vara pār bērnu, kas ietver iekšēju pretestību, bet ārēju pakļaušanos; militārā vara, kas pakļauj un tad privileģē; un politiskā vara, kurai pakļaujas bailēs par savu dzīvību un tāpēc iemanto smagu sirdsapziņu.

Sociālisma laikmeta vēsture no mutvārdu vēstures perspektīvas ir skatīta divās publikācijās Latvijas vēsturnieku komisijas rakstu 20. sējumā “Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60.–80. gados” (2007)⁴⁰. Māra Zirmīte rakstā “Mutvārdu vēstures liecības konfrontācijā ar 20. gadsimta 60.–80. gadu presi” skata presi un dzīvesstāstus kā divus informācijas laukus. Tos aplūkojot kopā, var pilnvērtīgāk skaidrot padomju ikdienas vēsturi. Uzmanība ir pievērsta preses saturam 60. gados, preses standartu maiņai 80. gados un aplūkoti temati, kuru nav 60.–80. gadu presē. Vienlaikus tiek sniegts ieskats stāstījumos, kuros skarti presē aplūkoti vai iztrūkstoši temati. Autore norāda, ka lielu daļu preses satura 60. gados aizņem partijas lēmumi, rīkojumi un līderu runas, tāpat arī informācija par dažādām partijas un valdības iniciatīvām. Autore aplūkojusi sociālistiskā darba varoņu izvirzīšanas mehānismu padomju propagandas sistēmas un preses satura kontekstā. Tiek salīdzināta presē lietotā retorika ar dzīvesstāstos rodamajiem laikmeta raksturojumiem – lietotajiem vārdiem, izteiksmes veidu un saturu. Uzmanība pievērsta arī dzīves attēlojumam 80. gadu presē, kas pamazām paver skatu uz realitāti ārpus politiskās un ideoloģiskās kontrolējošās uzraudzības, sākot ar Artura Snipa un Daiņa Īvāna publicistiku pret Daugavas HES būvi Daugavpilī, beidzot ar 80. gadu beigās publicētajiem atmiņu stāstiem. Tiek pieteikta dziļākas izpētes vērtā tēma – kā tagad ierakstītajos dzīvesstāstos parādās tālāka avīžu retorika, ko var ievērot, tikai analizējot paralēli abus materiālus – presi un atmiņu stāstus.

Šajā pašā Latvijas vēsturnieku komisijas rakstu 20. sējumā atrodams Edmunda Šūpuļa raksts “Atmiņu politika: vēlinā sociālisma vērtējums dzīvesstāstos”. Raksta autors pievērsies atmiņu stāstu veidošanās problemātikai, aplūkojot tēmas un sižetus atmiņās par tā saucamiem atkušņa un stagnācijas posmiem padomju laikā un analizējot iemeslus, kādēļ atmiņas tiek konstruētas šādā veidā. Analizēto stāstījumu tēmas galvenokārt sakrīt ar sabiedrībā valdošajiem uzskatiem par nozīmīgākajiem notikumiem tautas dzīvē 20. gadsimtā – Ulmaņlaikiem, karu, pretestību, izsūtījumu, piespiedu kolektivizāciju. Raksta autors konstatē, ka vēlinā sociālisma periods tiek raksturots īsi un skopī, parasti šis laika posms netiek uzsvērts, ja vien tas nesaistās

ar kādu personiski ļoti svarīgu notikumu vai mūsdienās īpaši akcentētu pieredzi (kā piemērs tiek sniegts ieskats 80. gadu disidenta dzīvesstāstā). Dzīvesstāstu analīze iezīmē interesantu ainu, kurā vēlīnais padomju periods parādās kā pozitīvs atskaites punkts – gan salīdzinājumam ar agrīnajiem sociālisma gadiem, gan tagadnes pārmaiņām saimnieciskajā dzīvē laukos. Autors izsaka minējumu, ka atmiņu iztrūkums par 60.–80. gadiem personiskajos stāstos varētu būt saistīts ar vienošanās trūkumu, kā runāt par šo periodu sabiedrības dzīvē. Analīzes gaitā tiek sniegts ieskats dzīvesstāstu fragmentos, uzskatāmi demonstrējot vārdos un izvērsumā skopos stāstījumus.

Cilvēka dzīvē liela nozīme ir mīlestībai un jūtu dzīvei, tomēr tā reti kļūst par zinātniska pētījuma tēmu sociālajās zinātnēs un pat mutvārdu vēsturē. Manuprāt, mīlestības tēma ir ļoti būtiska ikdienas vēstures izpētē, tādēļ īpaši gribētu atzīmēt Dagmāras Beitneres publikāciju “Mīlestības tēma dzīvesstāstos” (2007). Publikācijā tiek skatīts, kā latvieši stāsta par mīlestību un kāda vieta dzīvesstāstu sižetā ierādīta jūtām⁴¹. Pētījums pamatojas uz 50 dzīvesstāstu analīzi un parāda, ka liela daļa latviešu kultūras dalībnieku ir savās jūtās mēmi. Raksta autore uzsver to, ka literatūra un tradicionālā kultūra var būt nozīmīgs jūtu izpratnes lauks, un sniedz nelielu ieskatu visai skopajos resursos, kādi jūtu dzīves jautājumā atrodami dainās un latviešu literatūrā. Lasītājs tiek iepazīstināts ar emociju socioloģijas pamatnostādņem, kas ir Latvijā vēl mazpazīstams, bet Rietumu socioloģijā šajā tūkstošgadē jauns un strauji pieaugošs pētījumu lauks. Tiek aplūkoti arī vairāki dzīvesstāsti, kuros tiek skarta jūtu dzīve.

Tradicionālās kultūras un mūsdienu folkloras elementi dzīvesstāstos, dzīvesstāstu kā naratīvu analīze un dažas citas pētījumu tēmas, kā telpas problemātika, vārds un naratīvā identitāte, šobrīd paliks ārpus raksta tematikas, jo pētījumi šajā virzienā ievērojami paplašina socioloģiskā diskursa lauku, veidojot starpdisciplināru skatījumu. Dažkārt starpdisciplināra pieeja tiek veidota saskarē ar mūsdienu folkloristikas tradīcijām (piemēram, B. Belas un I. Gardas publikācijās), dažkārt saskarē ar mūsdienu filozofijā sastopamiem diskursiem (piemēram, D. K. Bormanē publikācijās). Tāpat ārpus redzes lauka (un bibliogrāfiskajām norādēm) palika svešvalodās rakstītās publikācijas, kuras ar latviski rakstītajām pārklājas tematiski, bet ne vienmēr saturiski (piemēram, pētījuma jautājums aplūkots plašāk vai analītiskāk).

Noslēgums

Nacionālā mutvārdu vēstures projekta ieguldījumu sabiedrības izpētē var vērtēt vairākos aspektos. Pirmkārt, radītais dzīvesstāstu arhīvs ir nozīmīgs resurss sabiedrības izpētē, jo apjomīgā dzīvesstāstu kolekcija veido plašu un pētniekiem pieejamu avotu bāzi. Paaudžu maiņas dēļ arhīva vērtība arvien pieaug, jo ieraksti glabā unikālas iedzīvotāju liecības, kādas pēc aptvertās tematikas un satura nav atrodamas nevienā dokumentārā avotā. Specifiskām pieredzes paaudzēm aizejot mūžībā, līdzīgas liecības vairs nebūs iegūstamas.

Otrkārt, biogrāfiskā pieeja un mutvārdu vēsture ir nostiprinātas kā akadēmiska tradīcija Latvijas zinātnes dzīvē – ir uzkrāta nopietna pieredze par pētījumu metodoloģiju, iespējām un lietojumu, teorētiskiem skaidrojumiem. Iesaistot pētījumā jaunus zinātniekus, kā arī iekļaujot mutvārdu vēsturi un biogrāfisko pieeju mācību

programmās augstākajās mācību iestādēs, tiek nostiprināts un paplašināts kompetentu speciālistu loks un veidota paaudžu maiņa zinātnē.

Treškārt, pētījumi ir pievērsti ilglaicīgu sociālu un kultūras pārmaiņu analīzei, uzmanības centrā izvirzot skatījumu no pašu notikumu dalībnieku redzespunkta un ievietojot to plašākā sociālo mijattiecību un kultūras pārmaiņu kontekstā. Tiek piedāvāts īpašs sabiedrības redzējums, kas ietver gan emocionāli uzrunājošu cilvēcisku pieredzi, gan konceptuālu analīzi. Turklāt mutvārdu vēstures pētījumi ir interesanti ne tikai akadēmiskām aprindām, bet arī plašākai sabiedrībai.

Ceturtkārt, veiktie pētījumi un plašais publikāciju klāsts parāda dzīvesstāstus kā nozīmīgus resursus vairāku sabiedrībai svarīgu jautājumu izpētē. Galvenā uzmanība ir pievēsta identitātes jautājumiem un ikdienas vēsturei gan Latvijā, gan latviešu kopienās ārpus Latvijas. Vairākas publikācijas ir veltītas stāstījumu analīzei, tradicionālās kultūras un sociālo pārmaiņu izpētei. Tomēr, neskatoties uz apjomīgo publikāciju klāstu, kas veltīts mutvārdu vēstures pētījumiem un to rezultātiem, projekta pētnieku sagatavotu grāmatu ir maz. Paveiktā darba rezultāti ir izkaisīti dažādos rakstu krājumos un žurnālos, tas rada zināmas grūtības, mēģinot atrast visas vienai tēmai veltītas publikācijas un veidojot aptverošu priekšstatu par pētījuma rezultātiem. Turklāt jāatzīst, ka dažās publikācijās aplūkots jautājums ir labi iesākts, bet ne vienmēr pietiekoši izvērst. Tāpat arī daudzām publikācijām ir drīzāk etnogrāfisks raksturs – tās sniedz lielisku un sistemātisku ieskatu pētījuma materiālā, bet pietrūkst analītiska dziļuma. Pētījuma atpazīstamība sabiedrībā un zinātniskais novērtējums noteikti iegūti, ja par vienu tēmu veikto pētījumu rezultāti tiktu publicēti ne tikai rakstu krājumos un žurnālos, bet arī izdoti kā monogrāfijas.

Dzīvesstāsti ir kā mozaīka, kas, kopā likti, veido laikmeta gleznu. Un Nacionālā mutvārdu vēstures projekta pētnieki rūpējas par to, lai atsevišķie gleznas gabaliņi tiktu savākti vienkopus, sakārtoti (jo pētījums ir kā šo gabaliņu salikšana jēgpilnā kopumā) un nodoti lasītājam, kas ieinteresēts sabiedrības sociālās vēstures un tagadnes izpratnē ieinteresētā lasītājam, jo, kaut arī mūsu ikdienas dzīve ir vērsta uz nākotni, tās izpratne sakņojas pagātnē.

Atsauces

- ¹ Tomasi, Luigi (ed) (1998) *The Tradition of Chicago School of Sociology*. Aldershot: Ashgate.
- Miller, L. Robert (2000) *Researching Life Stories and Family Histories*. London, Thousand Oaks: Sage.
- ² Urdze, Andrejs (2001) Par kvalitatīvajām metodēm socioloģijā. Zirņīte, Māra (red.) *Spogulis*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 145.–161. lpp.
- ³ Tisenkopfs, Tālis (1993) Dzīve un teksts: biogrāfiskā pieeja sociālajās zinātnēs. *LZA Vēstis*. Nr. 5, A daļa, 1.–8. lpp.
- ⁴ Bertaux, Daniel, Bertaux-Wiame, Isabelle (2003) Life Stories in the Bakers Trade. Boudon, Raymond, Cherkaoui, Mahomed, Deleulenaere, Pierre (eds.) *The European Tradition in Qualitative Research Vol. 1*, Sage Publications. Pp. 299.–314.
- ⁵ Roberts, Brian (2002) *Biographical Research*. GB: Open University Press.
- ⁶ Turpat.

- ⁷ Tisenkopfs, Tālis (1993) Dzīve un teksts: biogrāfiskā pieeja sociālajās zinātnēs. *LZA Vēstis*. Nr. 5, A daļa, 1.–8. lpp.
- ⁸ Turpat, kā arī: Bela, Baiba (2004) *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi*. Rīga, doktora disertācija, npublicēta.
- ⁹ Sk. Vieda Skultāne 1998, Roberts Ķīlis 1998, Aivita Putniņa 2001, Agita Lūse 2001.
- ¹⁰ Informāciju par projektu un dzīvesstāstu arhīvu var meklēt arī internetā: <http://www.dzivesstasts.lv>
- ¹¹ Miļts, Augusts (1993) Mūžīgais laicīgajā: vēsture cilvēkā un tautā. *LZA Vēstis*. Nr. 6/93, 1.–7. lpp.
- Miļts, Augusts (2001) Tautas izziņa mutvārdu vēsturē. Zirnīte, Māra (sast.). *Spogulis*. Rīga: LU FSI, NMV, 2001, 33.–39. lpp.
- ¹² Miļts, Augusts (1996) Garīgās vērtības cilvēku dzīvesstāstos. *LZA Vēstis*. Nr. 50, 143.–149. lpp.
- ¹³ Kamī, Albērs (1990) Brīvības liecinieks. *Grāmata*, Nr. 6, 5.–9. lpp.
- ¹⁴ Bormane, Dace K. (2006) Vēstījums latvieša praksē: komunikācija, vēsture, topoloģija, naratīvā identitāte. *LETONIKA. Modernitāte: filosofija, kristīgās vērtības, mutvārdu vēsture Latvijā*. Rīga: LZA un LU FSI, 372.–376. lpp.
- ¹⁵ Skultāne, Vieda (2007) Mutvārdu vēstures pētīšanas nozīmīgums Latvijā. Zirnīte, Māra (sast.) *Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība*. Rīga: LU FSI, 34.–50. lpp.
- ¹⁶ Zirnīte, Māra (1993) Nacionālās mutvārdu vēstures projekts. *LZA Vēstis*, Nr. 12/93, 22.–24. lpp.
- ¹⁷ LKF Cilvēkarhīva dokumenti tika nodoti Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēka.
- ¹⁸ Zirnīte, Māra (2006) Mutvārdu vēstures avoti Letonikas pētījumos. *LETONIKA. Modernitāte: filosofija, kristīgās vērtības, mutvārdu vēsture Latvijā*. Rīga: LZA un LU FSI.
- ¹⁹ Miļts 1993, 1996, 2001, Zirnīte 1993, 1996, Bormane 1993, Fišmeistere 1993, Bela 2002, 2006, Pranka 2002, Šūpulis 2006.
- ²⁰ Miļts, Augusts (2001) Tautas izziņa mutvārdu vēsturē. Zirnīte, Māra (sast.). *Spogulis*. Rīga: LU FSI, NMV, 2001, 33.–39. lpp.
- ²¹ Turpat, sk. arī Miļts, 1996.
- ²² Pranka, Maruta (2002) Dzīvestāsts kā pētījumu metode socioloģijā. Lūse, Agita (sast.) *Cilvēks. Dzīve. Stāstījums*. Rīga: LAB & LU LFMI, 23.–29. lpp.
- Pranka, Maruta (2001) Mutvārdu vēsture kā izziņas metode socioloģijā. Zirnīte, Māra (sast.) *Spogulis*. Rīga: LU FSI, NMV, 178.–186. lpp.
- ²³ Plašāk šī pētījuma process un pirmie rezultāti raksturoti 2001. gada publikācijā, bet neliels ieskaits pētījumā tiks dots arī tālāk šajā rakstā, pievēršoties NMV empīrisko pētījumu aplūkojumam.
- ²⁴ Bela, Baiba (2006) Ikdienas vēsture: pētījumu iespējas dzīvesstāstos. *LETONIKA. Modernitāte: filosofija, kristīgās vērtības, mutvārdu vēsture Latvijā*. Rīga: LZA un LU FSI, 343.–359. lpp.
- Bela, Baiba (2004) *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi*. Rīga: LU FSI un LU SZF. Doktora disertācija, npublicēta.
- Bela-Krūmiņa, Baiba (2002) Dzīvesstāsti mutvārdu vēstures skatījumā. Lūse, Agita (sast.) *Cilvēks. Dzīve. Stāstījums*. Rīga: LAB & LU LFMI, 30.–36. lpp.
- ²⁵ Šūpulis, Edmunds (2006) Mutvārdu vēsture modernitātes pārvērtēšanas laikā. *LETONIKA. Modernitāte: filosofija, kristīgās vērtības, mutvārdu vēsture Latvijā*. Rīga: LZA un LU FSI, 336.–341. lpp.

- ²⁶ Zirnīte, Māra (2000) Lībieši mutvārdu vēstures avotos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Nr. 54, 84.–95. lpp.
- ²⁷ Turpat.
- ²⁸ Zirnīte, Māra (2001) Dzīvesstāsti – identitātes avoti par sēļiem un Sēļiju. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Nr. 5./ 6. (55), 128.–139. lpp.
- ²⁹ Zirnīte, Māra (2005) Mutvārdu vēstures perspektīva. *LZA Vēstis*. 5 (59), 12.–22. lpp.
- Bela-Krūmiņa, Baiba (2005) Vai reģionālo identitāti var noskaidrot ar tiešiem jautājumiem. *LZA Vēstis*. Nr. 5 (59), 23.–29. lpp.
- Garda, Ieva (2005) Pretstatījumi kā pētījuma modelis suitu dzīvesstāstos. *LZA Vēstis*. 5 (59), 30.–35. lpp.
- Beitnere, Dagmāra (2005) Idenitāte kā pašreference dzīvesstāstā. *LZA Vēstis*. 5 (59), 36.–43. lpp.
- Bormane, Dace K. (2005) Dzīvesstāsts kā prakse sarunai par identitāti jeb vēstošā identitāte. *LZA Vēstis*. 5 (59), 44.–48. lpp.
- Pranka, Maruta (2005) Identitāte reģionālās attīstības kontekstā. *LZA Vēstis*. 5 (59), 53.–56. lpp.
- ³⁰ Beitnere, Dagmāra. “Ē-novada” identitāte: pašizpratne un pašapraksts. *Suitu identitāte*. Kursīte, Janīna (sast.). Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 10.–20. lpp.
- Zirnīte, Māra. Suitu vēstījums dzīvesstāstu intervijās. *Suitu identitāte*. Kursīte, Janīna (sast.). Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 123.–174. lpp.
- Bela-Krūmiņa, Baiba. Kāzas Alsungā: tradīcija un jaunrade. *Suitu identitāte*. Kursīte, Janīna (sast.). Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 87.–98. lpp.
- Garda, Ieva. Suitu stāsti mūsdienu folkloras aspektā. *Suitu identitāte*. Kursīte, Janīna (sast.). Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 99.–104. lpp.
- ³¹ Beitnere, Dagmāra (2006) Mainīgās identitātes veidošanās asimetrija: latviešu zinātnieku pašreferences // *Latvijas un latviešu identitātes: kultūra, izziņa, komunikācija. Letonikas kongresa rakstu krājums*. Rīga: LZA, 143.–150. lpp.
- ³² Bela, Baiba (1997) Identitātes daudzbalssība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. *LZA Vēstis*. 51. sēj., Nr. 5./6., A daļa, 112.–129. lpp.
- Bela-Krūmiņa, Baiba (2004) Kultūras nozīme latviskās identitātes uzturēšanā un pārņemšanā trimdā. Kļaviņa, Daina un Brancis, Māris (sast.). *Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte. Konferenču rakstu krājums*. Rīga: Nordik, 528.–541. lpp.
- ³³ Zirnīte, Māra (2004) Kultūras identitātes individuālie aspekti mutvārdu vēstures krājumā. Kļaviņa, Daina un Brancis, Māris (sast.). *Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte. Konferenču rakstu krājums*. Rīga: Nordik, 542.–548. lpp.
- ³⁴ Hinkle, Maija (2004) Latviskā identitāte un trimdas kultūra Amerikas latviešu dzīvesstāstos. Kļaviņa, Daina un Brancis, Māris (sast.). *Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte. Konferenču rakstu krājums*. Rīga: Nordik, 510.–527. lpp.
- ³⁵ Garda, Ieva (2006) Padomju totalitārās sistēmas diskursus Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. Kursīte, Janīna un Stauga, Jolanta. *Kultūra un vara*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 74.–82. lpp.
- ³⁶ Milts, Augusts (1998) Trīsvienīgais mājas tēls. *Māja/mājas: pagātnes atmiņas – nākotnes vīzijas*. Rīga: LU Praktiskās filozofijas katedra, 1998, 76.–77. lpp.
- Bela, Baiba (1998) Māja Rīgā – laikā un telpā nosacīts dzīves modelis. *Māja. Pagātnes atmiņas – nākotnes vīzijas. Referātu krājums*. Rīga: LU, Praktiskās filozofijas katedra, 1998, 77.–78. lpp.
- Bormane, Dace (1998) Par māju dzīves topogrāfijā *Māja/mājas: pagātnes atmiņas nākotnes vīzijas*. Rīga: LU Praktiskās filozofijas katedra, 24.–26. lpp.

- Elksne, Ginta (1998) Mājas īpašnieku dzīves trajektorijas meitu stāstījumā. *Māja/mājas: pagātnes atmiņas – nākotnes vīzijas*. Rīga: LU Praktiskās filozofijas katedra, 79.–81. lpp.
- Pranka, Maruta (1998) Dialogi mājā. *Māja/mājas: pagātnes atmiņas – nākotnes vīzijas*. Rīga: LU Praktiskās filozofijas katedra, 82.–85. lpp.
- Zirnīte, Māra (1998) Pašgribētais un uzspiestais mājas dzīvesstāstos. *Māja/mājas: pagātnes atmiņas – nākotnes vīzijas*. Rīga: LU Praktiskās filozofijas katedra, 86.–87. lpp.
- Sk. arī: Bormane Dace K. (2002) Home in the topography of life: life stories of a house. *Lives, histories and Identities*, vol. 2. Tartu: University of Tartu, pp. 159–168.
- Bormane Dace K. (2006) The Logos of Space as Cultural Paradigm in the Thinking of Life: The Landscape of Thinking. *Place and Location V*, Tallinn, pp. 131–139.
- Šobrīd pētījumu turpina Maruta Pranka un Ginta Elksne.
- ³⁷ Pranka, Maruta (2001) Mutvārdu vēsture kā izziņas metode socioloģijā. Zirnīte, Māra (sast.) *Spogulis*. Rīga: LU FSI, NMV, 178.–186. lpp.
- ³⁸ Bela, Baiba (2006) Ikdienas vēsture: pētījumu iespējas dzīvesstāstos. *LETONIKA. Modernitāte: filosofija, kristīgās vērtības, mutvārdu vēsture Latvijā*. Rīga: LZA un LU FSI, 343.–359. lpp.
- Bela, Baiba (2006) Research Opportunities of Life Stories: Everyday history. *Elore* (ISSN 1456-3010), vol. 13. 1/2006. Skatīts 01.02.2008. Pieejams: http://www.elore.fi/arkisto/1_06/elore1_06.html
- ³⁹ Beinere, Dagmāra (2006) Pretestības tēma dzīvesstāstos. *Vara un kultūra*. Kursīte, Janīna un Stauga, Jolanta (sast.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 49.–58. lpp.
- Bela, Baiba un Rubina, Kristīne (2006) Vēstījums par varas ielaušanos ikdienas dzīvē dzīvesstāstos. *Vara un kultūra*. Kursīte, Janīna un Stauga, Jolanta (sast.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 59.–64. lpp.
- Zirnīte, Māra (2006) Konfortācija ar varu rucavnieka Miķeļa Bidiņa dzīvesstāstā. *Vara un kultūra*. Kursīte, Janīna un Stauga, Jolanta (sast.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 65.–73. lpp.
- ⁴⁰ Zirnīte, Māra (2007) Mutvārdu vēstures liecības konfrontācijā ar 20. gadsimta 60.–80. gadu presi. *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60.–80. gados. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 20. sējums*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 146.–155. lpp.
- Šūpulis, Edmunds (2007) Atmiņu politika: vēlinā sociālisma vērtējums dzīvesstāstos. *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60.–80. gados. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 20. sējums*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 166.–171. lpp.
- ⁴¹ Beitnere, Dagmāra (2007) Mīlestības tēma dzīvesstāstos. Zirnīte, Māra (sast.) *Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība*. Rīga: LU FSI NMV, 196.–208. lpp.

Summary

The paper throws light on the establishment of the National Oral History Project, its aims and theoretical approach, collection of life stories, research themes and publications of the scholars involved in the project. Introduction in the development of biographical approach in sociology gives a broader context to the article. The conclusion is a resumptive account of the contribution of the National Oral History Project and life stories as a resource for the research of society.

Keywords: biographical approach, oral history, life stories.

Jēdziena “etniskā minoritāte” satura evolūcija Latvijas socioloģijā 1991.–2007. gadā

Content Evolution of the Concept “Ethnic Minority” in Latvian Sociology in the Period 1991–2007

Vladislavs Volkovs

Daugavpils Universitāte

Sociālo zinātņu fakultāte, Sociālo pētījumu institūts

E-pasts: vladislavs.volkovs@du.lv

Raksta autors parāda dažādu humanitāro zinātņu (sociolingvistikas, politoloģijas, demogrāfijas, tiesībzinātnes) ietekmi uz jēdziena “etniskā minoritāte” socioloģisko interpretāciju. Rakstā tiek analizēta arī šī jēdziena evolūcija Latvijas socioloģijā 1991.–2007. gadā. Autors parāda, ka šī evolūcija ir saistīta ar multikulturālisma pieeju izplatīšanos jēdziena “etniskā minoritāte” interpretācijā Latvijas apstākļos, un izsaka savus secinājumus par Latvijas krievu minoritātes analīzi Latvijas socioloģijā 21. gs. sākumā.

Atslēgvārdi: etniskā minoritāte, etniskā grupa, etniskā identitāte, Latvijas nācija, Latvijas demokrātiskā valsts, liberālisms, multikulturālisms, krievvalodīgā kopiena.

Jēdziena “etniskā minoritāte” starpdisciplinārā būtība Latvijas sociālajās zinātnēs

Jēdziens “etniskā minoritāte” (citādi – nacionālā minoritāte) ir viens no tiem jēdzieniem, bez kuriem nav iedomājama Latvijas socioloģija laikā, kad tika atjaunots nacionālais valstiskums 1991. gadā. Šādu latviešu sociologu interesi varētu skaidrot ar etnopolitisko realitāti. Latvijā gan vēsturiski, gan īpaši 20. gs. otrajā pusē un 21. gadsimta sākumā pastāv etniski daudzveidīga sabiedrība. Latvijā 2007. gadā dzīvoja 2 milj. 275 tūkst. iedzīvotāju, t. sk. latviešu īpatsvars bija 59%, krievu – 28,5%, bet citu tautību (baltkrievi, ukraiņi, lietuvieši, poļi, ebreji u. c.) – 12,5% (28).

Latvijas socioloģijā jēdziens “etniskā minoritāte” aizgūts no Rietumu etnosociologu darbiem. Šis jēdziens raksturo etniskās grupas, kuras pastāvīgi dzīvo noteiktas valsts teritorijā, taču atšķiras no iedzīvotāju etniskā vairākuma. Rietumu socioloģijā jēdzienu “etniskā minoritāte” lieto divās nozīmēs. No vienas puses, sociologi uzsver atšķirības starp valsts iedzīvotāju etnisko vairākumu un mazākumu, piemēram, atšķirības izcelsmē, kultūrā, vēsturiskajā attīstībā, reliģijā un uzvedībā. Šajā gadījumā jēdzienu “etniskā minoritāte” bieži aizvieto ar jēdzienu “etniskā grupa”. Piemēram, 2005. gadā Oksfordā izdotajā Socioloģijas vārdnīcā etniskā grupa tiek traktēta kā “cilvēku grupa, kura raksturo sevi vai kuru raksturo citi kā tādu, kam ir kopīgas iezīmes, un tas atšķir šo grupu no citām etniskajām grupām un izpaužas šīs grupas uzvedībā” (14: 197). No dotās definīcijas izriet, ka etnisko minoritāšu (etnisko grupu) kultūras un citi raksturojumi ir citādi salīdzinājumā ar etniskā

vairākuma kultūru, taču nav mazākvērtīgi. Var apgalvot, ka šī definīcija raksturo etnisko minoritāti pēc “sociālās dažādības” vai “sociālā plurālisma” principa.

No otras puses, Rietumu socioloģijā parasti uzsver to, ka daudzi fakti liecina par nevienlīdzīgu sociālā kapitāla sadalījumu starp etnisko vairākumu un etnisko mazākumu mūsdienu (un postmodernajā) sabiedrībā. Etniskās grupas, tāpat kā sociālās šķiras, veido sarežģītu sociālo stratifikāciju un sociālo nevienlīdzību (62: 304–327). Tāpēc ir pieprasīta arī šāda sociālā mazākuma sociālās būtības izpratne – tas ir ierobežošanas vai stigmatizācijas rezultāts, kas saistīts ar “rasu, etnisko, bioloģisko vai kādu citu raksturojumu” (33: 415). Šajā gadījumā etniskās minoritātes izpratne notiek “sociālās nevienlīdzības” vai “sociālās stratifikācijas” un “sociālās subordinācijas” principa ietvaros.

Latvijas zinātnieku darbu analīze parāda, ka jēdziena “etniskā minoritāte” socioloģiskā interpretācija pēdējos 10–15 gados noritējusi stiprā četrus sociālo un humanitāro zinātņu – sociolingvistikas, politoloģijas, demogrāfijas, tiesību zinātnes – ietekmē (tās uzmanīgi pētījušas un skaidrojušas Latvijas etnisko daudzveidību). Turklāt var apgalvot, ka minēto zinātņu jēdziena “etniskā minoritāte” interpretācija bieži vien tika integrēta socioloģiskajā diskursā.

Jēdziena “etniskā minoritāte” socioloģisko interpretāciju būtiski ietekmēja Latvijas **sociolingvistu** darbi. Tieši sociolingvistika piedāvāja pirmo zinātnisko šī jēdziena definīciju latviešu humanitārajās zinātnēs pagājušā gadsimta 90. gadu sākumā. No sociolingvistikas viedokļa par etnisko mazākumu jāuzskata “jebkura grupa, kas noteiktā laika periodā atrodas subordinatīvā stāvoklī jebkurā jomā” (11: 47). Šāda etniskā mazākuma izpratne saistīta ar to, ka sociolingvistika izvirza subordinācijas principu valsts valodas un etnisko mazākumvalodu sociālajām funkcijām Latvijas teritorijā nacionālās valsts atdzimšanas laikā (19: 150–151, 46: 45).

Šis subordinācijas princips paredz, ka valsts valodai un etnisko mazākumu valodām ir dažādas sociālās funkcijas valsts, sabiedriskajā un privātajā dzīvē. Ja latviešu valodai piemīt visas sociālās funkcijas Latvijas teritorijā, tad etnisko mazākumu valodas var apkalpot tikai daļu no cilvēku sabiedriskās un privātās dzīves un arī tikai tad, ja etnisko minoritāšu vidē rodas tāda vajadzība. Faktiski sociolingvistikā izstrādātais priekšstats par valodu sociālo funkciju subordināciju kļūst par izskaidrojošo metaforu arī etnisko mazākumu sociālās būtības izpratnei socioloģijā. Ilustrējot šo pieeju, var atsaukties uz nelatviešu iespēju izmantot savu valodu Latvijas valsts un sabiedriskajā dzīvē: “.. citām tautībām, kuras pastāvīgi dzīvo Latvijas teritorijā un kuru nacionālās valodas vispusīgi funkcionē viņu vēsturiskajā dzimtenē, nav ne juridisku, ne konstitucionālo, ne morālo tiesību pretendēt uz kaut kādām privilēģijām Latvijā” (41: 23). Citiem vārdiem sakot, etniskās minoritātes kā sociālās grupas vienas nācijas ietvaros nevar aizstāt visu nāciju.

Politoloģija izstrādāja visizplatītāko jēdziena “etniskā minoritāte” izpratnes diskursu. Tam raksturīgi zinātniskie apkopojumi, savstarpējo saikņu noteikšana starp jēdzienu “etniskā minoritāte” un tādiem fundamentāliem jēdzieniem kā “latviešu nācija”, “latviešu nacionālā valsts”, “multikulturāla sabiedrība”, “demokrātija”, “cilvēka tiesības”, “mazākumu tiesības”, “sabiedrības integrācija” u. c. Kopumā politoloģiskais diskursus izveidoja sistēmpieeju Latvijas etnisko minoritāšu analīzē.

Etniskās minoritātes uzskata par organisku Latvijas tautas sastāvdaļu, kas atjaunoja mūsdienu demokrātisko valsti (2: 1).

Jēdziena “etniskā minoritāte” definīcijas ir līdzīgas tām, kuras ir pieņemtas Latvijas sociolingvistikā, lai gan tajās pētnieki mazāk uzsver nevienlīdzību un sociālā stāvokļa subsidētību salīdzinājumā ar nāciju. Pārsvārā tiek uzsvērtas kultūras atšķirības starp etnisko minoritāti un nāciju. Etniskā minoritāte ir “cilvēku grupa, kura savas izcelsmes un īpašību dēļ ir sabiedrības (tautas) mazākums un pretstats vairākumam jeb majoritātei” (7: 11).

Politoloģija definē etnisko minoritāti kā “personu grupu, kam ar mītnes valsti ir ilgstoši, pastāvīgi sakari. Būdamā mazskaitlīgāka par pamatnāciju, tā tomēr ir pietiekami reprezentatīva. Tai ir specifiskas atšķirības (valoda, izcelsme, reliģija, kultūra) un vēlēšanās šīs īpatnības saglabāt”. Ilga Apine uzsver, ka politoloģijas zinātnē ir elastīga attieksme pret šī jēdziena lietošanu. Pirmkārt, jēdzienu “etniskā (nacionālā) minoritāte” lieto stingri noteiktā akadēmiskā nozīmē – ar to apzīmē nelatviešu grupu, kas ir Latvijas pilsoņi. Otrkārt, pastāv arī pragmatiski politiska nozīme – šajā gadījumā etniskā minoritāte ir visi Latvijā pastāvīgi dzīvojošie nelatvieši, atskaitot ārvalstu militāro personālu un īslaicīgos viesstrādniekus (1: 66). Politologi, tāpat kā tiesību speciālisti, kuri pēta Latvijas etniskās minoritātes, uzskata, ka ir svarīgi parādīt šo iedzīvotāju grupu individuālo un kolektīvo tiesību īpatnības (36: 146–147).

Politoloģiskajai pieejai raksturīga Latvijas etnisko minoritāšu klasifikācija, kuras pamatā ir tādas pazīmes kā iedzīvotāju skaits un īpatsvars, vēsturiskās saiknes ar Latviju, identitātes un kultūras attīstība, “savas” nacionālās valsts esamība (1: 67). Politoloģijā parādās priekšstati par Latviju kā multikulturālu sabiedrību, piemēram, tā ir “multikulturāla daudzkopienų zeme, kuras attīstībā dažādos laikos dažādām kopienām ir bijusi dominējoša loma” (24: 19–20), vai arī tiek runāts par “etnosu politisko pārstāvēniecību” (29: 22–23). Tiesa, šādas idejas 90. gadu politoloģiskajos pētījumos netika plaši atspoguļotas. Profesore Rasma Kārklīņa piedāvāja daudzņēmējumu pieeju Latvijas etnisko minoritāšu analīzē atkarībā no Latvijas sabiedrības struktūras, funkcionālās un vērtību integrācijas, izšķirot astoņas grupas (20: 47–54).

Latvijas etnisko minoritāšu īpatnību izskaidrošanai politoloģija apņēma jēdzienu “mainīgā identitāte”. Turklāt šajā kontekstā tika piedāvāts “minoritāti” izskaidrot kā vērtību kategoriju, kuru pretstatīja kategorijām “normāls”, “konformisms”, “universāls” (38: 45). Minoritāšu mainīgās identitātes dēļ rodas nepieciešamība koriģēt etnodiferenciācijas pazīmju kopumu. Piemēram, ja 90. gados zinātnieki minēja šādu tradicionālu etnisko grupu pazīmju kopumu: valoda, etniskā izcelsme, kultūra un tradīcijas, tad 21. gs. sākumā arvien biežāk sāka runāt par to, ka etniskās robežas starp Latvijas grupām rada arī Latvijas un minoritātes vēsturiskās dzimtenes vēstures interpretācija (8: 45).

90. gadu politoloģijas ietekme uz jēdziena “etniskā minoritāte” socioloģisko interpretāciju bija jūtama arī apkopojošajos darbos. Piemēram, Olga Peipiņa promocijas darbā “Sociāli etniskās integrācijas problēmas Latgalē deviņdesmitajos gados” atsaucas tieši uz Elmāra Vēbera un Leo Dribina darbiem, kur etniskās minoritātes analītiski tika nodalītas no pēckara migrantu grupām (37: 10–12).

Tiesību zinātņu aspektā kā nevienā citā zinātnē, kas pēta etnisko minoritāšu problēmas Latvijā, visspēcīgāk vērojama liberālā pieeja attiecībā uz iedzīvotāju grupu pārstāvju tiesībām. Tiesību speciālisti uzskata, ka etnisko mazākumu tiesības ir cilvēka individuālo tiesību izpausme, tādējādi netieši uzstājoties pret multikulturālisma piekritēju vēlmi papildināt liberālo etnopolitiku ar “atzīšanas politiku” (32: 33).

Demogrāfijas zinātnē jēdzienu “etniskā grupa” lieto, neuzsverot atšķirības tās dalībnieku tiesiskajā statusā. Turklāt šajā pieejā nav iezīmētas arī atšķirības starp jēdzieniem “etniskā minoritāte” un “etniskā grupa”. Šai zinātnei bija svarīgi analizēt etniskās (grupu) atšķirības latviešu un nelatviešu demogrāfiskajā uzvedībā (50: 14–15) un izpētīt latviešu migrācijas/emigrācijas ietekmi uz situāciju darba tirgū (13: 6). Demogrāfijai ir svarīgi parādīt etnisko grupu īpatsvaru un kvantitātes aspektus iedzīvotāju struktūrā, lai varētu izskaidrot lielu etnisko grupu īpatnību – spēju asimilēt mazas etniskās grupas. Šajā sakarā Latvijas demogrāfi runā par to, ka “Latvijā ir divas skaitliski lielas tautības, kuras intensīvi asimilē mazākumu”. Tāpēc demogrāfijā etniskās telpas strukturēšana ir sastopama citāda nekā vēsturē un politoloģijā: divas skaitliski lielas tautības (latvieši un krievi) un daudz nelielu tautību (baltkrievi, poļi, ukraiņi, lietuvieši u. c.) (15: 32–34).

Tiesību zinātņu aspektā kā nevienā citā zinātnē, kas pēta etnisko minoritāšu problēmas Latvijā, visspēcīgāk vērojama liberālā pieeja attiecībā uz iedzīvotāju grupu pārstāvju tiesībām. Tiesību speciālisti uzskata, ka etnisko mazākumu tiesības ir cilvēka individuālo tiesību izpausme, tādējādi netieši uzstājoties pret multikulturālisma piekritēju vēlmi papildināt liberālo etnopolitiku ar “atzīšanas politiku” (32: 33).

Jēdziena “etniskā minoritāte” socioloģiskā interpretācija

Socioloģiskā pieeja jēdzienu “etniskā minoritāte” interpretē kā jēdziena “etniskā grupa” atsevišķu izpausmi, kā kolektīvā subjekta etnisko apziņu, kultūru, uzvedību. Raksturojot Latvijas daudzetnisko sabiedrību, socioloģiskā pieeja pievērš uzmanību tieši latviešu un etnisko mazākumu pārstāvju mentalitātei un uzvedībai attiecībā uz nozīmīgajām latviešu nacionālajām vērtībām visās sabiedrības dzīves jomās.

Jēdzienu “etniskā minoritāte” Latvijas Republikas situācijā saista ar citu jēdzienu – “Latvijas nācija”. Vairākumā publikāciju šī saikne tiek traktēta, pamatojoties uz liberālajiem priekšstatiem par mūsdienu nāciju kā “pilsonisko kopienu”, kuru aktīvi veido nacionālā valsts. Mūsdienu sabiedrības pilsoniskā nācija tāpēc arī tiek pretstatīta “etniskajai, kultūras kopienai, kas ir raksturīga tradicionālajām sabiedrībām” (30: 79). Šādu priekšstatu izplatību ietekmē divi faktori:

- 1) Latvija vēsturiski ir veidojusies kā politiska sabiedrība un tāda, visdrīzāk, arī paliks nākotnē, tomēr Latvijas nacionālā demokrātiskā valsts tiek pieņemta kā vienīgā iespējamā politiskās iekārtas forma;
- 2) liberālisms kā dominējošā intelektuālā tendence Eiropas Savienībā, daļa no tās tagad ir arī Latvija, un tas ietekmē mūsdienu sociālos pētījumus.

Liberālās tradīcijas ietvaros nāciju pēta galvenokārt kā pilsonisku cilvēku kopu, kurai vispārpilsoniskās vērtības ir svarīgākas par reliģisko, etnisko un sociālo

piederību. Tieši tāda pilsoniska kopiena ir nacionālas demokrātiskas valsts pamats (10: 39, 35: 104–105, 48: 8). Tāpēc arī etniskā minoritāte kļūst par tādu mūsdienu pilsoniskās nācijas etnisko grupu, kas vispārpilsonisko identitāti uzskata par galveno, bet "savu" etnokultūras identitāti – par papildinājumu vispārpilsoniskai identitātei.

Jēdziena "etniskā minoritāte" nostiprināšanos Latvijas socioloģijā 1991.–2007. gadā ir būtiski ietekmējis vēsturiskais, politiskais un etnodemogrāfiskais konteksts, kurā tika atjaunota Latvijas nācija. Process ir sarežģīts tāpēc, ka laikā, kad Latvija tika inkorporēta PSRS un notika austrumslāvu tautu (krievi, baltkrievi un ukraiņi) pārstāvju migrācija, Latvijā izveidojās liela krievvalodīgo kopiena, kuras pārstāvji pretendēja uz vienlīdzīgu politisko atzīšanu kopā ar latviešiem, respektīvi, vēlējās leģitimizēt Latvijas sašķelšanu divās kopienās (3: 5). Tajā pašā laikā liela daļa Latvijas ebreju, poļu, lietuviešu, igauņu un čigānu uzskatīja sevi par valsts etnisko minoritāti. Šādā kontekstā saiknē "etniskā minoritāte" par pamatjēdzienu jāuzskata tieši "etniskais", kas ir cilvēku "etniskās identitātes" apzināšanās (9: 7, 61: 44–45). Etniskā identitāte tiek pretstatīta, pirmkārt, "krievvalodīgo grupas" pārstāvju mentalitātei un, otrkārt, "krieviem", kuros zinātnieki saredz "krievu impērijas" identitātes pārsvaru. Tāpēc jēdziens "etniskā minoritāte", ar kuru saprot "skaitliski nelielas etniskas grupas ar izteiktu identitāti, piemēram, poļi u. c.", nav pretstatā jēdzienam "Latvijas nācija" (57: 26, 27: 387).

Analizējot Latvijas sociologu un citu zinātnu pārstāvju darbu, kuri pēta valsts etniskās minoritātes, iezīmējas šādas tendences:

- Latvijas nācijas visoptimālākais modelis ir "latvieši + etniskās minoritātes", tādējādi parādās negatīva attieksme pret šī modeļa papildinājumu ar pašpietiekamo krievu kopien;
- pakāpeniski tiek atzītas robežas starp Latvijas etniskajām grupām kā robežas starp sociālajām grupām sociālās uzvedības un sociālās komunikācijas modeļos.

Latvijas sociologu darbu analīze (viņi pētīja valsts etnisko daudzveidību kopš 1991. gada) parāda, ka ir divas pieejas, kas ļauj skaidrot un interpretēt jēdzienu "etniskā minoritāte".

Pirmās pieejas pārstāvji etnisko mazākumu izprot kā subordinētu sociokultūras grupu. Šāda izpratne bija raksturīga pārsvarā 90. gados, kad aktīvi tika atjaunots nacionālais valstiskums. Tieši šajā laika posmā Latvijā tika pieņemti likumi (saistībā ar pilsonības institūtu, valodas un izglītības jomā), kuri veicināja nacionālās valsts institūtu attīstību multikulturālā vidē.

Otrā zinātniskā pieeja Latvijas etnisko minoritāšu pētījumos aktualizējās pārsvarā 21. gs. sākumā. Šajā periodā Latvijas etniskās minoritātes arvien aktīvāk tiek interpretētas kā etniskās grupas, kas pauž sabiedrības multikulturālo principu.

90. gados jēdziena "etniskā minoritāte" izskaidrojuma svarīgākie konteksti bija:

- etniskā polarizācija latviešu un citu etnisko grupu pārstāvju apziņā un sabiedriskās prakses sociālā daudzveidība;
- dažāds identitātes attīstības līmenis etniskajām minoritātēm;
- etnisko minoritāšu vērtīborientāciju atšķirības latviešu kultūrvīdē;

- politiskās nācijas veidošanās problēmas un perspektīvas Latvijas daudz-etniskajā vidē;
- politikā distance starp latviešiem un citu etnisko grupu pārstāvjiem;
- statusu atšķirības starp “etnisko mazākumu” un “etnisko grupu” utt.

Šajos kontekstos sociologi parsvarā analizēja Latvijas etniskās minoritātes 90. gados.

90. gadu socioloģijā ir pētījumi, kur strikti tiek iezīmēta metodoloģiskā robeža starp jēdzieniem “etniskā minoritāte” un “etniskā grupa”. Bija svarīgi uzsvērt šādas jēdzieniskas atšķirības, jo tādējādi varēja parādīt dažādo lojalitātes līmeni pret Latvijas valsti nelatviešu vidū. Brigita Zepa parāda, ka Latvijas pilsoņa statuss pozitīvi ietekmē nelatviešu pilsonības apziņas attīstības līmeni, paaugstina viņu politiskās lojalitātes līmeni (58: 43).

90. gadu pirmajā pusē veiktie socioloģiskie pētījumi pierādīja, ka jēdzienu “etniskā minoritāte” nevar attiecināt uz visām etniskajām grupām Latvijā, lai gan galvenokārt tas attiecas uz krievvalodīgajiem valsts iedzīvotājiem (krieviem). Respektīvi, gan socioloģisko, gan citu sociālo pētījumu rezultātā tika atzīta pretruna starp izvēlēto Latvijas politetniskās sabiedrības izpētes normatīvo modeli un realitāti, kuru nevar aprakstīt ar Latvijas nācijas modeļa “latvieši + etniskās minoritātes” palīdzību. Piemēram, Tāļivalža Vilciņa pētījumā “Attieksme pret zinātni un zinātniekiem: izmaiņas 1965. g. – 1990. g.” atklājās, ka krievi (un krievvalodīgie) vairāk nekā latvieši novērtē šādu profesiju prestižu: pārdevējs, oficiants, kravas automašīnas šoferis. Pētījuma autors to izskaidro tieši ar krievu etniskās grupas apziņā nostiprinājušos “migrantu dzīves uztveri un psiholoģiju” (49: 37). Ritma Rungule pētījumā “Olaines dažādu tautību iedzīvotāju attieksme pret dzīves vidi savā pilsētā” (1991. gada aptaujas dati) atklāja, ka nelatvieši (krievi, baltkrievi, ukraiņi, poļi u. c.) attiecas pret dzīvesvidi kā “imigranti”. Viņiem svarīgas ir tādas vērtības kā rūpes par mājām, algu, darbu, nevis ekoloģiskā situācija dzīves vidē (40: 28).

Lai gan ir arī krievu etniskās grupas diferenciacijas piemērs. 1992. gadā veiktā pētījuma “Imigrantu adaptācija Latvijā” (vad. Daina Fišmeistere) rezultāti liecina, ka pastāv atšķirības psiholoģiskajā adaptācijā attiecībā uz Latviju starp “migrantiem” un krievu nacionālajām kultūras kopienām (16: 1–5). Skaidrs, ka šāds respondentu dalījums neatbilst stingram analītiskam jēdzienu “etniskā grupa” un “etniskā minoritāte” dalījumam. Tomēr tas liecina, ka Latvijas sociologi jau 90. gadu beigās uzskatīja par svarīgu lietot jēdzienus, kuri pēc satura ir tuvi jēdzienam “etniskā minoritāte”.

Socioloģijā nereti tiek lietots arī tāds respondentu raksturojums kā “cittautietis”, kas ietver sevī visas nelatviešu etniskās grupas Latvijā, t. sk. gan pilsoņus, etnisko minoritāšu pārstāvjus, gan arī nepilsoņus, kuri neatbilst stingri noteiktajam jēdzienam “etniskā minoritāte”. Piemēram, B. Zepas pētījuma “Sabiedriskā doma pārejas periodā Latvijā: latviešu un cittautiešu uzskatu dinamika (1989–1992)” dati pierāda, ka būtiskās uzskatu atšķirības par Latvijas Republikas valsts statusu, valsts institūtiem un ekonomiskajām reformām ir cieši saistītas ar sabiedrības dalīšanu latviešos un cittautiešos (57: 22). Sociologi atklāja arī latviešu un nelatviešu atšķirīgo nozīmi Latvijas neatkarības atjaunošanā (54: 177–179).

Dažās humanitārajās zinātnes, galvenokārt gan demogrāfijā, jēdziens "etniskā minoritāte" nebija pieprasīts, tā vietā lietoja jēdzienus "cittautieši", "etniskā grupa". Demogrāfi, raksturojot demogrāfiskos procesus Latvijas sabiedrībā, pārsvarā izšķir tikai latviešus un cittautiešus, turklāt uz pēdējiem attiecina galvenokārt krievus un krievvalodīgos. Acīmredzami to var izskaidrot ar minētās jomas speciālistu uzmanību pret tām etniskajām atšķirībām Latvijas sabiedrībā, kurām ir spilgti izteiktis demogrāfisks raksturs, piemēram, etniskās atšķirības iedzīvotāju vecumstruktūras deformācijā, demogrāfiskās uzvedības īpatnības u. c. (12: 14).

90. gadu sākumā socioloģijā parādījās darbi, kuros jūtama distancēšanās no jēdziena "etniskā minoritāte", tāpēc bija mēģinājumi raksturot Latvijas sabiedrību kā divu etnisko kopienu – krievu un latviešu – apvienību. Piemēram, G. J. Ķeniņš (Kings), Dž. T. Bārnovs, S. Baņkovska pētījumā "Krievvalodīgo vadošo darbinieku individuālās vērtības Latvijā" (1992) pierādīja, ka Latvijas uzņēmēj kultūrā pastāv autonomas gan latviešu, gan krievu etniskās grupas vērtības. Turklāt pētījuma autori uzskatīja, ka ir svarīgi radīt kopīgas Latvijas uzņēmēj kultūras vērtības, veidojot sadarbību starp uzņēmumu vadītājiem – latviešiem un krieviem (krievvalodīgajiem): "Svarīgi, lai politikas veidotāji iespēju robežās ņemtu vērā gan krievvalodīgo, gan latviešu un citu iedzīvotāju slāņu vērtības" (21: 15). Faktiski minētais pētījums pamatoja priekšstatu par Latvijas sabiedrību kā daudzkopienas multikulturālu veidojumu.

21. gs. sākumā tika saglabāta interese par daudzām 90. gadu tēmām, tomēr etnisko minoritāšu problēmu izpētes konteksts paplašinājās un ietvēra šādas tēmas:

- pilsoniskā un etniskā nacionālisma ietekme uz etnisko minoritāšu sociālās dabas izpratni;
- Latvijas sabiedrības integrācijas politikas ietekme uz jēdzienu "etniskā minoritāte" un "etniskā grupa" tuvināšanos;
- jaunu jēdzienu aprobācija: "etnokultūra", "divas valodu grupas (latviešu valodu lietojoša un krievvalodīgā)", "etnisko mazākumu sociokultūras infrastruktūra";
- aprioritātes elementu kritika saiknes "nācija–etniskais mazākums" izpratnē;
- Latvijas etnisko mazākumu sociālās pozīcijas izpēte sociālās stratifikācijas sistēmā, uzņēmējdarbības kultūrā, sociālā kapitāla sadalē un sociālajā kompetencē;
- pilsoniskās sabiedrības tīklu funkcionēšana multi-etniskajā un multikulturālajā vidē, bilingvālās vides attīstība.

Kopumā var apgalvot, ka mūsdienu etnosocioloģiskos pētījumus Latvijā, īpaši etnisko mazākumu sociālās dabas analīzi, arvien vairāk ietekmē zinātnieku multikulturālie priekšstati.

21. gs. sākumā ir parādījušās daudzas izmaiņas jēdziena "etniskā minoritāte" socioloģiskajā interpretācijā. Šajā laikā arvien biežāk tika izvirzīta ideja, ka pati par sevi nelatviešu piederība pie etniskajām minoritātēm vēl negarantē Latvijas nācijas viengabalainību. Tieši tāpēc valsts programmā "Sabiedrības integrācija Latvijā" (2001) akcents tiek likts tieši uz integrāciju kā saikni starp latviešiem un visiem nelatviešiem, gan Latvijas pilsoņiem, gan nepilsoņiem.

Ja 90. gados pastāvēja uzskats, ka draudi Latvijas nācijas vienotībai divkopienu valsts vidē nāk no krievvalodīgo kopienas, kuru pārstāvji nav Latvijas pilsoņi, tad 21. gs. sākumā kā iemesls tiek minēta pašpietiekamā krievvalodīgo telpa (informatīvā, vērtību u. c.) (26: 7, 45: 56, 47: 324). Skaidrs, ka krievvalodīgo telpas pašpietiekamību sabiedrībā rada ne tikai Latvijas nepilsoņi, bet to veicina arī pilsoņi. Sociologi uzsver etniskās mobilizācijas faktu nelatviešu – gan Latvijas pilsoņu, gan nepilsoņu – vidū (43: 10). Acīmredzot šajā gadījumā jēdzienus “etniskā minoritāte” un “etniskā grupa” var lietot kā sinonīmus. Tāpēc kopumā, salīdzinot ar citiem jēdzieniem, samazinās jēdziena “etniskā minoritāte” metodoloģiskā nozīme, lai uzsvērtu nācijas un nacionālās valsts vienotību.

Var minēt daudzus 21. gs. sākuma socioloģiskos pētījumus, kur, pētot Latvijas sabiedrības integrācijas problēmas, notika jēdziena “etniskā grupa” un “etniskais mazākums” vienādošana. Piemēram, Inese Šūpule rakstā “Etniskās attiecības un akulturācijas procesi Latvijā: iedzīvotāju attieksmes pret dažādām akulturācijas stratēģijām” runā par to, cik svarīgi pētījuma respondentiem ir saglabāt savu etnisko kultūru. Šajā gadījumā respondenti bija gan latvieši, gan krievi neatkarīgi no tā, vai viņi ir Latvijas pilsoņi vai nepilsoņi (44: 36). Pētījumā “Kultūras. Jaunieši. Mediji” mērķauditorija bija daudzu krievvalodīgo interneta portālu apmeklētāji – “Latvijas cittautieši, kuru pirmā valoda nav latviešu” (45: 4).

21. gs. sākums tiem Latvijas sociologiem, kuri analizē etnisko minoritāšu un grupu sociālo stāvokli un nozīmi sabiedrībā, ir laiks, kad notiek jaunu ideju aprobācija jautājumā par Latvijas etniskās dzīves reālo daudzveidību. Piemēram, analizējot krievu etniskās minoritātes nozīmi, arvien biežāk tiek lietots jēdziens “liela valodas kopiena”, kura tāpat kā latviešu valodas kopiena veido savu etnopolitisko diskursu (22: 19). “Etniskās minoritātes” statuss pats par sevi negarantē savas identitātes un kultūras saglabāšanos. Nils Muižnieks un Aivars Tabuns uzskata, ka etnisko minoritāšu sociālais stāvoklis ir jāpēta, izmantojot jēdzienu “etniskās līdztiesības nodrošināšana”. Zinātnieki uzskata, ka šajā kontekstā ir svarīgi “pārskatīt etniskās kultūras jēdzienu līdzās tradicionālajai kultūras izpratnei, iekļaujot tajā arī dažādas mūsdienu kultūras izpausmes, kā arī ietverot tajā kultūru mijiedarbības principu” (34: 17, 51–52).

Apstākļos, kad notiek jēdziena “etniskā minoritāte” nozīmes nosacīta pārvērtēšana, lai parādītu Latvijas nācijas integrējošo perspektīvu, sociologi arvien biežāk pievēršas plašākam etniskuma analīzes kontekstam – valsts etnopolitikas ideoloģijas analīzei, kā arī idejiskajiem konstruktiem, kuri pastāv sabiedrības apziņā. Visbiežāk pētītās ideoloģijas ir liberālisms, multikulturālisms, nacionālisms (55: 44, 47: 326). Sociologi vērs uzmanību arī uz Austrumeiropas specifiku, kurai raksturīgi veidot demokrātiskas nācijas, pamatojoties gan uz valsti un pilsonisko sabiedrību, gan uz etniskumu (43: 11–17).

Etnosocioloģiskie pētījumi Latvijā pēc 2000. gada: krievu etniskās minoritātes analīzes piemērs

Latvijā uzkrāta diezgan liela pieredze, analizējot etnisko grupu un to savstarpējo attiecību īpatnības pēc 1991. gada, jaunās vērtību sistēmas nostiprināšanās laikā. Turklāt pēdējo piecu sešu gadu pētījumi Latvijā veiksmīgi atšķiras no 90. gadu

pētījumiem tieši ar interesi par starpetnisko mijiedarbību un pirmām kārtām par attiecībām starp divām lielākajām etniskajām grupām – latviešiem un krieviem. Arvien biežāk šādi pētījumi pāriet no uzskata, ka etniskums galvenokārt ir psiholoģiska parādība, pie uzskata, ka etniskums jāanalizē kā sistemātiska sociāla parādība, kas īstenojas etniskas uzvedības formā dažādās sabiedrības dzīves nozarēs.

Reprezentatīvais socioloģiskais 2005. gada pētījums "Šķiriskā pašidentifikācija Latvijā" nav atklājis būtiskas atšķirības etnisko grupu pārstāvju sociālšķiriskajā pašidentifikācijā. Tā latviešu un krievu daļa, kura identificējusies ar strādnieku šķiru, apmēram atbilst viņu īpatsvaram Latvijas sabiedrības etniskajā struktūrā: ar zemāko šķiru latvieši identificējušies retāk, bet krievi biežāk nekā viņu īpatsvars etniskajā struktūrā, bet ar vidusšķiru identificējusies lielāka latviešu un mazāka krievu daļa. Identifikācija ar augstāko šķiru biežāk sastopama krievu nekā latviešu vidū, turklāt kopējā pašidentifikācija ar šo sociālo grupu visā aptaujā ir ārkārtīgi maza. Tādējādi krievu etniskajā grupā notiekošā šķiriskā pašidentifikācija, salīdzinot ar latviešiem, mazākā mērā atbilst ekonomikas un sabiedriskās dzīves vismodernākajām tendencēm (42: 5–6).

Dažādos pētījumos minētie ekspertu uzskati liecina, ka krieviem vairāk attīstītas psiholoģiskās spējas adaptēties uzņēmējdarbībai, nekā tās izpaužas latviešos. Pēc ekspertu domām, krievi labāk nekā latvieši adaptējas pārvērtībās, vairāk riskē, ir uzņēmīgāki, viņiem piemīt labāks pašnovērtējums, un viņi nebaidās sākt karjeru no viszemākās pakāpes. Pētījumā "Sabiedrības integrācija un uzņēmējdarbība" minētas ekspertu domas, ka "krievi ir mērķtiecīgāki, pēc dabas aktīvāki nekā latvieši, kuri turas pie šā darba". Pastāv arī etniskas atšķirības Latvijas uzņēmējdarbības kultūrā. Eksperti atzīmē, ka krievu uzņēmēji, komplektējot darbaspēku, vairāk orientēti uz neformāliem kontaktiem, bet latviešu biznesmeņi – uz publiskiem konkursiem. Turklāt "krievu" uzņēmējdarbības vide ir noslēgtāka (56: 7–8). Tomēr pētījumiem par etniskā aspekta klātbūtni Latvijas uzņēmējdarbībā nav sistēmisks raksturs un tie veikti, neizmantojot kvantitatīvās metodes (59: 143).

Latvijas, Ungārijas un ASV autoru kolektīvs veicis vienu no nedaudzajiem pētījumiem par nevienlīdzību izglītības sfērā sociālā kapitāla sadalē starp krievu nacionālo minoritāti, no vienas puses, un latviešiem, lietuviešiem un igauņiem, no otras puses. Pētījuma autori uzskata, ka salīdzinājumā ar padomju periodu pieaugusi starpība starp krieviem un Baltijas valstu titulnāciju pārstāvjiem iegūtās izglītības līmenī (18).

Latvijas pētnieki uzskata, ka stratifikācijas piramīdas zīmējums tādā multikulturālā sabiedrībā kā Latvijā nevar neieģūt etniskas iezīmes. Vispirms tas atkarīgs no tā, cik vienādā mērā lielākās etniskās grupas – latvieši un krievi – izmanto tirgus ekonomikas un pilsoniskās sabiedrības iespējas, lai sociāli virzītos uz priekšu. Pētnieki konstatē, ka tieši Latvijas krievu zināmā daļā nereti sastopami pašsegregācijas elementi, kas kavē sociālo mobilitāti ekonomiskajā dzīvē (56: 42). Pētījumā "Cik demokrātiska ir Latvija. Demokrātijas audits" parādīts, ka tajos Latvijas pastāvīgos iedzīvotājos, kuri nav valsts pilsoņi, skaidri jūtams motivācijas trūkums integrācijai (4: 24–25).

Pētījumā "Pilsoniskās sabiedrības veidošanās lielākajās Latvijas pilsētās un etniski neviendabīgajos rajonos" parādīta etniskās pašidentifikācijas aktualitātes atkarība no tādām pazīmēm kā etniskā piederība, dzīvesvieta un tiesiskais statuss

Latvijā (pilsonis vai pastāvīgais iedzīvotājs, kam nav Latvijas pilsonības). Etniskā pašidentifikācija vissvarīgākā ir 65% latviešu. No krievu respondentiem tās aktualitāti atzīmējis 41%, bet no citām tautībām – 24% aptaujāto. Krievu respondenti biežāk uzsvēruši pašu etniskās identitātes svarīgumu tieši tajās dzīvesvietās, kur ir visintensīvākā starptniskā komunikācija, pirmām kārtām pilsētas vidē. Ne tik aktuāla etniskā identitāte ir Latgales krievu iedzīvotājiem, vecdicībniekiem, kuri lielākoties ir Latvijas pilsoņi. Krievu bailes zaudēt iespējas attīstīt savu etnisko kultūru bijušas lielākas tajos Latvijas reģionos, kur radīta galvenā bāze sociālās kultūras infrastruktūrai (privātās izglītības, arī augstākās izglītības iestādes, lielāko krievu avīžu radakcijas, teātri, biznesa vide utt.) – Rīgas, Daugavpils un Jelgavas krievi pret savas kultūras saglabāšanas iespējām bijuši kritiskāki nekā Ventspils, Rēzeknes pilsētas un rajona, Rīgas un Krāslavas rajona krievi (39: 40–41).

Sociālo un etnisko baiļu izplatības līmenis tieši ietekmē to priekšstatu izplatības līmeni, kas etniskajā apziņā vērsti uz grupas identitātes izpratni. Turklāt, jo augstāk etniskā grupa novērtē apdraudējumu pašas identitātei, jo biežāk tās apziņa arī aplūko sociālo īstenību no savas grupas identitātes redzes leņķa. Latvijas sabiedrībā latviešiem un krieviem baiļu jeb sociālā satraukuma līmenis attiecībā uz savas etniskās kolektīvās identitātes saglabāšanu ir dažāds, tāpēc arī latviešu un krievu kolektīvā pašapziņā pārstāvēti priekšstati, kas dažādā mērā saistīti ar grupas identitāti. Krievu pašapziņa salīdzinājumā ar latviešu pašapziņu ir vairāk ar grupas identitāti saistītas kategorizācijas caurstrāvota. 2004. gada pētījumā “Preses kontentanalīze: neiecietības palielināšanās pazemināšanās aspekti” parādīts, ka starp četrām Latvijas dienas avīzēm (2 izdevumi latviešu, 2 – krievu valodā) tieši uz krievu izdevumu *Вестни сегодня* attiecas 42% materiālu, kuros ir informācija par Latvijas sabiedrības dažādajiem sociālo grupu veidiem (25).

Visbiežāk sastopamā tēma daudzajos etnolingvistikas un etnosocioloģijas pētījumos ir krievu minoritātes, pirmām kārtām krievu jaunatnes, sociālā kompetence. Par nacionālo minoritāšu pārstāvju sociālās kompetences visnozīmīgāko rādītāju ekonomikas sfērā parasti tiek uzskatīta viņu lingvistiskā kompetence, latviešu valodas prasmes līmenis. Viens no pēdējiem šādiem pētījumiem “Mazizglītoto mazākumtautību jauniešu integrācija darba tirgū” notika B. Zepas vadībā 2005. gadā. Pētījums noskaidroja nacionālo minoritāšu jauniešu iespējas atrast darbu atkarībā no viņu valsts valodas prasmes līmeņa (59: 70).

Viena no svarīgākajām īpatnībām krievu nacionālās minoritātes apziņas strukturējumā ir attieksme pret vērtībām, kas Latvijā nostiprinājušās pēc 1991. gada, vispirms pret tādām bāzes vērtībām kā attieksme pret Latvijas pilsonības institūtu, valsts valodas sociālo nozīmību, politiskās un sociālās līdzdalības līmeni, identifikācijas pakāpi ar Latviju un tās reģioniem utt. Pētnieki atklāj šo parādību pretrunīgās puses. No vienas puses, pētījums “Pilsoniskās sabiedrības veidošanās Latvijas lielākajās pilsētās un etniski nevienlīdzīgajos rajonos” atzīmē, ka no 2000. gada pieaugusi Latvijas pilsonības iegūšanas vēlmes nepilsoņos – no 20% līdz 41%, turklāt trīs ceturtdaļas nepilsoņu vēlas, lai viņu bērni būtu Latvijas pilsoņi (53: 15). No otras puses, vērojama valsts valodas nozīmīguma pazemināšanās krievu iedzīvotāju apziņā (6: 5). Pētījumi atzīmē, ka krievu vidū identifikācijas līmenis ar Latviju ir ievērojami zemāks nekā latviešu vidū (60: 26).

Krievu apziņas strukturējumu ietekmē gan tieša komunikācija ar latviešiem individuālā līmenī, gan arī izveidojies priekšstats par krievu kolektīvās identitātes saglabāšanas garantijām Latvijā. Pētījumi konstatē, ka individuālo kontaktu līmenī starp krieviem un latviešiem praktiski nav etniskas distances vai arī tā ir minimāla. Pētījums "Priekšstati par etniskām attiecībām Latvijā" (2005) konstatē, ka latviešu un krievu savstarpējās darbībās gan latviešu, gan arī krievu vidū tā daļa, kura pozitīvi izturas pret pretējās puses pārstāvjiem, praktiski ir vienāda (31: 6).

Taču kā krieviem, tā arī latviešiem kolektīvās identitātes saglabāšanas apdraudējuma izjūtas ir aktuālas. 2004. gada pētījuma "Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija" autori uzskata, ka krievi redz kolektīvās identitātes apdraudējumu tādēļ, ka ir pieraduši "pie krievu valodas privilīģētā statusa, kāds tas bija PSRS apstākļos" (52: 28). Pretējas ir krievu un latviešu domas jautājumā, cik lielā mērā Latvijas etnopolitika atbilst krievu minoritātes interesēm (31: 9–10, 14).

2005. gada pētījuma "Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risināšanas meklējumi" (vadītāja B. Zepa) autori atzīst, ka etnokonflikta pastāvēšanas cēlonis Latvijas sabiedrībā ir tieši visai sarežģītās starpetniskās attiecības grupu aģentu līmenī, nevis individuālā līmenī, tas arī rada "kolektīvas etniskas bailes". Par šāda etnokonflikta cēloņiem Latvijā pētījuma autori nosauc lielas pārvērtības Latvijas sabiedrībā (tās arī noved pie etnisko grupu statusa maiņas), masu mediju lielo nozīmi, darbojoties dažādās informācijas telpās ar etniskās stratifikācijas asimetrisko raksturu, tas pieļauj latviešu skaitlisko dominēšanu valsts pārvaldē un izglītībā (53: 10).

Pētījums "Sabiedrības integrācija un uzņēmējdarbība" profesores B. Zepas vadībā skāris krievu minoritātes etniskās uzvedības īpatnību svarīgu aspektu sfērā, kur likums neaizliedz funkcionēt citām valodām, ne tikai latviešu valodai. Pētījuma autori secina, ka uzņēmējdarbības sfērā notiek nacionālo minoritāšu etniska pašsegregācija. Turklāt par tādas pašsegregācijas cēloņiem pētījuma autori nosauc "valodu atšķirību, tradīcijas, saskarsmes līdzekļus". Autori uzskata, ka "etniskās grupas pašsegregācijas rezultātā notiek uzņēmējdarbības polarizācija pēc etniskās pazīmes, kas rada negatīvas sociālas sekas, piemēram, krievu valodas pašprietekamība "krievu uzņēmumos nestimulē latviešu valodas apguvi"" (56: 42).

Latvijas autoru pētījumos pastāvīgi tiek precizētas kategorijas, kuras lietojamas Latvijas krievu etniskās minoritātes sociālo īpatnību analītiskai aprakstīšanai. Kopumā šajā procesā notiek socioloģisko kategoriju loka paplašināšana, ko nosaka nepieciešamība atklāt krievu etniskās minoritātes subjektuma galvenās īpatnības Latvijas sabiedriski politiskajā dzīvē. E. Kļaves, I. Šūpules, B. Zepas 2004. gada pētījums "Divplūsmu skolu kā bilingvālās izglītības piemēra novērtējums" atzīst latviešu un krievu divplūsmu skolu pozitīvo raksturu, turklāt bilingvālā vide raksturota kā "kultūru daudzveidība". Autori neakcentē latviešu un krievu kultūru asimetriskumu krievu skolēnu bilingvālajā izglītībā (23: 29).

Pētnieciskā diskursa kategorizāciju etnopolitikas sfērā ietekmē Latvijā publicētie šeit esošo Rietumu zinātnieku ekspertvērtējumi un rekomendācijas, kā arī intelīģences pārstāvju publikācijas, tiecoties saglabāt Latvijas kultūrā krievu segmentu. Pētījums "Bilingvālā izglītība Latvijā: starptautiska ekspertīze", kas publicēts 2002. gadā, apskata bilingvālās izglītības vērtību nacionālajām minoritātēm

tikai kultūras dialoga kontekstā, kas paredz visu pušu aktīvu piedalīšanos izglītības procesā (5: 66–67, 82).

Pēc B. Zeļcermana un N. Rogaļevas domām, valsts etnopolitikas neveiksmes izglītības sfērā tieši izriet no dialoga trūkuma ar krievu nacionālo minoritāti, kad “izglītības procesa potenciālo subjektu daļa nav kļuvusi par tā reālo subjektu” (51: 80). M. Golubevas pētījumā “Valodu izmantošanas proporcijas nacionālo minoritāšu skolās pēc 2004. gada” atzīta nepieciešamība pēc zinātniskās izpētes, lai apskatītu gan etnopolitikas veidotāju un īstenotāju (izglītības sfērā), gan arī šīs politikas oponentu argumentus (17: 4).

Nobeigums

Jēdziens “etniskā minoritāte” ir viens no tiem jēdzieniem, bez kuriem nav iedomājama mūsdienu Latvijas socioloģija. Socioloģiskā pieeja jēdzienu “etniskā minoritāte” interpretē kā jēdziena “etniskā grupa” atsevišķu izpausmi, kā kolektīvā subjekta etnisko apziņu, kultūru, uzvedību. Raksturojot Latvijas daudzetnisko sabiedrību, socioloģiskā pieeja pievērš uzmanību tieši latviešu un etnisko mazākumu pārstāvju mentalitātei un uzvedībai attiecībā uz sabiedrībā stiprajām latviešu nacionālajām vērtībām visās sabiedrības dzīves jomās. Latvijas sociologu darbu analīze (viņi pētīja valsts etnisko daudzveidību kopš 1991. gada) parāda, ka ir divas zinātniskās pieejas, kas ļauj skaidrot un interpretēt jēdzienu “etniskā minoritāte”.

Pirmās pieejas pārstāvji etnisko mazākumu izprot kā subordinētu sociokultūras grupu. Šāda izpratne bija raksturīga pārsvarā 90. gados, kad aktīvi tika atjaunots nacionālais valstiskums. Tieši šajā laika posmā Latvijā tika pieņemti likumi (saistībā ar pilsonības institūtu, valodas un izglītības jomā), kuri veicināja nacionālās valsts institūtu attīstību multikulturālā vidē.

Otrā zinātniskā pieeja Latvijas etnisko minoritāšu pētījumos aktualizējās galvenokārt 21. gs. sākumā. Šajā periodā Latvijas etniskās minoritātes arvien aktīvāk tiek interpretētas kā etniskās grupas, kas pauž sabiedrības multikulturālo principu.

Protams, nevar apgalvot, ka multikulturālisms kļuvis par teorētisko un metodoloģisko pamatu etnisko minoritāšu pētījumos Latvijas socioloģijā. Kā liecina diskusijas Rietumu socioloģijā par multikulturālisma būtību postmodernās sabiedrības veidošanā (piemēram, starp B. Beriju (*B. Barry*), B. Pareku (*B. Parekh*), V. Kimliku (*W. Kymlycka*), J. Hābermāsu (*J. Habermas*) u. c.), šo intelektuālo koncepciju var vērtēt dažādi. Multikulturālisma konservatīvais atzars var novest pie sabiedrības sašķelšanās izolētās etniskās un citās sociālās kopienās. Liberālais multikulturālisms vēlas atrast kopromisu ar nacionālajām valstīm un nāciju majoritātēm un noraida “kolektīvo tiesību” piešķiršanu atsevišķām etniskajām minoritātēm (vai citām sociālām grupām). Liberālais multikulturālisms taisnīgi parāda, ka postmodernās sabiedrības sociālā daudzveidība ietver arī etnisko grupu (kā arī gendera, vecuma vai reliģisko grupu) dimensijas, kuras prasa savas kolektīvās identitātes atzīšanu. Latvijas socioloģija demonstrē savu interesi par Latvijas sabiedrības etnisko un sociālo plurālismu etnisko minoritāšu pētījumos. Tomēr nopietnas diskusijas par liberālisma un multikulturālisma metodoloģisko nozīmi Latvijas etnosociālās realitātes analīzē atrodas sākumposmā.

Izmantotie informācijas avoti

1. Apine, I. (1995) *Latvijas minoritātes integrācijas procesa kontekstā*. Nacionālā politika Baltijas valstīs (E. Vēbera un R. Kārklīņas red.). Rīga: Zinātne.
2. Apine I., Vēbers E. (1992) *Demokrātija un etnopolitika*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 10.
3. Birkavs, V. (1994) *The Government and Society: the Problem of Legitimicy in the Context of Transition*. Ceļā uz demokrātiju: Latvija un pasaules pieredze (E. Semaņa red.). Rīga: Latvijas Universitāte.
4. Brands-Kehre, I., Pūce, I. (2005) *Politiskā nācija un pilsonība*. Cik demokrātiska ir Latvija. Demokrātijas audits. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
5. Dedze, J. (red.) (2002) *Bilingvāla izglītība Latvijā: starptautiskā ekspertīze (Rakstu krājums)*. Rīga: Sorosa Fonds – Latvija.
6. Djačkova, S. (2003) *Latviešu valodas zināšanas un sabiedrības integrācija*. Rīga: Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS.
7. Dribins, L. (2004) *Etniskās un nacionālās minoritātes Eiropā*. Rīga: Eiropas Padomes informācijas birojs.
8. Dribins, L. (2007) *Latvijas vēstures faktors sabiedrības integrācijas procesā*. Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas. Rakstu krājums (L. Dribina un A. Šņitņikova red.). Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
9. Dribins, L. (1998) *Nacionālās politikas trīs modeļi*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 1/2.
10. Dribins, L. (1995) *Nacionālās valsts un minoritātes kā Eiropas un arī Latvijas problēma*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 5/6.
11. Druviete, I. (1998) *Latvijas valodas politika Eiropas Savienības kontekstā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
12. Eglīte, P. (1992) *Latvijas iedzīvotāju kvalitātes izpētes aizsākums*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 6.
13. Eglīte, P. (1994) *Latvijas izglītības potenciāla paredzamās pārmaiņas iedzīvotāju sastāva ietekmē*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 7/8.
14. *Ethnic group*. (2005) A Dictionary of Sociology. Oxford.
15. Ezera, L., Zvidriņš P. (1994) *Etniskās asimilācijas izpēte Latvijā*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 11/12.
16. Fišmeistere, D. (1993) *Imigrantu adaptācija Latvijā*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 3.
17. Golubeva, M. (2004) *Valodu lietojuma proporcija mazākumtautību vidusskolās pēc 2004. gada 1. septembra: skolu sagatavoības kritēriji*. Rīga: Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS.
18. Hazans, M., Rastrigina, O., Trapezņikova, J. (2005) *Family background and schooling outcomes before and during the transition: evidence from the Baltic countries*. Available: <http://www.politika.lv/index.php?id=6127>
19. Hirša, D. (1998) *Valsts valodas politikas pamatjēdzieni Latvijā*. Pilsoniskā apziņa (E. Vēbera red.). Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Etnisko pētījumu centrs.
20. Karklins, R. (2000) *Theories of National Integration and Development in Latvia*. Integrācija un etnopolitika (E. Vēbera red.). Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.

21. Ķeniņš, G. J. (Kings), Teds Bārnovs Dž., Baņkovska S. (1995) *Krievvalodīgo vadošo darbinieku individuālās vērtības Latvijā*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 1/2.
22. Kļave, E. (2007) *Kritiska diskursa analīzes lietojums etnopolitisko diskursu izpētē*. Latvijas Universitātes Raksti. 714. sējums. Socioloģija. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
23. Kļave, E., Šūpule, J., Zepa, B. (2004) *Divpūsmu skolas kā bilingvālās izglītības piemēra novērtējums. Izglītības reformas Latvijas sabiedrības integrācijai un labklājībai. Pārskats par izglītību 2003/2004*. Rīga: Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS.
24. Kļockins, Ā. (1998) *Nacionālā politika Latvijā. Nacionālās attiecības un nacionālā politika Latvijā*. Domas un vērtējumi. Latvijas inteliģences apvienības XIX konference. Rīga: Latvijas inteliģences apvienība.
25. Kruks, S. (2004) *Mediju kontentanālzē: neiecietības veicināšanas/mazināšanas aspekti*. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=4900>
26. Kruks, S., Šulmane, I. (2002) *Pilsoniskās sabiedrības attīstība un sabiedrības integrācija*. Rīga: LU Komunikācijas studiju nodaļa.
27. Laķis, P. (2000) *Nacionālās kultūras identitāte un multikultūras sabiedrība*. Integrācija un etnopolitika (E. Vēbera red.). Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
28. *Latvija*. (2008). Pieejams: <http://www.li.lv/index.php?lang=ru>
29. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību (N. Muižnieka red.)* (1995) Rīga: UNDP.
30. Levits, E. (1998) *Valstnācija un kultūrnācija – franču un vācu nācijas vēsturiskie modeļi*. Pilsoniskā apziņa (E. Vēbera red.). Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Etnisko pētījumu centrs.
31. Makarovs, V., Strode, J. (2005) *Uzskati par starpetniskajām attiecībām Latvijā, 2005. g. augusts*. Rīga: SKDS. Pieejams: http://www.dialogi.lv/pdfs/atskaite_082005_dialogi.pdf
32. *Mazākumgrupu (minoritāšu) integrācijas aspekti Latvijā (I. Ziemeles red.)* (2001) Rīga: LU Juridiskās fakultātes Cilvēktiesību institūts.
33. *Minority group* (2005) A Dictionary of Sociology. Oxford.
34. Muižnieks, N., Tabuns, A. (red.) (2007) *Nacionālo minoritāšu konvencija – diskriminācijas novēršana un identitātes saglabāšana Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
35. Pabriks, A. (1998) *Komunitārisma un individuālisma vērtību ietekme uz politiskās nācijas veidošanos Latvijā*. Pilsoniskā apziņa (E. Vēbera red.). Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Etnisko pētījumu centrs.
36. Pabriks, A. (1999) *From Nationalism to Ethnic Policy: The Latvian Nation in the Present and in the Past*. Berlin: Berliner Interuniversitare Arbeits-gruppe “Baltische Staaten”.
37. Peipiņa, O. (1999) *Sociāli etniskās integrācijas problēmas Latgalē deviņdesmitajos gados. Promocijas darba kopsavilkums (Socioloģija)*. Viļņa: Lietuvas filozofijas un socioloģijas institūts.
38. *Pilsoniskās sabiedrības veidošanās Latvijas lielākajās pilsētās un etniski neviendabīgajos rajonos Latvijā* (2005) Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts.
39. Rozenvalds, J. (2005) *Identity Changes and Interaction in Latvia: Europeanization and/or EU-ization*. Politikas zinātne. Identitātes maiņa, parkļāšanās un mijiedarbība. Rīga: Latvijas Universitātes Raksti. 680. sējums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
40. Rungule, R. (1992) *Olaines dažādu tautību iedzīvotāju attieksme pret dzīvesveidi savā pilsētā*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 10.
41. Skujiņa, V. (1992) *Valsts valodas izpratne Baltijas valstu kontekstā*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 1.

42. *Šķiriskā pašidentifikācija Latvijā. Pētījuma grafiskā atskaite* (2005) Rīga: Marketing. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=3376>
43. Šņitņikovs, A. (2007) *Ievads. Valsts, etnicitātes un pilsoniskās sabiedrības mijiedarbība integrācijas procesā*. Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas. Rakstu krājums (L. Dribina un A. Šņitņikova red.). Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
44. Šūpule, I. (2007) *Etniskās attiecības un akulturācijas procesi Latvijā: iedzīvotāju attieksmes pret dažādām akulturācijas stratēģijām*. Latvijas Universitātes Raksti. 714. sējums. Socioloģija. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
45. Tabuns, A. (red.) (2006) *Kultūras. Jaunieši. Mediji*. Rīga: LU Sociālo zinātņu fakultāte.
46. Tālberga, J. (1992) *Valsts valodas politika: realitāte, perspektīvas, zinātniskais nodrošinājums*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 7.
47. Vasariņa, J. (2007) *Multikulturālisma iezīmes dzīvesstāstos: divkopienu sabiedrība vai multikulturālisms?* Dzīvesstāsti: Vēsture. Kultūra. Sabiedrība (sast. M. Zirnīte). Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
48. Vēbers, E. (1997) *Latvijas valsts un etniskās minoritātes*. Rīga: LZA Filozofijas un socioloģijas institūts.
49. Vilciņš, T. (1992) *Attieksme pret zinātņi un zinātniekiem Latvijā: izmaiņas 1965.–1990. gadā*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 3.
50. Zariņa, J. (1993) *Jaundzimušo rīdzinieku patoloģijas biežums saistībā ar māmiņu sociāldemogrāfisko raksturojumu*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 1.
51. Zeļcermans, B., Rogaļeva, N. (2001) *Mazākumtautību politika Latvijā: kas un kā to nosaka?* Catlaks, G., Dedze, I., Heinemanis, S., Krēsliņš, K. (eds.) Ceļā uz sociālo saliedētību un labklājību. Pārskats par izglītību Latvijā 2000. gadā. Rīga: Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS.
52. Zepa, B. (ed.) (2004) *Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija*. Rīga: Baltijas Sociālo Zinātņu institūts. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=3993>
53. Zepa, B. (2005) *Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi*. Rīga: Baltijas Sociālo Zinātņu institūts. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=3999>
54. Zepa, B., Kārklīņa, R. (1995) *Latvija un Eiropa: konkurējošas un saskanīgas identitātes*. Nacionālā politika Baltijas valstīs (E. Vēbera un R. Kārklīņa red.). Rīga: Zinātne.
55. Zepa, B. (2007) *"Nacionālisma" konstruēšana Latvijas integrācijas politikā*. Latvijas Universitātes Raksti. 714. sējums. Socioloģija. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
56. Zepa, B. (ed.) (2004) *Sabiedrības integrācija un uzņēmējdarbība: etniskais aspekts*. Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts. Pieejams: <http://www.politika.lv>
57. Zepa, B. (1992) *Sabiedriskā doma pārējas periodā Latvijā: latviešu un cittautiešu uzskatu dinamika (1989–1992)*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 10.
58. Zepa, B. (1995) *Valsts statusa maiņa un pilsoniskā apziņa*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 7/8.
59. Zepa, B., Šūpule, J., Tomsone, J., Krastiņa, L. (2006) *Mazizglītoto mazākumtautību jauniešu integrācija darba tirgū*. Rīga: Baltic Institute of Social Sciences. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=9630>
60. Zobena, A. (ed.) (2004/2005) *Latvia. Human Development Report. Human Capability in the Regions*. Rīga: LU ASPRI.
61. Иванов, А. (1993) *Выживание этнической идентичности в инонациональной среде (Теоретический подход и частный пример ситуации в Даугавпилсе)*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 5.

62. Смелзер, Н. (1994) *Социология*. Москва: Феникс.

Summary

The author of the article shows the influence of such social science disciplines as sociolinguistics, politology, demography, and law on the sociological interpretation of the concept “ethnic minority”. The article also discusses the evolution of this concept in Latvian sociology in the period 1991–2007. The author reveals that the evolution of the above mentioned term comes down to propagation of multicultural approaches in the interpretation of the concept of “ethnic minority” in Latvian conditions. The author demonstrates his conclusion by examples from the analysis of the Russian ethnic minority in Latvia at the beginning of the 21st century.

Keywords: ethnic minority, ethnic groups, ethnic identity, Latvian nation, democratic Latvian state, liberalism, multiculturalism, Russian-speaking community.

Darba un ģimenes dzīves saskaņošanas izpēte kā pētījumu joma Latvijā

Research of Work-Family Reconciliation as a Field of Study in Latvia

Viola Korpa

LU Socioloģijas nodaļas doktorante
E-pasts: viola.korpa@llu.lv

Raksta mērķis ir apzināt pētījumus, kuros uzmanība vērsta uz darba un ģimenes dzīves saskaņošanas izpēti, lai tādējādi paraudzītos uz šīs pētījumu jomas attīstību Latvijā. Rakstā sniegts ieskats darba un ģimenes pētījumu laukā, analizēts, kā darba un ģimenes dzīves saskaņošanas pētījumu joma veidojusies Latvijā. Aplūkoti vairāki nozīmīgi šīs jomas pētījumi.

Atslēgvārdi: darba un ģimenes dzīves saskaņošana, darba socioloģija, ģimenes socioloģija.

Ievads

Kopš pagājušā gadsimta 90. gadu beigām vērojams akadēmiskās intereses pieaugums par darba un ģimenes sfēru saskaņošanas problemātiku. Konferencēs, zinātniskajos semināros strauji pieaudzis pētījumu un referātu skaits, kas veltīti darba un ģimenes dzīves saskaņošanas aspektiem. Vēl straujāk pieaudzis zinātnisku un populārzinātnisku publikāciju skaits¹. Ņemot vērā darba un ģimenes dzīves saskaņošanas izpēti kā pētījumu jomas nostiprināšanos starptautiskajā socioloģijā, nozīmīgi šķita paraudzīties uz to, kas šajā jomā paveikts Latvijā un kādi jaunu iespēju horizonti vēl paveras šajā pētījumu laukā.

Darba un ģimenes pētījumu lauks

Kas ir darba un ģimenes pētījumu lauks, ko tas ietver, un kāpēc tas kļuvis aktuāls? Runa ir par attiecību izpēti starp divām būtiskām dzīves sfērām – darbu un ģimeni, par to, kas atrodas starp šiem diviem jēdzieniem. Atsevišķi pētnieki (piemēram, *K. Christensen*)², lai izceltu šīs pētījumu jomas specifiku, norāda, ka šī ir, iespējams, vienīgā pētījumu joma, kuras nosaukumā uzsvars ir uz defisi jeb savienojuma zīmi, kas atrodas starp jēdzieniem “darbs” un “ģimene” (angļu valodā galvenokārt šī joma tiek apzīmēta kā *work-family*). Šī zīme ir svarīga, jo tā simbolizē izpēti fokusu – saikni starp darbu un ģimenes dzīvi. Saikne tiek definēta kā attiecības, mijiedarbība, saskare u. tml. Pētnieki pakāpeniski vienojas par to, ka attiecības starp darba un ģimenes dzīvi ir nevis statisks stāvoklis, bet gan process, kas ietver mainīgus apstākļus un izvēles.

Literatūrā minēto divu sfēru saistības apzīmēšanai tiek lietoti dažādi savstarpēji saistīti koncepti, tādējādi parādot viena vai otra pētāmā aspekta izvirzīšanu priekšplānā. Galvenokārt tiek izmantoti apzīmējumi “darba un ģimenes dzīves saskaņošana” (*reconciliation of work and family life*) vai “darba un ģimenes dzīves savienošana” (*intersection of work and family lives*). Daudzos avotos akcentēts darba un ģimenes konflikts (*work-family conflict*), kā arī darba un ģimenes dihotomija (*work-family dichotomy*). Pēdējos gados šīs jomas vadošie pētnieki, piemēram, S. Levisa (*S. Lewis*), E. Kozeka (*E. Kossek*), S. Lemberte (*S. Lambert*), Dž. H. Grīnhauss (*J. H. Greenhaus*) u. c. lielākoties izmanto tādus jēdzienus kā “darba un ģimenes sfēru integrācija” (*work-family integration*) un “darba un ģimenes sfēru līdzsvarošana” (*work-family balance*). Lieto arī terminus “darba un ģimenes dzīves harmonizācija” (*harmonization of work and family life*), “darba un ģimenes savstarpēja bagātināšanās” (*work-family enrichment*), kā arī “darba un ģimenes atbilstība vai saderība” (*work-family fit*). Redzams, ka, lietojot konceptus, kas skaidro attiecības starp darbu un ģimenes dzīvi, tiek pieļauta varbūtība, ka no mijiedarbības abas jomas var iegūt, nevis zaudēt. Paplašinot izpratni par to, kuras dzīves jomas ir jāapvieno un jāsaskaņo, pētnieki, piemēram, D. M. Hjustone (*D. M. Houston*), L. Daksberija (*L. Duxbury*), K. Hidžinss (*C. Higgins*) u. c., izmanto jēdzienus “darba un dzīves līdzsvarošana” (*work-life balance*) vai arī “darba un personīgās dzīves sabalansēšana” (*work-personal life balance*), taču par šo konceptu lietojumu ir diskusijas, jo darbs jau arī ir dzīves sastāvdaļa. Jēdzieniskā daudzveidība norāda uz darba un ģimenes pētījumu lauka daudzšķautņainību. Pētnieki³ uzsākuši debates par nepieciešamību pēc vienprātības terminoloģijas jautājumos un galveno konceptu lietojumā. Izvēloties dažādus iespējamus konceptus, teorētiski uzdod jautājumu, vai un cik daudz par to tiek domāts. Tiek ierosināts, ka viens no galvenajiem mūsdienų pētnieku uzdevumiem darba un ģimenes pētījumu laukā būtu skaidrot terminu teorētisko izcelsmi un teorētiskās tradīcijas.

Attiecību izpētei starp darba un ģimenes sfēru pievēršas sociologi, psihologi, menedžmenta un organizāciju uzvedības pētnieki, cilvēkresursu vadības speciālisti, sociālā darba jomas pētnieki, ir vērojama starpdisciplināritāte (*interdisciplinary*) un multidisciplināritāte (*multidisciplinary*). Socioloģiskās pieejas tiek izmantotas kopā ar ekonomiskās analīzes, organizāciju teorijas un psiholoģiskās analīzes pieejām. Socioloģijā šim jautājumam pievēršas ģimenes socioloģija, kā arī darba un organizāciju socioloģija. Pamatā izmanto divas perspektīvas – aplūkojot problēmu no uzņēmumu jeb organizāciju perspektīvas vai no ģimenes perspektīvas.

Darba un ģimenes pētījumu straujā attīstība pēdējo gadu laikā raisījusi diskusijas par šī pētījumu lauka robežām, jo pastāv bažas, ka jebkurš pētījums, kas aplūko kādus darba vai personiskās dzīves aspektus, var tikt un bieži tiek (turklāt ne bez pamatojuma) pieskaitīts darba un ģimenes pētījumiem. Tiek apspriestas iespējas un ierobežojumi, ko rada plašāks vai šaurāks skatījums uz šo jomu. Plašākā izpratne veicina zināšanu vairošanu par darba un ģimenes aspektiem, raksturo problēmas kontekstu. Tomēr – jo plašāks ir jomas definējums, jo grūtāk izšķirt, kur atrodas tās kodols. Diskusijas iezīmē divus nozīmīgus etapus darba un ģimenes pētījumu jomā – no plašāka skatījuma uz specifiskiem un detalizētākiem pētījumiem par darba un ģimenes dzīves saikni. Šādā kontekstā aplūkojama arī darba un ģimenes pētījumu jomas veidošanās un attīstība Latvijā.

Pavērsiena punkti darba un ģimenes pētījumu jomas attīstībā Latvijā

Latvijā darba un ģimenes dzīves savienošanas tēma sociālajās zinātnēs līdz šim nav tikusi plaši apspriesta, tomēr ir vairāki pētījumi, kuros skatīti iedzīvotāju laika izlietojuma, ģimenes funkcionēšanas vai dzimumu līdztiesības jautājumi.

Par šīs pētījumu jomas iedīgļiem Latvijā var uzskatīt pētījumus, kas saistīti ar laika izlietojuma izpēti pagājušā gadsimta 70. gados.^{4,5} Nākamais vilnis, kas sekmējis šīs pētījumu jomas attīstību, ir saistāms ar 90. gadu pirmo pusi, kad kontekstā ar ģimenes situācijas izpēti Latvijā^{6,7} tiek skarti jautājumi par darba un ģimenes dzīves saskaņošanas iespējām. Aktualizējoties diskusijām par dzimumu līdztiesību, dzimtes aspekta nozīmīgumu, pētījumā tiek pievērsta uzmanība arī darba un ģimenes sfēras saskaņošanai.^{8,9} Jautājumi par darba laika savienojamību ar personīgo dzīvi skarti arī pētījumos par darba apstākļiem un pētījumos par apmierinātību ar darbu Latvijā.^{10,11} Arī pētot dzīves kvalitāti Latvijā¹², autori norāda uz iespējām saskaņot darba un personīgo dzīvi kā būtisku faktoru, kas ietekmē vērtējumu par dzīves kvalitāti. Pētījumā par cilvēkkapitālu Latvijā¹³ akcentēta nepieciešamība veicināt darba un ģimenes dzīves saskaņošanu. Minētie pētījumi saistāmi ar plašāko darba un ģimenes pētījumu jomas izpratni. Kopš 2006. gada būtisks pavērsiens ir pirmie pētījumi, kuros darba un ģimenes dzīves saskaņošanas iespēju izpēte ir pētījuma mērķis.^{14,15}

Šajā rakstā analizētie pētījumi sagrupēti pēc tematikas un to īstenošanas laika, parādot darba un ģimenes dzīves saskaņošanas izpētes vēsturi Latvijā.

Ieskats pētījumos par Latvijas iedzīvotāju laika izlietojumu

Darba un ģimenes saskaņošanas pētījumos izplatīta pieeja ir izvērtēt laika sadalījumu, kas veltīts darbam un ģimenei. Par pirmo laika izlietojuma pētījumu Latvijā pieņemts uzskatīt Latvijas Valsts fiziskās kultūras institūta pasniedzēju H. Minca un A. Ņepomņaščiņa pilsētnieku laika budžeta izpēti, kas veikta 60. gadu beigās.¹⁶ Viņu pētījuma rezultāti publicēti 1970. gadā ar nosaukumu “Ārpusdarba laiks. Kā to izmanto?”. Pētījumā raksturotas dažādu demogrāfisko un profesionālo grupu laika izlietojuma īpatnības. Autori norāda, ka līdz ar sabiedrības attīstību robežas starp laika fonda atsevišķām sastāvdaļām kļūst aizvien grūtāk saskatāmas, sevišķi, ja runa ir par radošā darba veicējiem. Autori analizējuši iedzīvotāju laika izlietojumu un faktorus, kas to ietekmē, netieši komentējot arī darba un ģimenes dzīves saskaņošanu, diskutējuši par ārpusdarba laika nozīmi un ietekmi uz ražošanas attīstību un darba ražīgumu. Ne mazāk svarīgs ir iedzīvotāju izlases veida apsekojums par laika izlietojumu Latvijā. Apsekojumu veikuši LPSR Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta pētnieki I. Geidāne, Z. Goša, I. Zariņa, A. Sviķis, A. Cīce un P. Eglīte laika posmā no 1971. līdz 1973. gadam. Būtiski, ka iedzīvotāji aptaujāti, izmantojot starptautiskos pētījumos lietotu metodiku. Šajā pētījumā iegūtie dati publicēti 1976. gadā grāmatā *Баланс времени населения Латвийской ССР*¹⁷ un divās grāmatās latviešu valodā – 1977. gadā “Laiks un darbs”¹⁸ un 1979. gadā grāmatā “Iedzīvotāju laiks: izlietojums, tendences un prognozes.”¹⁹ Pētījumos secināts, ka nepieciešams palielināt brīvā laika īpatsvaru, meklēt līdzsvaru starp dažādām laika fonda daļām. Pirmie laika izlietojuma pētījumi atzīmējami arī kā

pieminēšanas vērti izdevumi, raksturojot socioloģijas attīstību 70. gados Latvijā, kā tas ir norādīts A. Tabuna rakstā “Socioloģija Latvijā: vakar, šodien, rīt”.²⁰

Nozīmīgs ir LZA Ekonomikas institūta pētnieku grupas 1987. gadā veiktais pētījums par iedzīvotāju laika izlietojumu. Tajā salīdzināti dati ar iepriekšējā iedzīvotāju laika apsekojumā iegūtajiem rezultātiem un izzinātas pārmaiņas laika izlietojumā. Pētījuma rezultāti atspoguļoti 1993. gadā izdotajā grāmatā *Динамика баланса времени населения Латвии*.²¹ Iegūtie dati izmantoti arī salīdzinošiem pētījumiem, ar rezultātiem var iepazīties 1991. gadā izdotajā grāmatā *Time Use in Finland, Latvia, Lithuania and Russia*.²² Salīdzinošā pētījuma secinājumi liecina, ka Padomju Savienības republikās un Somijā pilsētu iedzīvotājiem ir vairāk kopēja, nekā pētnieki bija gaidījuši. Tomēr atzīmēšanas vērti ir secinājumi par to, ka Latvijas iedzīvotāju, sevišķi sieviešu, darba slodze gan atalgotā, gan neatalgotā darbā jeb mājsaimniecības darbā ir lielāka nekā Somijā.

Par ļoti būtisku jāatzīst 1996. gadā veiktā pilotaptauja par Latvijas iedzīvotāju laika izlietojumu. Aptauju pēc Eurostat izstrādātās metodikas veica LR CSP sadarbībā ar Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta pētniekiem. Izmantota aptaujas metode un laika izlietojuma dienasgrāmatas, rezultāti publicēti 1998. gadā statistikas biļetenā “Latvijas iedzīvotāju laika izlietojums”,²³ bet dziļāka iegūto datu analīze un izvērtējums apkopots sērijas “Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem” sējumā “Laiks darbam un atpūtai pēcatmodas gados Latvijā”.²⁴ Šajā izdevumā sniegta informācija par laika izlietojumu un tā īpatnībām dažādās iedzīvotāju grupās, komentētas laika izlietojuma īpatnības un laika izlietojuma struktūra saistībā ar iedzīvotāju izdzīvošanas modeļiem. Līdzīgi kā iepriekšējos pētījumos, aktualizēts jautājums par slodzes samazināšanas iespējām. Pētījuma autori norāda, ka uz algota darba slodzes rēķina tas nenotiks, jo būtu mazāki ienākumi, tāpēc pētnieki piedāvā meklēt risinājumus, kā mazināt kopējo slodzi uz mājsaimniecības darbu samazināšanas rēķina.

LZA Ekonomikas institūta pētnieki 2002. gadā veikuši aptauju “Darbs un atpūta XXI gadsimtu sākot”. Tās rezultāti publicēti sērijas “Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem” 11. sējumā “Draudi Latvijas iedzīvotāju ataudzei un nepieciešamā rīcība to mazināšanai”.²⁵ I. M. Markausas rakstā atspoguļoti dažādās profesijās strādājošo viedokļi attiecībā uz vairākiem spriedumiem par spēju atdalīt darbu un mājas rūpes. Pētījums parāda, ka vairāk nekā puse vīriešu un sieviešu mājās turpina domāt par darbu un darbā nespēj pilnībā atslēgties no mājas rūpēm. Darba un ģimenes saskaņošanas aspekti ietverti, analizējot faktorus, kas ietekmē brīvā laika pavadīšanu.

2003. gadā LR CSP veica apsekojumu par iedzīvotāju laika izlietojumu. Apsekojumā iegūtie dati publicēti 2005. gadā izdotajā statistisko datu krājumā “Latvijas iedzīvotāju laika izlietojums”,²⁶ bet iegūto datu analīze – 2006. gadā iznākušajā sērijas “Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem” 12. sējumā sadaļā “Darbiem un atpūtai veltītais laiks 2003. gadā”,²⁷ kā arī grāmatā “Dzīves kvalitāte Latvijā” I. Lāces rakstā “Laika izlietojums un dzīves kvalitāte Latvijā”.²⁸ 2003. gada apsekojuma datu analīze parāda šādas tendences: Latvijas iedzīvotāju laika izlietojums ir tuvinājies t. s. labklājības valstīs vērojamajam, tomēr tiem, kuri ir iesaistīti atalgotā darbā, ir pieaudzis peļņas darbā pavadītais laiks.

Visos pētījumos par laika izlietojumu tiek aktualizēti jautājumi par nepieciešamību palielināt brīvā laika apjomu un samazināt kopējo darba slodzi. Kopējās tendences liecina par nesabalansētu laika sadalījumu, kas līdz ar to apgrūtina darba un ģimenes dzīves saskaņošanu. Jāsecina, ka līdzšinējos pētījumos par laika izlietojumu sniegts kvantitatīvs raksturojums, vispārīgi aplūkojot plašas sabiedrības grupas un ļoti maz analizējot, piemēram, konkrētās profesijās strādājošo laika sadalījuma īpatnības un to ietekmējošos faktoros. Laika izlietojuma pētījumus var uzskatīt par būtisku resursu darba un ģimenes pētījumu laukā.

Darba un ģimenes saskaņošanas aspekti pētījumos par ģimeni Latvijā

Darba un ģimenes attiecību izpētē raksturīgi ir pievērst uzmanību vienai jomai, bieži novārtā atstājot otru jomu. Tas attiecināms arī uz ģimenes pētījumiem Latvijā. Šajos pētījumos iezīmējas arī cieša saikne starp ģimenes un dzimtes socioloģijas pieejām.

Ģimenes situācijas izpētē nozīmīgs ir 1995. gadā veiktais apsekojums “Ģimene un dzimstība Latvijā”.²⁹ Pētījumā darba un ģimenes saskaņošanas jautājums skarts tikai kontekstā ar ģimenes materiālo apstākļu nodrošināšanu. Maz aplūkoti jautājumi, kas saistīti ar iespējām savienot darbu un ģimeni tieši dzimstības veicināšanas kontekstā, lai gan šis faktors, vadošo ģimenes un darba jomas pētniekuprāt,³⁰ tiek atzīmēts kā svarīgākais, lai veicinātu dzimstību un sekmētu bērnu skaita palielināšanos ģimenēs, nodrošinot sabiedrības atražošanu.

Ģimenes perspektīva ietver jautājumus par lomu sadalījumu ģimenē un faktoriem, kas to ietekmē. Starptautiskās konferences “Vīrieša loma ģimenē” rakstu krājumā³¹ galvenā uzmanība vērsta uz lomu sadalījumu ģimenē, akcentējot vīrieša un tēva nozīmi. Vairāki sociologi (piemēram, I. Trapenciere, I. Koroļova, R. Rungule u. c.) analizējuši jautājumus saistībā ar dzimumlomu sadalījumu ģimenē, dzimumu stereotipiem un to ietekmi. Galvenie secinājumi ir par nepieciešamību veicināt vīriešu iesaistīšanos ģimenes dzīvē, bērnu aprūpē un audzināšanā.

Vairākos pētījumos uzmanība pievērsta demogrāfiskās un ģimenes politikas izvērtējumam. Izdevumā “Ģimenes situācija Latvijā”³² vērtēta ģimeņu sociāl-ekonomiskā stāvokļa ietekme uz bērnu fizisko, garīgo un sociālo attīstību, analizēti jautājumi par garantijām un atvieglojumiem ģimenēm ar bērniem, kā arī raksturoti vecāku viedokļi par līdzšinējo valsts atbalstu ģimenēm. Galvenie secinājumi – nepieciešams palielināt valsts materiālo atbalstu ģimenēm, ikmēneša valsts pabalstu, ieviest pabalstu mācību gada sākumā skolas piederumu iegādei, palielināt bērna kopšanas pabalstu u. tml. Par turpinājumu minētajam pētījumam var uzskatīt 2002. gadā publicētos pētnieciskā darba rezultātus “Ģimeņu veidošanās un valsts atbalsts ģimenēm atjaunotajā LR”.³³ Izdevumā diskutēts par valdības deklarēto demogrāfisko politiku un tās īstenojumu Latvijā. Analizēti vecāku viedokļi par ģimenes pieaugumu, sniegts ieskats Latvijas sieviešu attieksmē pret ģimeni. 2004. gadā sērijā “Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem” 11. sējumā “Draudi Latvijas iedzīvotāju ataudzei un nepieciešamā rīcība to mazināšanai”³⁴ autori analizē vecāku viedokļus un pieredzi saistībā ar nodarbinātības pārtraukumu bērna kopšanai. Analizējot aptaujas rezultātus, galveno uzmanību viņi velta mātēm, kas bērna

kopšanas atvaļinājumu ir izmantojušas daļēji. Šajos pētījumos iezīmējas attiecīgā laika posma aktuālās diskusijas sabiedrībā par valsts atbalstu ģimenēm un iespējamie risinājumu meklējumi. Autori secina, ka labvēlīgos apstākļos 90% ģimeņu audzinātu vismaz 2 vai 3 bērnus. Pētījumi aktualizē jautājumu par nepieciešamību pēc aktīvas demogrāfiskās politikas.

Var secināt, ka pētījumos par ģimeni galvenais mērķis nav bijis darba un ģimenes dzīves saskaņošanas aspektu izpēte, bet šie jautājumi skatīti līdzās citiem tematiem. Autori vairāk pievērsušies ģimenes dzīves cikla pirmo stadiju analīzei, maz uzmanības veltot vēlākiem ģimenes dzīves cikla posmiem. Ir diskusijas par mazu bērnu aprūpi un pieskatīšanas formām, bet netiek analizētas rūpes par vecākiem vai citiem radniekiem, kas vecuma dēļ paši par sevi nevar parūpēties, un to dara kāds no ģimenes locekļiem. Tieši pēdējais jautājums starptautiskajā socioloģijā kļūst par aktuālu pētīšanas tēmu, ņemot vērā sabiedrības novecošanu un dzīves ilguma pagarināšanu.

Pētījumu par dzimtes jautājumiem pienesums darba un ģimenes dzīves saskaņošanas izpētē Latvijā

Gadsimtu mija iezīmējas ar dzimumu līdztiesības, dzimumu stereotipu, dzimumu sociālo lomu un citu jautājumu aktualizēšanu, kas saistīti ar vīriešu un sievietes situāciju sabiedrībā. Latvijā veikti vairāki pētījumi par dzimtes jautājumiem, kuros aktualizēta darba un ģimenes saskaņošanas problēma.

Diskusiju par dzimtes jautājumiem Latvijā aizsāka pētījumi par sievietes situāciju sabiedrībā. 1992. gadā izdotajā krājumā "Sievietes ceļā" un 1994. gadā izdotajā krājumā "Latvijas sieviete valsts 75 gados"³⁵ analizēti sievietes viedokļi par sievietes situāciju ekonomisko pārmaiņu laikā, viņu attieksmi pret darbu, ģimenes dzīvi, par dzīvesbiedru sadarbību ģimenē u. tml. Rezultāti liecina, ka sievietes profesionālo karjeru līdztekus citiem apstākļiem ietekmē dzimuma faktors un ka sievietes biežāk nekā vīrieši uzņemas dubultatbildību un dubultslodzi. Šajās publikācijās turpinātas debates par nepieciešamību samazināt sievietes kopējās slodzes apjomu. Šī nepieciešamība aktualizēta pētījumos par iedzīvotāju laika izlietojumu.

Aktualizējoties diskusijām par sievietes situāciju sabiedrībā, radās nepieciešamība analizēt arī jautājumus, kas saistīti ar vīriešu situāciju. Starptautiskās konferences "Vīrieša loma ģimenē" rakstu krājumā³⁶ galvenā uzmanība vērsta uz dzimumlomu sadalījumu ģimenē, akcentējot vīrieša lomas izpratni. Autori norāda uz nepieciešamību vīriešiem un sievietēm spēt uzņemties un pildīt gan instrumentālo, gan ekspresīvo lomu. Vairāku rakstu autori uzsver padomju laika negatīvo ietekmi uz ceļšanos reglamentēt un vadīt visas dzīves jomas, norāda uz dzimumu sociālo attiecību deformāciju, uz dzimumu vienādošanu. Tāpat arī aplūkota vīriešu un sievietes spēja pieņemt sociālās izmaiņas. Rakstus caurvij ideja par nepieciešamību veicināt dzimumu līdztiesību ne tikai vārdos, bet arī darbībā, ar to lielākoties domājot vīriešu lielāku iesaistīšanos ģimenes dzīvē, mājsaimniecības darbos.

Nākamo etapu dzimtes pētījumu attīstībā var raksturot kā plašus un vispārīgus pētījumus, kas pievēršas dzimumu līdztiesības jautājumu aktualizēšanai. 1999. gada pētījumā "Dzimums un tautas attīstība Latvijā"³⁷ norādīts, ka Latvijas sabiedrība

nav gatava diskusijai par dzimumu līdztiesību. Autore to pamato ar “padomju mantojumu”, kas joprojām deformē dzimumu līdztiesības ideju. Pētījumā uzsverta nepieciešamība pēc valsts pārvaldes stiprināšanas, lai veicinātu dzimumu līdztiesību. Autore rosina domāt par iespējām, kā mazināt vai novērst sabiedrībā valdošo stereotipu par dzimumlomām atražošanu. Līdzīgi kā citos pētījumos, arī šajā darbā vērsta uzmanība uz nepieciešamību palielināt tēva lomu, veicināt tēvu iesaisti ģimenes dzīvē. Autore norāda uz nepieciešamību uzlabot un paplašināt informāciju par dzimumu līdztiesību, šīs informācijas pieejamību. Šis ziņojums radīja rezonansi sabiedrībā. Par tā turpinājumu var uzskatīt sabiedriskās domas pētījumu “Iedzīvotāju izpratne un attieksme pret dzimumu līdztiesības jautājumiem”.³⁸ Tā autore arī pievēršas līdzīgai problemātikai un analizē sieviešu un vīriešu lomas, uzdevumus un atbildību dažādās dzīves sfērās.

Nesenā pagātnē pētniecisko interešu sfērā iekļauti jautājumi par sieviešu vadītāju un sieviešu-uzņēmēju situāciju. Pētījums “Sievietes un vīrieši pārvaldībā”³⁹ aptver trīs jautājumus – Latvijas politiskās vides analīzi, ģimenes un politikas savienojamības iespējas un Latvijas politiķu tēlu. Autores konstatē, ka sabiedrībā sievietes politiķes, kam ir bērni, tiek vērtētas kritiskāk, piedēvējot viņām vai nu nespēju pilnvērtīgi darboties profesionālā jomā, vai arī bērnu pamešanu novārtā, ja priekšroka tiek dota politikai. Pētījumos “Sievietes biznesā un lauksaimniecībā”⁴⁰ un “Sieviete uzņēmējdarbībā”⁴¹ analizēta uzņēmējdarbības vide Latvijā no sieviešu-uzņēmēju skatpunkta. Pētījumi liecina, ka sievietēm ir lielāki šķēršļi finanšu resursu ieguvei, lai uzsāktu uzņēmējdarbību, ko ietekmē gan karjeras attīstības pārtraukumi ģimenes apstākļu dēļ, gan stereotipiskā attieksme pret sieviešu iniciatīvām biznesa sektorā. Abos pētījumos secināts, ka situācija uzņēmējdarbībā iekļaujas plašākā sociālo attiecību modelī, atspoguļojot sabiedrībā pastāvošās normas, tradīcijas, vērtības, lomu sadalījumu u. tml. Kopumā jāsecina, ka šis ir perspektīvs pētījumu virziens Latvijā, jo, kā apliecina *Eurostat* veiktais pētījums, lielākais sieviešu-biznesa vadītāju īpatsvars Eiropā ir Latvijā un Lietuvā, kur gandrīz 41% vadītāju ir sievietes. Pētījumi, kuros analizētas dažādu līmeņu vadītāju stratēģijas un problēmas darba un ģimenes dzīves saskaņošanā, secināts, ka vadītāji izjūt salīdzinoši lielu spriedzi, kad jāsavieno darbs un ģimenes dzīve.

Sieviešu un vīriešu nodarbinātības galveno tendenču analīzei uzmanība pievērsta pētījumā “Dzimums, darbs un nodarbinātība desmit Centrāleiropas un Austrumeiropas kandidātvalstīs. Latvijas ziņojums”.⁴² Pētījumā raksturots, kāda ir sieviešu un vīriešu nodarbinātība Latvijā laika posmā no 1990. gada līdz 2002. gadam. Secināts, ka augstais sieviešu nodarbinātības līmenis uzskatāms par sociālistiskās sistēmas mantojumu. Pētījuma autores konstatē, ka dzimumu segregācija darba tirgū turpina padziļināties un ka ir apstiprinājusies sakarība starp ekonomisko situāciju un sieviešu un vīriešu algu nevienlīdzību. Nevienlīdzīga pienākumu sadale mājāsaimniecībā, sociālās aprūpes sistēmas vājums pirmskolas vecuma bērniem, nepietiekamā valsts atbalsta politika ģimenēm ir radījusi situāciju, kad sievietes izjūt spriedzi, kas saistīta ar darbu un nestabilitāti. Autores norāda, ka pārejas posmā radusies jauna nevienlīdzības izpausmes forma – darba devēji ierobežo sieviešu grūtnieču un to sieviešu tiesības, kam ir mazi bērni. Šis pētījums parāda un pamato sieviešu izteikti nevienlīdzīgo situāciju un aktualizē nepieciešamību pēc risinājumu meklējumiem, praksē veicinot dzimumu līdztiesības principu īstenošanu.

Sieviešu situācijas izpētei Latvijā velēts arī pētījums “Nabadzības feminizācija: riska faktoru maiņa Latvijā no 1991. līdz 1999. gadam”.⁴³ Tajā secināts, ka sievietes ar maziem bērniem ir viena no vismazāk aizsargātām sociālām grupām, kam dažādu iemeslu dēļ ir grūtības atrast darbu, kurš būtu savienojams ar rūpēm par bērnu vai bērniem. Arī “Pētījums par faktoriem, kas nosaka sieviešu iespējas iesaistīties darba tirgū”⁴⁴ raksturo nozīmīgākās problēmas, sieviešu pieredzi un vērtējumu. Darba un ģimenes saskaņošanas kontekstā aktuāli ir pētījuma secinājumi, ka liela daļa respondentu strādā virsstundas, turklāt gandrīz puse sieviešu strādā nesamaksātas virsstundas; vairāk nekā viena trešā daļa aptaujāto sieviešu savas iespējas saskaņot darba laiku ar ģimenes vai sabiedriskajām aktivitātēm vērtē kā sliktas; lielākā daļa aptaujāto sieviešu, neskatoties uz to, ka strādā ārpus mājas, uzņemas lielāko daļu rūpju par mājsaimniecību un bērniem; katra piektā sieviete, atrodoties bērna kopšanas atvaļinājumā, uztraucas, ka viņu varētu atlaist no darba.

Latvijā ir veikti vairāki pētījumi, kas velēti vīriešu situācijas izpētei. A. Putniņa pētījumā “Vīrieši Latvijā: situācijas ieskicējums”⁴⁵ analizē vīrišķības izpratni sabiedrībā saistībā ar vīrieša lomas izpratni, algota darba nozīmi, darba dalīšanu ģimenē, ģimenes modeļiem. Secināts, ka sabiedrībā joprojām dominē vīrišķās vērtības. Pētniece ierosina attīstīt vīriešu sociālās kompetences un prasmes, popularizēt tēva lomu, veicinot atbildīgu un atbalstošu darba vidi. Autore norāda arī uz nepieciešamību darba devējiem uzņemties sociālo atbildību par darbiniekiem un ģimenisko vērtību atbalstīšanu, veicinot vīriešu līdzdalību slimu bērnu kopšanā, atbalstot tēvu iesaistīšanos mazu bērnu aprūpē. Līdzīgai tematikai velēts 2006. gadā veiktais pētījums “Ja rūp tad piedalies!” jeb *Caring is sharing*.⁴⁶ Pētījumā analizēta tēvu iesaiste bērnu aprūpē un mājsaimniecības darbos. Pētījums veikts piecās Eiropas valstīs, tostarp arī Latvijā. Analizēts, kāda ir tēva loma pilnās un nepilnās ģimenēs. Secināts, ka nepilnās ģimenēs tēvi velta ievērojami vairāk laika mājsaimniecības darbiem nekā tēvi pilnajās ģimenēs. Pētījumā akcentēts dzimtes jautājums kontekstā ar tainsnīgu darba un aprūpes pienākumu sadali ģimenē. Lai gan respondenti apgalvo, ka nav īpašas tēva vai mātes lomas, tomēr viņi norāda darbības, kas dabiskāk un vieglāk padodas sievietēm vai vīriešiem viņu dzimuma dēļ. Pētījumā argumentēts – lai ieviestu tainsnīgāku pienākumu sadali starp vīriešiem un sievietēm, ir būtiski saraut tiešo saikni starp “aprūpi” un “sievišķību”. Mājsaimniecības darbiem “jāatņem” dzimuma piederība. Noteiktu aprūpes darbu sievišķais vai vīrišķais raksturs ir kultūras nosacīts.

A. Putniņa rakstā “Laba dzīve Latvijā: skats uz dzimtes veidotu sociālo likteni”⁴⁷ caur dzimtes prizmu analizē respondentu pieredzes gadījumus, identificējot dzimtes faktora ietekmi uz likteņa virzību. Secināts, ka vīriešu un sieviešu dzīves apraksti iezīmē atšķirīgus likteņus, liekot sievietēm lielāku nozīmi piešķirt mājai un ģimenei. Rezultāti liecina, ka dzimumlomu modelis, kurā sieviete ir atražotāja, bet vīrietis – ražotājs un apgādnieks, vairs nedarbojas, tomēr priekšstati par “dabisku” lietu kārtību ir saglabājušies. Darbam ir svarīga nozīme abu dzimumu ikdienas rutīnas veidošanā, un noslogojums darbā ir darba un ģimenes konflikta pamatā. Autore rosina domāt par pretrunām, kas parādās abu dzimumu atšķirīgajās darba un ģimenes dzīves savienošanas stratēģijās un iespējās. Risinājums meklējams valsts politikā, kas atbalsta abu dzimumu līdzvērtīgu iesaistīšanos darba un ģimenes dzīves saskaņošanā.

Dzimtes pētījumi devuši plašu faktoloģisko materiālu arī darba un ģimenes pētījumu jomai. Dzimtes pētījumi lielākoties vērsti uz to, kā veicināt dzimumu līdztiesības ieviešanu praksē, akcentējot nepieciešamību vīriešiem iesaistīties ģimenes dzīvē, māsaimniecības darbos, bērnu aprūpē un audzināšanā. Galvenās tendences liecina par darba un ģimenes dzīves saskaņošanas iespēju pakārtotību un atkarību no dzimumu lomu izpratnes sabiedrībā. Līdzšinējie pētījumi liecina, ka vīrieši vairāk tiecas ģimeni pieskaņot darbam, turpretī sievietes vairāk tiecas darbu pieskaņot ģimenei. Turpmākos pētījumos būtu svarīgi pievērsties darba un ģimenes dualitātes un interferences izpētei.

Specifiskie pētījumi par darba un ģimenes saskaņošanu

Specifisks darba un ģimenes pētījumu lauks Latvijā sāk veidoties tikai 2005. gadā. Pirmais tieši šai tēmai veltītais pētījums ir “Vīriešu iespējas savienot darba un ģimenes dzīvi mūsdienu Latvijā”,⁴⁸ kas veikts plašāka projekta *Men Equal, Men Different* jeb “Tētis mājās” ietvaros. Pētījumā uzmanība pievērsta sociālās vides raksturošanai, kas ietekmē darba un ģimenes dzīves savienošanu. Pētījums aizsāk svarīgu diskusiju par vīrieti kā tēvu, izvērtējot ģimenes politiku Latvijā, vēršot uzmanību uz tiesiskā ietvara un sociālā atbalsta struktūras niansētu izpēti. Analizētas arī sociālās un ekonomiskās barjeras aktīvai tēva lomas pildīšanai un darba un ģimenes dzīves līdzsvarošanai. Secināts, ka tiesiskais ietvars kopumā neveido nozīmīgas barjeras vīriešu iesaistei ģimenes dzīvē un bērnu aprūpē, toties problemātiska ir valsts noteikto tiesību normu ieviešana. Autori norāda, ka dzimumlomu stereotipi ir būtiskākā barjera, kāpēc vīrieši neizmanto likumdošanas piedāvātās iespējas, lai veiksmīgāk apvienotu darbu un ģimeni. Autori analizējuši arī to, cik ģimenei draudzīgi ir Latvijas uzņēmumi, pētījuši darba devēju attieksmi pret vīriešiem, kuri cenšas intensīvu strādāšanu savienot ar lielāku iesaistīšanos ģimenes dzīvē. Rezultāti liecina par šādām tendencēm:

- lielos un vidējos uzņēmumos ģimenei draudzīga politika ir vairāk attīstīta nekā mazos uzņēmumos vai mikrouzņēmumos;
- respondenti uzskata, ka ģimenei draudzīga politika nozīmē labu atalgojumu un uzņēmuma organizētas un samaksātas izklaides, kurās darbinieks piedalās ar ģimenes locekļiem;
- elastīgs darbalaiks un attālinātais darbs netiek uzlūkoti kā ģimenei draudzīgas politikas izpausmes un tiek izmantotas reti;
- darbinieku, kurš aktīvi piedalās bērna aprūpē, darba devējs nereti uztver kā “neizdevīgu”.

Pētījums konstatē nepieciešamību veicināt dzimumu stereotipu mazināšanu sabiedrībā. Tas ir pirmais pētījums Latvijā, kurā organizācijas vērtētas kā ģimenei draudzīgas darbavietas.

Nozīmīgs ir pētījums “Dzimumu līdztiesības aspekti darba tirgū”,⁴⁹ kurā analizēta sieviešu un vīriešu situācija darba tirgū, darba tirgus segregācija un darba un ģimenes dzīves saskaņošana. Secināts, ka galvenā problēma dzimumu līdztiesības ievērošanai darba tirgū ir tieši darba un ģimenes dzīves saskaņošanas grūtības vīriešiem un sievietēm. Autori norāda, ka nepieciešama plašāka elastīgu darba formu ieviešana Latvijas uzņēmumos. Tas ļautu darbiniekiem apvienot profesionālos pienākumus ar

rūpēm par ģimeni, sekmētu arī darba motivāciju un sieviešu ieinteresētību aktīvāk iesaistīties darba tirgū. Nepieciešams attīstīt ģimenēm pieejamas bērnu pieskatīšanas formas. Pētījuma noslēgumā iekļauts politikas alternatīvu izvērtējums, par vēlāmāko tiek atzīta tieši bērnu pieskatīšanas formu dažādošana, kā arī tādas infrastruktūras pilnveidošana, kas nepieciešama darba un ģimenes dzīves saskaņošanai.

Pagaidām nepublicēti ir biedrības “Tehnoloģiju attīstības forums” izstrādātie pētījumi projekta “Atvērtu darba tirgu sievietēm” ietvaros. Pētījuma “Darba un personīgās dzīves sabalansēšana – darba devēju Latvijā pieredze un attieksme”⁵⁰ mērķis ir noskaidrot Latvijas uzņēmumos izmantotās darba un personīgās dzīves līdzsvarošanas atbalsta metodes un darba devēju attieksmi. Piemēram, 90% aptaujāto darba devēju piekrīt apgalvojumam, ka cilvēki viskvalitatīvāk strādā tad, ja var apvienot darba pienākumus ar personiskās dzīves vajadzībām; 97% respondenti atzinuši, ka, ievērojot un atbalstot darbinieku vajadzības, tiek stiprināta darbinieku lojalitāte; savukārt 85% respondentu piekrīt apgalvojumam, ka atbalsts darba un ģimenes līdzsvarošanai uzlabo uzņēmuma publisko tēlu. Šādas nostājas atzīšana gan nenozīmē, ka aptaujāto darba devēju organizācijās šāda prakse tiek arī ievērota. Pētījumā secināts, ka ģimenei un personīgajai dzīvei draudzīgas darba formas biežāk piedāvā mazi uzņēmumi, savukārt lielos uzņēmumos biežāk tiek nodrošinātas vienlīdzīgas darba iespējas sievietēm un vīriešiem. Darba un personīgās dzīves līdzsvarošana biežāk tiek atbalstīta uzņēmumos ar lielāku augstas kvalifikācijas darbinieku īpatsvaru. Uzņēmumos ar lielāku sieviešu īpatsvaru, kā arī uzņēmumos, kur ir vairāk darbinieku, kam ir bērni, biežāk tiek piedāvātas darba formas, kas ir draudzīgas ģimenei un personīgajai dzīvei. Jāņem gan vērā, ka tika veikta tikai 100 darba devēju elektroniska aptauja. Pētījuma rezultāti ir zināmā pretrunā ar pētījumā “Vīriešu iespējas savienot darba un ģimenes dzīvi mūsdienu Latvijā” konstatēto, ka tieši lielie uzņēmumi īsteno ģimenei draudzīgāku politiku.

Otrā biedrības “Tehnoloģiju attīstības forums” veiktajā pētījumā “Pasākumi darba un personīgās dzīves līdzsvarošanas īstenošanai: labas prakses piemēri Eiropas Savienības un citās valstīs, kā arī Latvijā”⁵¹ secināts, ka darba devēju interesi par līdzsvarotas darba un personīgās dzīves politikas ieviešanu organizācijā būtiski var ietekmēt ar diviem galvenajiem instrumentiem – reglamentējošu likumdošanu (piespiežot) un veicināšanas pasākumiem (motivējot). Ir nepieciešama darba devēju izpratne par to, kā šo pasākumu ieviešana var uzlabot uzņēmuma sniegumus, šī izpratne panākama ar informēšanas un konsultēšanas palīdzību.

Pētījumi konstatē darba un ģimenes saskaņošanas atbalsta programmu un pasākumu esamību vai neesamību, ļauj spriest par pretimnākšanu un iespējām, ko organizācijas piedāvā saviem darbiniekiem, lai sekmētu darba un ģimenes savienošanu, taču darbavietas kultūras aspekti pagaidām analizēti netiek. Vērtējot dažādo iniciatīvu izmantošanu, pētījumos kā galvenie šķēršļi norādīti sabiedrībā pastāvošie dzimumu stereotipi un darbinieku bažas par karjeras attīstības iespējām un darbavietas saglabāšanu. Pētījumi atklāj, ka, organizācijām ieviešot iniciatīvas un stratēģijas, kas sekmē darbinieku darba un ģimenes dzīves saskaņošanu, pašreiz trūkst informācijas un zināšanu par reāliem ieguvumiem visām iesaistītajām pusēm.

Nobeigums

Latvijā darba un ģimenes saskaņošanas izpēte kā atsevišķs pētījumu lauks veidojas tikai pašreiz. Līdz 2006. gadam šī tēma tika ietverta socioloģiskajos pētījumos par ģimeni, dzimti, darbu, brīvo laiku kā viens no aspektiem. Tas liecina, ka darba un ģimenes dzīves saskaņošanas process, rīcība un politika iekļaujas plašākā sociālā sistēmā, sakņojas sabiedrības sociālajā struktūrā un ir saistīti ar pārmaiņām sociālo institūtu funkcionēšanā.

Turpmāk pastiprināsies nepieciešamība pēc pētījumiem par darba un ģimenes dzīves saskaņošanu, jo sabiedrības attīstības priekšplānā izvirzās jautājums par iedzīvotāju dzīves kvalitātes uzlabošanu. Šī ideja ir iestrādāta arī Latvijas Nacionālajā attīstības plānā 2007–2013. gadam.⁵² Darba un ģimenes saskaņošana kļūst par nozīmīgu stūrakmeni demogrāfiskās krīzes mazināšanai, kā arī dzimumu segregācijas mazināšanai darba tirgū. Jaunu darba organizācijas formu izplatīšanās var sekmēt darba un ģimenes saskaņošanu. Turpmākajos pētījumos vairāk uzmanības vajadzētu veltīt darba un ģimenes dzīves saskaņošanas aplūkojumam indivīda, organizāciju un sociālajā līmenī.

Pateicība

Izsaku sirsniņu pateicību profesoram Tālim Tisenkopfam par komentāriem un ieteikumiem šī raksta tapšanā.

Izmantotie informācijas avoti

1. Bela B., Tisenkopfs T. (zin. red.) (2006) Dzīves kvalitāte Latvijā. Rīga: Zinātne. 430 lpp.
2. Christensen K. (2005) Leadership in Action: A Work and Family Agenda for the Future. In: Pitt-Catsouphes M., Kossek E. E., Sweet S. (eds.) The Work and Family Handbook. Routledge, 816 pp.
3. Cīce A., Geidāne I., Goša Z. (1997) Laiks un darbs. Latvijas PSR iedzīvotāju laika izlietojuma izpētes rezultāti. Rīga: Liesma. 183 lpp.
4. Darba un personīgās dzīves sabalansēšana – darba devēju Latvijā pieredze un attieksme. (2007). Rīga: Tehnoloģiju attīstības forums. 65 lpp.
5. Dzimumu līdztiesības aspekti darba tirgū (2006). Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts. 256 lpp. Pieejams: <http://www.darbatirgus.gov.lv>
6. Eglīte P. (sast.) (1994) Latvijas sievietes valsts 75 gados. Pētījumi. Statistika. Atmiņas. Rīga: Zvaigzne. 216 lpp.
7. Eglīte P., Sviķis A., Zariņa I. (1979) Iedzīvotāju laiks: izlietojums, tendences un prognozes. Rīga: Liesma. 184 lpp.
8. Eglīte P., Zariņa I. B., Cīce A. M., Markausa I. M., Pavlina I., Ivbulis B., Ģņedovska I. (1999) Laiks darbam un atpūtai pēcatmodas gados Latvijā. Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem, Nr. 4. Rīga: LZA EI. 122 lpp.
9. Eglīte P., Markausa I. M., Pavlina I., Brants M. u. c. (2004) Draudi Latvijas iedzīvotāju ataudzei un nepieciešamā rīcība to mazināšanai. Pētnieciskā darba rezultāti. Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem, Nr. 11. Rīga: LZA EI. 130 lpp.

10. Eglīte P., Markausa I. M., Pavlina I., Brants M. u. c. (2006) Brīvprātīgā prombūtne no Latvijas pēc pievienošanās ES. Darbiem un atpūtai veltītais laiks 2003. gadā. Pētnieciskā darba rezultāti. Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem, Nr. 12. Rīga: LZA EI. 156 lpp.
11. Eglīte P., Pavlina I., Markausa I. u. c. (1999) Ģimenes situācija Latvijā. Pārskats par LR Labklājības ministrijas pasūtītā pētījuma rezultātiem. Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem, Nr. 3, Rīga: LZA EI. 98 lpp.
12. Eglīte P., Markausa I. M., Pavlina I., Ģedovska I. u. c. (2002) Ģimeņu veidošanās un valsts atbalsts ģimenēm atjaunotajā Latvijas Republikā. Pētnieciskā darba rezultāti. Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem, Nr. 9. Rīga: LZA EI. 116 lpp.
13. Эглите П., Зариньш И., Маркауса И (1993) Динамика баланса времени населения Латвии. Рига: Зинатне. 277 с.
14. Гейдана И. М., Гоша З. Ж., Зариньш И. В., Свикис А. Я., Цице А. А., Эглите П. А. (1976) Баланс времени населения Латвийской ССР. Рига: Зинатне. 256 с.
15. Hazans M. (2005) Working too hard? Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=111528&lang=lv>
16. Hazans M. (2006) Apmierinātība ar darbu un tās ietekme uz apmierinātību ar dzīvi. Grām.: Bela B., Tisenkopfs T. (zin. red.) Dzīves kvalitāte Latvijā. Rīga: Zinātne. 430 lpp.
17. Ja rūp, tad piedalies! Caring is sharing (2007) Pētījuma fragments. Amsterdamas Sociālo zinātņu pētījumu skola. Verwey-Jonker Instituut, Utrecht. 54 lpp.
18. Kaņejeva S. (2001) Iedzīvotāju izpratne un attieksme pret dzimumu līdztiesības jautājumiem. Rīga: SKDS. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=4862>
19. Kossek E. E., Lambert S. J. (eds.) (2005) Work and Life Integration: Organizational, Cultural and Individual Perspectives. NJ: Lawrence Erlbaum Press.
20. Latvijas iedzīvotāju laika izlietojums (1998) Statistikas biļetens. Rīga: LR CSP, LZA EI. 82 lpp.
21. Latvijas iedzīvotāju laika izlietojums (2005) Statistisko datu krājums. Rīga: LR CSP. 162 lpp.
22. Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2007–2013 (2006). Rīga: LR Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija. 56 lpp.
23. Lāce I. (2006) Laika izlietojums un dzīves kvalitāte Latvijā. Grām.: Bela B., Tisenkopfs T. (zin. red.) Dzīves kvalitāte Latvijā. Rīga: Zinātne. 430 lpp.
24. MacInnes J. (2005) Work – life balance in Europe: a response to the baby bust or reward for the baby boomers? European Societies revision 2. 11/10/2005. Available: <http://www.ihs.ac.at/pdf/soz/macinnestext.pdf>
25. Neimane A. (1999) Dzimums un tautas attīstība Latvijā. Rīga. UNDP. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=4847>
26. Niemi I., Eglīte P., Mītrika A., Patrushev V., Paakonon H. (1991) Time Use in Finland, Latvia, Lithuania and Russia. Helsinki: Central Statistical Office of Finland, pp. 80
27. Pasākumi darba un personīgās dzīves līdzsvarošanas īstenošanai: labas prakses piemēri Eiropas Savienības un citās valstīs, kā arī Latvijā (2007). Rīga: Tehnoloģiju attīstības forums. 60 lpp.
28. Pitt-Catsoupes M., Kossek E. E., Sweet S. (2005) Charting New Territory: Advancing Multi-Disciplinary Perspectives, Methods and Approaches in the Study of Work and Family. In: Pitt-Catsoupes M., Kossek E. E., Sweet S. (eds.) The Work and Family Handbook. Routledge, 816 pp.

29. Pitt-Catsoupes M., Kossek E. E., Sweet S. (eds.) (2005) *The Work and Family Handbook. Multi-disciplinary perspectives and approaches.* Routledge. 816 pp.
30. Pētījums par faktoriem, kas nosaka sieviešu iespējas iesaistīties darba tirgū (2005). Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts. Pieejams: http://www.biss.soc.lv/downloads/resources/EQUAL/Sievietes_darba_tirgu.pdf
31. Putniņa A., Zīverte L. (2004) Sievietes un vīrieši pārvaldībā. Rīga: Sabiedriskās politikas institūts. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=3362>
32. Putniņa A. (2005) Vīrieši Latvijā: situācijas ieskicējums. Grām.: Zvidriņš P. (zin. red.) Demogrāfiskā situācija šodien un rīt. Nr. 3(4), SAK Zinātniski pētnieciskie raksti. Rīga: Zinātne. 206 lpp.
33. Putniņa A. (2006) Laba dzīve Latvijā: skats uz dzimtes veidotu sociālo likteni. Grām.: Bela B., Tisenkopfs T. (zin. red.) Dzīves kvalitāte Latvijā. Rīga: Zinātne. 430 lpp.
34. Sedlenieks K., Vasiļevska K. (2006) Vīriešu iespējas savienot darba un ģimenes dzīvi mūsdienā Latvijā: Projekta rezultātu apkopojums. 48 lpp. Pieejams: <http://www.menequal.lv/lat/petijums>
35. Sieviete uzņēmējdarbībā: kvantitatīvais pētījums (2006) Biedrība "Lidere" & "Latvijas fakti" & izdevniecība "Lietišķās informācijas dienests". Pieejams: <http://www.lidere.lv/dl/su2006.pdf>
36. Tabuns A. (1998) Socioloģija Latvijā: vakar, šodien, rīt. Grām.: Tabuns A. (zin. red.) Sabiedrības pārmaiņas Latvijā. 277 lpp.
37. Zariņa I. B. (sast. un red.) (1999) Vīrieša loma ģimenē. Starptautiskas konferences materiāli. Rīga: LZA EI. 231 lpp.
38. Zepa B., Jeruma L., Pudule I. (2000) Nabadzības feminizācija: riska faktoru maiņa Latvijā no 1991. līdz 1999. gadam. Rīga: Baltijas Datu nams. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=4874>
39. Zepa B., Jeruma L. (2004) Gender, Work and Employment in Ten Candidate Countries of Central and Eastern Europe. Final Report. Latvia. Rīga: BISS. Available: <http://www.bszi.lv/downloads/resources/>
40. Zīverte L., Šūmane S., Tisenkopfs T. (2005) Sievietes biznesā un lauksaimniecībā. Gala ziņojums. Rīga: Baltijas Studiju centrs. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/doc_upl/GALA_ZINOJUMS_LM_latv.pdf
41. Zobena A. (galv. red.) (2007) Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2006/2007. Cilvēkkapitāls: mans zelts ir mana tauta? Rīga: LU SPPI. 117 lpp.
42. Zvidriņš P. (1996) Ģimene un dzimstība Latvijā. Rīga: LU. 106 lpp.

Atsauces

- ¹ Pitt-Catsoupes M., Kossek E. E., Sweet S. (eds.) (2005) *The Work and Family Handbook. Multi-disciplinary perspectives and approaches.* Routledge. 816 pp.
- ² Christensen K. (2005) *Leadership in Action: A Work and Family Agenda for the Future.* In: Pitt-Catsoupes M., Kossek E. E., Sweet S. (eds) *The Work and Family Handbook.* Routledge, 816 pp.
- ³ Kossek E. E., Lambert S. J. (eds) (2005) *Work and Life Integration: Organizational, Cultural and Individual Perspectives.* NJ: Lawrence Erlbaum Press.
- ⁴ Mincs H., Ņepomņaščijs A. (1970) Ārpusdarba laiks. Kā to izmanto? Rīga: Liesma. 146 lpp.
- ⁵ Гейдане И. М., Гоша З. Ж., Зариньш И. В., Свикис А. Я., Цице А. А., Эглите П. А.

- (1976) Баланс времени населения Латвийской ССР. Рига: Зинатне. 256 с.
- ⁶ Zvidriņš P. (1996) Ģimene un dzimstība Latvijā. Rīga: LU. 106 lpp.
- ⁷ Eglīte P., Pavlina I., Markausa I. u. c. (1999) Ģimenes situācija Latvijā. Pārskats par LR Labklājības ministrijas pasūtītā pētījuma rezultātiem. Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem, Nr. 3, Rīga: LZA EI. 98 lpp.
- ⁸ Eglīte P. (sast.) (1994) Latvijas sievietes valsts 75 gadus. Pētījumi. Statistika. Atmiņas. Rīga: Zvaigzne. 216 lpp.
- ⁹ Neimane A. (1999) Dzimums un tautas attīstība Latvijā. Rīga. UNDP. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=4847>
- ¹⁰ Hazans M. (2005) Working too hard? Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=111528&lang=lv>
- ¹¹ Hazans M. (2006) Apmierinātība ar darbu un tās ietekme uz apmierinātību ar dzīvi. Grām.: Bela B., Tisenkopfs T. (zin. red.) Dzīves kvalitāte Latvijā. Rīga: Zinātne. 430 lpp.
- ¹² Bela B., Tisenkopfs T. (zin. red.) (2006) Dzīves kvalitāte Latvijā. Rīga: Zinātne. 430 lpp.
- ¹³ Zobena A. (galv. red.) (2007) Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2006/2007. Cilvēkkapitāls: mans zelts ir mana tauta? Rīga: LU SPPI. 117 lpp.
- ¹⁴ Sedlenieks K., Vasiļevska K. (2006) Vīriešu iespējas savienot darbu un ģimenes dzīvi mūsdienā Latvijā: Projekta rezultātu apkopojums. 48 lpp. Pieejams: <http://www.menequal.lv/lat/petijums>
- ¹⁵ Darba un personīgās dzīves sabalansēšana – darba devēju Latvijā pieredze un attieksme. (2007). Rīga: Tehnoloģiju attīstības forums. 65 lpp.
- ¹⁶ Mincs H., Неромнашчиjs А. (1970) Ārpusdarba laiks. Kā to izmanto? Rīga: Liesma. 146 lpp.
- ¹⁷ Гейдане И. М., Гоша З. Ж., Зариньш И. В., Свикис А. Я., Цице А. А., Эглите П. А. (1976) Баланс времени населения Латвийской ССР. Рига: Зинатне. 256 с.
- ¹⁸ Сīce А., Geidāne I., Goša Z. (1997) Laiks un darbs. Latvijas PSR iedzīvotāju laika izlietojuma izpētes rezultāti. Rīga: Liesma. 183 lpp.
- ¹⁹ Eglīte P., Sviķis А., Zariņa I. (1979) Iedzīvotāju laiks: izlietojums, tendences un prognozes. Rīga: Liesma. 184 lpp.
- ²⁰ Tabuns А. (1998) Socioloģija Latvijā: vakar, šodien, rīt. Grām.: Tabuns А. (zin. red.) Sabiedrības pārmaiņas Latvijā. 277 lpp.
- ²¹ Эглите П., Зариньш И., Маркауса И. (1993) Динамика баланса времени населения Латвии. Рига: Зинатне. 277 с.
- ²² Niemi I., Eglīte P., Mitrika А., Patrushev V., Paakonen H. (1991) Time Use in Finland, Latvia, Lithuania and Russia. Helsinki: Central Statistical Office of Finland, pp. 80
- ²³ Latvijas iedzīvotāju laika izlietojums (1998) Statistikas biļetens. Rīga: LR CSP, LZA EI. 82 lpp.
- ²⁴ Eglīte P., Zariņa I. В., Сīce А. М., Markausa I. М., Pavlina I., Ivbulis В., Гнедовска I. (1999) Laiks darbam un atpūtai pēcmodas gados Latvijā. Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem, Nr. 4. Rīga: LZA EI. 122 lpp.
- ²⁵ Eglīte P., Markausa I. М., Pavlina I., Brants M. u. c. (2004) Draudi Latvijas iedzīvotāju ataudzei un nepieciešamā rīcība to mazināšanai. Pētnieciskā darba rezultāti. Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem, Nr. 11. Rīga: LZA EI. 130 lpp.
- ²⁶ Latvijas iedzīvotāju laika izlietojums (2005) Statistisko datu krājums. Rīga: LR CSP. 162 lpp.
- ²⁷ Eglīte P., Markausa I. М., Pavlina I., Brants M. u. c. (2006) Brīvprātīgā prombūtne no Latvijas pēc pievienošanās ES. Darbiem un atpūtai veltītais laiks 2003. gadā. Pētnieciskā darba rezultāti. Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem, Nr. 12. Rīga: LZA EI. 156 lpp.

- ²⁸ Lāce I. (2006) Laika izlietojums un dzīves kvalitāte Latvijā. Grām.: Bela B., Tisenkopfs T. (zin. red.) Dzīves kvalitāte Latvijā. Rīga: Zinātne. 430 lpp.
- ²⁹ Zvidriņš P. (1996) Ģimene un dzimstība Latvijā. Rīga: LU. 106 lpp.
- ³⁰ MacInnes J. (2005) Work – life balance in Europe: a response to the baby bust or reward for the baby boomers? European Societies revision 2. 11/10/2005. Available: <http://www.ihs.ac.at/pdf/soz/macinnestext.pdf>
- ³¹ Zariņa I. B. (sast. un red.) (1999) Vīrieša loma ģimenē. Starptautiskas konferences materiāli. Rīga: LZA EI. 231 lpp.
- ³² Eglīte P., Pavlina I., Markausa I. u. c. (1999) Ģimenes situācija Latvijā. Pārskats par LR Labklājības ministrijas pasūtītā pētījuma rezultātiem. Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem, Nr. 3. Rīga: LZA EI. 98 lpp.
- ³³ Eglīte P., Markausa I. M., Pavlina I., Gņedovska I. u. c. (2002) Ģimeņu veidošanās un valsts atbalsts ģimenēm atjaunotajā Latvijas Republikā. Pētnieciskā darba rezultāti. Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem, Nr. 9. Rīga: LZA EI. 116 lpp.
- ³⁴ Eglīte P., Markausa I. M., Pavlina I., Brants M. u. c. (2004) Draudi Latvijas iedzīvotāju ataudzei un nepieciešamā rīcība to mazināšanai. Pētnieciskā darba rezultāti. Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem, Nr. 11. Rīga: LZA EI. 130 lpp.
- ³⁵ Eglīte P. (sast.) (1994) Latvijas sievietes valsts 75 gadus. Pētījumi. Statistika. Atmiņas. Rīga: Zvaigzne. 216 lpp.
- ³⁶ Zariņa I. B. (sast. un red.) (1999) Vīrieša loma ģimenē. Starptautiskas konferences materiāli. Rīga: LZA EI. 231 lpp.
- ³⁷ Neimane A. (1999) Dzimums un tautas attīstība Latvijā. Rīga. UNDP. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=4847>
- ³⁸ Kaņejeva S. (2001) Iedzīvotāju izpratne un attieksme pret dzimumu līdztiesības jautājumiem. Rīga: SKDS. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=4862>
- ³⁹ Putniņa A., Zīverte L. (2004) Sievietes un vīrieši pārvaldībā. Rīga: Sabiedriskās politikas institūts. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=3362>
- ⁴⁰ Zīverte L., Šūmane S., Tisenkopfs T. (2005) Sievietes biznesā un lauksaimniecībā. Gala ziņojums. Rīga: Baltijas Studiju centrs. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/doc_upl/GALA_ZINOJUMS_LM_latv.pdf
- ⁴¹ Sieviete uzņēmējdarbībā: kvantitatīvais pētījums. (2006) Biedrība "Lidere" & "Latvijas fakti" & izdevniecība "Lietišķās informācijas dienests". Pieejams: <http://www.lidere.lv/dl/su2006.pdf>
- ⁴² Zepa B., Jeruma L. (2004) Gender, Work and Employment in Ten Candidate Countries of Central and Eastern Europe. Final Report. Latvia. Rīga: BISS. Available: <http://www.bszi.lv/downloads/resources/>
- ⁴³ Zepa B., Jeruma L., Pudule I. (2000) Nabadzības feminizācija: riska faktoru maiņa Latvijā no 1991. līdz 1999. gadam. Rīga: Baltijas Datu nams. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=4874>
- ⁴⁴ Pētījums par faktoriem, kas nosaka sieviešu iespējas iesaistīties darba tirgū (2005) Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts. Pieejams: http://www.biss.soc.lv/downloads/resources/EQUAL/Sievietes_darba_tirgu.pdf
- ⁴⁵ Putniņa A. (2005) Vīrieši Latvijā: situācijas ieskicējums. Grām.: Zvidriņš P. (zin. red.) Demogrāfiskā situācija šodien un rīt. Nr. 3(4) SAK Zinātniski pētnieciskie raksti. Rīga: Zinātne. 206 lpp.
- ⁴⁶ Ja rūp, tad piedalies! Caring is sharing (2007) Pētījuma fragments. Amsterdamas Sociālo zinātņu pētījumu skola. Verwey-Jonker Instituut, Utrecht. 54 lpp.

- ⁴⁷ Putniņa A. (2006) Laba dzīve Latvijā: skats uz dzimtes veidotu sociālo likteni. Grām.: Bela B., Tisenkopfs T. (zin. red.) Dzīves kvalitāte Latvijā. Rīga: Zinātne. 430 lpp.
- ⁴⁸ Sedlenieks K., Vasiļevska K. (2006) Vīriešu iespējas savienot darba un ģimenes dzīvi mūsdienu Latvijā: Projekta rezultātu apkopojums. 48 lpp. Pieejams: <http://www.menequal.lv/lat/petijums>
- ⁴⁹ Dzimumu līdzsvara aspekti darba tirgū (2006) Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts. 256 lpp. Pieejams: <http://www.darbatirgus.gov.lv>
- ⁵⁰ Darba un personīgās dzīves sabalansēšana – darba devēju Latvijā pieredze un attieksme. (2007). Rīga: Tehnoloģiju attīstības forums. 65 lpp.
- ⁵¹ Pasākumi darba un personīgās dzīves līdzsvarošanas īstenošanai: labas prakses piemēri Eiropas Savienības un citās valstīs, kā arī Latvijā (2007) Rīga: Tehnoloģiju attīstības forums. 60 lpp.
- ⁵² Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2007–2013 (2006) Rīga: LR Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija. 56 lpp.

Summary

The aim of this paper is to gather information about studies that focus on the research of work-family reconciliation to examine the development of this field of study in Latvia. The article gives an insight into the essence of work-family study field. It explores the beginnings and development of work-family reconciliation as a research field. The paper describes several Latvian studies that are considered to be significant in the work-family research field.

Keywords: work-family reconciliation, sociology of work, family studies.

Mazpilsētu pētniecība Latvijā

Research of Small Towns in Latvia

Dina Bite

LU Socioloģijas nodaļas doktorante
E-pasts: dina.bite@llu.lv

Pilsētām, un jo sevišķi mazpilsētām, Latvijas socioloģijā līdz šim pievērsta maza uzmanība. Sociālisma laikā 20. gs. 70.–80. gados valsts reģionālās politikas mērķis bija izlīdzināt ekonomiskās un sociālās atšķirības starp reģioniem, centralizēti plānojot un ieviešot pasākumus dzīves līmeņa paaugstināšanai. Šāda politika izslēdza pašu mazpilsētu iespējamo aktivitāti un līdzdalību attīstības plānošanā. Socioloģiskie pētījumi tika veikti, lai pārbaudītu, cik lielā mērā šī politika ir realizējusies. Pētījumos galvenokārt tika salīdzināta sociālā struktūra un mobilitātes procesi dažāda tipa apdzīvotās vietās. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas mazpilsētām piešķirts vietējā centra statuss, taču spēja nodrošināt apkārtējo teritoriju iedzīvotājiem nepieciešamos pakalpojumus ir atkarīga no pilsētu izraudzītās stratēģijas un tām pieejamo resursu izmantošanas. Šādā aspektā mazpilsētas Latvijā kļūst arī par socioloģiskās intereses objektu.

Atslēgvārdi: mazpilsētas, ilgtspējīga teritorijas attīstība, vietējais centrs.

Ievads

Mazpilsētas kā ilgtspējīgas teritorijas attīstības elements ir pēdējo gadu aktualitāte gan politikas plānošanā, gan socioloģiskajā izpētē. Teritorijas ilgtspējīga attīstība izvirzīta par mērķi gan Eiropas Savienības, gan nacionālā līmenī. Teritorijas attīstības stratēģiskie mērķi ir kohēzija un konkurētspēja, investīciju piesaistīšana, pievilcīga un iedzīvotāju “dzīvošanai piemērota” (*liveability*) vide.¹ Teritoriju līdzsvarotas attīstības pamatprincips – iedzīvotāji nedrīkst just šķēršļus savai dzīves kvalitātei tādēļ, ka dzīvo noteiktā teritorijā. Citiem vārdiem – teritoriju (vietu) var saukt par ilgtspējīgu, ja cilvēki tajā grib dzīvot un strādāt tagad un arī nākotnē, ja iedzīvotāji tur jūtas droši, ja visiem iedzīvotājiem tiek piedāvātas vienādas iespējas un labi pakalpojumi.²

Līdzīgu perspektīvu paredz Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2007.–2013. gadam, akcentējot valsts teritoriju līdzsvarotu un ilgtspējīgu attīstību, mudinot attīstīt pilsētu potenciālu (policentriska attīstība), veicinot sadarbību starp pilsētām, kā arī mijiedarbību starp pilsētām un laukiem.³

Mazpilsētu izpētes aktualitāti nosaka arī demogrāfiskie un sociālie procesi valstī – negatīvs dabiskais pieaugums, iedzīvotāju aizplūšana uz Rīgu, apmešanās uz dzīvi lielo nodarbinātības un pakalpojumu centru tuvumā, emigrācija uz ārvalstīm, kā dēļ mazajās pilsētās un laukos iedzīvotāju skaits samazinās. Administratīvi teritoriālā reforma varētu piesaistīt iedzīvotājus noteiktai apdzīvotai vietai, taču pagaidām tā

nedod skaidru nākotnes vīziju par teritorijas turpmāko attīstību. Funkciju jeb lomu sadalījums starp republikas nozīmes pilsētām, reģionālas nozīmes centriem un vietējiem centriem nav skaidri noteikts. Tas iedzīvotājiem nerada drošības sajūtu un skaidru nākotnes perspektīvu.

Raksta mērķis ir Latvijas mazpilsētu pētniecības aspektu retrospektīva pārlūkošana, vienlaikus sniedzot ieskatu aktuālajos pētījumu virzienos. Tā kā Latvijā mazpilsētu pētniecībā ir salīdzinoši maza pieredze, vispirms ir jākonkretizē mazpilsētas jēdziens, jāveido izpratne par šīs teritoriālās vienības būtību un nozīmi teritorijas attīstībā. Raksta sākumā uzmanība pievērsta mazpilsētas vispārējam skaidrojumam un šajā pētniecības jomā dominējošām teorētiskām perspektīvām.

1. Mazpilsētas definēšanas un izpētes metodoloģijas aspekti

Sadzīvē lietotais mazpilsētas jēdziens asociējas ar savrupu apdzīvotu vietu, kur ir bagāta kultūrvēsture, salīdzinoši neliels iedzīvotāju skaits un ciešas attiecības starp cilvēkiem. Teorētiskais mazpilsētas skaidrojums ir līdzīgs: mazpilsēta ir vide, kurai raksturīga sava vēsture un kurā pastāv noteiktas tradīcijas, īpatnības. No lielajām pilsētām šī vide atšķiras ar to, ka tajā nav izteikts dinamiskums un atsevišķība.⁴ Līdz ar to dažas mazpilsētu vides īpašības ir līdzīgas lielpilsētām, urbanizētai dzīves telpai, bet citas – lauku videi. Mazpilsētas var uzskatīt par pāreju no pilsētām uz laukiem, un otrādi.

Ģeogrāfiski mazpilsētu var definēt kā urbānu vietu, kas atbilst šādiem kritērijiem:

- 1) blīva, nepārtraukta apdzīvotība;
- 2) noteikts iedzīvotāju skaits un apdzīvotības blīvums;
- 3) iekšēja telpiskā diferenciacija, iekļaujot sociālos aspektus;
- 4) noteikta centralizācijas pakāpe;
- 5) urbāns dzīvesveids jeb nelauksaimnieciskas nodarbošanās dominēšana.⁵

Lai arī mazpilsētām ir svarīga nozīme katras valsts apdzīvotības sistēmā, kritēriji, pēc kuriem mazpilsētas tiek nošķirtas no lielajām pilsētām un lauku teritorijām, būtiski variē dažādās valstīs un līdz ar to dažādās teorētiskās nostādnēs. Definējot mazpilsētas, visbiežāk par kritēriju tiek ņemts iedzīvotāju skaits un apdzīvotības blīvums, nepietiekami novērtējot nodarbinātības struktūru, apbūves blīvumu, administratīvo statusu un citus kritērijus.

Pēdējā laikā mazpilsētu definīcijās būtiskākā nozīme tiek piešķirta iedzīvotāju blīvumam, proti, apdzīvotas vietas ar augstu iedzīvotāju blīvumu ir pilsētas, bet apdzīvotas vietas ar zemu iedzīvotāju blīvumu – lauki. Tomēr arī izpratne par augstu vai zemu iedzīvotāju blīvumu ir relatīva, tā variē dažādās valstīs un reģionos. Apkopojot pieejamo informāciju, par pilsētu var saukt apdzīvotu vietu, kurā ir 150–500 iedz./km².

Mazpilsētas apdzīvotu vietu sistēmā parasti tiek ierindotas starp lauku teritorijām. Pirmkārt, to nosaka jau minētie kritēriji attiecībā uz iedzīvotāju skaitu un blīvumu. Mazpilsētas tiek uzskatītas par lauku un mazpilsētu teritorijas (*rural and small town*

area – angļu val.) elementu, ja tajā ir 1000–10000 iedzīvotāju un 400 iedzīvotāju uz kvadrātkilometru.⁶ Tāpat arī t. s. jaunā lauku definīcija mazpilsētas ierindo starp lauku apdzīvotām vietām (ciemati, izkaisīti mājokļi), ja tajā ir līdz 10 000 iedzīvotāju.⁷ Otrkārt, mazpilsētu piederību laukiem nosaka funkcionālā saistība. Proti, mazpilsētas veic vietējā (lokālā) centra funkcijas, un līdz ar to mazpilsētu un lauku teritoriju mijiedarbība ir spēcīgāka par mazpilsētu un lielo pilsētu mijiedarbību. Mazpilsētas ir tik ciešā saistībā ar lauku teritorijām, ka tradicionāli tiek saistītas ar lauksaimniecību kā tautsaimniecības nozari. No vienas puses, mazpilsētas ir kā atbalsta centrs lauku teritorijām, kur lauku iedzīvotāji var saņemt nepieciešamos pakalpojumus, no otras puses, mazpilsētās parasti tiek pārstrādāta lauksaimnieciskā produkcija. Tomēr šeit ir svarīgi piebilst, ka lauku un mazpilsētu saistība tikai ar lauksaimniecības nozari ir novecojis un, kā atzīst pētnieki, pat mītisks uzskats. Laukos ir notikušas būtiskas pārmaiņas, un lauksaimniecība vairs nav noteicošā darbības sfēra. Ir aktualizējusies t. s. endogēnā lauku attīstība, kas nozīmē daudzveidīgu pieejamo resursu izmantošanu, teritorijas specifisko priekšrocību izcelšanu, daudznazaru attīstību un visu līmeņu sociālo aģentu sadarbību (valsts, pašvaldība, privātais sektors, NVO).⁸

Nozīmīgs faktors, kas izmaina laukus, mazpilsētas un to savstarpējās attiecības, ir globalizācija. Viens no virzieniem mazpilsētu pētniecībā īpaši akcentē tās sociālās pārmaiņas, kuras radījusi nepieciešamība piemēroties globālajai konkurencei. Globālo faktoru ietekmē mazpilsētas nereti nonāk eksistenciālu problēmu priekšā un tām jāmeklē jaunas attīstības iespējas. ASV sociologs Dons Albrehts (*Don E. Albrecht*) izšķir trīs mazpilsētu attīstības posmus:

- 1) mazpilsētu izolācija – kopiena ir atkarīga no lauksaimniecības, mežsaimniecības u. c. vietējo resursu izmantošanas; kopiena pati nodrošina savas vajadzības, jo transports un komunikācija ar apkārtnējo pasauli ir vāja;
- 2) mazpilsētas masu sabiedrībā – ir notikušas izmaiņas kā ekonomikā, tā kultūras dzīvē: plašsaziņas līdzekļu iespējām mazo un lielo pilsētu iedzīvotāju vērtības, normas un attieksmes izlīdzinās; pastiprinās migrācija, mainās nodarbinātības struktūra;
- 3) mazpilsētas globālā sabiedrībā – saražotajai produkcijai vairs nav garantēts tirgus, ražotāji nav aizsargāti ne laikā, ne telpā; īpaši svarīgas ir monozonāru mazpilsētām; iedzīvotāji pārceļas uz ekonomiski labāk attīstītiem reģioniem (no t. s. “nemetropoļu” teritorijām uz “metropoļu” teritorijām); pateicoties informācijas tehnoloģijām, iedzīvotāji nav piesaistīti noteiktai vietai.⁹

Analizējot globalizācijas procesu sociālās un ekonomiskās sekas mazpilsētās, D. Albrehts secina, ka mazpilsētu tālākā attīstība ir atkarīga no t. s. ērtību vai pievilcības resursu (*amenity resources*) efektīvas izmantošanas. No vienas puses, tas nozīmē dabas un kultūras vides resursu izmantošanu, lai padarītu mazpilsētas tūristiem pievilcīgas; no otras puses – mazpilsētu iedzīvotāju dzīves (ērtību) līmeņa paaugstināšanu, lai mazinātu atšķirības starp urbānajām un lauku teritorijām. Autors ir izveidojis tipoloģiju, kurā analizē pievilcības resursu kvalitāti saistībā ar ekonomisko struktūru pilsētā un tiem atbilstošos mazpilsētu attīstības scenārijus (sk. 1. tabulu).

1. tabula

Apstākļu un iespēju tipoloģija mazpilsētu kopienām globālā sabiedrībā¹⁰

		Atkarība no lauksaimniecības vai ražošanas nodarbinātības	
		<i>zema</i>	<i>augsta</i>
Ērtību jeb pievilcības resursu kvalitāte	<i>zema</i>	stabilitāte (stagnācija)	pagrimums
	<i>augsta</i>	strauja izaugsme	pārveidošanās

Kā redzams tabulā, sliktākā situācijā ir tās mazpilsētas, kur joprojām dominē tradicionālā nodarbinātība un kur netiek izmantoti tie resursi, kas varētu nodrošināt iedzīvotāju piesaisti. Pārējos gadījumos mazpilsētām ir lielāks izaugsmes potenciāls. Piemēram, situācijās, kad tradicionālo nozaru aizvietošanas iespējas ir ierobežotas, attīstības plānotājiem un vietējai pārvaldei autors iesaka sakopt apkārtni, ierīkot parkus, lai dažādotu nodarbinātības struktūru un piesaistītu iedzīvotājus.¹¹

Līdzīgas idejas saistībā ar mazpilsētu attīstību izsaka arī citi autori. Mazpilsēta tiek raksturota kā relatīvi noslēgta vide, kur specifiskas vietas un kopienas iezīmes kombinējas ar globalizācijas procesiem. Vietējās kopienas mazpilsētās veido unikālas kultūras aktivitātes, organizācijas formas un ekonomiskos modeļus. Viena no pieejām mazpilsētu pētniecībā analizē attīstības scenāriju, ko var nosaukt par kosmopolītisko lokālismu. Šāda attīstība balstās uz divām savstarpēji papildinošām stratēģijām:

- 1) līdzsvarota lokālās un globālās dimensijas mijiedarbība – kosmopolītiskais lokālisms veidojas, apvienojoties piederības sajūtai noteiktai vietai un kopienai (*being rooted*) jeb iesakņotībai un atvērtībai pret jaunām idejām, informāciju, cilvēkiem (*being open*). Tādā veidā kopiena no relatīvi izolētas vienības kļūst par sociālo tīklu krustpunktu, kurā vienlaikus mijiedarbojas vietējās, iesakņotās un globālās saites. Ilgtspējīga lokālās kopienas attīstība tiek saistīta ar efektīvu un plānotu tīklu sistēmas veidošanu, kurā liela nozīme ir gan horizontālās, gan vertikālās dimensijas sociālajiem aģentiem;
- 2) ilgtspējīga lokālo resursu (fizisko un sociālo) izmantošana – ikviens mazpilsētas resurss ir balstīts uz konkrētas teritorijas vērtībām un vietējo iedzīvotāju spēju identificēt potenciālos resursus, tos transformēt un izmantot ilgtspējīgai attīstībai. Abu faktoru mijiedarbības rezultātā veidojas dažādi fiziski, vēsturiski, infrastruktūras, ražošanas un sociālie resursi. Sociālie resursi ir spēcīga vietējā kopiena, tradīcijas, iemaņas un prasmes, svarīgi kultūras notikumi u. c. Sociālie resursi veidojas, kopienas darbībā noteiktā sistēmā apzināti interpretējot un transformējot dabas doto vai no iepriekšējām paaudzēm mantoto.¹²

Pamatojoties uz šo koncepciju, konkrētas teritorijas ilgtspējīgas attīstības principi paredz pirmajā posmā apzināt teritorijā pastāvošās vērtības un resursus konkrētajā sociālajā, ekonomiskajā un tehnoloģiskajā kontekstā. Nākošajā posmā tiek meklētas piemērotākās stratēģijas un instrumenti potenciālo resursu transformācijai aktuālos resursos. Resursi ir jāizmanto tā, lai tie nezaudētu savu sākotnējo vērtību. Teritorijas ilgtspējīgu attīstību nodrošina racionāla un efektīva dažādu resursu izmantošana.

Apkopojot iepriekš teikto, jāsecina, ka mazpilsētas mūsdienās tiek saistītas ar lauku teritorijām. To nosaka gan iedzīvotāju skaits un blīvums kā mazpilsētu definēšanas kritēriji, gan funkcionālā saistība ar laukiem. Aktualitāti mazpilsētu pētniecībā nosaka globalizācijas procesi, kad mazpilsētu turpmākā attīstība ir atkarīga no resursu apzināšanas un efektīvas izmantošanas.

2. Mazpilsētas Latvijas apdzīvoto vietu sistēmā

Vēsturiski Latvijā pirmās mazpilsētas sāka veidoties 17.–19. gadsimtā ap vācu muižnieku pilīm, kas vairāk pildīja militāras funkcijas un kas atradās ģeogrāfiski izdevīgās vietās (piemēram, Koknese, Aizpute). Vēlāk pilsētu rašanos noteica transporta, tirdzniecības, ražošanas un lauksaimniecības attīstība (piemēram, Subate, Nereta, Kārsava). Latvijas Republikas pastāvēšanas laikā pagājušā gadsimta 20.–30. gados mazpilsētu attīstību īpaši veicināja lauksaimniecības attīstība (Rūjiena, Smiltene, Auce). Padomju varas gados mazpilsētu rašanos galvenokārt noteica rūpniecības attīstība, piemēram, cementa ražošana Brocēnos.¹³

Līdz 20. gs. 90. gadiem mazpilsētas Latvijā varēja iedalīt 4 grupās:

- 1) pilsētas, kuras attīstījušās kā valsts nozīmes rūpnieciski centri un kur vairāk nekā puse darba ņēmēju ir nodarbināti ražošanā. Šīs pilsētas ir būtiska valsts ekonomikas sastāvdaļa (Aizpute, Brocēni);
- 2) pilsētas, kur attīstīta vietējā ražošana un ražošanā nodarbināti 30–50% iedzīvotāju (piemēram, piena pārstrāde Cesvainē u. c.);
- 3) pilsētas, kur ražošana nav attīstīta (mazāk nekā 10% iedzīvotāju nodarbināti ražošanā) (Alsunga, Viesīte) un kuras vērtējamas kā vietēji lauku pakalpojumu centri;
- 4) atsevišķu grupu veido pilsētas, kuras attīstījušās kā kūrortpilsētas (Baldone, Saulkrasti).¹⁴

Nozīmīgākā problēma mazpilsētās ir nodarbinātība. Darba vietu piedāvājums ir galvenais faktors, kas nosaka iedzīvotāju piesaisti konkrētai mazpilsētai. Mazpilsētas vēsturiskā attīstība nosaka tās iedzīvotāju nodarbošanos un dzīvesveidu, piemēram, valsts nozīmes rūpniecības centros sociālā dzīve ir atkarīga no situācijas konkrētā ekonomikas nozarē. Ja ražotnes likvidē, kā tas daudzviet notika 90. gados, pilsētai jāmeklē cita pastāvēšanas stratēģija, pilnībā izmainās tās sociālā un ekonomiskā vide. Šī situācija atbilst iepriekšējā sadaļā minētajiem mazpilsētu attīstības posmiem.

Pēc ražošanas pagrimuma 90. gados Latvijas mazpilsētu ekonomiskā dzīve attīstījās divos virzienos. Tie bija – lauksaimniecības produkcijas apstrāde vai pakalpojumu sniegšana apkārtējām lauku teritorijām.¹⁵ Pēdējā laikā minētajiem virzieniem pievienojies arī tūrisms, kas liecina par mazpilsētu spēju izmantot vietējos (“ērtību un pievilcības”) resursus, tomēr nevar apgalvot, ka šis potenciāls ir pietiekami izmantots.

Nozīmīgs faktors mazpilsētu attīstībā ir lielo jeb republikas nozīmes pilsētu tuvums. Ja lielās pilsētās ir tālu, noteiktu pakalpojumu centri var tikt izvietoti mazpilsētā un mazpilsētas var kļūt par tuvākās teritorijas centru.

Dabas vide ir vēl viens faktors, kas raksturo mazpilsētu būtību un iedzīvotāju dzīvesveidu. Mazpilsētu vide nav tik urbanizēta kā lielpilsētās; tā saglabā dabas unikalitāti un nav tikai cilvēku darbības rezultāts. Kultūrvēsturiskie un dabas objekti dod pamatu attīstībai un arī veicina iedzīvotāju piederības sajūtu.

Latvijas apdzīvotības struktūrā var izšķirt četrus dzīvesvietu tipus ar atšķirīgu urbanizācijas pakāpi:

- 1) lielpilsēta Rīga;
- 2) republikas pilsētas (Daugavpils, Liepāja, Jelgava, Ventspils, Rēzekne, Jūrmala);
- 3) pārējās pilsētas;
- 4) lauki.¹⁶

Šādā kontekstā par mazpilsētām var nosaukt pilsētas, kuras tiek klasificētas kā “pārējās” jeb tās apdzīvotās vietas ar pilsētas statusu, kuras nav republikas nozīmes pilsētas. Līdz šim par mazpilsētām tika uzskatītas pilsētas, kuras nav republikas nozīmes pilsētas un rajonu centri: “2002. gadā Latvijā bija 77 pilsētas ar ļoti atšķirīgu iedzīvotāju skaitu. Starp tām bija 7 republikas pilsētas, 20 lielākas pilsētas – rajonu centri. Pārējās uz iepriekš nosaukto fona var dēvēt par mazpilsētām.”¹⁷ Līdz ar administratīvi teritoriālās reformas (ATR) īstenošanu līdzšinējie rajonu centri iekļausies novados un par mazpilsētām varēs dēvēt arī bijušos rajona centrus. Tomēr jāņem vērā divi aspekti:

- 1) vairākās pilsētās, kuras nav republikas nozīmes pilsētas, iedzīvotāju skaits pārsniedz 10 000; tas neatbilst mazpilsētas definīcijai, tādēļ pēc pašreizējā iedzīvotāju skaita vismaz 15 pilsētas (Valmiera, Cēsis, Tukums u. c.) neietilpst mazpilsētu kategorijā;
- 2) Latvijā par augsti urbanizētu teritoriju (metropoles nozīmē) var saukt vienīgi Rīgu, tādēļ pilsētas, kuras ir Rīgas aglomerācijā (Saulkrasti, Ogre, Olaine, Sigulda), nav korekti salīdzināt ar lauku teritorijas pilsētām (Ilūkste, Lubāna u. c.).

Pēc LR Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijas informācijas pilsētas pašlaik tiek klasificētas kā republikas pilsētas, rajona pilsētas un novadu pilsētas.¹⁸ Realizējot 2007. gada nogalē akceptēto administratīvi teritoriālo iedalījumu, pilsētas kā novadu centri būs ļoti atšķirīgā situācijā, jo bijušajiem rajonu centriem kopumā ir labāk attīstīta infrastruktūra. Mazpilsētas vairākumā gadījumu iegūs novada centra statusu, nezaudējot savas pamatzīmes un ciešo saistību ar apkārtējām lauku teritorijām (vietējā centra statuss). Tai pašā laikā var pieņemt, ka mazpilsētas varēs attīstīt pakalpojumu infrastruktūru, lai veidotu ciešākas funkcionālas saites ar plašākām teritorijām.

Latvijā mazpilsētu izpratne vēl veidojas, tādēļ ir nepieciešamas diskusijas par pilsētu turpmāko attīstību, par to nozīmi apdzīvotu vietu struktūrā. Šajā nolūkā ir svarīgi apzināt iepriekšējos gadu desmitos veiktos pētījumus un izvērtēt tos no mūsdienu pilsētvides un reģionālās attīstības problemātikas viedokļa.

3. Galvenie virzieni mazpilsētu pētniecībā Latvijā 20. gs. 70.–80. gados

Mazpilsētu socioloģisko izpēti ietekmē tās zinātniskās tradīcijas, kas veidojās 20. gs. 70.–80. gados. Lai arī mazpilsētu izpētei padomju varas gados netika pievērsta īpaša uzmanība, no pētījumiem iegūtā informācija kopumā dod ieskatu tālaika reģionālajā politikā, pilsētu attīstībā un sociālajos procesos. Mazpilsētu sociālās dzīves aspekti ir pētīti pastarpināti, priekšplānā izvirzot citus jautājumus un salīdzinot situāciju mazpilsētās ar citām apdzīvotām vietām. Šai rakstā izskatīti trīs socioloģisko rakstu krājumi: “Socioloģiskie pētījumi Baltijas padomju republikās” 1. un 2. daļa (krievu valodā) (1986) un “Attīstītas sociālistiskās sabiedrības sociālā struktūra” (krievu valodā) (1980).

PSRS socioloģijā tika pētīta sociālā struktūra kā darba dalīšanas procesa atspoguļojums un sociālā struktūra tika analizēta divās galvenajās dimensijās – teritoriālajā un sociāli profesionālajā. Atbilstoši šai pieejai tika uzskatīts, ka veidojas divas galvenās struktūras – reģionālā un apdzīvotības struktūra un šķiru, nozaru un profesionālā struktūra. Socioloģiskās skolas šos aspektus pētīja galvenokārt atsevišķi, taču tā nereti zuda kopsakara izpratne par sociālo problēmu un parādību cēloņiem.

Socioloģisko pētījumu mērķis 80. gados bija izpētīt stratifikācijas sistēmas pārmaiņas dažādās apdzīvotās vietās. Tika uzskatīts, ka ir ļoti būtiski konstatēt apdzīvotības struktūras dinamiku saistībā ar izmaiņām stratifikācijas sistēmā, saistot to ar darba dalīšanu. Jo īpaši šāda metodoloģija bija nepieciešama plānveida tautsaimniecībā, kā tas bija PSRS, citādi varēja rasties dažāda mēroga disproporcijas, piemēram, starp galvaspilsētu un mazākām apdzīvotām vienībām. Tas noteica pieeju, kas bija vērsta uz plānotu, vienmērīgu rūpniecības attīstību dažāda tipa apdzīvotās vietās.

Viens no būtiskākajiem pētījumu virzieniem 70.–80. gados bija migrācijas procesi. Par to liecina pētījums “Dažādu tipu pilsētu sociālās struktūras raksturojums” (autori *M. Titma, R. Veerman, V. Jonaitis*), kur tika paredzēti šādi pētījuma mērķi:

- 1) noskaidrot būtiskākās migrācijas plūsmas starp pilsētām un laukiem, kā arī starp dažādu tipu pilsētām;
- 2) raksturot dažādus pilsētu tipus kā migrācijas un sociālo procesu stabilizatorus;
- 3) izpētīt starppaaudžu migrāciju dažādos pilsētu tipos, uzsverot izglītības un ģimenes nozīmi;
- 4) izpētīt strādnieku šķiras veidošanos dažādos pilsētu tipos.¹⁹

Lai izpētītu atšķirības starp pilsētu tiem, apdzīvotības struktūra tika sadalīta šādās grupās:

- 1) mazas pilsētas (līdz 50 tūkst. iedzīvotāju);
- 2) vidējas (50–100 tūkst.);
- 3) lielas (100–150 tūkst.);
- 4) ļoti lielas (500 tūkst. – 1 milj.);
- 5) miljonu pilsētas.

Kā liecina statistikas dati, mazajās pilsētās iedzīvotāju skaits PSRS padomju varas gados pakāpeniski samazinājās – 1959. gadā tajās dzīvoja 40,6% pilsētu iedzīvotāju, 1970. gadā – 34,9% un 1979. gadā – 29,9%. Dati liecina, ka iedzīvotāju samazinājums skāra mazās un vidējās pilsētas, jo iedzīvotāji pārcēlās uz lielajām pilsētām. Jo īpaši šo gadu laikā pieauga miljonu pilsētu iedzīvotāju īpatsvars.²⁰

Pētījuma rezultāti liecināja, ka mazpilsētās sociālā mobilitāte ir izteiktāka, jo katrs sestais iedzīvotājs savu darba dzīvi ir sācis, strādājot lauksaimniecībā. Mazpilsētas bija starta punkts, no kurienes pārcelties tālāk uz lielajām pilsētām. Tādēļ mazpilsētās bija vairāk nekvalificēta darba strādnieku, kamēr citās pilsētās – vairāk speciālistu. Atbilstoši padomju ideoloģijai tika uzskatīts, ka strādnieku šķira labāk attīstās tieši mazpilsētās, un to veido galvenokārt vidējā paaudze.

Pētījumā tika konstatētas migrācijas plūsmas (no mazām pilsētām uz lielākām), kā arī atšķirīgi stratifikācijas sistēmu mērogi mazās un lielās pilsētās.²¹

Pie mazpilsētu pētniecības var pieminēt 1983. gadā veiktos jaunatnes pētījumus (autori *M. Titma, E. Saar*). Šajos pētījumos tika pievērsta uzmanība tam, no kurienes jaunieši nāk un kādā veidā notiek jauniešu piesaiste pilsētām, jo tika uzskatīts, ka dažādi pilsētu tipi piedāvā jauniešiem atšķirīgas iespējas. Apdzīvotas vietas šinī pētījumā tika dalītas šādās grupās:

- 1) galvaspilsēta;
- 2) lielas pilsētas;
- 3) vidējās pilsētas;
- 4) mazpilsētas, ciemi;
- 5) ciemi.

Šinī pētījumā tika aprakstīta mazpilsētu specifika: 70. gadu beigās mazpilsētās dzīvoja ~30% PSRS iedzīvotāju un apmēram trešā daļa pilsētu atbilda mazpilsētas statusam. Būtiskākā mazpilsētu iezīme bija tā, ka mazpilsētas dod darbu lauku iedzīvotājiem, kas nav nodarbināti laukos. Tā kā darba vietu bija maz, vairākums iedzīvotāju strādāja, nemainot darba vietas, kā arī nestrādāja savā specialitātē (30%). Mazpilsētās tika analizēti arī demogrāfiskie rādītāji, piemēram, 80. gadu sākumā šādās apdzīvotās vietās bija ~9% neprecējušos iedzīvotāju un 6% šķītrušos iedzīvotāju. Tika novērots, ka mazpilsētās laulību noslēdz agrāk nekā citur, arī bērni dzimst agrāk. Attiecībā uz infrastruktūru mazpilsētām bija raksturīga kultūras un sociālo iestāžu koncentrēšanās. Rūpniecība tajās galvenokārt bija saistīta ar to, ka mazā pilsēta veic lauku rajona centra funkcijas.²² Var secināt, ka kopumā mazpilsētās bija infrastruktūra, kas atbilda iedzīvotāju vajadzībām un ļāva mazpilsētu sociālajai videi būt salīdzinoši noslēgtai, līdzīgai lauku sociālajai videi.

Minētie pētījumi un tajos iegūtā informācija atklāj 70.–80. gadu socioloģiskās izpētes tendences. Pētījumos tika analizēta mazpilsētu specifika saistībā ar sociālo stratifikāciju un migrācijas tendencēm. Jāpiebilst, ka pētījumi ir veikti visā PSRS vai arī tikai Baltijas valstīs, taču nekur nav atsevišķi analizēta mazpilsētu situācija Latvijā. Var pieņemt, ka tā bija līdzīga kopējām tendencēm, jo reģionālā politika bija centralizēta.

Nelielu ieskatu mazpilsētu attīstībā Latvijā sniedz demogrāfe Zigrīda Goša publikācijā “Sievietes sociālā stāvokļa ietekme uz ģimenes veidošanu Latvijas PSR pilsētā”. Šī publikācija apstiprina iepriekš minētās demogrāfisko procesu īpatnības. Attiecībā uz dzimstību bija vērojama sakarība – jo lielāka pilsēta, jo zemāks dzimstības līmenis, tomēr pakāpeniski mazpilsētas tuvojās lielo pilsētu dzimstības rādītājiem, jo mainījās sociāli profesionālā struktūra (kolhoznieku kļuva mazāk, kvalificētu strādnieku – vairāk). Pateicoties valsts politikai, pakāpeniski izlīdzinājās atšķirības starp sociālām grupām. Tas atspoguļojās izglītības līmenī, dzīves līmenī un dzīvesveidā.²³

Z. Gošas atziņa par valsts politikas nozīmi iedzīvotāju dzīves līmeņa un dzīvesveida ietekmēšanā, iespējams, ietver būtiskāko secinājumu par mazpilsētu attīstību PSRS laikos. Ja valsts mērķtiecīgi strādā pie visu sociālo grupu situācijas līdzsvarošanas un visi lēmumi tiek pieņemti centralizēti, tad dzīves līmenis ir relatīvi homogēns visās apdzīvotās vietās. Laucinieki un pilsētnieki saņem aptuveni vienādus pakalpojumus, viņu kultūras dzīve ir līdzīga, un tas ļauj PSRS periodu salīdzināt ar mazpilsētu attīstības otro posmu – mazpilsētām masu sabiedrībā. Līdz ar neatkarības atjaunošanu un pāreju uz tirgus ekonomiku mazpilsētas sastapās ar globalizācijas izaicinājumiem, kas prasīja darbības pārstrukturēšanu un jaunajiem apstākļiem atbilstošu attīstības stratēģiju izstrādi.

4. Mazpilsētu socioloģiskā izpēte pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas

Mazpilsētu izpēte tiek turpināta arī pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas. Svarīgu ieguldījumu mazpilsētu funkciju un nozīmes izpētē Latvijā devuši ģeogrāfi. Latvijas Universitātes Ekonomiskās ģeogrāfijas katedra un Latvijas Ģeogrāfijas biedrība 1993. gadā izdeva grāmatu “Baltijas mazo pilsētu attīstības problēmas”, kur apkopoti starptautiska semināra materiāli.

Šajos pētījumos analizēts nozīmīgs fenomens, kas raksturo mazpilsētas sociālo vidi un ko sauc par piederības sajūtu. Piederība raksturo indivīdu subjektīvo attieksmi un ir viens no motivējošiem faktoriem strādāt un dzīvot konkrētā mazpilsētā. Tādēļ mazpilsētu dabas vide un kultūrvēsturiskais mantojums vērtējami kā būtiski faktori iedzīvotāju piesaistei noteiktai vietai.

Atbilstoši ekonomiskajai un dabas videi mazpilsētas var veikt dažādas funkcijas un būt:

- 1) perifēri tirdzniecības un transporta centri;
- 2) teritoriju administratīvi centri;
- 3) kultūras un atpūtas centri.²⁴

Šīs funkcijas sasaucas ar mazpilsētu tipoloģiju un liecina par to, ka atsevišķai mazpilsētai nav tādu resursu kā lielpilsētām, lai vienlīdz sekmīgi attīstītu vairākas tautsaimniecības nozares un līdz ar to dažādotu nodarbinātības struktūru. Mazpilsētas parasti specializējas atsevišķās tautsaimniecības nozarēs (mononozarēs), izmantojot dabas resursus vai īstenojot politisku gribu. Papildinot izpratni par mazpilsētu funkcijām, pētnieki Latvijā min arī citas mazpilsētu iezīmes:

- 1) galvenās ekonomiskās aktivitātes vietējos centros ir saistītas ar municipālajiem pakalpojumiem (pašvaldības, pašvaldību uzņēmumi, sabiedriskie pakalpojumi un izglītība), lauksaimniecību un rūpnieciskām aktivitātēm, kas ir saistītas ar lauksaimniecības produkcijas pārstrādi, vietējiem dabas resursiem un cilvēkresursiem;
- 2) pakalpojumu līmenis (izglītība, veikalu tīkls, atpūtas, kultūras pakalpojumi) raksturīgs lauku apdzīvotām vietām ar ierobežotu pakalpojumu klāstu, kas atbilst šo pilsētu nelielajam iedzīvotāju skaitam;
- 3) dzīvojamā fonda ziņā pilsētvides elementi (daudzdzīvokļu apbūve) ir saistāmi ar padomju laika plānošanas sekām, kas ne vienmēr atbilst iedzīvotāju mājokļa vajadzībām.²⁵

Raksturojot mazpilsētu sociālo vidi, tiek uzskatīts, ka mazpilsētas akumulē un glabā (*encapsule*) specifiskas kultūras vērtības. Tātad, no vienas puses, mazpilsētas koncentrē cilvēku ekonomiskās, sociālās, politiskās un kultūras aktivitātes, no otras puses – simbolizē sociālās, ekoloģiskās, vēsturiskās vērtības. Pēc dažu pētnieku uzskatiem, mazpilsētu sociālā dzīve ir pretstats lielpilsētu kosmopolitismam un ir nācījas dzīvesveida un vērtību kvintesence.²⁶ Tai pašā laikā mazpilsētas ietver arī negatīvus sociālās dzīves aspektus, kas rodas ciešu un tiešu attiecību dēļ un izpaužas kā sociālā kontrole pār indivīdu. Mazpilsētu iedzīvotājus raksturo lielāka kopības sajūta, kas dažkārt ierobežo individuālu iniciatīvu un darbību. Lai arī šīs lauku vides īpašības mazpilsētās izpaužas arī mūsdienās, tomēr kopumā mijiedarbība starp laukiem un pilsētām notiek aizvien intensīvāk, līdz ar to izlīdzinās atšķirības vērtībās, attieksmēs un uzvedības modeļos starp pilsētniekiem un lauciniekiem.

Socioloģiska mazpilsētu izpēte Latvijā aktualizējusies tikai pēdējos gados. Par to liecina vairāki pētnieciskie projekti. Viens no nozīmīgākajiem ir pētniecības projekts “Jauniešu nākotnes plāni un skats uz Latvijas reģionu attīstību” LU profesora Tāļa Tisenkopfa vadībā.²⁷ Šī projekta rezultāti ir raisījuši sabiedrības diskusiju par nepieciešamību un iespējām piesaistīt jauniešus mazpilsētām. Līdz ar ierobežotām darba un atpūtas iespējām, migrācijas procesiem, perspektīvas trūkumu jaunieši ar mazpilsētām savu turpmāko dzīvi parasti nesaista.

Līdzīgai tematikai pievēršas arī LLU 2006. un 2007. gadā realizētie pētniecības projekti “Objektīvo un subjektīvo faktoru ietekme uz iedzīvotāju piesaisti Latvijas mazpilsētām un lauku teritorijām” un “Mazpilsētu kā nodarbinātības un pakalpojumu centru attīstības stratēģijas” asociētā profesora Jāņa Ķuša vadībā.²⁸ Ja izvērtē mazpilsētu attīstības stratēģijas, teorētiski tās varētu klasificēt kā nogaidošās (pasīvās) stratēģijas (kad pašvaldība ir ieņēmusi nogaidošu pozīciju vai arī tai nav skaidras attīstības perspektīvas) un uz attīstību vērstās stratēģijas, ko atkal varētu iedalīt divos veidos – tradicionālās un inovatīvās stratēģijas. Pilsētu attīstības stratēģiju izvēle un to izmantošanas efektivitāte atkarīga gan no veiksmīgas pilsētas attīstības virziena – vīzijas izstrādes, gan no izmantotajiem instrumentiem. Attīstības vīzija lielā mērā balstās uz apzināto mazpilsētas tipoloģiju – dominējošajām nozarēm, administratīvo (politisko), ekonomisko un sociālo funkciju realizāciju un nozīmi mazpilsētā. Pilsētu stratēģijas realizācija balstās arī uz atbilstošu instrumentu izvēli, kas veiksmes gadījumā veicina paplašinātas pilsētu attīstības teorijas, tīklveida struktūras un

atbalsta sistēmas. Daudzas mazpilsētas jau apzinājušas vertikālā varas tīklojuma un organizāciju tīklu nozīmi, cenšoties izmantot administratīvās, politiskās un NVO saites pilsētas attīstības interesēs. Vērtējot mazpilsētu attīstības perspektīvas, vēl ir lielas rezerves horizontālā tīklojuma izveidē un izmantošanā, ko varētu veicināt arī skaidrāka reģionālā valsts politika (reģionu sadarbības nosacījumi).

Darbs pie mazpilsētu izpētes Latvijas socioloģijā ir uzsākts, taču joprojām aktuāli jautājumi ir par sociālo attiecību specifiku mazpilsētās, sociālā kapitāla izmantošanu pilsētas attīstībai, sociālo aģentu tīklu nozīmi un sadarbību teritoriju attīstībā. Tiek uzsvērta mazpilsētu nozīme policentriskā attīstībā, vietējo attīstības centru nozīme ilgtermiņā. Kā teikts LR Finanšu ministrijas 2006. gadā sagatavotajā dokumentā, “attīstības centrs ir apdzīvota vieta, kurā ir resursu (tai skaitā cilvēkresursu), sociālo un ekonomisko aktivitāšu un pakalpojumu koncentrācija un kas veicina apkārtējās teritorijas attīstību. Lai apdzīvota vieta veidotos par vietējas nozīmes centru, tai jāspecializējas noteiktas ievirzes ekonomiskajā darbībā, aktivizējot dažādu centru savstarpējo sadarbību un saliedējot ap sevi apkārtējās lauku teritorijas”.²⁹

Valsts intereses sakrīt ar mazpilsētu vēlmi pastāvēt un attīstīties, taču problēma ir apstākļi, ka minētais mērķis ir deklaratīvs. Praksē mazpilsētas saviem un apkārtējo teritoriju iedzīvotājiem ne vienmēr var nodrošināt visus nepieciešamos pakalpojumus (piemēram, ugunsdzēsības dienests), jo to resursi ir ierobežoti. Par to, ka mazpilsētas neapmierina iedzīvotāju vajadzības, liecina iedzīvotāju emigrācija uz ārzemēm, uz Rīgu un citām lielajām pilsētām, lai paaugstinātu savu labklājību. Lai paliktu dzīvot un strādāt mazpilsētā, iedzīvotājiem nepieciešams darbs, izglītības un brīvā laika pavadīšanas iespējas, nākotnes perspektīva konkrētā pilsētā.

Nobeigums un secinājumi

Mazpilsētas kā apdzīvotības sistēmas elementi ir sarežģīti definējamas, to nosaka atšķirīgie diskursi par mazpilsētu statusa noteikšanas kritērijiem. Par precīzāko kritēriju uzskatāms mazpilsētas kā vietējā centra statuss. Skaidru teorētisko definīciju trūkums apgrūtina mazpilsētu socioloģisku izpēti.

Mūsdienu aktualitāte mazpilsētu socioloģiskajā izpētē pasaulē un Latvijā ir to attīstības perspektīvas globalizācijas kontekstā.

Sociālisma laikā mazpilsētu socioloģiskie pētījumi bija vērsti uz to, lai novērtētu plānveida ekonomikas un reģionālās politikas rezultātus, salīdzinot stratifikāciju un sociālo struktūru dažādās apdzīvotās vietās. Mūsdienu socioloģiskajos pētījumos uzmanība ir vērsta uz iedzīvotāju piesaistes, nodarbinātības un dzīves kvalitātes jautājumiem mazpilsētu kontekstā. Tiek īpaši analizēti dažādu iedzīvotāju grupu migrācijas procesi, kā arī sociologi pievēršas mazpilsētu attīstības stratēģijām.

Mazpilsētu ilgtspējīgu attīstību nosaka to pievilcības resursu efektīva izmantošana. Tas savukārt atkarīgs no vietējo iedzīvotāju sociālajiem tīkliem, spējas sadarboties, savstarpējās uzticēšanās, sociālā kapitāla veidošanas un izmantošanas, kā arī efektīvas pārvaldības un vietējās politikas. Iedzīvotāju sociālās attiecības un sociālā vide mazpilsētās ir perspektīvs socioloģiskās izpētes virziens.

Atsauces

- ¹ European Spatial Planning Observation Network. Sk. internetā 12.12.2007. Pieejams: www.espon.eu
- ² Raco M. (2007) Securing Sustainable Communities. Citizenship, Safety and Sustainability in the New Urban Planning. In: *European Urban and Regional Studies* 14 (4): 305–320.
- ³ Latvijas Nacionālais attīstības plāns. Sk. internetā 01.11.2007. Pieejams: www.nap.lv/lat/
- ⁴ Preservation Struggle (2004) Canada & The World Backgrounder, 11892102, May 2004, Vol. 69, Issue 6.
- ⁵ Standl H., Burdack J. (1993) Methods and Research Techniques in the Geographical Analysis of Small Towns – the Example of the Federal Republic of Germany. In book: *Development Problems of the Small Towns in the Baltic States*. Riga: University of Latvia, p. 31–40.
- ⁶ Guide to the Labour Force Survey: Section 3: Dictionary of concepts and definitions. Sk. internetā 03.03.2008. Pieejams: www.statcan.ca/english/freepub/71-543-GIE/2007001/part3.htm
- ⁷ Rural Strategy (2004) London: Department for Environment, Food and Rural Affairs. Sk. internetā 21.04.2007. Pieejams: www.defra.gov.uk/rural/pdfs/strategy/rural_strategy_2004.pdf
- ⁸ Social capital and job creation in rural Europe (2007) European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- ⁹ Albrecht D. E. (2007) Small Town in Global Society. *Southern Rural Sociology*, 22 (1), p. 1–14.
- ¹⁰ Turpat, 9. lpp.
- ¹¹ Turpat, 9.–11. lpp.
- ¹² Manzini E. (2005) A cosmopolitan localism. Prospects for a sustainable local development and the possible role of design. Sk. internetā 06.11.2007. Pieejams: www.dis.polimi.it/manzini-papers/
- ¹³ Rozīte M. (1993) The Role of Industry in the Development of Small Towns in Latvia. In book: *Development Problems of the Small Towns in the Baltic States*. Riga: University of Latvia, p. 1–6.
- ¹⁴ Turpat, 3.–4. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 5. lpp.
- ¹⁶ Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2006/2007. *Cilvēkkapitāls: mans zelts ir mana tauta?* Galv. red. Aija Zobena. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2007. 117 lpp.
- ¹⁷ Krastiņš O., Vanags E. (zin. red.) (2004) *Dažādā Latvija: pagasti, novadi, pilsētas, rajoni, reģioni. Vērtējumi, perspektīvas, vīzijas*. Rīga: Latvijas Statistikas institūts, Valsts reģionālās attīstības aģentūra, 539 lpp.
- ¹⁸ Pašvaldības Latvijā. LR Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija. Sk. internetā 14.03.2008. Pieejams: www.rapl.m.gov.lv/lat/pasvaldibas/
- ¹⁹ Социологические исследования в Прибалтийских Советских республиках. Часть I. (1986) Вильнюс.
- ²⁰ Turpat, 90. lpp.
- ²¹ Turpat, 101.–124. lpp.
- ²² Социологические исследования в Прибалтийских Советских республиках. Часть II. (1986) Вильнюс.
- ²³ Социальная структура развитого социалистического общества (1980) Рига, Зинатне.
- ²⁴ Bunkše E. V. (1993) Small Towns in Postindustrial, Postmodern Contexts; Or, Significance

- of the Free Global Market in Landscapes and Places. In book: Development Problems of the Small Towns in the Baltic States. Riga: University of Latvia, p. 5–30.
- ²⁵ Latgales pilsētu attīstības stratēģija (2001) LR Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, Latgales reģiona attīstības aģentūra. Sk. internetā 01.03.2007. Pieejams: www.latgale.lv/lv/files/download?id=6
- ²⁶ Bunkše E. V. (1993) Small Towns in Postindustrial, Postmodern Contexts; Or, Significance of the Free Global Market in Landscapes and Places. In book: Development Problems of the Small Towns in the Baltic States. Riga: University of Latvia, p. 25–30.
- ²⁷ Pārskats par projekta rezultātiem. Sk. internetā 13.05.2008. Pieejams: <http://www.lu.lv/petnieciba/petniecibas-projekti/2007/tisenkopfs.html>
- ²⁸ Pētniecības projekta pārskats. Sk. internetā 13.05.2008. Pieejams: <http://www.llu.lv/getfile.php?id=2851>
- ²⁹ Operacionālās programmas “Uzņēmējdarbība un inovācija” projekts. LR Finanšu ministrija, Rīga, 2006. gada jūlijs. Sk. internetā 12.04.2007. Pieejams: http://www.mk.gov.lv/doc/2005/FMProgr_140806.doc

Summary

Towns and especially small towns as a research subject have been of little interest to Latvian sociologists up to now. The purpose of the regional policy of the government of the Soviet period in the 70s and 80s of the 20th century was reduction of economic and social differences among regions by centrally planned and introduced activities to achieve a rise in living standards. Activities of small towns and locally initiated development possibilities were excluded by that kind of policy. The main purpose of this sociological study was to detect how effectively this policy was implemented. The structure of social stratification and mobility processes in different types of populated areas were mainly studied. Although small towns in Latvia are now entitled to have a status of a local centre, their capacity to provide services for the inhabitants of the surrounding areas depends on both the strategy of a particular town and the available resources. In this respect, small towns in Latvia become a subject of sociological interest.

Keywords: small towns, sustainable development of territory, local centre.

Eiropas Savienības lauku attīstības pētījumu ieguldījums Latvijas socioloģijā

Contribution of European Union Rural Development Research to Latvian Sociology

Sandra Šūmane
Latvijas Universitāte
Sociālo zinātņu fakultāte
Lomonosova ielā 1, Rīgā, LV-1019
E-pasts: sandra.sumane@lu.lv

Līdz ar Latvijas neatkarības atjaunošanu palielinājušās Latvijas sociologu iespējas iesaistīties starptautiskajā zinātnes apritē, tostarp piedalīties starptautiskos salīdzinošos pētījumos. Rakstā apkopoti pieci Eiropas Komisijas finansēti lauku attīstības pētījumi, lai precizētu to ieguldījumu Latvijas socioloģijā. Rakstā sniegts pārskats par pētījumu teorētiskajām un metodoloģiskajām pieejām, pētniecības jomām mūsdienu sabiedrības attīstības kontekstā. Uz pētījumu apkopojuma pamata secināts, ka tie veicinājuši mūsdienu socioloģijas teorētisko pieeju un jēdzienu nostiprināšanos Latvijā, papildinājuši metodoloģiskās zināšanas un iemaņas, kā arī veicinājuši Latvijas sociologu atpazīstamību starptautiskā zinātnieku kopienā, tādējādi sekmējot Latvijas socioloģijas integrāciju Eiropas un pasaules zinātnes telpā.

Atslēgvārdi: socioloģija Latvijā, ES lauku attīstības pētījumi, starptautiski salīdzinoši pētījumi, metodoloģija.

Mūsdienu Latvijas socioloģijas neatņemama sastāvdaļa ir integrācija Eiropas un pasaules zinātnes telpā, un tā ietver arī līdzdalību starptautiskos projektos. Latvijas sociologi iesaistījušies dažādos starptautiskos pētījumos: Starptautiskā sociālo pētījumu programmā, Eiropas un pasaules vērtību pētījumos, Eiropas Komisijas (EK) Ietvarprogrammu zinātnē un tehnoloģijai projektos u. c. Šajā rakstā sniegts ieskats Eiropas Savienības (ES) lauku attīstības pētījumos, lai apkopotu to ieguldījumu Latvijas socioloģijā.

Var šķist, ka lauku attīstības pētījumi aptver salīdzinoši šauru un specifisku jautājumu loku. Tomēr sociālekonomiskie procesi laukos ir indikators norisēm plašākā sabiedrībā. Daudzas no pētījumos gūtajām atziņām ir aktuālas un attiecināmas uz mūsdienu sabiedrības funkcionēšanu kopumā. Tajos izmantotās teorētiskās un metodoloģiskās pieejas un secinājumi ir saistoši arī citās jomās strādājošiem sociologiem.

Raksta pirmajā daļā sniegts ieskats ES lauku attīstības pētījumos. Tālāk apskatīta starptautisku salīdzinošu pētījumu nozīme zinātnē un sabiedrībā, to specifika un dažādās pieejas šādu pētījumu veikšanā. Pēc tam iztirzāti ES lauku attīstības pētījumi, pievēršoties to teorētiskajiem ietvariem, metodoloģijai, pētītajām jomām

un publicitātei. Nobeigumā apkopoti secinājumi par ES lauku attīstības pētījumu ieguldījumu Latvijas socioloģijā.

Eiropas Savienības lauku attīstības pētījumi Latvijā

ES lauku attīstības pētījumi ir viena no EK Ietvarprogrammas zinātnei un tehnoloģijai pētnieciskajām jomām. Programma aizsākta 1984. gadā, un tā ir viena no centrālajām institūcijām, kas veicinājusi pētnieku sadarbību un starpdisciplinārus un starptautiskus salīdzinošus pētījumus Eiropā un arī ārpus tās robežām. Tā tiešā veidā attiecas uz Eiropas pētniecības telpas izveidi, kas kopš Amsterdamas līguma parakstīšanas ir Eiropas kopējās politikas uzmanības lokā. ES dalībvalstu izaugsme un konkurētspēja ir atkarīga no zinātnes un tehnoloģijas attīstības kvalitātes un atbilstības mūsdienu sabiedrības vajadzībām un labklājības nodrošināšanai. Tā kā atsevišķām zinātnes iestādēm un pat veselām ES dalībvalstīm ir grūti uzņemties vadošo lomu tehnoloģijas un zinātnes procesu veicināšanā, EK sadarbībā ar dalībvalstīm, Eiropas Parlamentu, zinātniskajām iestādēm un privātkontori strādā vienotās Eiropas pētniecības telpas izveidē. Tā ietver sadarbības veicināšanu dažādās jomās, nacionālās un ES politikas koordināciju, pētnieku grupu tīklošanu un indivīdu un ideju mobilitātes aprites uzlabošanu.

Kopumā apskatīti pieci ES lauku attīstības pētījumi, kas veikti laikā no 1997. gada līdz 2008. gadam: „Kā veidot ilgtspējīgu lauksaimniecību. Zemnieku tīklošanās un institucionālo stratēģiju loma” (*Making Agriculture Sustainable. The role of farmers' networking and institutional strategies*, MAS (turpmāk tekstā, atsaucoties uz konkrētu projektu, lietota tā angļiskā nosaukuma abreviatūra)), „Pārveidojošā lauku komunikācija” (*Transforming Rural Communication*, TRUC), „Ilgtspējīgas lauksaimniecības mārketinga. Jaunu pārtikas ķēžu loma ilgtspējīgā lauku attīstībā” (*Marketing Sustainable Agriculture: An analysis of the Potential Role of New Food Supply Chains in Sustainable Rural Development*, SUSCHAIN), „Kolektīvu zemnieku mārketinga iniciatīvu veicināšana” (*Encouraging Collective Farmers Marketing Initiatives*, COFAMI) un „Inovācijas procesu stiprināšana izaugsmei un attīstībai” (*Strengthening Innovation Processes for Growth and Development*, INSIGHT). Šo pētījumu īstenošanā Latvijā piedalījušies raksta autore kopā ar sava zinātniskā darba vadītāju profesoru Tāli Tisenkopfu. Atsevišķos pētījumos iesaistījušies vēl citi sociologi – doktoranti un pieredzējuši zinātnieki. Tas ļāva integrēties Eiropas vienotajā zinātņu telpā plašākai Latvijas sociologu kopienai.

Šiem pētījumiem ir sava specifika, proti, tie ir EK Ietvarprogrammas zinātnei un tehnoloģijai finansēti pētījumi, kuru tiešais mērķis ir sniegt priekšlikumus ES lauku attīstības politikas uzlabošanai. Tomēr tajos liela vērtība pievērsta teorētiskā un metodoloģiskā ietvara izstrādei, veikta visaptveroša sociālekonomisko procesu analīze konkrētajā jomā, kā arī izstrādātas rekomendācijas praktiķiem. Tādēļ gūtajām atziņām ir plašāka lietojamība un zinātniska vērtība.

Starptautiski salīdzinoši pētījumi

ES lauku attīstības pētījumi skatāmi plašākā sabiedrības norišu un zinātnes attīstības kontekstā. Tie ir starptautiski salīdzinoši pētījumi, pēc kuriem nepieciešamību nosaka mūsdienu sociālā realitāte. Globalizācijas procesos daudzas

sociālas parādības iegūst pārnacionālu raksturu. Līdz ar to svarīgi izprast šo procesu virzītājspēkus un to sekas reģionu, nacionālā un kopienu līmenī. Starptautisko salīdzinošo pētniecību veicina arvien ciešāka valstu sadarbība un vienotu stratēģiju īstenošana. Tādu politisko institūciju kā, piemēram, ES, Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (OECD), ANO, interese par starptautiskiem salīdzinošiem pētījumiem pieaug, un to finansējums ir būtisks stimuls. Starptautisku salīdzinājumu lietošanu veicinājusi arī pētniecības metožu, datu apstrādes un komunikācijas attīstība, kas ļauj pētījumus vienlaikus veikt vairākās valstīs.

Lai arī starptautiski salīdzinošu pētījumu skaits pieaug līdz ar globalizācijas procesu intensificēšanos, der atzīmēt, ka starptautiski salīdzinoši pētījumi nav jauns fenomēns. Tie ir sociālo zinātņu neatņemama sastāvdaļa un pazīstami kopš modernās socioloģijas sākumiem. Salīdzinājums pats par sevi ir dabiski piemītošs socioloģiskajai domāšanai, jo nevienu sociālo fenomenu nevar izolēt un analizēt nošķirti, to nesalīdzinot ar citiem¹. Starptautiski salīdzinoši pētījumi ļauj labāk izprast savu sociālo sistēmu, liekot paraudzīties uz to plašākā kontekstā. Salīdzinājums var sniegt jaunu redzējumu uz vispārpieņemto un pašsaprotamo, papildināt vai noraidīt konvencionālos skaidrojumus. Zināšanu apmaiņa starp dažādām valstīm un reģioniem var piedāvāt idejas un praktiskus ceļus problēmu risināšanai un situācijas uzlabošanai.

Kopš pirmajiem starptautiskiem salīdzinošajiem pētījumiem iezīmējas divas pretējas ideoloģiskas pieejas to veikšanā: universālā un kultūras pieeja². Universālās pieejas piekritēji uzskata, ka visās sabiedrībās pastāv kopēja sociālās realitātes dinamika, universāli likumi, vispārējās tendences un kopējas pazīmes. Kultūras pieejas pārstāvji savukārt uzsver pastāvīgu un dziļu atšķirību pastāvēšanu starp valstīm un reģioniem. Viņu pētnieciskais darbs ir vērst uz nacionālajām īpatnībām un starpkultūru atšķirībām. Pēdējos gados iezīmējas jaunas sintezējošas pieejas veidošanās, kas tiecas pārvarēt šīs divas pretējās pozīcijās esošās tradīcijas. Tās uzmanības lokā ir dažādi konteksti, struktūras un institūcijas, kurās aģenti rīkojas un kuras viņi rekonstruē. Šī pieeja tiecas identificēt sociālajās sistēmās kopējus faktorus, kurus var interpretēt, atsaucoties uz konkrētiem specifiskiem sociālajiem kontekstiem.

Katra no šīm trim pieejām starptautisku salīdzinošu pētījumu veikšanā saistīta ar noteiktām tendencēm sociālajā realitātē un pētījumu metodoloģijas vēsturiskajā dinamiskumā. Laikā, kad intensificējās globalizācijas procesi un valstis un kultūras atvērās cita citai, starptautiskie pētījumi bija vērsti uz kopējo un vienojošo elementu atklāšanu. Tas notika vienlaikus ar kvantitatīvo metožu plašu lietošanu. "Universālu risinājumu meklējumi, to laika un telpas koordināšu noteikšana un galvenokārt kvantitatīvi salīdzinājumi bija dabiski laikā, kad sākās globalizācija un starptautiskošanās. Mērķis bija atrast, kas ir kopējs dažādām valstīm un pasaules reģioniem."³

Tā kā globalizācijas procesu dēļ pieaug homogenizācija, aktuāla kļūst nacionālo un reģionālo kultūru īpatnību un identitātes saglabāšana. Vienlaikus ar intereses palielināšanos par īpašo un atšķirīgo starptautiski salīdzinošos pētījumos nostiprinās kvalitatīvās metodes, kas piemērotas specifisku detaļu konstatēšanai. "Unikalitāti meklējoši salīdzinājumi liek uzvaru uz vēsturisku informāciju un kvalitatīviem datiem. Līdz ar to pieaugošā tendence izmantot kvalitatīvus datus ir skatāma sociālo pārmaiņu kontekstā."⁴

Tomēr globalizētā sociālā realitāte liecina, ka nepieciešams rast kompromisus arī starp atšķirīgām sociālekonomiskajām, politikas un kultūras sistēmām. Tādējādi uzmanība tiek vērsta uz kopējo, kurā vienlaikus respektētas nacionālās īpatnības. Šādā sintezējošā pieejā tiek kombinētas kvantitatīvās un kvalitatīvās metodes. Tā raksturīga arī ES lauku attīstības pētījumiem, kuros izstrādāti vispārēji attīstības ietvari un ieteikumi kopējai ES politikai, cenšoties saglabāt nacionālās īpatnības un vajadzības.

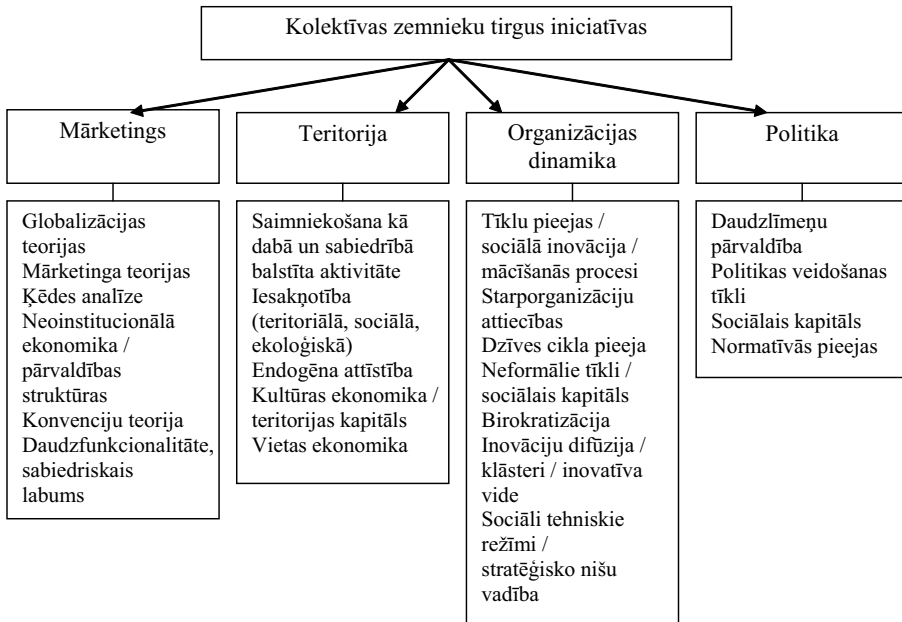
Lai arī starptautisku pētījumu metodes nav atšķirīgas no socioloģijā vispārlietotajām, ir vairāki metodoloģiski jautājumi, kas jāņem vērā. Daudz debašu veltīts jautājumiem, kas saistīti ar valodu, it īpaši jēdzienu tulkojamībai un lietošanai atšķirīgās kultūras un lingvistiskās vidēs. “Pētnieki ir apzinājušies, ka viņiem pazīstamās teorijas, definīcijas un jēdzieni nav universāli. Gluži pretēji, tie ir specifiski katrā kultūrā un to saturu nosaka īpaši nacionāli un kultūras faktori.”⁵ Līdz ar to nepieciešams pārliecināties, ka katrā no iesaistītajām valstīm ir vienāda izpratne par jēdzieniem. Otra metodoloģijas problēma attiecas uz izlases veidošanu un piemērotas analīzes vienību atrašanu. Klārks, Treisija un Lotone Smita⁶ (*Clark, Tracy, Lawton Smith*) norāda, ka konteksti un attiecības pat šķietami līdzīgos gadījumos tomēr ir atšķirīgi. Viendabības trūkums pat vienā valstī un pastāvīgi notiekošās pārmaiņas traucē izvēlēties tādu gadījumu, kas reprezentētu visu valsti. Tas savukārt ietekmē konstatēto atšķirību skaidrojumu un interpretācijas, kā arī praktiskos risinājumus, raisot jautājumu, vai politikas pasākumi un prakses ir pārnesamas uz citiem kontekstiem, nezaudējot to nozīmi, kuras dēļ tās tika izvēlētas kā labas prakses piemēri, un vai tās var tikt pārnestas bez pašas sistēmas, kas tām ļāvušas izveidoties⁷.

Teorētiskais ietvars

Katra EK lauku attīstības pētījuma teorētisko ietvaru noteikusi tā tēmas un uzdevumu specifika. Rakstā īpaši netiks iztirzātas konkrētas izmantotās teorijas, vien atzīmēti atsevišķi teorētisko pieeju principi.

Visiem pētījumiem raksturīga sintezējoša pieeja, proti, tēma netiek analizēta vienas teorijas ietvaros, bet allaž tiek veidots visaptverošs teorētiskais ietvars, kurā kombinētas dažādas teorijas, jēdzieni un pieejas. Piemēram, COFAMI projektā, lai analizētu kolektīvas zemnieku mārketinga iniciatīvas ietekmējošus faktorus, tika identificētas četras jomas, kas būtiskas šādu iniciatīvu attīstībai: mārketinga, teritorija, organizācija un politika. Katrā no šīm jomām tika apkopotas būtiskās teorētiskās pieejas, kas izveidoja kopējo teorētisko ietvaru (sk. 1. zīmējumu).

Turklāt notiek teorijas aktualizēšana jeb atjaunināšana, t. i., tiek pievērsta uzmanība, lai pētījums būtu optimāli saistīts arī ar aktuālajām akadēmiskajām, politikajām un sabiedrības diskusijām, un teorētiskās pieejas tiek papildinātas ar atziņām par notiekošiem sociāliem procesiem. Pētījumiem raksturīga mikropieejas un makropieejas integrācija. Ņemot vērā pētāmo parādību komplekso un dinamisko raksturu, plaši ir izmantotas tīkla teorijas.

1. zīmējums. Kolektīvu zemnieku tirgus iniciatīvu analīzes teorētiskais ietvars⁸

Uz šo pētījumu pamata Latvijas socioloģijā nostiprināti daudzi teorētiskie jēdzieni. Kā piemēri minami tīkls, iesakņotība (*embeddedness*), sociālais kapitāls, sociālā inovācija u. c., kā arī lauku attīstības pētījumiem specifiski jēdzieni – pārtikas ķēde, lauku partnerība, vieta (*locality*) u. c.

Metodoloģija

ES lauku attīstības pētījumi snieguši pieredzi pētījumu metodoloģijas izstrādē un konkrētu metožu lietošanā. Kā minēts, tie ir starptautiski salīdzinoši pētījumi, kuros piedalās vairākas valstis, un galarezultāts ir valstu situāciju sintēze, uz kuras pamata tiek izstrādāti vispārēji attīstības modeļi un politiskas un praktiskas rekomendācijas. Arī EK pētījumos nācies saskarties ar iepriekš minētajām starptautisku salīdzinošu pētījumu metodoloģiskajām grūtībām. Kā lingvistiska problēma atzīmējama Rietumu sabiedrībā un zinātnē izveidojušos un notiprinājušos jēdzienu (piemēram, pārtikas jūdzes (*food miles*), iesakņotība (*embeddedness*) u. c.) piemērošana Latvijas situācijā. Nereti Latvijas situācijā šādos jēdzienos ietvertās vai ar tiem saistītās parādības nepastāv un tās nav aktualizētas ne sabiedrības, ne pētnieku apziņā. Tas sarežģī šo jēdzienu lietojamību, un parasti tos nepieciešams papildus izskaidrot. Pie valodas problemātikas minama arī pētniecisko jēdzienu „pārtulkošana” respondentiem saprotamā valodā. Piemēram, TRUC projektā respondentiem bija grūti izprotams un lietojams it kā vispārizplatīts jēdziens „komunikācija”.

Problemātiska bijusi arī gadījumu izlases veidošana, kas pietiekoši plaši raksturotu situāciju Eiropā kopumā un vienlaikus ievērotu dalībvalstu specifiskās situācijas. Piemēram, COFAMI projektā, lai iegūtu visaptverošu kolektīvu zemnieku tirgus

iniciatīvu izlasi, tika identificētas sešas jomas, kurās Eiropā šādas iniciatīvas pastāv (tradicionālie kooperatīvi, atšķirīgas kvalitātes pārtikas ķēžu veidošana, iniciatīvas, kas veidotas, pamatojoties uz konkrētā teritorijā esošām īpašām pārtikas kvalitātēm, tiešu saikņu veidošana ar patērētāju, sabiedrisko pakalpojumu iniciatīvas, teritoriālas partnerības), un katrai no tām tika piemeklēti gadījumi. Gadījumu izvēli sarežģīja pieņēmums, ka dažādās attīstības stadijās iniciatīvās ir atšķirīga problemātika. Tādēļ tika ņemts vērā, lai izlasē būtu iniciatīvas dažādās attīstības stadijās.

Sarežģīta ir starptautisku salīdzinošu pētījumu, jo īpaši kvalitatīvo pētījumu, rezultātu apkopošana un analīze, jo pastāv pretrunīgais uzdevums iegūt kopīgus secinājumus, vienlaikus nezaudējot nacionālās un reģionālās īpatnības. Tādēļ sintēzes ziņojumos bez kopējām tendencēm vienlīdz liela vērtība piegriezta arī specifiskiem gadījumiem.

Pamatojoties uz šo pētījumu pieredzi, var apgalvot, ka starptautiskiem salīdzinošiem pētījumiem ir organizatoriskas un praktiskas grūtības, kas saistītas ar laika menedžmentu, finanšu plūsmu, pētnieku grupu koordināciju un kopējā darba organizāciju. Lielu pētnieku grupu koordinācija, pētījuma aktivitāšu plānošana, saskaņošana un īstenošana vairākās valstīs, komunikācija ar EK amatpersonām par pētījuma norisi ir laikietilpīga. Pētījumu apjoma un sarežģītās koordinācijas dēļ šie pētījumi ir arī dārgāki.

Visi pētījumi raksturojami kā līdzdalības pētījumi – tajos veidota cieša sadarbība ar mērķgrupu un saistītajiem aģentiem. Viņi nav izmantoti tikai kā datu ieguves avoti, bet iesaistīti dažādos pētījuma posmos: pētījuma problēmas precizēšanā, rezultātu validācijā, rekomendāciju izstrādē un rezultātu izplatīšanā. Pirms lauka darba veiktās konsultācijās tiek precizētas pētāmās problēmas nacionālās īpatnības un pētāmie jautājumi, kā arī identificētas konkrētas pētāmās iniciatīvas. Pēc lauka darba, datu apstrādes un rezultātu ieguves diskusijas ir noderīgas rezultātu precizēšanai un ieteikumu izstrādei politikas uzlabošanai. Mērķgrupu iesaistīšana nodrošina iesaistīto aģentu zināšanu, pieredzes, viedokļu optimālu izmantošanu un palielina piedāvāto politikas uzlabošanas pasākumu atbilstību konkrētajai videi un vajadzībām. Turklāt diskusijas, kurās tiek aicināti dažādi iesaistītie aģenti (lauku attīstības pētījumos parasti tie ir lauksaimnieki, pašvaldību vadītāji, politikas veidotāji, sabiedrisko organizāciju pārstāvji, zinātnieki u. c.), veicina domu apmaiņu, jaunas idejas, izpratni un sadarbības veidošanos viņu starpā.

Tā kā pētnieku komandās iesaistījušies ne tikai sociologi, bet arī citu zinātņu nozaru pārstāvji (piemēram, ekonomisti, ģeogrāfi), tie ir arī starpdisciplināri pētījumi. Tas veicina dažādo zinātņu nozaru pārstāvju savstarpēju izpratni un bagātināšanos.

Visos minētajos pētījumos par galveno datu ieguves metodi izmantota gadījumu izpēte – pētāmo problēmu padziļināta izpēte ar konkrētu gadījumu piemēru. Gadījumu izpētē lietotas tādas tradicionālas metodes kā statistikas datu analīze, plašsaziņas līdzekļu un literatūras analīze, intervijas, novērojumi, fokusgrupu diskusijas, anketēšana. Taču pētījumiem raksturīga radoša pieeja gadījuma metodes izmantošanā. Īpaši gribētu atzīmēt četras novitātes gadījuma izpētes metodes lietošanā Latvijā: pētnieka dienasgrāmata, vizuāla dokumentēšana, satelītgadījumi, kā arī kopējs lauka darbs.

Pētnieka dienasgrāmata ir neformāla metode, kurā pētnieks pieraksta pētījuma norisi. Tajā tiek atzīmēti pētnieka iespaidi, novērojumi, piedzīvojumi, atziņas, secinājumi u. tml. pētāmajā laukā. Dienasgrāmata ļauj fiksēt un saglabāt iespaidus un detaļas, kuras pirmajā brīdī, iespējams, šķiet neskaidri saistītas ar pētāmo parādību, bet kuru nozīme atklājas un iekļaujas saprotamā sistēmā turpmākajā lauka darbā vai pēc tā. Saglabājot sākotnējos iespaidus un atklājumus, ar dienasgrāmatas palīdzību iespējams atgriezties lauka darba realitātē. Dienasgrāmatu var veidot gan strukturētu noteiktās sadaļās (piemēram, aktivitāte, novērojums, refleksija pētījuma problemātikas kontekstā), gan arī rakstīt to brīvā formātā. Bez pētījuma norišu fiksēšanas dienasgrāmata var noderēt arī, lai atbrīvotos no sasprindzinājuma, ko var izraisīt atrašanās svešā, neiepazītā vidē. Visbeidzot, papildināta ar vizuālajiem materiāliem, dienasgrāmata var būt atraktīvs līdzeklis pētījuma un pētāmā objekta prezentācijai. Kā eksperimentāla metode tā tika izmantota TRUC projektā.

Pētāmā lauka dokumentēšanas un prezentēšanas nolūkos ES pētījumos lietotas *vizuālās metodes*. Lauka darbā izmantota fotogrāfija un video, kas ļāva dokumentēt pētāmo vidi, aģentus, viņu attiecības, simbolus u. tml. Iegūtie vizuālie materiāli pēc tam izmantoti kā efektīvs pētījuma komunikācijas instruments.

Satelītgadījumu izmantošana paredz, ka gadījumā konstatētas konkrētas problēmas padziļinātai izpētei tiek izvēlēts papildu gadījums, kurā tiek pētīta tieši šī problēma. Piemēram, COFAMI projektā, pētot bioloģisko lauksaimnieku kooperatīvus Preiļos, tika konstatēts, ka zemnieku individuālās tirgus stratēģijas konkurē un pat dominē pār kolektīvajām. Kā satelītgadījums Preiļu kooperatīviem tika izvēlēta iniciatīva Īrijā *Taste of Wexcellence*, kurā sīkāk tika analizētas individuālo un kolektīvo tirgus stratēģiju attiecības. Satelītgadījumu izpēte var notikt bez papildu lauka darba organizēšanas, ja ir pieejama pietiekoša informācija, sekundārie dati un jau veikti pētījumi.

TRUC un SUSCHAIN pētījumos tika organizēts *kopējs lauka darbs* ar ārvalstu pētniekiem. Kopēja lauka darba ideja – viespētnieks ierodas pētāmajā laukā ar atšķirīgu pieredzi un zināšanām (kas izriet no viņa piederības citai sabiedrībai un zināšanu un profesionālajai sistēmai) un var piedāvāt jaunu skatījumu uz ierasto situāciju, problēmām u. tml. Pētnieka pieredze par konkrētu problēmu risinājumiem savā valstī var arī dot vietējiem aģentiem idejas un impulsus jaunu iniciatīvu īstenošanai.

Šādam lauka darbam ir sava specifika, un tas prasa īpašu sagatavošanos. Lauka darba organizēšanā jāizšķiras, vai un cik lielā mērā tajā iesaistīt viespētnieku (piemēram, laika, vietas, respondentu izvēle u. tml.). Jāņem vērā viespētnieka sagatavotība, t. i., vai un ar kādu informāciju un priekšzināšanām par pētāmo lauku viespētnieks ieradīsies lauka darbā, vai tā būs vispārēja vai detalizēta informācija. Precīzākas zināšanas, no vienas puses, atvieglo lauka darbu, jo nav nepieciešami iestarpinājumi tā norisē paskaidrojumiem viespētniekam (it īpaši gadījumā, kad lauka darbs nav ilgs un viespētniekam pašam var būt sarežģīti iegūt zināšanas uz vietas). No otras puses, tās palielina varbūtību, ka viespētnieks turpina dominējošo diskursu, ierodoties laukā jau ar pieņemtu, izveidotu priekšstatu par to. Tādēļ jāpievērš uzmanība, kādi informācijas avoti tiek izmantoti – statistika, iepriekš veikti pētījumi vai informācija, ko sniedz vietējie pētnieki (šādā gadījumā pastāv risks, ka tā ir subjektīva realitātes interpretācija).

Jāņem vērā iespējamā valodas barjera: viespētnieks, ļoti iespējams, nepārvalda vietējo valodu, tādēļ nepieciešams intervijas tulkot. Atkarībā no iespējām jāapsver, kurš uzņemsies šo funkciju – pieaicināts tulks vai vietējais pētnieks. Pēdējā gadījumā aktualizējas pētnieka un tulkotāja lomu savienojamības problēma – tulkošana prasa koncentrēšanos un vienlaikus ir sarežģīti būt arī intervijas galvenajam vadītājam.

Viespētnieku klātbūtne var ietekmēt intervijas saturu. Vietējam pētniekiem atsevišķas tēmas var šķist pašsaprotamas un, iespējams, pārsteidzīgi tiek apietas. Viespētnieki var atļauties uzdot jautājumus par jūtīgām tēmām, ko vietējie pētnieki, iespējams, neuzdotu. No otras puses, viespētnieka klātbūtne var mulsināt respondentus izteikties par kādām specifiskām tēmām. Kā tas izpaudās atsevišķos gadījumos TRUC lauka darbā, respondenti nevēlējās runāt viespētnieku klātbūtnē par nepatīkamiem jautājumiem.

Tēmas

Kā norāda pētījumu nosaukumi, to tēmu loks ir specifisks (bioloģiskā lauksaimniecība, lauku komunikācija, inovācija laukos, pārtikas ķēdes, kolektīvas tirgus iniciatīvas). Tomēr pētījumos analizētajās jomās atspoguļojas vairāki būtiski mūsdienu sabiedrības procesi.

Pirmkārt, pētījumos iezīmējas ilgtspējīgas attīstības ideja – kā sabalansēt attīstības ekonomiskos aspektus ar vides aizsardzību un sociālo taisnīgumu, un tie vērsti uz ilgtspējīgu prakšu identificēšanu un popularizēšanu. Ilgtspējīgas attīstības paradigma Rietumu pasaulē aizsākusies jau 20. gs. 50. un 60. gados, kad vides kustības iestājas par ekonomiskās izaugsmes līdzsvarošanu ar dabas resursu ilgtspējīgu izmantošanu. Līdz ar vides apdraudējuma palielināšanos ražošanas intensifikācijas dēļ un tā atgriezenisko negatīvo ietekmi uz sabiedrību, kā arī sociālās nevienlīdzības radīto spriedžu dēļ arvien vairāk uzmanība tiek pievērsta ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai. Pagājušā gadsimta pēdējās divās desmitgadēs ilgtspējīgas attīstības idejas nostiprinās politikas veidotāju darba kārtībā un sabiedrībā izplatās videi draudzīgs dzīvesveids. Arī Latvijā vērojams, ka arvien vairāk ražotāju, patērētāju, valsts un nevalstisko organizāciju savās praksēs pievērš uzmanību ilgtspējības principu ievērošanai. Sociologi var piedāvāt skaidrojumus un risinājumus, kā nostiprināt un veicināt šādas prakses.

EK pētījumos uzmanība vērsta uz ilgtspējīgu prakšu identificēšanu, labas prakses piemēru popularizēšanu. Piemēram, SUSCHAIN projektā tika identificēti daudzi faktori ilgtspējīgas pārtikas ķēžu organizēšanā, kas ir saistoši ilgtspējīgu prakšu nostiprināšanai vispār. Viena no būtiskākajām atziņām ir par ilgtspējīgu prakšu iesakņotību reģionā vai konkrētā vietā. Proti, ilgtspējīgas prakses ir piesaistītas konkrētai vietai un tās resursiem, vienlaikus izmantojot un papildinot tos. Tajās iesaistīti vietējie cilvēkresursi, turklāt ne tikai kā darbaspēks, bet arī kā lēmumu pieņēmēji. Tajās tiek sekmīgi izmantotas vietējās (arī tradicionālās) zināšanas, kas, regulāri papildinātas ar jaunākām zinātniskām atziņām, ir ilgtspējīgu prakšu īstenošanas pamatā. Šādas prakses balstītās uz vietējām vērtībām un veicina kopējo mērķu īstenošanu. Tādēļ ilgtspējības nodrošināšanai svarīgi gūt plašāku atbalstu vietējā kopienā un politikas tīklos, tas ļauj saskaņot konkrētās iniciatīvas mērķus

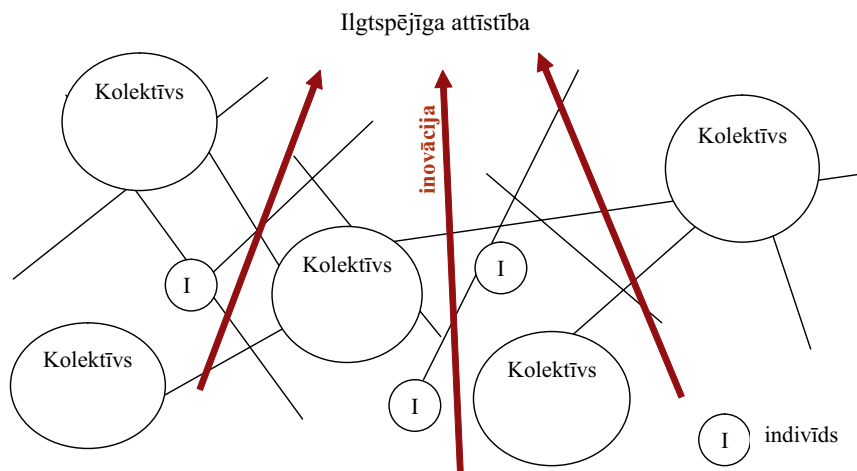
ar plašākas sabiedrības interesēm un vajadzībām. Visbeidzot, ilgspējīgas prakses veicina vietējās dabas un kultūrainavas saglabāšanu⁹.

Projektos aktualizēts mūsdienu sabiedrības tīklveida raksturs, tādējādi uzsverot aģentu, procesu, jomu mijiedarbību un dinamiku. Aģenti un viņu rīcība nav izolēti, bet ir ietverti attiecību tīklos. Viņu rīcības sekmīgums ir saistīts ar dažādiem sociāliem, ekonomiskiem, kultūras, vides un politiskiem faktoriem, kas kavē vai ierobežo to. Saikņu izveidošana ar būtiskajiem aģentiem – tīkla paplašināšana vai pievienošanās kādam tīklam – ir izšķiroša stratēģiju īstenošanā: tās nodrošina pieeju nepieciešamajiem resursiem mērķu sasniegšanai. Kā secināts MAS projektā¹⁰, tīklošanās parasti saistīta ar intensīviem zināšanu procesiem, tā veicina zināšanu apmaiņu, jaunu zināšanu radīšanu, ekspertu un tacito zināšanu konvergenci. Tajā identificēti arī tīkla vadības svarīgi aspekti, kas veicina to sekmīgu funkcionēšanu: vienota izpratne aģentu vidū par mērķiem un pieejām to sasniegšanai, saliedētības un uzticības kolektīvai rīcībai uzturēšana, mērķu, pieeju, rīcību u. tml. monitorings, līderu un pārējo iesaistīto aģentu lomu atbildības līdzsvarošana.

Projektos analizētas lauku aģentu kolektīvas iniciatīvas. Nenoliedzot indivīda, un jo īpaši līderu kā mobilizētāju un vadītāju, būtisko nozīmi sociālajos procesos, tiek uzsvērtas kolektīvas iniciatīvas kā attīstības procesu instruments. Kolektīvs ļauj pārvarēt šķēršļus, kas nav pārvarami, rīkojoties individuāli, un sekmīgāk īstenot kopējus mērķus (piemēram, zemniekiem, organizējot kolektīvas piegādes, iespējama pieeja tirgiem, kas individuāli grūti sasniedzami). Jo īpaši nozīmīgi kolektīvi ir jaunām, inovatīvām iniciatīvām: šajos gadījumos tie darbojas kā risku mazināšanas instruments un sociālpsiholoģiska atbalsta tīkls situācijās, kad jaunās idejas vai pieejas nav vēl guvušas atbalstu plašākā sabiedrībā vai pat tiek noraidītas. Līdzīgi kā tīklos, arī kolektīvos intensificējas zināšanu procesi (zināšanu apmaiņa, jaunu zināšanu radīšana, prasmju attīstība u. tml.), taču atšķirībā no tīkliem tās notiek vienā grupā. Kolektīvi veicina sociālā kapitāla veidošanos, kas stiprina kopējas vērtības, uzticību un rīcībspēju. Tie uzlabo mazāk ietekmīgo aģentu varas pozīcijas, tādējādi mazinot nevienlīdzību.

Visbeidzot atzīmējama inovācija, radoša pieeja un zināšanas kā attīstības dzinējspēks. Inovācija ir visu šo projektu vadmotīvs. Tajos īpaši akcentēts inovācijas kompleksais raksturs. Proti, inovācija ietver ne tikai tehnoloģisku jauninājumu, bet arī jaunus sociālus un organizatoriskus risinājumus; tā ne tikai uzlabo ražošanas procesu, bet vērsta arī uz sociālo vajadzību adekvātāku apmierināšanu un pilsoniskās sabiedrības stiprināšanu. Inovācijas kā sociālas parādības izcelšana ietver priekšstatu par inovāciju ne tikai kā tehnoloģijas pārnese no zinātnes un praksi, bet kā radīšanu darbības laukā, tādējādi norādot uz ikviena aģenta potenciālu inovācijas radīšanā. Kā apliecina projektos analizētie gadījumi, tās bieži attīstās kopienu līmenī kā vietējo resursu kreatīvas kombinācijas. Nereti tās rod un attīsta vietējie aģenti, mijiedarbojoties un meklējot risinājumus vietējas situācijas uzlabošanai. Inovācijai tieši veltīts ir IN-SIGHT projekts, kas analizē inovācijas procesus laukos. Inovācija projektā tiek izprasta kā process, kurā aģents, interpretējot un izvērtējot savas rīcības kontekstu, meklē jauninājumu konstatēto problēmu risinājumam un (vai) iespēju izmantošanai¹¹.

Apkopojot šīs četras tēmas – ilgtspējīga attīstība, tīklošanās, kolektīvs un inovācija –, iespējams izveidot mūsdienu sabiedrības attīstības procesu modeli (sk. 2. attēlu). Sabiedrības attīstības procesu vadmotīvs un mērķis ir ilgtspējīgas attīstības modelis. Tas veidojas un nostiprinās dažādos tīklošanās procesos (sociālekonomiskas un politiskas rīcības, formālas un neformālas attiecības, sabiedriskās un kultūras aktivitātes utt.), kuros kā attīstības šūniņas iezīmējas kolektīvi aģenti. Kolektīvi mobilizē individuāli izkaisītos resursus kopējo mērķu sekmīgākai īstenošanai. Inovācijas savukārt darbojas kā kolektīvo un individuālo stratēģiju dzinējspēks, kas ļauj sekmīgāk virzīties uz ilgtspējīgas attīstības mērķi.

Publicitāte

Līdzdalība minētajos projektos ir veicinājusi Latvijas sociologu publicitāti. Ilggadēja līdzdalība projektos veicina Latvijas pētnieku starptautisku atpazīstamību un nostiprināšanos starptautiskajā sociologu kopienā. Uz veikto pētījumu pamata sagatavoti un nolasīti referāti konferencēs Latvijā un ārvalstīs, materiāli tiek izmantoti mācību darbā. SUSCHAIN projekta rezultāti apkopoti grāmatā (Roep, Dirk and Han Wiskerke (Eds.) (2006) *Nourishing Networks. Fourteen Lessons about Creating Sustainable Food Supply Chains*. Reed Business Information, Doetinchem. 176 lpp.), kurā kā līdzautori piedalījušies arī Latvijas sociologi.

Neraugoties uz sadarbību ar vietējiem praktiķiem, ekspertiem un politikas veidotājiem, kā arī samērā plašajām pētījumu publicitātes aktivitātēm, pētījuma rezultāti varētu tikt labāk izplatīti tieši nacionālā un vietējā līmenī. Tādēļ turpmāk būtu vēlams uzlabot iegūto zināšanu un atziņu izplatīšanu Latvijā gan mērķgrupās, gan zinātnieku vidū.

Nobeigums

ES lauku attīstības pētījumi snieguši nozīmīgu pieredzi starptautisku salīdzinošu pētījumu veikšanā Latvijā. Tie sekmējuši mūsdienu socioloģijas (un ne tikai socioloģijas) teoriju un jēdzienu iepludināšanu Latvijā, kā arī to papildināšanu ar Latvijas situācijā gūtām atziņām. Līdzdarbojoties pētījumos, uzlabotas metodoloģiskās zināšanas, jo īpaši gadījuma izpētes, starptautiski salīdzinošu pētījumu un līdzdalības pētījumu veikšanā, kā arī veikti metodoloģiski eksperimenti. Pētījumi ļāvuši parādzīties un izprast Latvijā notiekošos procesus plašākā globālu norišu kontekstā. Ilggadēja līdzdalība ES pētījumos un uz to pamata sagatavotie referāti un raksti uzlabojuši Latvijas sociologu atpazīstamību un publicitāti starptautiskā zinātnieku kopienā. Kopumā līdzdalība ES lauku attīstības pētījumos veicinājusi Latvijas socioloģijas iekļaušanos un nostiprināšanos Eiropas un pasaules zinātnes telpā.

Atsauces

- ¹ Øyen, Else (2002) "The Imperfection of Comparisons". pp. 1–18 in Øyen, Else. (Ed.) *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. SAGE Studies in International Sociology. P. 227.
- ² Hantrais, Linda. (1999) "Contextualization in cross-national comparative research". *International Journal of Social Research Methodology*. Vol. 2, No. 2, pp. 93–108.
- ³ Allardt, Erik (1990) "Challenges for comparative social research". *Acta Sociologica*, Vol. 33, No. 3, pp.183–193.
- ⁴ Ibidem.
- ⁵ Redmond, Mark (2003) "Cultural and Ethical Challenges in Cross-National Research: Reflections on a European Union Study on Child & Youth Migration". *International Journal of Qualitative Methods*, Vol. 2, No. 4. [tiešsaiste]. [Skatīts 2008. gada 11. martā.] Pieejams: http://www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/2_4/pdf/redmond.pdf
- ⁶ Clark, Gordon. L., Tracey, Paul and Helen Lawton Smith (2002) "Rethinking Comparative Studies: An Agent-centered Perspective". *Global Networks*, Vol. 2, No. 4, pp. 263–284.
- ⁷ Baistow, Karen (2000) "Cross-national Research: What Can We Learn from Inter-country Comparisons?" *Social work in Europe*, Vol. 7, No. 3, pp. 8–13.
- ⁸ Izmantots Renting, Henk and Oostindie Henk. Definitions, theories & concepts for studying COFAMIs. [nepublicēts materiāls] : [COFAMI projekta darba materiāls].
- ⁹ Jahn, Gundula, Peter, Sarah and Karlheinz Knickel. Marketing Sustainable Agriculture: An analysis of the potential role of new food supply chains in sustainable rural development. Comparative Case Study Analysis. [tiešsaiste]. [Skatīts 2008. gada 11. martā.] Pieejams: <http://www.sus-chain.org/results/WP6/WP6%20Comparative%20Analysis%20-%20Final%20report.pdf>
- ¹⁰ Assouline, Gérald and Flemming Just (Eds.) Making Agriculture Sustainable (MAS) The role of farmers' networking and institutional strategies. Final report [tiešsaiste]. [Skatīts 2008. gada 11. martā.] Pieejams: <http://adm-websrv3a.sdu.dk/mas/Reports/MASReport2.pdf>
- ¹¹ Brunori, Gianluca, Rand, Sigrid, Proost, Jet, Barjolle, Dominique, Granberg, Leo and Anne-Charlotte Dockes. Towards a conceptual framework for agricultural and rural innovation policies. Strengthening Innovation Processes for Growth and Development (INSIGHT) [tiešsaiste]. [Skatīts 2008. gada 11. martā.] Pieejams: http://www.insightproject.net/files/Rapport_insight_WP1_final.pdf

Summary

After the restoration of independence, Latvian sociologists have more opportunities to join the international science community, including participation in international comparative research. The article reviews five rural development research projects funded by the European Commission with the purpose to assess their contribution to Latvian sociology. The article includes an overview of the theoretical and methodological approaches and research themes.

Synthetic approach, combining theories of various social science disciplines and micro- and macro-approaches, characterises the theoretical frameworks of the EU rural development research projects. Network approaches are often used as they offer suitable tools to capture the dynamic and complex nature of the researched phenomena.

Similarly to international comparative research in general, EU rural development research projects also face various methodological problems. They create a sample that would be comprehensive, in the meantime, include country specifics and develop the conceptual framework of common understanding. The reviewed research projects are characterised by a creative approach to research methods, for instance, satellite cases, researchers' diaries, visual methods, and organized joint field works have been used.

The research topics indicate the developments in contemporary society in general: sustainable development, networking, collective initiatives, and innovation are cross-covering themes common to all the reviewed projects. Interconnected, they present a model of contemporary development processes: innovation taken up by collective projects, which are the nodes of networking, permits reaching the sustainability goals.

Summarising the experience of EU rural development research projects in Latvia, we can conclude that these projects have facilitated establishment of contemporary sociological theories and concepts, improved the methodological knowledge and skills of Latvian sociologists and helped our scientists to achieve recognition within the international scientific community, integrating Latvian sociology in the European and global scientific scene.

Keywords: Latvian sociology, EU rural development research, international comparative research, methodology.

Vizuālās pētniecības metodes. Kādēļ ne?

Anita Kalniņa

To live is to be photographed.

Susan Sontag

Ievads

Sāk tumst. Mēs traucamies pa maģistrāli Bordo virzienā. Žils eksperimentē ar savu kameru un fotografē naksnīgo ceļu. Viens no uzņēmumiem top ar zibspuldzi, kas negaidīti atklāj jaunu izklaides veidu. "Vai zini, ko nozīmē "būt nofototam"? Šeit visur ir kameras, un tu nezini, kurā brīdī kamera tevi var nofotografēt, un pēc tam tu saņem paziņojumu par sodu. Neviens negrib "būt nofotots". Turpmākās minūtes gandrīz nemitīgi tiek zibināta zibspuldze sirsnīgu smieklu un jautru komentāru pavadībā, piemēram: "Skat, viņš tiešām samazināja ātrumu!", "Ha, nobijās gan!"

Aprakstītā situācija, manuprāt, iezīmē vairākas būtiskas tēmas vizuālās socioloģijas kontekstā, bet īpaši jautājumus par tehnoloģiju sniegtajām iespējām sabiedrības izpētē, tehnoloģijām un varu un mūsdienu socioloģisko praksi kopumā. Pirmkārt, kādā mērā sociologi izmanto tehnoloģiju radītās iespējas savā profesionālajā darbībā un savu pētījumu rezultātu izplatīšanā? Otrkārt, kādā mērā sociālo zinātņu pētnieki apzinās jautājumus, ko rada tehnoloģiju attīstība un sabiedrības mijiedarbība ar tehnoloģijām? Treškārt, vai socioloģiskā prakse ir apmierinoša dinamisko sociālo procesu tveršanai un analīzei? Vai pētnieka rīcībā esošie metodoloģiskie rīki ir apmierinoši un atbilstoši sociālo procesu novērošanai un analīzei 21. gadsimtā? Pārdomājot šīs tēmas, nolēmu pievērsties sev tuva jautājuma – fotogrāfijas kā vizuālā materiāla un fotografēšanas kā sociālās prakses sniegtu iespēju – novērtēšanai socioloģisko pētījumu laukā. Rakstā es rosināšu diskusiju par nepieciešamību integrēt vizuālās pētniecības metodes socioloģiskajos pētījumos un ieguvumus no šo metožu lietošanas. Tā kā publikācija ir sagatavota izdevumam, kas sniedz atskatu Latvijas socioloģijas 40 gadu vēsturē un aicina uz diskusiju par nākotnes izaicinājumiem disciplīnas ietvaros, rakstā ir iezīmēti arī vizuālo pētījumu nākotnes attīstības ceļi. Lai īstenotu izvirzītos uzdevumus, es izklāstīšu savu vīziju par socioloģijas uzdevumiem jeb misiju, definēšu atsevišķas vizuālās pētnieciskās metodes un iztirzāšu to priekšrocības sociālo zinātņu pētījumu laukā. Manu domu gaitu noslēgs atziņa, ka šodien vizuālo pētniecības metožu potenciāls un fotogrāfijas kā materiāla un kā instrumenta iespējas socioloģisko pētījumu praksē nav pilnībā apzinātas un izmantotas.

Socioloģijas misija

Kopš socioloģijas jeb zinātnes par sabiedrību aizsākumiem ir notikušas debates par socioloģijas pienesumu sabiedrībai un tās nozīmi sociālo procesu vadībā. Modernizācija, urbanizācija, sociālo struktūru un sociālo attiecību izmaiņas radīja nepieciešamību pēc modernas zinātnes, kas būtu spējīga aptvert, saprast un skaidrot cilvēku uzvedību sabiedrībā un sociālo procesu dinamiku visām iesaistītajām pusēm. Diemžēl nereti zinātnieku diskusijas ir aprobežojušās akadēmiskos žurnālos. Šajos pāris teikumos esmu iezīmējusi, manuprāt, divas galvenās, bet ne vienīgās socioloģijas funkcijas: pirmkārt, radīt jaunas zināšanas par sabiedrību un, otrkārt, izplatīt un apspriest jauniegūtās zināšanas gan vertikālā, gan horizontālā līmenī. Citas būtiskas, šajā rakstā neaplūkotas socioloģijas funkcijas ir pakalpojumu sniegšana sabiedrībai, apmācība, viedokļa veidošanas prasmju attīstīšana un pilsoniskās sabiedrības veicināšana.

Jaunu zināšanu radīšanai pētnieka rīcībā ir plašs teorētisko nostādņu, jēdzienu, dažādu sistēmu un pētniecisko instrumentu klāsts, kas, zinātnes disciplīnai attīstoties, tiek nepārtraukti modernizēts un uzlabots. Teorētiskie ietvari un jēdzieni ir radīti, lai pētnieki varētu iedziļināties, analizēt un skaidrot sociālos faktus, tendences, stāstīt sabiedrībai par tajā notiekošajiem procesiem, palīdzēt sabiedrībai reflektēt par sevi un saviem mērķiem. Pētnieki šos uzdevumus īsteno, konstruējot un lietojot makroteorijas, mikroteorijas un mezoteorijas un izmantojot kvantitatīvās un kvalitatīvās metodes, kas tiek izvēlētas, pamatojoties uz pētījuma problemātiku, pētījuma apjomu un pētnieka kompetenci. Jau kādu laiku ļoti populāri ir lietoti metožu, informācijas avotu un pētnieku triangulāciju jeb metodoloģisko plurālismu. Darbojoties socioloģijas nozarē jau vairāk nekā 10 gadus, varu novērot, ka aptaujas tiek kombinētas, piemēram, ar fokusgrupu diskusijām vai ekspertu intervijām. Tāpat, ja pētījumā tiek izmantota gadījuma studijas metode, viens no pētnieku uzdevumiem ir aptvert pēc iespējas plašāku informantu loku, lai gala rezultātā pētāmā problēma būtu aplūkota no dažādiem skatpunktiem. Visbeidzot, mūsdienīgā pētījumā būtisks ir komandas darbs un regulāras sanāksmes, kas sniedz iespēju pētniekiem kopīgi pārrunāt pētījuma procesu un diskutēt par empīrisko datu iespējamām interpretācijām, nonākot pie pilnīgākiem secinājumiem un rekomendācijām.

Neskatoties uz triangulācijas lietošanu, nereti šķiet, ka mēs iegūstam nepilnīgu informāciju, ka vairāki būtiski informācijas avoti, pat tēmas un līdz ar to vesels zināšanu lauks paliek ārpus konvencionālās zināšanu radīšanas sistēmas. Šo uzskatu es ilustrēju ar ievērojamā amerikāņu sociologa, daudzu grāmatu autora Hovarda Bekera¹ piedāvāto piemēru par kartēm un tajās rodamo informāciju. Viņš domā, ka atkarībā no tā, kuru karti mēs izvēlēsimies – administratīvo vai ģeogrāfisko –, mēs iegūsim specifisku un noderīgu informāciju, tomēr var gadīties, ka kartē trūkst kādas indivīdam nozīmīgas informācijas, piemēram, nav atzīmēts, ka ceļš uz izvēlēto mērķi ir ļoti stāvs, un, izrādās, ne visiem ir pa spēkam to veikt. Ar nozīmīgu informāciju šeit tiek domāta informācija, kas var ietekmēt, izmainīt indivīda vai grupas uzvedību. Līdz ar to Bekers ar alegorijas par karti starpniecību vedina lasītāju domāt, ka, iespējams, šādas nozīmīgas informācijas var nebūt ne vien kartēs, bet arī citās informācijas kopās. Arī socioloģiskie pētījumi bieži vien mums sniedz tikai daļēju informāciju, ne tādu, kas atspoguļo izziņāmo tēmu visā tās bagātībā, un līdz ar

to pētnieku un pētījumu lietotāju uzmanībai var paslīdēt garām kas būtisks definētās problēmas kontekstā. Pētnieka uzdevums būtu pēc iespējas pilnīgāk atklāt problēmu un kontekstu, kurā problēma ir definēta, kurā tā eksistē un kurā tā ir jāmazina vai jānovērš. Plašāk skatoties un sakot Maksa Vēbera² vārdiem, mēs strādājam, lai “*cilvēki sniegtu norēķinu sev par savas rīcības īsto jēgu*”, un zinātne ir profesija “faktisko kopsakarību noskaidrošanai un definēšanai, nevis Dieva dāvana viņa izredzētajiem praviešiem un ne zinātnieku un filozofu pārdomas par pasaules jēgu”.

Ne mazāk svarīga socioloģiskās misijas komponente ir vertikālā un horizontālā komunikācija. Vārda māksla – analītiskās informācijas izklāstīšana mērķauditorijai saprotamā, pieņemamā un autoritatīvā veidā – ir prasme, kas sociologam pastāvīgi ir jāpilnveido un jāspodrina. Sociologam kā komunikatoram ir jāpārvalda zinātnisku rakstu, populārzinātnisku rakstu, problēmrakstu un eseju radīšanas māka. Šie darbi tiek publicēti dažādos izdevumos, tiek organizētas konferences, semināri un simpoziji. Pētnieki tiek nacionālās un starptautiskās darba grupās, lai apspriestos un iezīmētu nākotnes projektus, saskaņotu pētnieciskās intereses ar zinātnes administrācijas mērķiem. No vienas puses, līdzdarbojoties socioloģiskajā dzīvē, redzams, ka komunikācijas procesi ir aktīvi un pilnasinīgi, bet, no otras puses, nākas secināt, ka socioloģiskā prakse joprojām nereti tiek asociēta tikai un vienīgi ar masu aptaujām un sociologu nodarbošanās ir krustiņu atzīmēšana anketās pie attiecīgās, iepriekš sagatavotās atbildes. Protams, problēmas akcentēšanas nolūkā es šeit nedaudz pārspīlēju. Mans galvenais secinājums šai rakstā ir tāds, ka trūkumi ir atrodami gan socioloģisko zināšanu laukā, gan komunikācijas procesos, un, manuprāt, viena no iespējām, kā mazināt šos trūkumus, ir vizuālo pētniecisko metožu lietošana socioloģiskajos pētījumos, jo tādējādi tiek bagātināta un paspilgtināta socioloģiskā valoda un zināšanu lauks iegūst jaunas, līdz šim nepamanītas dimensijas.

Vizuālie materiāli

Pilnveidot zināšanas par sabiedrību un uzlabot komunikācijas procesus var dažādos veidos: var paplašināt pētnieciskā materiāla kopu, var paplašināt pētniecisko metožu spektru, vai arī pilnveidot metodes. Viena no iespējām ir vizuālo materiālu un vizuālo pētniecisko metožu integrēšana socioloģiskajos pētījumos un socioloģiskajā praksē kopumā, bet tas joprojām notiek ļoti lēni. Šķiet, to, ko citi nozaru speciālisti jau kādu laiku ir pamanījuši (piemēram, mākslinieki, antropologi un tirgus pētnieki), sociologi atklāj un pieņem ar lielāku pretestību. Pārsteidzoši, ka populārajā, jau septīto reizi izdotajā socioloģijas mācību grāmatā *Sociology: Themes and Perspectives*³, kas ir atzīta par socioloģijas mācību grāmatu numur viens un kas tiek nemītīgi papildināta, vizuālās pētījumu metodes netiek pieminētas. Gribētos uzsvērt, ka mēs dzīvojam vizuālā pasaulē, mums visapkārt ir vizuālas un skaņas reprezentāciju formas, un ne visi sociālās dzīves aspekti tiek pausti un ir tverami verbalizētā veidā. Domāju, ka bieži vien vizuālās pētniecības metodes netiek izmantotas plašāk tādēļ, ka vizuālais pamatā tiek uztverts ne vairāk kā ilustrācija tekstam, kas joprojām ir galvenais informācijas avots un izklāsta veids. Protams, vizuālo materiālu ilustratīvā funkcija ir būtiska, bet vai vizuālās pētniecības metodes mums, sociālo zinātņu pētniekiem, nevar būt noderīgas, lai atklātu ko tādu, ko nav iespējams atklāt ar ierastākām pētniecības metodēm? Domāju, ka fotogrāfija palīdz sociologam gan

veidot teoriju, gan skaidrot sabiedrību, gan gūt dziļāku, izprotošāku ieskatu tajā, ko Tālis Tisenkopfs⁴ šī izdevuma rakstā “Socioloģijas jaunā valoda: teorētiski modeļi, populārzinātniski skaidrojumi un esejas mūsdienu socioloģijā” nosauc par “zīmīgo realitāti”. Un šeit es nedomāju jomas, kur vizuālie materiāli tiešām tiek bagātīgi analizēti (piemēram, mediju un komunikāciju zinātnēs), bet kaut vai lauku socioloģiju, migrācijas studijas u. c. Uzskatu, ka, apzinoties nepieciešamību pētnieciskajā procesā balsstīties ne vien uz vārdu/tekstu, bet arī attēlu/redzamo, pētnieks var izmantot vizuālos datus un vizuālās pētniecības metodes zināšanu radīšanas un komunikācijas veicināšanas procesos un tuvināties iespējami pilnīgākai dzīvotās realitātes ainai.

Markus Banks⁵ vizuālos datus klasificē trīs kategorijās: (1) pētnieku radītās vizuālās reprezentācijas; (2) vizuālās reprezentācijas, ko radījuši pētāmie subjekti jeb tā saucamie “dzīves dokumenti”; (3) pētnieku un pētāmo sadarbības rezultātā radītās vizuālās reprezentācijas. Katru no šīm pieejām pētnieks izvēlas, ievērojot savas pētnieciskās intereses. Ir sociologi, kuri ļoti labprāt paši strādā ar foto vai videokameru, bet ir arī tādi, kas izvēlas analizēt tikai citu radītos vizuālos materiālus. Sadarbības rezultātā radītās vizuālās prezentācijas biežāk ir sastopamas kopienas attīstības projektos, kuru galvenais mērķis nav jaunas informācijas radīšana, bet kopienas stiprināšana, jaunu ideju apspriešana un komunikatīvo saišu veidošana. Vizuālie materiāli aptver ļoti plašu dokumentu klāstu – fotogrāfijas, video, filmas, zīmējumus un citas indivīdu un grupu vizuālās izpausmes. Vizuālie materiāli mums palīdz atklāt ne vien to, ko varam saskatīt, bet arī to, ko indivīdi un grupas vēlas parādīt, tiecas uzsvērt, parādot to, kas cilvēkiem sagādā prieku, par ko viņi satraucas, kas tiek uzskatīts par svarīgu individuālās vai grupas identitātes raksturiezīmi. Vizuālie dokumenti ir sakņoti dzīves pieredzēs, tie ir bagātīgi informācijas avoti etnogrāfiskiem pētījumiem, jo palīdz atklāt ikdienas dzīves nianšes un aspektus. Pētnieks gluži kā ar palielināmā stikla palīdzību var ielūkoties realitātē. Turklāt vizuālo materiālu pieejamība mūsdienās ir īpaši plaša, pateicoties interneta kopienām, fotoblogiem, *flikriem*, virtuālo dienasgrāmatu mājaslapām, kur visi, kas vēlas, var izplatīt savas fotogrāfijas, aplūkot citu ievietotos vizuālos dokumentus un tos komentēt. Pētniekiem jau labu laiku ir atklājusies vesela joma, kas agrāk palika apslēpta un pieejama tikai ierobežotam ļaužu lokam – draugiem un radiem. Privātie fotoalbumi tiek nodoti vispārējai aplūkošanai, un cilvēki nekavējas publiskot sev būtiskos un ne tik būtiskos notikumus – bērnu fotogrāfijas, pasākumu un aktivitāšu attēlus (uzskatāms piemērs ir Latvijā populārā tīkla vietne www.draugiem.lv). Sociologiem tā ir kā jauna medusmaize! Vizuāli tveramajā telpā būtisko no nebūtiskā atšķir fotoaparāta klikšķis. Notikuma būtiskumu varētu mērit kvantitatīvi pēc diviem kritērijiem: pirmkārt, decibelos, ko rada fotoaparāti, un, otrkārt, pēc uzņemto/publiskoto attēlu skaita, bet, protams, šī pieeja nebūtu uzskatāma par universālu. Tomēr pētniekam ir jābūt uzmanīgam un jāseko līdzi tam, lai netiktu izdarīti pārsteidzīgi secinājumi. Sjūzena Zontāga⁶ norāda, ka fotogrāfija nav tikai notikuma un fotogrāfa sastapšanās rezultāts; fotogrāfēšana ir notikums pats par sevi.

Fotoklikšķis sniedz stindzinošu baudu. Re, vienrīt pēc ballītes mēs laiski sēdējām dzīvojamā istabā ap zemo galdiņu un lēnā garā apspriedām nakts gaitā tapušos uzņēmumus. Mēs bijām pieci, četriem no mums bija fotoaparāti, un katram bija ko parādīt. Tas, protams, nenozīmē, ka mēs cauru nakti iemūžinājām savas

apprises un grimases, bet tomēr... Tad tas notika. Eksplozija. Zibspuldzes radīja gaismas mūzikas un skatuves starmešu efektu – mēs gluži kā transā klikšķinājām cits citu savos fotoaparātos. Digitālās tehnoloģijas atbrīvo un sniedz bezrūpību. Ziņkāri var mirklīgi apmierināt, var arī pārfotoģrafēt, ja kadrs nešķiet gana skaists, vairs nav “jābendē nervi” un jāskaita minūtes līdz filmiņas attīstīšanas brīdim. Troksnis norimstas, viegli apmulsuši sasmaidāmie un grimstam savos aparātos. Tas neko nenozīmē, tas ir viegli.

Aplūkojot vizuālos materiālus, mēs varam uzdot pavisam vienkāršus jautājumus, piemēram, kā viņi/mēs/tas izskatās un kā vizuālais materiāls ir veidots, un varam uzdot arī sarežģītākus jautājumus – kāds ir bijis vizuālā materiāla sākotnējais nolūks; kas tieši ir tas, ko mēs redzam; kādā kontekstā materiāls tapis un ko redzamais nozīmē skatītājam un *izrādītājam*, kuram aplūkojamais vizuālais materiāls ir jēgpilns. Uzskatu, ka vizuālā pasaule ir bezgalīgs un interesants izziņas avots, arī Sjūzena Zontāga⁷ domā, ka “pēdējās fotogrāfijas nav”.

Vizuālo dokumentu lietojamība

Vizuālo dokumentu lietošanas un analīzes iespējas sociālajās zinātnēs ir ļoti plašas un daudzpusīgas – var analizēt gan atsevišķu attēlu, gan dažādas attēlu kopas. Es šeit uzskaitīšu tikai dažas no vizuālo materiālu izmantošanas iespējām un analīzes metodēm, lai atklātu daudzpusīgās pieejas datu analīzē un attēlu lietderību pētnieciskajā darbā. Sīkāku atsevišķu vizuālo pētniecības metožu analīzi plānoju veikt nākotnē, kad būšu pati tās lietojusi savos pētījumos.

Pirmkārt, vizuālos materiālus ir iespējams analizēt ar kontentanalīzes palīdzību gluži kā to dara ar tekstu. Kontentanalīzes metode ļoti plaši tiek izmantota mediju studijās. Šī metode pamatojas uz noteiktu vizuālu elementu skaitīšanu skaidri definētā attēlu kopā un to biežumu analīzi. Otrkārt, vizuālo materiālu analīzē var izmantot diskursa analīzi – pētniekus, kuri lieto šo metodi, analīzē attēlus un attēlu sociālo nozīmi un efektu⁸. Treškārt, var izmantot semiotikas metodes, lai izzinātu zīmes un to kontekstus.

Vēl, manuprāt, ļoti interesanta pieeja ir vizuālo materiālu un objektu pētīšana to sociālajā kontekstā, kas paredz ietvertās novērošanas metodes lietošanu. Situācija, ko sniedzu raksta sākumā, ļāva man atklāt, ka fotogrāfēšanas aktivitāte negaidīti var iegūt jaunu saturu un citu nozīmi ar noteiktām sekām gan tās īstenotājiem, gan tiem, uz kuriem šī aktivitāte vērsta.

Pētnieks savā darbā var izmantot arī fotoizdibināšanas (*photo-elicitation*) interviju. Šādā intervijā vizuālo materiālu uzdevums ir sekmēt intervijas gaitu, “atvieglināt” tās procesu gan respondentam, gan intervētājam. Galvenais mērķis fotoizdibināšanas intervijā ir iegūt pēc iespējas dziļāku informāciju par pētāmo tēmu vai, šaurāk skatoties, par vizuālajos materiālos redzamo aktivitāti vai objektiem. Turklāt fotogrāfiju izmantošana intervijās sekmē kontakta nodibināšanu ar respondentu. Arī mana pētnieciskā pieredze liecina, ka fotogrāfiju izmantošana vai video kopīga skatīšanās respondentam palīdz atcerēties attālākus notikumus,

atgadījumus, un nereti tiek atklātas nianse, kuras bez fotogrāfiju starpniecības pētniekam paliktu nezināmas. Uzskatu, ka īpaši veiksmīgi šī metode darbojas, ja pētniekam ir jāapgūst jaunas tēmas. Izmantojot darbā vizuālos materiālus, varam iegūt pilnīgu un detalizētu informāciju par interesējošiem aspektiem un arī respondents jūtas ērtāk, jo viņam vieglāk runāt, ja ir šādi palīgmateriāli. Protams, jāreķinās, ka intervija kļūst garāka.

Pēdējā vizualās pētniecības pieeja, ko šeit vēlos pieminēt, ir fotobalss (*photo-voice*). Tā parasti tiek izmantota vietas/vietējās attīstības projektos. Tās mērķis ir dot iespēju vietējām kopienām darboties kopā vizuālo materiālu veidošanā sadarbībā ar pētnieku vai projekta vadītāju. Tādējādi tiek veicināta savstarpējā komunikācija un kopienas iedzīvotāji vai grupas locekļi reflektē par savām problēmām un mērķiem un apgūst jaunas prasmes. Sadarbība sekmē kopienas identitāti, un fotobalss arī ir iespēja likt sevi sadzirdēt plašākai sabiedrībai. Līdzīgos projektos kā fotobalss plaši tiek izmantotas videoiespējas, un projektu rezultātā tiek radītas filmas – gan kā problēmstāsti, gan kā kopienas vai pētnieka dienasgrāmatas.

Pētījumu rezultātu izplatīšana

Varam secināt, ka pētnieka rīcībā ir plaši un dažādi resursi – gan materiāli, gan pētnieciskie instrumenti, kas palīdz īstenot socioloģijas misiju – jaunu zināšanu radīšanu un šo zināšanu izplatīšanu plašākai sabiedrībai. Vizuālo materiālu sniegtās iespējas zināšanu radīšanā jau tika aplūkotas, bet es vēlētos uzsvērt, ka vēl viens būtisks, pētniekam pieejams resurss ir informācijas tehnoloģijas. Ar informācijas tehnoloģijām (IT) es domāju datorus, programmas, internetu, CD, DVD, vēstkopas, mājaslapas, blogus u. tml., kas sniedz daudzpusīgas iespējas datu ieguvē un pētījumu rezultātu prezentācijā. Šodien sociālo zinātņu pētnieka portfeļa saturs ir inovatīvs un rosina radošumu. Teorijas un metožu, vizuālo materiālu un informācijas tehnoloģiju trīsvienība pētniekiem paver jaunu iespēju lauku.

Pētnieks var izmantot IT iespējas pētījumu rezultātu izplatīšanā, tādējādi padarot tos plaši pieejamus datorizētajā pasaulē. Piemēram, VIA (*Video Intervention/Prevention Assessment*) ir Bostonas Bērnu slimnīcā īstenots projekts, kura mērķis ir radīt audiovizuālus slimības pieredzes stāstus, lai veicinātu komunikāciju starp pacientiem un personālu (projekts aplūkojams mājaslapā www.viaproject.org). DVD *Yanomamo Interactive: The Ax Fight* ir veidots uz etnogrāfiskās filmas *The Ax Fight* (1975) pamata, un DVD ir iekļauta filma, tās izejmateriāls, ir pievienots audiostāsts, kas apraksta filmā notiekošo, 380 komentāri, kas veltīti filmas skaidrojumam un ko var lasīt, nopaūzējot filmu. Tāpat ir iekļautas shēmas, kartes, fotogrāfijas un biogrāfijas. Filmu ir iespējams skatīties gan lineārā, gan nelineārā veidā – to nodrošina hiperlinki. Skatītājiem, strādājot ar DVD iekļautajiem materiāliem, ir iespēja veidot piezīmes un pēc tam tās izdrukāt. Modernās tehnoloģijas piedāvā arī jaunus pētījumu prezentācijas veidus spēkrādes prezentāciju vietā. Mēs visi lietojam PDF failus, taču ļoti reti tie tiek izmantoti prezentācijās. PDF failos ir iespējams integrēt fotogrāfijas un video, kurus pēc tam var demonstrēt sanāksmēs un konferencēs. PDF failos iekļautās fotogrāfijas ir iespējams papildināt arī ar skaņu. Šīs jaunās iespējas, jādūmā, drīzumā mainīs veidu, kā mēs pasniedzam informāciju kolēģiem un plašākai sabiedrībai.

Informācijas tehnoloģijas paplašina stāsta stāstīšanas iespējas – lasītājam ir iespējas atkāpties no lineārā stāstījuma, strādāt ar komentāriem, parindēm, veidot savas piezīmes, iepazīties un izsekot jēdzienu attīstībai. Sociologi paralēli jaunām pētījumu izplatīšanas metodēm var arī pievērsties estētiskām izpausmēm. Protams, estētiskās izpausmes nav pētnieka prioritāte, tomēr der paturēt prātā, ka socioloģija var būt aizraujoša un radoša ne vien akadēmiski, bet arī vizuāli.

Visbeidzot, fotogrāfijas un citi vizuālie materiāli noder pētniekiem pētniecisko jautājumu un ideju ģenerēšanas procesā. Reiz kādā seminārā kolēģiem demonstrēju lauka darbā Anglijā veiktos uzņēmumus, un diskusijas gaitā mēs nonācām pie vairākiem nozīmīgiem jautājumiem turpmākajiem pētījumiem.

Noslēgums

Vizuālo materiālu klāsts un to analīzes iespējas liek mums paraudzīties kopumā, kā mēs nodarbojamies ar socioloģiju un vai tas mūs apmierina kā profesionāļus. Mums ir iespēja padarīt datus bagātīgākus, daudzslāņainākus, dzīvākus, iziet ārpus plakanās prezentācijas formas un veidot jaunus komunikācijas instrumentus. Mēs vairs nevaram ignorēt faktu, ka vizuālo materiālu un vizualitātes nozīme ir pieaugusi, mums ir jāanalizē vizuālā pasaule un jāattīsta jaunas pieejas, kā to darīt. Piedevām šobrīd informāciju tehnoloģiju attīstība piedāvā turpat vai bezgalīgas iespējas šajā jomā un nav pamata nepievērst uzmanību vizuālajai dimensijai.

Vizuālo materiālu integrēšana pētījumā paplašina kontekstu un palīdz labāk un ātrāk uztvert pētāmo subjektu uzskatus un vidi. Tomēr vienmēr ir rūpīgi jāizsver nepieciešamība lietot vizuālās metodes, tas nedrīkst kļūt par pašmērķi. Kā jebkuras citas metodes izvēlei, arī vizuālās metodes lietošanai ir jābūt ļoti pamatotai, atbilstoši pētījuma mērķim un pētnieka kompetencei. Var secināt, ka vizuālās metodes sekmē socioloģijas misijas īstenošanu, jo paplašina analizējamā materiāla lauku un analīzes metožu klāstu, nemaz nerunājot par prezentācijas iespējām. Vizuālās prezentācijas formas arī sekmē sociologu darbu pieejamību plašākai sabiedrībai un tādējādi veicina zinātnes un sabiedrības tuvināšanos.

Šobrīd jau vairāki vizuālie sociologi pasaulē veiksmīgi izmanto informācijas tehnoloģiju radītās iespējas, kas atklāj jaunus stāsta veidošanas veidus, piemēram, iespēja atklāt un skaidrot vienā kadrā vai fotogrāfijā iekļuvušās vai iekļautās realitātes. Tā ir iespēja radīt publikai piedzīvojumu un pārdzīvojumu, vienlaikus sekmējot nozares atpazīstamību un jaunas identitātes veidošanu. Tajā pašā laikā jāatgādina, ka apjomīgi projekti ir sarežģīti un dārgi un bieži vien ir nepieciešams pieaicināt citu nozaru speciālistus. Šajā saistībā Bekers⁹ uzskata, ka sociologiem vajadzētu prast darboties ar video, bet fotokursam būtu jābūt katrā socioloģijas programmā.

Un tomēr... It kā viss izklausās ļoti labi, taču socioloģijas apakšnozare, kas tiek saukta par vizuālo socioloģiju, joprojām ir marginālā pozīcijā, neskatoties uz visiem tās piedāvātajiem ieguvumiem. Domāju, ka lielā mērā šo faktu var skaidrot ar aizspriedumiem un stereotipiem pašu pētnieku vidū. Ir diezgan ierasts kādu tekstu vai prezentāciju papildināt ar fotogrāfiju, mēs tās varam ielikt atskaites pielikumā, netieši norādot, ka tikpat ļoti tas varētu nebūt un ka attēls vai video ir tikai ilustrācija vārdam. Tomēr ceru, ka raksts ir radījis kaut nelielu interesi par vizuālajiem datiem, to analīzi un IT piedāvātajām iespējām. Sociologam ir jābūt tur, kur top nākotne,

un jāseko līdzi tehnoloģiju radītajām iespējām – gan analītiskā materiāla ieguves, gan pētījumu rezultātu izplatīšanas ziņā. Vizuālie materiāli ir daudzslāņaini, un analīze bieži vien ir pētnieka inovētspējas spogulis, taču to ir vērts mēģināt darīt ne tikai akadēmisko ambīciju dēļ. Atsaucoties uz sarunu ar vienu no ievērojamiem vizuālajiem sociologiem, bijušo Starptautiskās Vizuālās socioloģijas asociācijas prezidentu Džonu Greidiju, vizuālo metožu izmantošana dara sociologu laimīgāku.

Aizbraucu uz Londonu pafotografēt. Pāris dienu vēlāk secinu, ka esmu pārāk fokusēta un mērķtiecīga savās bildēs. Tādi asi klikšķi, kas iezīmē robežas. Tas, ko atrodu, ir pārāk acīmredzams. Manuprāt, attēlā būtu jāatstāj vieta skatītāja redzējumam un interpretācijas variācijām. Meklēšu tālāk.

Atsauces

- ¹ Becker, H. S. (2007) *Telling About Society*. The University of Chicago Press: Chicago and London.
- ² Vēbers, M. (2002) *Politika kā profesija. Zinātne kā profesija*. Rīga: AGB.
- ³ Haralambos, M., Holborn, M. (2008) *Sociology. Themes and Perspectives*. 7th Edition. HarperCollins Publishers Ltd., London.
- ⁴ Tisenkopfs, T. (2008) Socioloģijas jaunā valoda. *Latvijas Universitātes Raksti. Socioloģija*. 736. sēj. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, Socioloģijas jaunā valoda: teorētiski modeļi, populārzinātniski skaidrojumi un esejas mūsdienu socioloģijā. 168.–186. lpp.
- ⁵ Banks, M. (1995) “Visual research methods” *Social Research Update*, Issue 11. Available: <http://sru.soc.surrey.ac.uk/SRU11/SRU11.html>. Skatīts 20.04.2008.
- ⁶ Sontag, S. (1971) *On Photography*. Penguin Books Ltd., London.
- ⁷ Sontag, S. (2008) *At The Same Time*. Penguin Books Ltd., London.
- ⁸ Rose, G. (2007) *Visual Methodologies. An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*. Sage Publications Ltd., London.
- ⁹ Becker, H. S. (2000) “What Should Sociology Look Like in the (Near) Future?”, *Contemporary Sociology* 29(2): 333–6.

Socioloģijas jaunā valoda: teorētiski modeļi, populār- zinātniski skaidrojumi un esejas mūsdienu socioloģijā

The New Language of Sociology: Theoretical Models, Popular Scientific Explanations and Essays in Contemporary Sociology

Tālis Tisenkopfs

Latvijas Universitāte
Sociālo zinātņu fakultāte
Lomonosova ielā 1, Rīgā, LV-1019
E-pasts: talis.tisenkopfs@lu.lv

Raksta ideja ir argumentēt, ka socioloģijas mūsdienu valodā ir trīs galvenās formas, kuras, cita citu papildinot, uzlabo sociālo procesu izpratni un zināšanu komunikāciju. Tās ir: teorētiskā socioloģija – sarežģītu daudzpakāpju zināšanu sistēmu veidošana un konceptuālo modeļu izstrāde, populārzinātniskā socioloģija – sociālu skaidrojumu veidošana un literārā socioloģija – tēlojums un esēja. Šīs valodas formas sasaucas ar socioloģijas funkcijām un ļauj uzrādīt mūsdienu sabiedrību teorētiski, populārzinātniski un literāri. Tām ir iesakņotība socioloģisko zināšanu vēsturē un dabā, un tās kopā palīdz labāk izprast mūsdienu sabiedrības kompleksos sociālekonomiskos un tehnoloģiskos procesus. Valodas daudzveidība ļauj socioloģijai izgaismot arī individuālās esamības formas mūsdienu sabiedrībā. Teorētisko pētījumu un konceptuālās analīzes mērķtiecīga saistīšana ar literāro socioloģiju un metaforu nav jauna parādība socioloģijā, to praktizēja, piemēram, Georgs Zimmels, taču tā ir bijusi ilgstoši “aizmirsta” pozitīvisma socioloģijas laikmetā. Mūsdienās šī pieeja iegūst jaunas perspektīvas. Tā paplašina disciplīnas robežas, ļauj socioloģijai kļūt par saistošo elementu starpdisciplināros pētījumos un jēgas veidotāju sociālos skaidrojumos. Vispirms rakstā aplūkotas socioloģijas funkcijas sabiedrībā, pēc tam analizētas trīs socioloģijas valodas formas. Diskusiju sadaļā salīdzināta teorētiskā un literārā socioloģija un izdarīti secinājumi.

Atslēgvārdi: socioloģijas funkcijas, socioloģijas valoda, sabiedrības kompleksitāte, teorētiskā socioloģija, konceptuālie modeļi, literārā socioloģija, metafora, zināšanu komunikācija.

Socioloģijas funkcijas

Meklējot atbildi uz jautājumu, kādas ir socioloģijas funkcijas, sociologi pievēršas savu pētījumu laukam, problemātikai un objektam. Tas var būt ļoti dažāds – sabiedrības struktūra, kultūras pārmaiņas, nozaru tendences, kolektīvās un individuālās dzīves formas, cilvēku un organizāciju rīcība, attiecības tirgus un publiskajā sfērā u. tml. Parasti tiek meklēts ārpus disciplīnas pastāvošs zināšanu leģitīmācijas avots. To saskata sabiedrības vajadzībās, kuras rodas objekta laukā, tāpēc socioloģijas uzdevumi tiek definēti, atsaucoties uz nepieciešamību pētīt sociālās problēmas, izprast un pārvaldīt attīstības procesus. Taču bez “ārējām” funkcijām socioloģijai piemīt arī “iekšējās” funkcijas, kas izriet no suverēna zināšanu lauka pastāvēšanas, disciplīnas vēstures, sociālo zināšanu loģikas un paša sociologa personības.

Skaidrojot socioloģiju, var uzdot divus jautājumus: “Ko nozīmē būt socioloģijai?” un “Ko nozīmē būt sociologam?”. Pirmais jautājums mudina vienā skatienā aptvert visu zināšanu lauku – socioloģiskās teorijas, metodes, pētījumu veidus, uzkrātās atziņas, to komunicēšanu, izmantošanu un ietekmi sabiedrībā. Socioloģija ir iesakņota plašākā sabiedriskās dzīves kontekstā, kur tā darbojas kā pārmaiņu aģents – aktīvas zināšanas. Socioloģiskie pētījumi tiek izmantoti ne tikai zinātnes pūra bagātināšanai, bet arī sabiedrības procesu skaidrošanai un pārvaldei.

Otrs jautājums “Ko nozīmē būt sociologam?” uzrunā disciplīnu personīgi – tajā darbojošos indivīdu pašidentitāti, izpratni par profesijas nozīmi, individuālos centienus. Jautājums nav atrisināms tikai institucionāli, atsaucoties uz normētiem priekšstatiem, piemēram – sociologa profesijas standartu vai zinātniskiem grādiem. Vienlīdz leģitīma ir sociologa vēlme izpaust sevi. Sociālās zināšanas nepastāv ārpus individuālās interpretācijas. Sociologam svarīgs ir ne vien sabiedriskais pieprasījums pēc sociālās informācijas un zināšanām, bet arī pašam savas emocijas un subjektīvais skatījums, ko sociologi var pacelt pat zinātniska skatījuma pakāpē. Sociologs drīkst brīvi rīkoties ar idejām un jūtām, ja vien tas palīdz viņam izziņāt komplekso sociālo realitāti. Svarīgas ir personības un līderi. Pilnvērtīgi socioloģija funkcionē tikai “ārējo” un “iekšējo” funkciju apvienojumā.

Socioloģijai ir četras svarīgas funkcijas sabiedrībā: a) vākt un analizēt sociālo informāciju, b) teorētiski izskaidrot sabiedrību, c) izgaismot attīstības procesus un skaidrot tos sabiedrībai, un d) ilustrēt individuālo pieredzi.

Tālāk īsi aplūkotas šīs funkcijas.

A) Vākt un analizēt sociālo informāciju ir pazīstamākā socioloģijas funkcija – sociologu ikdienas darbs un disciplīnas publiski redzamākā daļa. Latvijā tā spilgti izpaužas kā dažādu aptauju veikšana, lietišķie pētījumi, pasūtījuma darbi, ko sociologi veic tirgus un pārvaldes organizāciju vajadzībām. Rezultāti tiek apkopoti pētījumu pārskatos, publiskoti datubāzēs, reitingu veidā kā iedzīvotāju viedokļu apkopojumi par konkrētiem jautājumiem. Informācijas pasniegšanai izmanto procentus, tabulas, attēlus. Sociologu sniegto informāciju izmanto sabiedrisko attieksmju mērīšanai, sabiedrības darba kārtības jautājumu noskaidrošanai, kā arī šīs darba kārtības veidošanai. Sociologu uzdevums ir apmierināt pasūtītāja vajadzības, sniedzot drošu un ticamu informāciju. Galvenie lietišķo pētījumu pasūtītāji ir tirgus organizācijas, valsts institūcijas, pašvaldības, arī Latvijas Zinātnes padome un Eiropas Savienības (ES) organizācijas. Tomēr arī lietišķā pētījumā sociologam ir augstāks publisks mērķis, ko varētu definēt kā aģentu rīcības spējas vairošanu un attīstības veicināšanu. Sociologi ne vienmēr apzinās un diskursīvi izrunā šo misiju, tomēr tai vajadzētu būt klātbūtīgai ikvienā pētījumā. Arī ierobežotas pieejamības tirgus un komerciālos pētījumos sociologs nedrīkstētu radīt priekšnosacījumus viņa sniegtās informācijas izmantošanai pretēji sabiedrības interesēm vai godīgas konkurences noteikumiem. Sociālās informācijas vākšana, analīze un rezultātu komunikācija prasa profesionālās ētikas ievērošanu. Sociologam būtu jācenšas paplašināt zināšanu atbildības lauku ne tikai pārvaldes, bet arī

tirgus pētījumu segmentā. Sociologu un visas sabiedrības interesēs ir veicināt pētījumu rezultātu pieejamību, lai cilvēki un organizācijas varētu tos izmantot savas rīcības uzlabošanai.

B) Teorētiski izskaidrot sabiedrību ir socioloģijas funkcija, kas izriet no disciplīnas zinātniskās piederības. Sociologi izmanto teorijas, zināšanu vēsturi, veido konceptuālos modeļus, kuri pamatojas uz teorijām un kurus piemēro sociālo procesu analīzē. Teorētisko skaidrojumu “būvniecībā” svarīga ir sasaiste ar empīrisko materiālu, datu pakāpeniska padziļinoša analīze, kas ļauj veidot jaunus teorētiskus pieņēmumus. Latvijas socioloģijā dominē lietišķie, nevis teorētiskie pētījumi, un tas izriet no socioloģijas finansēšanas apstākļiem, pasūtītāju vēlmes pēc konkrētiem un praktiski izmantojamiem rezultātiem. Daļēji teorētiskā funkcija Latvijas socioloģijā tiek īstenota šeit veiktajos starptautiskajos salīdzinošajos pētījumos, atsevišķās zinātniskās publikācijās.

C) Izgaismot attīstības procesus un skaidrot tos sabiedrībai ir vēl viens socioloģijas uzdevums. Būdamā atvērta teorētiski un iekļaujoša metodoloģiski, socioloģija ļauj apvienot mikropieeju un makropieeju, aģentu un institūciju analīzi, rīcības un struktūras izpēti, kvantitatīvās un kvalitatīvās metodes. Tas ļauj pētīt sabiedrību kompleksi, izmantojot arī citu zinātņu nozaru, piemēram, ekonomikas, politikas zinātnes, vēstures, humanitāro zinātņu atziņas. Ekonomisti Latvijā galvenokārt izmanto institucionālās pieejas un koncentrējas uz makroekonomiku, politikas zinātnieki lielākoties pievēršas institūciju izpētei, sociologi var paraudzīties uz objektu kā kompleksu aģentu un mijiedarbju tīklu. Jebkurš sociāls veidojums (organizācijas, institūcijas, kopienas, individuālā rīcība) funkcionē kā komplekss darbību un attiecību tīkls, un tāda ir arī attīstības daba. Sabiedrība ir vislabāk izprotama, ja to uzlūko kā kompleksu aģentu un procesu lauku. Sociologi var skaidrot šīs norises citiem sabiedrības locekļiem, parādīt, kā attīstībā mijiedarbojas dažādi kapitāli, kā zināšanas saistāmas ar ekonomisko jaunradi, kā panākt sinerģiju starp ekonomiku un politiku, kā izmantot institucionālo sadarbību, kā individuālās stratēģijas harmonizēt ar sabiedrības kopējiem mērķiem. Izgaismojot attīstības kopsakarības, sociologi var formulēt ieteikumus publiskās pārvaldes organizācijām, arī uzņēmumu vadītājiem.

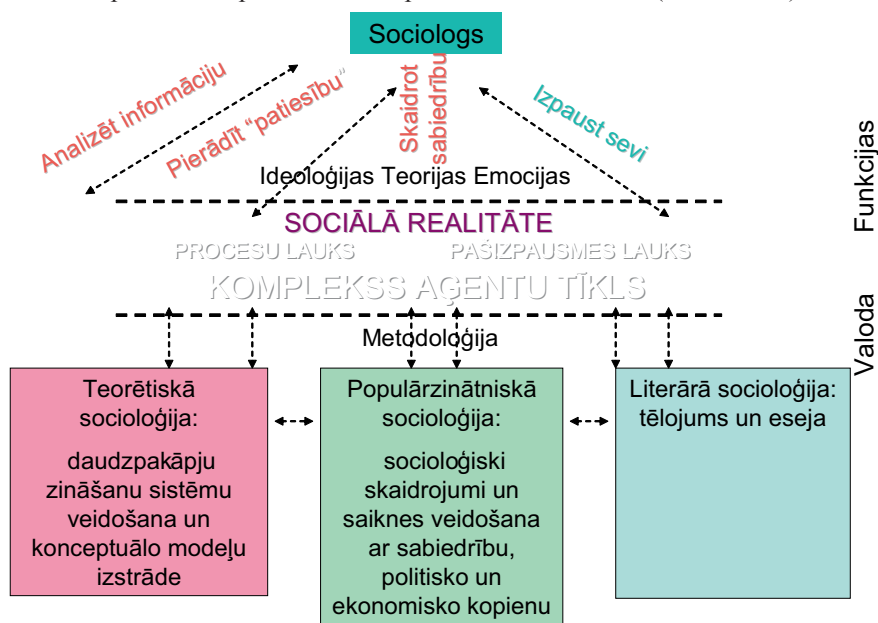
D) Ilustrēt individuālo pieredzi ir socioloģijas ceturrtā funkcija sabiedrībā, tās jēga ir raksturot indivīda situāciju mūsdienu pasaulē. Sociologus vienmēr interesējusi arī individuālās dzīves pasaule, dzīves izjūta, ikdienas pieredze, cilvēka konkrētā iesaiste sabiedrībā. Mikrosocioloģija arvien pievērsusies pieredzes analīzei un skatījusi sabiedrību caur subjekta emociju un individuālo interpretāciju prizmu. Darbodamies kā pieredzes pētnieki, sociologi mēģina notvert *pieredzē iemiesoto sabiedrību*, sociāli liecinošo dzīves izjūtu. Tāpēc viņi pievērš uzmanību detaļām, niansēm, atsevišķiem gadījumiem. Pieredzes vienības nav nejaušas un gluži subjektīvas, tām ir dziļāka spēja liecināt par individuālo un sabiedrisko esamību. Sociologs fiksē šos fragmentus dažādiem līdzekļiem – novērojot situācijas, iejūtoties respondentu ādā, ceļojot un mainot vidi, kontekstuāli

interpretējot redzamo rīcību, “nolasot” kultūras kodus tveramajās attiecībās, analizējot dzīves stāstus un intervijas, ļaujoties pats savām refleksijām. Sociologs var izmantot arī savu personisko pieredzi. Viņa uzdevums ir “uztaustīt” un atveidot *zīmīgo sociālo realitāti*, kas palīdz izprast sabiedrību kopsakarā. Tā kā individuālā pieredze ir saistīta ne vien ar “ārējām” attiecībām, bet arī personības dzīlēm, sociologa uzdevums varētu būt veicināt individuālo brīvības telpu radīšanu.

Socioloģijas valoda

Socioloģijas funkcijas sasaucas ar tās valodas formām, kuras analizētas šajā sadaļā.

Mūsdienu socioloģijā izšķiramas trīs galvenās valodas jeb izteiksmes formas, kuras, cita citu papildinot, uzlabo sociālo procesu izpratni un zināšanu komunikāciju. Tās ir: teorētiskā socioloģija jeb sarežģītu daudzpakāpju zināšanu sistēmu veidošana un konceptuālo modeļu izstrāde; populārzinātniskā socioloģija jeb sociālu skaidrojumu veidošana un saiknes uzturēšana ar sabiedrību; literārā socioloģija jeb tēlojums un eseja. Sociologs var izmantot visas trīs valodas formas, tās papildināt un kombinēt, lai labāk izprastu un reprezentētu komplekso sociālo realitāti (sk. 1. attēlu).

1. attēls. Socioloģiskās valodas trīs formas

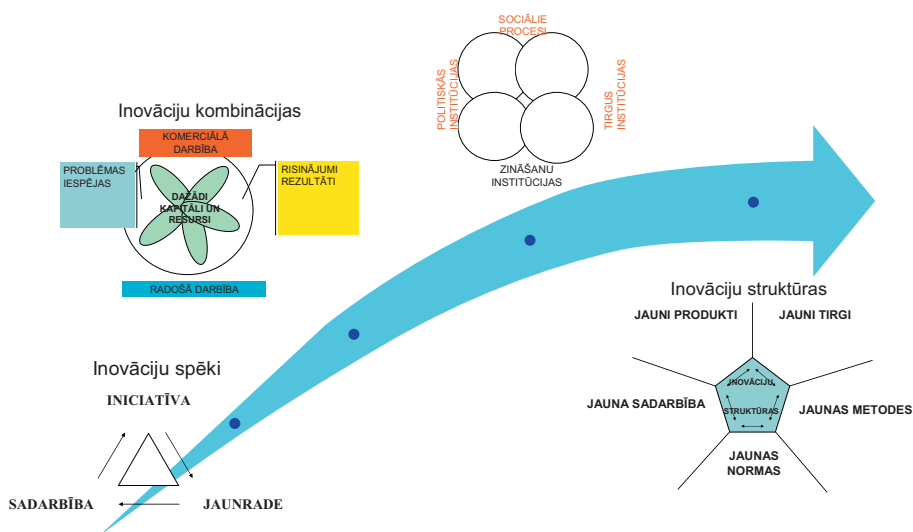
Teorētiskā socioloģija: daudzpakāpju zināšanu sistēmu un konceptuālo modeļu veidošana

Sarežģītu daudzpakāpju zināšanu sistēmu un konceptuālo modeļu veidošanas jēga ir izskaidrot kompleksus sociālos procesus. Kā piemēru aplūkosim inovācijas. Pašreiz zinātnē aktuāla ir inovāciju pētniecība.¹ Inovācijām var piemērot “vienkāršas”

definīcijas, piemēram – “zināšanu pārnese”, “jaunu produktu izstrāde”, “jaunu metožu izmantošana”, “jaunas ražošanas organizācijas formas” un citas, taču var piemērot arī sarežģītākas un teorētiski izsmalcinātākas definīcijas, piemēram, inovācija ir jaunas sociāli tehniskās prakses, kas veidojas un izplatās tīklos. Šāda pieeja tiek izmantota ES Ietvara projekta IN-SIGHT pētījumā, kurā tiek pētītas inovācijas lauku pakalpojumu, vides tehnoloģiju un mārketinga jomā, pārbaudot teorētisku pieņēmumu, ka inovācijas attīstās, mainoties iesaistīto aģentu tīklam.² Jaunveide sākas ar problēmu un iespēju apzināšanos, turpinās ar jaunumu (*novelty*) radīšanu un nišu (*niche*) izveidi, kuras nostiprinoties maina tirgus režīmu (*regime*), bet izplatoties – pārveido politisko, ekonomisko un kultūras ainavu (*landscape*).³ Tādējādi inovāciju analīzē tiek piemērots komplekss modelis, kurš ļauj izprast jaunveidi kā tīkla attiecības un diferencēt inovāciju stadijas (sk. 2. attēlu). Katrai raksturīgas noteiktas darbības un partnerības, nepieciešamās sadarbības un atbalsta formas. Komplekss modelis ļauj pētniekiem izstrādāt labāk pamatotas rekomendācijas inovāciju sekmēšanai, nekā izmantojot vienkāršotas definīcijas, piemēram, skaidrojot inovācijas tikai kā zinātnisko zināšanu pārnese uz praksi.

Inovāciju procesi un institūcijas

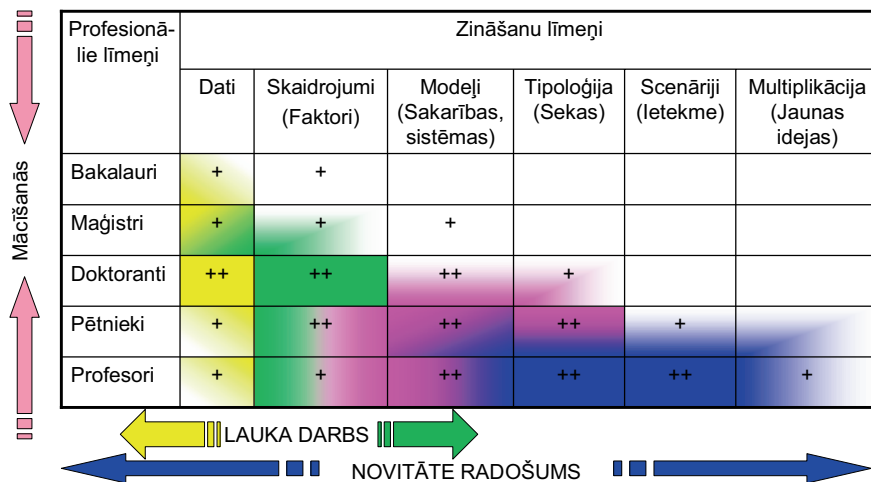
2. attēls. Piemērs: inovāciju teorētiskais modelis

Attēlā redzamais inovāciju modelis ir teorētiski veidots un empīriski pārbaudīts konkrētās gadījumu studijās. Teorētisko modeli, kura kodolu veido inovāciju stadijas, autors papildinājis ar tīkla attiecību attēlojumu katrā posmā, par pamatu ņemot inovāciju pētījumu lauku pakalpojumu jomā Abavas ielejā un citas IN-SIGHT projekta gadījumu studijas.⁴

Konceptuālos modeļus var izstrādāt jebkuram pētāmajam objektam. Piemēram, pētījumā par pārtikas ķēžu funkcionēšanu – SUS-CHAIN projektā⁵ – teorētiskais modelis pamatojās uz pieņēmumu, ka attiecības starp pārtikas ražotājiem, pārstrādātājiem, tirgotājiem un patērētājiem ir izskaidrojamas kā mārketinga,

pārvaldības un iesakņotības (*embeddedness*) attiecības⁶. Tālāk autors kopā ar citiem zinātniekiem analizēja tieši iesakņotības aspektu. Vispirms tika pārlūkoti iesakņotības teorētiskie skaidrojumi socioloģijā un ekonomikā, raksturoti iesakņotības veidi (dabiskā, sociālā, teritoriālā, kultūras iesakņotība), izanalizēts 14 pētīto iniciatīvu iesakņotības raksturs un uz šī pamata identificēti specifiski pārtikas ķēžu iesakņotības tipi. Tādējādi konceptuālais modelis ļāva piemērot jaunu teorētisku konceptu – iesakņotība – un diskutēt par iesakņotības potenciāla izmantošanu pārtikas ķēžu konkurētspējas un ilgtspējas veicināšanā.⁷

Socioloģijas teorētiskās valodas izkopšana un konceptuālo modeļu veidošana noris daudz labāk, ja pētnieki izmanto starpdisciplināru pieeju un iesaistās starptautiskos tīklos. Labs piemērs ir sociologu iekļaušanās Eiropas vienotajā zinātņu telpā (*European Research Area*), līdzdalība Ietvara programmu (*Framework Programme*) projektos. Lielākā daļa šo projektu sociālajās zinātnēs ir starpdisciplināri, tajos darbojas sociologi, ekonomisti, politologi, citu nozaru speciālisti. Tas paplašina teorētiskās interpretācijas iespējas. Starptautiskā sadarbība veicina ideju pārnēsi un paver jaunus skatījumus uz rezultātu komunikāciju politīķu un praktiķu kopienās. Ir svarīgi, lai starptautiskos un vietējos projektos darbotos gan pieredzējuši zinātnieki, gan jaunie pētnieki un doktoranti, pēc iespējas tiktu iesaistīti arī studenti. Tā var ne tikai atvieglot pētījumu organizāciju, bet padarīt efektīvāku visu zināšanu radīšanas ciklu. Tas ietver ne tikai datu vākšanu un analīzi, kas notiek izvirzītās teorijas ietvaros, bet arī modeļu, tipoloģiju, scenāriju veidošanu un jaunu teorētisku ideju piedāvāšanu (sk. 3. attēlu).

3. attēls. Daudzpakāpju zināšanu sistēmu veidošana un zinātnieku grupas

Profesoru un vadošo pētnieku uzdevums ir pārraudzīt visu izziņas procesu. Jo augstāka ir pētnieka kvalifikācija, jo lielāka atbildība par teorētisko un metodoloģisko darbu. Novitāte un radošums nepieciešami visiem pētījuma dalībniekiem, jo jaunas idejas nav saistāmas ar amatu, bet ar attieksmi. Radošums sevišķi nepieciešams pētījumu noslēguma fāzē, kad salīdzinoši un integrēti jāanalizē dati, jāapkopo dažādās valstīs iegūtie rezultāti, jāidentificē caurviju tēmas, kas atklāj jaunus

skatījumus uz pētāmo parādību, un jāformulē politikas rekomendācijas. Bet radoša pieeja ir vajadzīga arī pētniecisko stratēģiju, teoriju un metožu izvēlē. Jaunie pētnieki un studenti vairāk tiek iesaistīti datu vākšanā. Kopumā visam zināšanu radīšanas procesam nepieciešama pētnieku komunikācija, sadarbība un savstarpēja mācīšanās.

Populārzinātniskā socioloģija: socioloģisku skaidrojumu veidošana un saikne ar sabiedrību

Sociāli skaidrojumi ir otra socioloģiskās valodas forma, kuras jēga ir izgaismot attīstības procesus un tendences publiskajā telpā. Sociologi cenšas skaidrot savu pētījumu rezultātus plašsaziņas līdzekļos, sabiedriskos forumos un populārzinātniskās publikācijās. Viņi strādā par ekspertiem dažādās komisijās un padomēs, piedalās attīstības plānošanas dokumentu izstrādē, konsultē pilsoniskās sabiedrības un privātās organizācijas. Daži sociologi aktīvi komentē sabiedriskās norises plašsaziņas līdzekļos, citi uzstājas kā neatkarīgi publiskie intelektuāļi.⁸ Tomēr Latvijā sociologi nepietiekami skaidro sabiedrības kopējās attīstības tendences.

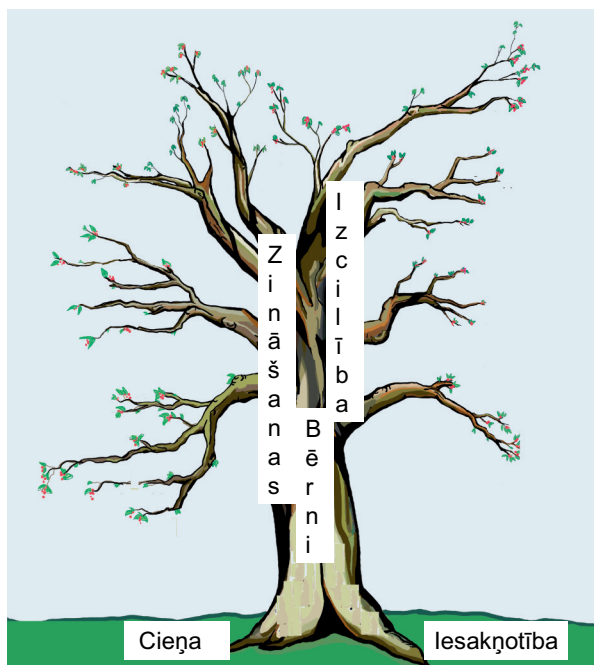
Publiskajiem skaidrojumiem vajadzētu pamatoties uz pētījumos gūtu izpratni par sociālo procesu būtību un kopsakaru, tātad – uz teorētiskām un empīriskām zināšanām. Pamatoti konceptuālie modeļi palīdz labāk izskaidrot zināšanas publiski. Jau pieminētajā piemērā par inovācijām sociologi aplūko tās kā zinātnisku, tehnoloģisku, ekonomisku, sociālu, estētisku un arī organizatorisku jaunradi. Tā saistīta ar mācīšanos un pašmācību, sadarbību un tīklošanos, pārvaldību un komerciju. Šāds konceptuāls redzējums paver plašāku skatu uz inovācijām, tās kļūst vieglāk saprotamas, pētāmas un arī skaidrojamas gan makrolīmenī (nozaru inovācijas), gan mezolīmenī (reģionālās inovācijas, konkurētspējīgu novadu veidošanās), gan arī mikrolīmenī (inovācijas uzņēmumos, kopienās, teritorijās). Sociologa priekšrocība ir procesu izpratne to savstarpējā mijiedarbē (sk. Sandras Šūmanes rakstu šajā izdevumā⁹). “Socioloģijas īpašo raksturu veido tas, ka tā cilvēka rīcību skaidro kā plašāku figurāciju elementus.”¹⁰ Sociologs var ieviest skaidrību sarežģītu procesu izpratnē, ieviešot skaidrību galveno aģentu un mijiedarbju tīklā.

Tulkojot un skaidrojot sociālās zināšanas, sociologa uzdevums ir veicināt ilgtspējīgu attīstību. Skaidrojumiem vajadzētu būt vēršiem uz sabiedrības integritātes nostiprināšanu, aģentu rīcībspējas vairošanu (*empowerment*), pārvaldes uzlabošanu, ekonomikas konkurētspējas nostiprināšanu, ilgtspējīgas dzīves vides saglabāšanu. Ne katrs sociāls skaidrojums sasniedz ilgtspējas mērķus vai tiek izmantots rīcības uzlabošanai, taču jācenšas piedāvāt tādi skaidrojumi, uz kuriem iespējams balstīt rīcības stratēģijas. Labs socioloģisks skaidrojums ir pamats labām politiskām un praktiskām rekomendācijām.

Sociālo skaidrojumu veidošanā publiskajā telpā sociologi sadarbojas ar pilsoniskās sabiedrības pārstāvjiem, politiķiem, dažādu jomu speciālistiem. Sadarbība notiek vairākos veidos. Sociologi mēdz izmantot diskusijas, lai iegūtu informāciju un ģenerētu idejas. Diskusijas izmanto arī, lai pārbaudītu pētījumu rezultātus un pārliecinātos par secinājumu pareizību. Kļuvis par normu, ka sociologi izmanto konsultācijas ar politiķiem, attiecīgās jomas speciālistiem un praktiķiem, lai pieslīpētu pētījumu metodoloģiju, koriģētu pētnieciskās stratēģijas – to sauc par sadarbīgo pētniecību (*cooperative research, collaborative inquiry*). Pētījumu noslēgumā tiek

rīkotas konferences un semināri, kuros prezentē rezultātus, pārliecinās par ieteikumu atbilstību praktiķu un sabiedrības grupu priekšstatiem par vēlamajiem risinājumiem. Sociologi publiskajā telpā darbojas kā zināšanu tulki, kas rosina diskusiju, piedāvā idejas un ieteikumus, kas pamatojas uz teoriju un empīriskiem pētījumiem. Socioloģijas zinātnisko valodu ir iespējams pārveidot sabiedrībai uztveramā un saprotamā veidā. Uzstājoties kā sociālo procesu skaidrotāji, sociologi veido disciplīnas publisko tēlu, iedzīvotāju un institūciju ekspektācijas attiecībā pret šo nozari.

Lai ilustrētu sociālo skaidrojumu veidošanu un komunikatīvo procesu, kādā tas notiek, raksturošu piemēru par vērtību pieejas izmantošanu Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas izstrādē.¹¹ Raksta autors kopā ar citiem ekspertiem Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijas uzdevumā sagatavoja Latvijas nākotnes redzējumu *Vīzija – Latvija 2030*, kurā pamatoja vērtību pieeju ilgtspējīgā attīstībā.¹² Vīzijas grupas ieteikums bija balstīt Latvijas attīstību uz piecām pamatvērtībām – cieņa, iesakņotība, bērni, zināšanas un izcilība (sk. 4. attēlu). Šīs vērtības tika “izspriestas” kā piemērotas Latvijai, pārskatot vērtību pētījumus, tostarp Eiropas un pasaules vērtību pētījumus.¹³

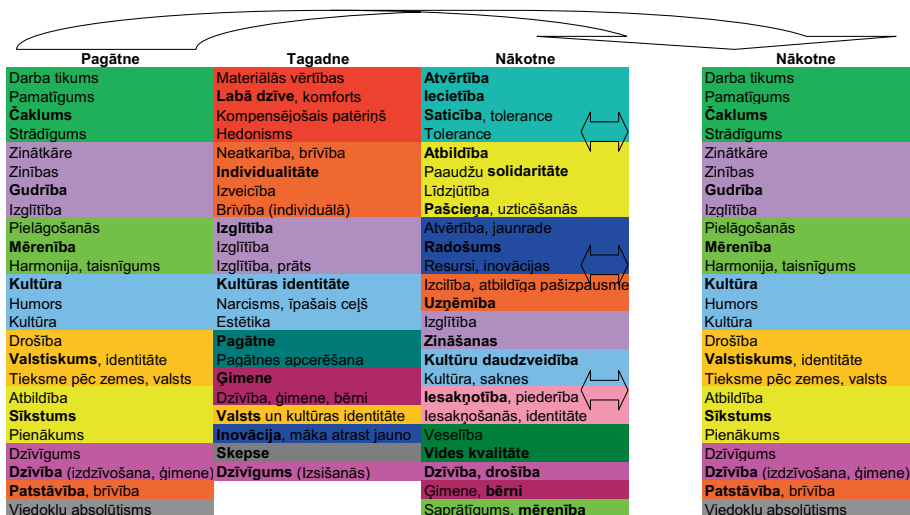

4. attēls. Piemērs: Latvijas ilgtspējīgas attīstības pamatvērtības

Piedāvātās vērtības tika prezentētas sabiedrības forumā “Reģioni – Latvijas attīstība. Vīzijas. Iespējas. Risinājumi” 2007. gada maijā un izraisīja sabiedrības un plašsaziņas līdzekļu interesi. Tās tika konceptuāli atbalstītas arī Nacionālās attīstības padomē un Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas izstrādes vadības grupā. Tālākā diskusiju gaitā vērtību modelis tika salīdzināts ar socioloģiskās aptaujās noskaidrotajām Latvijas iedzīvotāju vērtīborientācijām. 2007. gada oktobrī

pēc organizācijas *Cultural Transformation Tools (CTT)* metodoloģijas tika veikta Latvijas iedzīvotāju aptauja par vērtībām. Aptaujā noskaidrojās, ka pašreiz cilvēku personisko vērtību skalā priekšplānā izvirzās tādas vērtības kā ģimene, veselība, godīgums, gādība. No ekspertu piedāvātajām vērtībām pirmajā desmitniekā iekļuva tikai bērni.¹⁴ Savukārt, domājot par sabiedrībā vēlamajām vērtībām, respondenti pauda vēlmi, lai nākotnē mūsu valsti raksturotu tādas vērtības kā rūpes par gados vecākiem, ekonomiskā izaugsme, rūpes par nākamajām paaudzēm, stabils darbs, mājokļa pieejamība. Zināšanas, cieņa, iesakņotība un izcilība tika aktualizētas mazākā mērā. Šie rezultāti sasauca ar Tautas attīstības pārskata pētījumā noskaidroto, ka Latvijas sabiedrībā dominē tradicionālās vērtības, tādas kā atbildības sajūta, darba mīlestība, ģimeniskums, iecietība un cieņa pret citiem cilvēkiem, laba uzvedība. Šīs īpašības cilvēki vēlētos ieaudzināt bērniem ģimenē. Mazākā mērā sabiedrība akceptē uz izcilību un sasniegumiem vērstas vērtības, tādas kā neatkarība, patstāvība, neatlaidība un tiekšanās pēc panākumiem, radoša pieeja, vēlme būt labākajam.¹⁵

Vērtību skaidrošanā domāšanas darbs mijās ar diskusijām un sabiedriskām apspriešanām. Tika sarīkota diskusija ar ekspertu un sabiedrības pārstāvju piedalīšanos, kurā sākotnējais vērtību kopums tika izvērtēts empīrisko pētījumu gaismā un papildināts ar jaunām vērtībām. Izkristalizējās būtisko pagātnes, tagadnes un nākotnes vērtību kopums jeb vērtību vēsturiskais modelis, kāds varētu būt raksturīgs Latvijas sabiedrībai (sk. 5. attēlu). Tas savukārt tika apspriests Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas izstrādes vadības grupā, spriežot, kuras varētu būt visvarīgākās ilgtermiņa vērtības.

5. attēls. Piemērs: vērtību modeļa attīstīšana

Izvērstais vērtību modelis iezīmē Latvijas sabiedrībai raksturīgos pagātnes, tagadnes un nākotnes vērtību blokus. Pagātņi raksturo vērtības, kas saistītas ar darba tikumu (pamatiņgums, čaklums, strādīgums), zināšanām (zinātkāre, zinības, gudrība), pielāgošanās spēju, kultūru, valstiskumu (tieksme pēc zemes, valsts, valstiskums, identitāte), sociālo atbildību (atbildība, sīkstums, pienākums). Tagadnes vērtību

modelī dominē materiālās vērtības (labklājība, komforts, patēriņš, hedonisms) un individuālās vērtības (neatkarība, brīvība, individualitāte, izveicība). Nozīmi saglabā izglītības un kultūras vērtības, taču tiek pieklusinātas valstiskās un sociālās vērtības. Toties parādās tādas jaunas vērtības kā pagātnes apcerēšana, inovācija un māka atrast jauno, arī kriticismis un skepse. Savukārt nākotni iezīmē tādi vērtību loki kā atvērtība (atvērtība, iecietība, satiecība) un jaunrade (jaunrade, radošums, inovācijas, resursu izmantošana pa jaunam). Pēc diskusijas dalībnieku domām, nākotnē varētu mazināties pašreizējā materiālo vērtību dominance, taču saglabāsies augsta izglītības un kultūras vērtību nozīme. Palielinoties kultūrdaudzveidībai, spēcīgāki kļūs sakņu meklējumi. Tāpat sabiedrība varētu no jauna ieraudzīt tādas “vecas” vērtības kā iesakņotība, piederība, identitāte. Nozīmīgāka kļūs arī atbildīga pašizpaušme un uzņēmība, kas vērsta uz izcilību. Paredzams, ka globālo un lokālo vides problēmu kontekstā aktualizēsies arī veselības un ekoloģiskās vērtības. Diskusijas dalībnieki paredzēja sociālās atbildības vērtību atdzimšanu (atbildība, paaudžu solidaritāte, līdzjūtība, pašcieņa, uzticēšanās) un saskatīja lielu potenciālu saprātīguma un mērenības vērtībās.

Diskusijās un analītiskā darbā izstrādātais pagātnes, tagadnes un nākotnes vērtību modelis pamatojas uz ekspertu viedokļiem, tas intelektuāli un refleksiīvi veidots, taču tas ietver būtiskas atsauces uz kultūru un vēsturi. Modelis korelē ar vēsturiski garīgu veidojumu, kam piemīt noturīga un lēna iedarbība un ko mēs varētu apzīmēt ar jēdzieniem “latviešu nacionālā kultūra”, “nacionālais raksturs”, “mentalitāte”.¹⁶ Modelis sasauca arī ar pašreizējām tendencēm sabiedrībā. Konkrēto vērtību saturs un izpaušmes laika gaitā mainās, taču atsevišķi vērtību bloki ir vēsturiski noturīgi. Tas nozīmē, ka skaidrojošais modelis ir kontekstuāls un varētu būt piemērojams tieši Latvijas sabiedrībai. Raksturotās vērtības uzskatāmas gan par personiskām, gan sabiedriskām vērtībām, tām piemīt izteikts komunikatīvs raksturs, jo sabiedrībā tās ir atpazīstamas un saprotamas.

Tālāk vērtību modelis tika apspriests Stratēģiskās analīzes komisijā. Tika pausta doma, ka nākotnē vajadzētu vairāk balstīties uz pārbaudītām pagātnes vērtībām (darba tikums, ģimene, spīts, valstiskās vērtības u. c.). Šī doma ir pamatota, jo pagātnes vērtību saglabāšana un turpināšana nākotnē ir nepieciešama, lai saglabātu kultūras kontinuitāti. Tas, kas ir labs pagātnē, der arī nākotnei.¹⁷ Šo domu simbolizē bulta attēlā. Tajā pašā laikā jāraugās, lai saglabājamās un pārmantojamās vērtības tiktu saskaņotas ar jaunajām vērtībām, kas nepieciešamas dzīvei 21. gadsimta globalizētajā pasaulē. Viens no vērtību diskusijas mezgla punktiem pašreiz Latvijā ir – kā nākotnes vērtībās saskaņot tradicionālās un modernās vērtības, kā saglabāt pārbaudīto pagātnes mantojumu, saistot to ar modernajām vērtībām un jaunajiem dzīves stiliem. Tam nepieciešams vērtību diskusijas turpinājums, jauni pētījumi un skaidrojumi. Piemērs parāda, kā kolektīva analītiska darba un diskusiju gaitā var veidot izpratni par iespējamām attīstības pamatvērtībām.

Literārā socioloģija: tēlojums un esēja

Literārā socioloģija ir trešā nozīmīgā socioloģijas valodas forma. Tās jēga ir ilustrēt sociālo pieredzi, izgaismojot sabiedrību pēkšņi un spilgti. Literārās socioloģijas galvenie līdzekļi ir tēli un metaforas, bet žanriskie paņēmieni – tēlojumi, esejas, dzīvesstāsti, socioloģiskas miniatūras, gadījumu apraksti, dienasgrāmatas

u. c. Literārā socioloģija var izmantot arī definīcijas un teorētiskus jēdzienus, taču cenšas tos pasniegt tēlainā, metaforiskā veidā. Literārā socioloģija izgaismo *spilgtus pieredzējumus*, kuri vienlaikus ir arī *sociālas zīmes*, kas liecina par konkrētai sabiedrībai un laikmetam raksturīgo. Citiem vārdiem, literārā socioloģija ceļ dienas gaismā *tipiskos pieredzējumus*, kurus var saukt par *sociālām zīmēm*. Literārā socioloģija pamatojas uz fenomenoloģiskās socioloģijas teoriju. Fenomenoloģiskās socioloģijas un sociālā konstruktīvisma skolas pārstāvis Tomass Lukmans raksta: “Daži pieredzējumi ir jēgpilni... Pieredzējumu nozīmi veido to attiecība pret kaut ko citu. Parasti atsevišķs pieredzējums iegūst jēgu, kad to atpazīst kā raksturīgo, kā vienu no daudzajiem, kas novietots pieredzes shēmā. Tādā kārtā jautājums par pieredzes nozīmi pārvirzās citā līmenī: kā izveidoti pieredzēšanas *tipi un shēmas*?”¹⁸

Literārās socioloģijas tvērumā sabiedrība tiek ieraudzīta kā *zīmīgā realitāte*, kuru spilgti izgaismo gan *situāciju novērojumi*, gan *pieredzes fragmenti*. Tie neko neuzspiež un neuzņemas par katru cenu reprezentēt, taču spilgti parāda veidu, kā vienīgā ticamā formā “līdz galam” iespējams izjust un izprast mūsdienu sabiedrību. Aiz šīm *pieredzes zīmēm*, kuras vienlaikus ir arī *sociālas zīmes*, joprojām ir nojaušama un saprotama kompleksā sabiedrība – tā pati, kuru sociologi cenšas apgūt ar modeļu palīdzību, kad viņi darbojas kā teorētiķi.

Taču literārajai socioloģijai ir arī otrs nozīmīgs teorētiskais avots – Čikāgas skola socioloģijā un tās izstrādātā empīrisko novērojumu metodoloģija. Metodoloģisko pieeju – veidot sabiedrības izpratni un sociālo teoriju uz konkrētu vietu novērojumu pamata un izmantojot biogrāfisko pieeju kā piekļuvi indivīda pieredzei – iedibināja Čikāgas skola socioloģijā pagājušā gadsimta 20.–30. gados. Tās pārstāvi Viljams Aizaks Tomass (*William Isaac Thomas*), Florians Znaņeckis (*Florian Znaniecki*), Ernests Bērdžess (*Ernest W. Burgess*), Roberts Pārks (*Robert Park*) un citi nesāka pētījumus ar izstrādātu aksiomātisku teoriju, bet ar pilsētas dzīves novērojumiem un biogrāfiskiem dokumentiem.¹⁹ Viss derēja un tika izmantots kā materiāls skaidrojumu veidošanai. “Individuālās studijas bija kā mozaīkas fragmenti, kurā katrs gabaliņš vairo izpratni par kopējo ainu. Kad daudzi šādi gabali ir novietoti, var redzēt objektus un cilvēkus kopējā zīmējumā, viņu attiecības citam ar citu. Fragmenti pievieno atšķirīgas lietas izpratnei: daži ir vērtīgi to krāsas dēļ, citi tādēļ, ka skaidri iezīmē objektu. Nevienam atsevišķam gabalam nav liela darba un pienākuma; ja tas neko nedod, ir citi veidi, kā panākt kopsakara izpratni.”²⁰ Literāro socioloģiju varētu nodēvēt par tipisko sociālo zīmju un nozīmju izvilināšanas paņēmieni.

Vietu apraksti ir viena no iespējamām literārās socioloģijas formām, jo telpas konkrētība ļauj ieraudzīt būtiskās sociālo parādību pamatstruktūras – objektus, subjektus, mijiedarbes, attiecības, indivīdu un viņa rīcību konkrētā vidē. Vietas konkrētība padara indivīdu redzamu uz sociālo mijiedarbību skatuves. Vieta ir kā platforma, kur izpaužas ne vien *pieredzes sīkumi* – šīs mazās un tipiskās *sociālās zīmes*, bet kur ir novērojamas arī *sabiedrības konkrētās attiecības*. Ir iespējams modelēt vietu struktūru, piemēram, radīšanas un patērēšanas vietas, nevietas, pārvietošanos, cerību vietas, uzburtās vietas (sk. T. Tisenkopfa grāmatu “Uzburtā vieta”²¹), veidot vietu tipoloģiju un tām raksturīgos pieredzes un attiecību tipus.

Literārā socioloģija ir viens no atbildes veidiem uz “mūžseno” diskusiju socioloģijā par reālisma–ideālisma, objekta–subjekta, struktūras–aģentūras duālismu.

Florians Znaņeckis bija viens no pirmajiem teorētiķiem, kurš mēģināja izskaidrot sociālo dzīvi kā izrietošu no viņas pašas. “Realitāte nav ne tīri objektīva, ne subjektīva, bet ir atkarīga no piederības objektu sistēmai, kuru īpašības (saistību skaits, nozīmju kompleksitāte, ietekmes pakāpe) nosaka ne vien cilvēkam ārēji apstākļi, bet kuras var variēt atkarībā no cilvēka konstruējošās un rekonstruējošās darbības šajā realitātē.”²² Literārā socioloģija nav ne “subjektīva”, ne “objektīva”, tā drīzāk ir ar sociālo pieredzi pamatota individuālās jēgas konstruēšana pilnas sociālās realitātes kontekstā. Tādā kārtā tā ir pasargāta no “organiska subjektīvisma”, kas raksturīgs daiļliteratūrai, un no neglābjama formālisma, kas piemīt “objektīvai” zinātnei.

Literārās socioloģijas avots ir rodams individuālajā pieredzē, kas sniedz nepastarpinātu informāciju par realitāti. Zigmunds Baumans raksta: “Pieredze piegādā izejmateriālu socioloģiskiem atklājumiem, tā ir socioloģisko zināšanu pildījums – parastu cilvēku ikdienas dzīves pieredze, kura pieejama ikvienam. Pirms nonākšanas zem sociologa lupas, tā bijusi kādas citas personas pārdzīvotais, taču šī persona nav mācīta socioloģiskās valodas lietošanā un lietu aplūkošanā no socioloģiskā viedokļa.”²³ Pēc Baumana domām, sociologi darbojas ar to pašu pieredzi un veselo saprātu, ko izmanto ikviens cilvēks, taču sociologi spēj individuālajā atklāt sociālo, atsevišķajā – vispārējo, biogrāfiskajā – vēsturisko. Kā uzskata Baumans, sociologs atrodas abpus pieredzei, kuru tas interpretē – pieredzes ietvaros un ārpus tās.²⁴ Tas nozīmē, ka literārā socioloģija, kas izmanto metaforas un tēlus, ļauj notvert *sociālo zīmi* konkrēta pieredzējuma vai novērojuma veidā. Tajā pašā laikā tā nav atrauta no teorijas un konceptuālajiem modeļiem. Atrašanās “ārpus pieredzes” atvieglo saprašanu, ka konkrētā zīme ir kompleksās sabiedrības daļa.

Literārā socioloģija ir sevišķi piemērota postmodernā laikmeta raksturošanai, kad izzūd nevis totalitāte, bet indivīda priekšstats par to. Sabiedrībā, kurā arvien grūtāk izveidot vienu aptverošu priekšstatu par vēsturi, politiku, globālo kārtību vai pat par savu dzīvi un identitāti, saglabājas iespēja pēkšņai ekskursijai realitātē, kas tuvina mūs sociālo parādību būtībai. Pētnieka individuālās esamības saskarsmē ar objektu dzimst nevis “patiesība” un “sistēma” vai “teorija” un “koncepts”, bet *ieskats un zīme*, kas literārajā socioloģijā tiek noformēta kā *tēls un metafora*. Tā izvilina *nozīmi*. Saskarsmē starp sociologa personību un realitāti tiek radīta *sabiedrības individuālā zīme*. Tā vienlaikus ir gan realitātes daļa, gan socioloģijas objekts, gan tās valoda, gan izprotamas zināšanas. Lai lietotu šo socioloģijas valodu, pētniekam jāpiemīt spēcīgai intuīcijai. Tad viņš var radīt *niecīgos objektus*, kuri tomēr ir ietilpīgi un nozīmīgi arī citiem, jo tie parāda sabiedrību. Literārā socioloģija uzskatāma par vienu no “postmodernās analīzes metodēm, kuras izstrādāja poststrukturālisti, fokusējoties uz apzīmēšanas (*signification*) procesu un valodas lietojumu”²⁵.

Kas literārās socioloģijas gadījumā ir nozīmīgais objekts? Sabiedrība? Likumsakarības? Notikumi? To saturs? Virziens? Subjekts? Konteksts? Ne gluži! Nozīmīga ir individuālā liecinošā zīme, kas galu galā tuvina mūs izpratnei par individuālo brīvības telpu radīšanu.

Literārā socioloģija mūsdienās kļūst populāra, šādā stilā raksta, piemēram, amerikāņu sociologs Ričards Senets (*Richard Sennett*).²⁶ Tas notiek ne vien tādēļ, ka esejas plašai auditorijai ir saistošāka un vieglāka lasāmviela nekā teorētiski apcerējumi vai lietišķu pētījumu pārskati, bet arī tādēļ, ka esejistika ir adekvāts

reaģēšanas veids sabiedrībā, kura kļūst “pārlietu” kompleksa un mainīga. Zigmunts Baumans argumentē: “Plūstošās modernitātes (*liquid modernity*), deregulācijas, individualizācijas un cilvēcisko saišu fluīduma kontekstā ir vērts izrauties no “zinātniskās sarunas” un atgriezties pie “pirmszinātniska”, tieša dialoga ar pieredzi, veselo saprātu un dzīves izjūtu.”²⁷ Literārā socioloģija šķietami attālina disciplīnu no zinātnes sfēras, it kā nonāk pretrunā ar “zinātnisko” pieeju, kas pamatojas uz pieņemumu, ka iespējams izdibināt sabiedrību kā racionālu, sistēmisku veidojumu. Tomēr arī socioloģiski literāras esejas saglabā teorētisko iedabu, jo aiz metaforas un tēliem saglabā saiti ar teorētiskiem jēdzieniem.

Strādājot literārajā socioloģijā, nepieciešamas vairākas prasmes. Vispirms autoram jābūt labam sabiedrības novērotājam – jāprot izmantot novērošanas metodi, etnogrāfisko pieeju, antropoloģiskos paņēmienus, gadījumu izpētes metodi, biogrāfisko pieeju un citas metodes. Svarīga ir arī empātija jeb iejušanās spēja citu cilvēku pieredzē un situācijā, lai varētu izprast to strukturējošos spēkus. Noderīga ir arī interese pašam par sevi – pašrealizācijas vēlme, iedziļināšanās savā pieredzē. Nepieciešamas literāras dotības, lai *zīmīgo realitāti* notvertu, uzrakstītu un pasniegtu auditorijai. Literāram sociologam nepieciešama refleksija un svešatnība, kas ļauj viņam ieņemt atkāpinātu novērotāja lomu (par svešatnību sk. Annas Stepčenko rakstu šajā izdevumā²⁸). Džefrijs Aleksanders raksta: “Mēs zinām no ikdienas valodas, ka esam kādā jomā pieredzējuši un intuitīvi saprasti. Šī iesakņotība dzīves pasaulē baro ikvienu sociālās zinātnes konceptu. Bet māksla ir iegūt refleksiju, lai pakāptos no izjūtas par kaut ko vispārpieņemtu līdz svešatnības izjūtai, kas ļauj mums domāt socioloģiski.”²⁹ Literārā socioloģija paredz šo spēli ar savu un citu pieredzi, kas aizved līdz fragmenta vietai sabiedrības kopējā mozaikā.

Sociologs drīkst izmantot ne tikai citu cilvēku, bet arī pats savu pieredzi. Viņš kļūst par mediju starp nejausību un likumsakarību. Viņa intuīcija noved viņu nejausos stāvokļos, kuros viņš cenšas atšifrēt modernās dzīves nozīmes. Nejausība tiek tipizēta un parādīta kā nenovēršama – lūk, tā sabiedrība funkcionē; epizode atveido stilu – lūk, kā funkcionē sabiedrība! Viens no iedarbīgiem literārās socioloģijas paņēmieniem ir *dzīves sikumi* – žanrs, kuru autors vēlas izmēģināt turpmāk.

Metafora socioloģijā atšķiras no metaforas mākslā. Socioloģijā no metaforas var izsecināt jēdzienu un teoriju, kamēr literatūrā šādas prasības nav. Literāra metafora ir dzejnieka vai rakstnieka brīvības izpausme, kas beidzas ar lasītāja estētisku pārdzīvojumu. Tam nav nepieciešamības pārtapt jēdzienā. Savukārt socioloģijā metafora ir zīme, kura grib kļūt teorētiska. Sociologi vienmēr cenšas saistīt metaforu ar teoriju. Piemēram, ES Ietvara projektā ETUDE³⁰, kurā tiek analizēta reģionālā un lauku attīstība, izmantojot attīstības tīkla konceptu un piemērojot to tipoloģiski atšķirīgām teritorijām (jaunās lauku teritorijas, piepilsēta, segmentētie lauki, attālās teritorijas, specializētās teritorijas, urbānie lauki), autors piedāvāja jaunu teritoriālās klasifikācijas grupu ar apzīmējumu “sapņu zeme”. Kā metafora šis tēls radās socioloģiska ceļojuma laikā, braucot pa Kurzemes jūrmalu – šauru strēmeli gar jūru – un vērojot tās arhitektoniskās, ainaviskās un sociālās zīmes. Pēc ceļojuma autors publicēja eseju, kurā raksturoja šo īpašo vietu – izmērcētu pelēku strēmeli gar jūru: “Īss trauksmes brīdis vasarā, izpirkta, pamesta vieta ziemā.”³¹ Kas gan ir šī vieta, ja ne sapņu zeme? Tomēr šis literārais tēls ir interpretējams arī teorētiski, saprotot ar sapņu zemi teritoriju, ko raksturo augsta simboliskā kapitāla koncentrācija

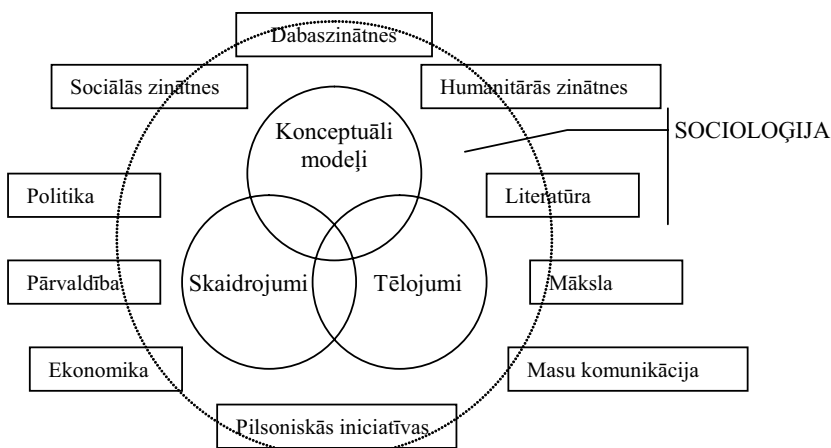
un ko izveido iztēle, atmiņa un investīcijas. Tas nozīmē, ka metafora nav fikcija, bet skaudra realitāte (*hard reality*). Tādējādi literārā metafora tika iekļauta un izmantota zinātniskā pētījumā, pārveidojot to par “stingrāku” socioloģisku jēdzienu un iekļaujot to pētījuma konceptuālajā modelī. Metaforiskais apzīmējums “sapņu zeme” papildināja teritoriju tipoloģiju.³² Iespējams, tā nav līdz galam formalizējama zinātniska kategorija, taču daudzi saprot to intuitīvi, tīko pēc sapņu zemes un gribētu maksāt par to bargu naudu.

Diskusija un secinājumi

Varam secināt, ka teorētiskie modeļi, populārzinātniski socioloģiskie skaidrojumi un literāras esejas ir trīs galvenās socioloģijas valodas formas mūsdienās. Tās ļauj īstenot socioloģijas funkcijas sabiedrībā un arī attiecībā pret pašu sociologu. Šīs valodas formas ļauj īstenoties socioloģijas “ārējām” un “iekšējām” funkcijām.

Starp socioloģiskās valodas formām pastāv pāreja un sinerģija – konceptuālos modeļus var izteikt ar tēlu palīdzību, metaforas rosina jaunus jēdzienus, esejas ļauj labāk paust socioloģijas publisko vēsti.

Socioloģiskās valodas daudzveidība atver disciplīnu dažādiem zināšanu laukiem (sk. 6. attēlu). Teorētiskā valoda un modeļi tuvina to citām zinātnēm, arī dabaszinātnēm. Tēlojumi un esejas tuvina to literatūrai, tēlotājai mākslai, dizainam. Populārie skaidrojumi met tiltu uz publiskās pārvaldes, politikas un ekonomikas jomu.

6. attēls. Socioloģiskā valoda citu zināšanu laukā

Nosacīti socioloģiju var iedalīt “zinātniskajā”, “skaidrojošajā” (populārzinātniskajā) un “literārajā”. Mūsdienās abstrakti zinātniska socioloģija, kura pamatojas uz pieņēmumu, ka iespējams izveidot sistēmisku priekšstatu par sabiedrību, piedzīvo metodoloģiskas grūtības. Tas tādēļ, ka sabiedrība nav “pārāk sistēmiska”, tā drīzāk ir heterogēns un komplekss aģentu tīkls, nevis sistēma. Komplexitātes pētīšana paredz metodoloģisku pluralismu un valodas daudzveidību, tostarp esejas. Literārā socioloģija neatceļ “zinātnisko” un vajadzību pēc teorijām, taču tā atver socioloģiju mūsdienu sabiedrības būtības izzināšanai, kuru, iespējams,

nevar aizsniegt tikai ar teoriju palīdzību. “Mēs esam iegājuši īpatnējā attīstības zonā, kad nevis prāts un zinātne, bet citi spēki – mobilitāte, komunikatīvisms, spēja iemiesoties un pārmiesoties veidos jauno nākotni... Zinātne vairs nebūs galvenais progresā dzinējspēks un tāds nebūs pat tās tandēms ar dionīskisko dziņu garu. Tā būs tikai viens no faktoriem, kas sīvi konkurēs ar citiem attīstības spēkiem. Mēs arvien vairāk pieredzēsim tādu attīstību, kura neizmantos zinātni.”³³ Šie apsvērumi palielina literāras socioloģijas izredzes tikt saklausītai, turklāt eseju valoda paplašina auditoriju.

Literārā socioloģija virza priekšplānā individuālo pieredzi un izmanto eseju stilu. Tās tvērumā realitāte ir:

- zīmīgā realitāte,
- spilgta personiskā pieredze,
- mazliet mijiedarbes,
- dažas regularitātes,
- metafora, kuru var saistīt ar teoriju,
- bet pats galvenais –
- zīme, kura parāda sociālās esamības būtību un cilvēka situāciju.

Pavērsiens uz literatūru nav jauna parādība socioloģijā, par to izteikušies un šo pieeju praktizējuši daudzi pētnieki. Piemēram, Ērvings Gofmanis (*Erving Goffman*) tā vietā, lai paklausītu sava doktora darba vadītāja ieteikumam un pētītu sociālās mijiedarbes Šetlandas salās Skotijā, pievērsās personāla novērošanai viesnīcā, kurā bija apmeties, un vāca materiālu slavenajai grāmatai “Sevis izrādīšana ikdienas dzīvē”.³⁴ Gofmanis veica tā dēvēto sociolingvistisko pavērsienu socioloģijā, kas bija mēģinājums parādīt, kā pieņēmumi aizpilda plaisas starp nozīmēm.³⁵ Gofmanis vēlējās izveidot teoriju, kas būvēta no ikdienas pieredzes vienībām, bet tās nekad nevar būt pilnīgi racionālas konstrukcijas. Pēc Gofmaņa domām, socioloģiskā teorija nekad nevar būt tīri objektīva. To, ko dzīvē paveic pieņēmumi, sociālajā teorijā izdara metafora. Neviena teorija, lai cik objektīva un zinātniska tā vēlētos būt, nevar līdz galam izskaidrot ne cilvēcisko mijiedarbību būtību, ne formu, ne arī sabiedrības kopējo uzbūvi. Tāpēc socioloģija aicina talkā literatūru un citus estētiskās izteiksmes paņēmienus, darbojas ar esejām, piemēriem un citiem *sīkumiem*, lai parādītu pieredzes unikālītāti un sabiedrības reprezentatīvos kodus. Tēlojumus un esejas var papildināt ar fotogrāfijām, videomateriāliem, pat lietām un tehniskiem artefaktiem u. tml. Vizuālās socioloģijas valoda un iespējas sīkāk analizētas Anitas Kalniņas rakstā šajā izdevumā.³⁶

Socioloģijas uzdevums ir izskaidrot realitāti, kurā dzīvo cilvēks. Tas nozīmē, ka tai jābūt gan teorētiskai – jāuztur piederība zinātnēm, gan tēlainai – jāuztur saistība ar ikdienas pieredzi. Tai jābūt arī komunikatīvai – jāpiedāvā skaidrojumi sabiedrībai. Tēls socioloģijā kļūst par jēgas atšifrētāju, ar tā palīdzību sociologs pievērš uzmanību citādi nepamanītiem faktiem, ilustrē pieredzi, padara zīmīgos procesus redzamus. Šajā darbā viņu vada intuīcija. Tā ir ātrs un gatavs ieskats realitātē, un tas ir šķietami neatkarīgs no iepriekšējās pieredzes un empīriskajām zināšanām. Pateicoties intuīcijai, sociologs veido saikni ar objektu, tuvojas tam personīgi (ar savu esamību) vai atsvešināti (ar citu sabiedrības locekļu pieredzes novērošanu), fiksē zīmi, pārveido to tēlā, paspīlgtina un piedāvā publikai. Zīmīgais ieskats ir

panākts, un tēla drošticamība, iespējams, ir augstāka nekā teorijām un hipotētiskām likumsakarībām.

Mūsdienu intelektuālajā vidē jūtams augošs pieprasījums pēc literārās socioloģijas, kura labi notver laikmeta brīdi un reprezentē mūsdienu cilvēka situāciju. Literārā socioloģija ietekmē disciplīnu vairākos veidos. Virzot priekšplānā spilgtu mikropieceju un pieredzes skaidrojošo spēku, tā pastiprina metodoloģisko individuālismu. Tā aizvirza uzmanību no klasiskajiem socioloģijas jēdzieniem – struktūra, normas, institūcijas, sociālās grupas – un pievēršas konkrētu vietu, notikumu un mijiedarbju pētniecībai. Vairojas šaubas par institūciju izskaidrojošo spēku. Esejas tuvina socioloģiju literatūrai, performatīvajām mākslām, vizuālajai ekspresijai un citām mūsdienu dzīves formām, kurām raksturīga vēlme paplašināt individuālās brīvības telpu.

Atšķirība starp literatūru, publicistiku, dokumentālo prozu un literāro socioloģiju pastāv skatījuma punktā – pēdējā atsauca uz teorijām “sākumā” un ved uz tām “beigās”. Sociologu raksturo atkāpināta pozīcija, kas atšķir to no literāta. Dzejnieks un prozaikis vairāk darbojas savas pieredzes ietvaros, izdzīvojot visu realitāti sevī un savā tekstā. Sociologs vairāk darbojas kā reportieris un publicists, kura bagāžā ir teorijas.

Literārā socioloģija ir visai unikāls žanrs. Esejai savdabību piešķir metafora, kas patapināta no literatūras. Tas socioloģiskas esejas dažkārt liek uztvert kā daiļliteratūru vai žurnālistiku. Esejas atšķirību no teorētiskās socioloģijas nosaka metaforu lietojums. Dažkārt esejas papildina ar teorētiskām refleksijām, faktiem, lietišķo pētījumu rezultātiem, pat statistikas datiem, tomēr to atšķirību iezīmē metaforu lietojums. Tajā pašā laikā metafora nevienādo socioloģisku eseju ar daiļliteratūru, jo literāros tekstos metaforu veido autora vai literārā varoņa personiskās un sociālās pieredzes sakausējums, kamēr socioloģija pieredzes tēlus cenšas tipoloģizēt un sistematizēt. Tādēļ rakstnieki un dzejnieki nereti pārmet socioloģisku eseju autoriem uztveres lūzumu brīdī, kad viņi metaforu papildina ar faktu vai transformē to teorētiskā idejā. Darbošanās literārās socioloģijas jomā ir stipri atkarīga no autora personības, tāpēc šo valodas formu ir daudz grūtāk normativizēt nekā teorētisko socioloģiju. Būt eseju autoram ir viens no sociologa izaicinājumiem un brīvības izpaušmēm.

Tomēr šajā ceļā ir vērts ievērot piesardzību. Socioloģija nedrīkst zaudēt savu zinātnes specifiku un valodas lietojums aizvirzīties pārāk tālu populārajā zinātnē, žurnālistikā, ikdienas valodā. Socioloģijai jāspēj saglabāt savu identitāti, vienlaikus dažādojot izteiksmes veidus un cenšoties kļūt saprotamai plašai auditorijai. Metaforas kļūst populāras zīmju ekonomikā un politikā, to valoda ir iepatikusies arī politiķiem, kuriem ne vienmēr rūp publiskais labums. Metaforas ir daudznozīmīgas, un sociologam jāapzinās, ka tās var slēpt arī izvairīšanos no atbildības par vārdiem un līdz ar to arī no atbildības par darbiem. Socioloģijas jaunā valoda nozīmē profesionālās valodas dažādošanu. Taču sociologi nedrīkstētu iestīgt tikai vienā valodas formā, tādā gadījumā viņi riskētu kļūt vienpusīgi un zaudēt sabiedrības uzticību.

Atsauces

- ¹ Powell, W.W., Grodal, S. (2005) "Networks of Innovators". In: Fagerberg, Jan, David Mowery and Richard Nelson (eds) *The Oxford Handbook of Innovation*. New York: Oxford University Press; Moors, E.H.M., Rip, A., Wiskerke, J.S.C. (2004) "The Dynamics of Innovation: A Multilevel Co-evolutionary Perspective". In Wiskerke, J.S.C., J.D. van der Ploeg (eds) *Seeds of Transistion: Essays on Novelty Production, Niches and Regimes in Agriculture* (pp. 31–56). Assen, the Netherlands: Van Gorcum; Ruttan, V.W (1997) "Induced Innovation, Evolutionary Theory and Path Dependence: Sources of Technical Change". *The Economic Journal*, Vol. 107, No. 444. (Sep., 1997), pp. 1520–1529.
- ² Pieejams: <http://www.insightproject.net>
- ³ Geels, F.W. (2004) "From Sectoral Systems of Innovation to Socio-technical Systems. Insights about Dynamics and Change from Sociology and Institutional Theory". *Research Policy* Vol. 33, pp. 897–920.
- ⁴ Tisenkopfs, Tālis, Sandra Šūmane and Ilze Lāce (2008) *An In-depth Review of Innovation in Rural Services in Latvia. The Latvian National Report*. IN-SIGHT Project Paper.
- ⁵ Pieejams: www.sus-chain.org
- ⁶ Wiskerke, Han and Dirk Roep (2006) "A Grounded Perspective on Sustainable Food Provision". In: Roep Dirk and Han Wiskerke (eds) *Nourishing Networks. Fourteen lessons about Creating Sustainable Food Supply Chains*. Wageningen: Reed Business Information – Agriboek, 2006, Pp. 7–16.
- ⁷ Kirwan, James, Talis Tisenkopfs and Adanella Rossi (forthcoming 2008) "Mediating trust and locality: examining the nature, creation and communication of embeddedness in shaping sustainable food supply chains". Article in publication.
- ⁸ Tabuns, Aivars (2006) Intelektuāli – spožums un posts. *Latvijas Universitātes Raksti. Socioloģija*. 701. sēj. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 6.–33. lpp.
- ⁹ Šūmane, Sandra (2008) Eiropas Savienības lauku attīstības pētījumu ieguldījums Latvijas socioloģijā. *Latvijas Universitātes Raksti. Socioloģija*. 736. sēj. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 148.–159. lpp.
- ¹⁰ Bauman, Zygmunt (1990) *Thinking Sociologically*. Oxford; Cambridge: Blackwell, P. 7.
- ¹¹ Ķīlis, Roberts et al. (2007) *Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam. Pamatziņojums*. Oktobris 2007. Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija. Pieejams: <http://www.latvija2030.lv>
- ¹² Tisenkopfs, Tālis, Romāns Baumanis, Žaneta Jaunzeme (2007). *Cilvēks – sabiedrība – valsts – 2030. Uz vērtībām balstīta ilgtspējīga attīstība Latvijā*. Vīzijas grupas darba ziņojums. Rīga: Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija.
- ¹³ Ijabs, Ivars (2006) Eiropas nākotne: vērtību perspektīva. Paper presented at the International Conference "Uncertain Transformations: New Domestic and International Challenges". Riga, University of Latvia, 9–12 November 2006; Welzel, Christian (2006) A Human Development View on Value Change Trends (1981–2006), Istanbul, November 03, 2006. Available: www.worldvaluessurvey.org; Cultural Transformation Tools (CTT). Available: www.valuescentre.com; Meņšikovs, Vladimirs (2006) Dzīves kvalitāte Daugavpilī. Bela, Baiba, Tālis Tisenkopfs (zinātniskie redaktori) *Dzīves kvalitāte Latvijā*. Rīga: Stratēģiskās analīzes komisija, apgāds "Zinātne", 2006, 153.–178. lpp.
- ¹⁴ Cultural Transformation Tools (2007) *Culture Values Assessment. Latvia*. Espoused values analysis for Latvia. October 2007.
- ¹⁵ Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2006/2007. *Cilvēkkapitāls: mans zelts ir mana tauta*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.

- ¹⁶ Sk. Sergeja Kruka rakstu "Latvietis lietišķais. Cittautesa piezīmes". Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=15523>
- ¹⁷ Tisenkopfs, Tālis (2007) Nākotnes padoms. *Diena*, 2007. gada 8. septembris.
- ¹⁸ Luckmann, Thomas (1989) "On Meaning in Everyday Life and in Sociology" *Current Sociology* Vol. 37, Pp. 22–23.
- ¹⁹ Becker, Howard R. (1966) "Introduction". Shaw, Clifford R. *The Jack-Roller. A Delinquent Boy's Own Story*. Chicago&London: The University of Chicago Press, P. vii.
- ²⁰ Ibidem, P. Viii.
- ²¹ Tisenkopfs, Tālis (2007) *Uzburtā vieta*. Rīga: Neputns. 268 lpp.
- ²² Gubert, Renzo (1993) "Introduction". Gubert, Renzo, Luigi Tomasi (eds) *The Contribution of Florian Znaniecki to Sociological Theory*. Milano: Franco Angeli. P. 9.
- ²³ Bauman, Zygmunt (1990) *Thinking Sociologically*. Oxford; Cambridge: Blackwell, P. 9.
- ²⁴ Bauman, Zygmunt (1990) *Thinking Sociologically*. Oxford; Cambridge: Blackwell, P. 10.
- ²⁵ Dickens, David A., Andrea Fontana (1994) "Postmodernism in the Social Sciences". Dickens, David A., Andrea Fontana (eds.) *Postmodernism and Social Inquiry*. London: University College London Press, P. 6.
- ²⁶ Sk., piemēram, grāmatu: Sennett, Richard (1998) *The Corrosion of Character. The personal consequences of Work in the New Capitalism*. Nw York, London: W. W. Norton & Company, 176 pp.
- ²⁷ Hviid Jakobsen, Michael and Keith Tester (2007) "Sociology, Nostalgia, Utopia and Morality: A Conversation with Zygmunt Bauman". *European Journal of Social Theory* 10(2): P. 313.
- ²⁸ Stepčenko, Anna (2008) "Svešinieka socioloģija Georga Zimmela un Alfreda Šica interpretācijā un socioloģijas svešatnība institucionalizācijas sākotnē Vācijā un Latvijā". *Latvijas Universitātes Raksti. Socioloģija*. 736. sēj. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 15.–31. lpp.
- ²⁹ Jeffrey C. Alexander (2004) "Toward a Theory of Cultural Trauma". Jeffrey C. Alexander, Ron Eyerman, Bernhard Giesen, Neil J. Smelser, Piotr Sztompka (eds) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkley: University of California Press, P. 2.
- ³⁰ Pieejams: <http://www.etuderd.eu>
- ³¹ Tisenkopfs, Tālis (2008) Lietaina vasara, pelēka ziema. *Rīgas Laiks*, 2008., Nr. 1., 67.–69. lpp.
- ³² Ploeg, Jan Douwe van der, Rudolf Broekhuizen, Gianluca Brunori, Roberta Sonnino, Karlheinz Knickel, Talis Tisenkopfs & Henk Oostindie (Forthcoming 2008) "Introduction: towards a new theoretical framework for understanding regional rural development".
- ³³ Tisenkopfs, Tālis (2002) Par cerībām un glābiņu: Zinātne un ilgtspējīga attīstība. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, A Daļa: Sociālās un Humanitārās Zinātnes. 56. sēj., Nr. 4./5./6., 85. lpp.
- ³⁴ Gofmanis, Ērvings (2001) *Sevis izrādīšana ikdienas dzīvē*. Rīga, Madris, 199 lpp.
- ³⁵ Lemert, Charles (1997) "Goffman". *The Goffman Reader*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers, P. xxii.
- ³⁶ Kalniņa, Anita (2008) Vizualās pētniecības metodes. Kādēļ ne? *Latvijas Universitātes Raksti. Socioloģija*. 736. sēj. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 160.–167. lpp.

Summary

The article argues that there are three main forms of language in contemporary sociology which complement each other and all together improve the understanding of social processes and communication of knowledge. These are: theoretical sociology – creation of conceptual models and multilevel knowledge systems; popular sociological explanations; and literary-sociological essays. The diversity of language corresponds with the functions of sociology and allows it to address society in theoretical, popular scientific, and literary manner. The forms of language are embedded in the history and nature of sociology. Linking theoretical reasoning with essays and metaphors is not a new approach, it was practiced, for example, by George Simmel. However, during the domination of positivist sociology, the literary approach was “forgotten” or neglected. Nowadays it comes in use again. Combining different forms of sociological language, the theoretical and literary means of expression widens the perspective in social research and allows to shed light on complex socio-economic processes in a modern society and manifestations of individual existence. The language mix and flexibility enables sociology to become a cementing factor in interdisciplinary research and a sense-creating activity in popular discourse. The first part of the article reviews the functions of sociology; the second part explores the forms of sociological language. The discussion part brings forward comparison between theoretical and literary sociology.

Keywords: functions of sociology, language of sociology, complexity of society, theoretical sociology, conceptual models, literary sociology, metaphor, communication of knowledge.

Socioloģijas nākotne Latvijā: diskusija Latvijas Universitātes 66. zinātniskajā konferencē Rīgā, 2008. gada 8. februārī

Diskusijā piedalījās 23 sociologi no Latvijas Universitātes (LU) Sociālo zinātņu fakultātes, LU Filozofijas un socioloģijas institūta, Rīgas Stradiņa universitātes, Daugavpils Universitātes, Liepājas Pedagoģijas akadēmijas, Latvijas Lauksaimniecības universitātes, Baltijas Sociālo zinātņu institūta, Latvijas Sociologu asociācijas (LSA). Sarunas raisīšanai tika piedāvāti divi jautājumi: “Ko es Latvijas socioloģijā rīt darītu labāk nekā šodien?” un “Kā to īstenot?”. Diskusiju vadīja Tālis Tisenkopfs, pierakstīja Sandra Šūmane.

Apkopojumā vispirms sniegts pārskats par dalībnieku paustajiem viedokļiem, atbildot uz pirmo jautājumu. Izteikumi grupēti pa tēmām apspriešanas secībā, to autori nav identificēti. Pēc tam apkopotas atbildes uz otro jautājumu. Nobeigumā sniegts kopsavilkums par galvenajām caurviju tēmām, domājot par Latvijas socioloģijas nākotni.

Ko es Latvijas socioloģijā rīt darītu labāk nekā šodien?

Sadarbība, tīklošanās profesionālajā vidē:

“Latvijas zinātnē trūkst zinātniskas diskusijas.”

“Vajag rosināt sadarbību starp sociologiem un starpdisciplināru sadarbību.”

“Vairāk varētu vēlēties sadarbību, bet arī šobrīd sadarbība jau ir. Vai to institucionalizēt?”

“Ļoti šaura profesionālā vide, tās uzlabošanai nepieciešama uz zināšanām un informācijas apmaiņu balstīta sadarbība.”

“Sadarbības iespējas ir. Latvijas Sociologu asociācijā tiek organizēti semināri, bet atsaucība maza. Sociologiem pašiem jābūt aktīviem.”

“Jāveido konsorcijs sadarbībā ar sociologu uzņēmumiem.”

Informācijas apmaiņa un komunikācija sociologu starpā:

“Jāuzlabo informācijas aprīte par pētījumiem.”

“Datu kopas tiks ievietotas LSA mājaslapā pāris mēnešu laikā. LU Sociālo zinātņu fakultāte iegādājusies nepieciešamo programmatūru.”

“Komunikācijas, informācijas deficīts.”

“Nepieciešama komunikācija starp sociologiem Latvijā.”

“Informācijas aprīte un pieejamība.”

“Esošo datu kopu analīze – tam nepieciešama pieeja datiem.”

“Komunikācija un sadarbības attīstība.”

“Datubāzes, informācijas pieejamība.”

Socioloģiskās informācijas pieejamība sabiedrībā, socioloģijas komunikācija ar sabiedrību:

“Nepieciešama LSA mājaslapas izveide, lai informācija būtu pieejama sabiedrībai.”

“Nepieciešams plašāk informēt sabiedrību par sociologu darbu un pētījumu rezultātiem.”

“Šobrīd trūkst atgriezeniskās saites ar sabiedrību.”

“Stiprināt komunikāciju ar sabiedrību medijos, laikrakstos, konferencēs.”

“Svarīgi tīkloties ne tikai profesionālajos tīklos, bet arī ar sabiedrību.”

Publicēšanās, autorība:

“Rakstīt grāmatas, rakstus, publicistiku ar izteiktu autora pozīciju.”

“Jāpraktizē naratīvā, skaidrojošā socioloģija.”

“Trūkst autora pozīcijas, tiek pārņemtas idejas un teorijas, kas veidojas svešā vidē. Latvijas sociologiem nepieciešams aktualizēt savu autorību.”

“Jāizdod grāmatas, jāpublicējas. Sociologi pārāk lietišķi un centrējušies uz sevi, aprobežojas ar publikācijām latviski.”

“Dažas sociologu organizācijas cenšas nodrošināt regulāras publikācijas.”

“Vajag vairāk publikāciju par pētījumu rezultātiem.”

“Publikācijas ir sociologu prezentēšanas veids. Bet jau tagad pilna cikla pētījumi beidzas ar publikāciju. Pietrūkst žurnāla vai almanaha, kas iznāktu vienreiz gadā.”

“Rezultāti tiek publicēti, bet tos neredz.”

Individualizācija, sadrumstalotība:

“Individualizācija sociologu vidū. Tas saistīts ar finansiāliem apsvērumiem, naudas pelnīšanu.”

“Katram savi individuāli radošie plāni.”

“Mērķa definēšanas problēma, dominē pasūtījuma konteksts, ir sadrumstalota darbošanās.”

“Kas būs Latvijas sociologu identitātes zīmols?”

Terminoloģija:

“Ir svarīgi attīstīt socioloģijas terminoloģiju.”

Vajadzīga jauna socioloģijas terminu vārdnīca. Ir divi izdevumi, bet pagājuši jau 10 gadi un terminoloģija ir attīstījusies. Vajadzētu skaidrojošo vārdnīcu, kā arī latviešu-angļu-krievu socioloģijas terminu vārdnīcu.”

Pētījumu kvalitāte:

“Neizplūst daudzās tēmās. Koncentrēties uz pāris pamatproblēmām, lai būtu dziļums un kvalitāte.”

“Pētījumu kvalitāte ir svarīgs jautājums.”

“Vajadzīga specializācija. To var panākt, strādājot pētnieciskā kolektīvā.”

“Specializācijas prasības pieaug. Tomēr pragmatiskie apsvērumi liek sociologam būt “visēdājiem” un darīt to, kas pieejams.”

“Zinātniekam labvēlīgu apstākļu veidošana, lai nav jāstrādā daudzos projektos.”

“Attīstīt izvēlētas pētnieciskās tēmas.”

“Izmantot jaunas datu apstrādes metodes.”

“Nepieciešama pastāvīga mācīšanās, arī jaunas datu apstrādes metodes.”

Starptautiskie pētījumi un sadarbība:

“Stiprināt starptautisko sadarbību.”

“Iesaistīties starptautiskos salīdzinošos pētījumos, tādos, ko nepārvalda valsts institūcijas.”

“Jaunas starptautiskas pētniecības iespējas, piemēram – vīriešu dzimtes studijas.”

“Sadarbība ar ārvalstu kolēģiem, īpaši no Baltijas valstīm, veidojot vienotu instrumentāriju.”

“Nav skaidrs, kurai institūcijai būtu jāatbild par starptautiskiem pētījumiem.”

Socioloģiskā izglītība, karjera, paaudžu attiecības:

“Uzlabot mācību kvalitāti gan no studentu, gan mācību spēku puses, palielināt prasības vienam pret otru.”

“Nav profesionālas izglītības, pieprasījums pēc augstākās izglītības plašs, tas mazina kvalitāti.”

“Pusslodzes studenti, kas sarežģīt socioloģijas nākotni.”

“Veidot akadēmisko karjeru.”

“Veicināt jauno pētnieku iesaisti.”

Kā to īstenot?

Sadarbība, informācijas apmaiņa, publicēšanās:

“Nepieciešamas kontaktpersonas, kontaktpunkti, kur nosūtīt un iegūt informāciju.”

“Sociologiem jāuzņemas pašatbildība sadarbības veidošanā, piemēram, ievieojot informāciju savās mājaslapās.”

“Izmantot LSA un citas jau esošās iespējas. Jāsadarbojas vairākos līmeņos: pētījumos un starp disciplinām. Darbsemināru organizēšana.”

“Vērojams nozaru lepnīgums. Tā kā nesadarbojas, rodas pārākuma sajūta pār citām nozarēm un nevēlēšanās sadarboties. Risinājums: starpdisciplināri pētījumi.”

“Socioloģijas sabiedriskošana, sabiedrības uzrunāšana tai saprotamā valodā, lai komunicētās zināšanas varētu tikt izmantotas.”

“Problēma ar informāciju, nevis sadarbību; ja nepieciešams, partnerus atrod. LSA pasākumi ir lieliska iespēja, kur satikties, taču tā netiek izmantota.”

“Slēgtā kluba iespaids par LSA.”

“Pietrūkst informācijas par LSA aktualitātēm.”

“Pārskatīt LSA informācijas apmaiņas e-listi.”

“Informācija ir pieejama un atrodama. Bet komunikācijā būtisks ir cilvēciskais faktors – kopības sajūta, kopīgs mērķis.”

“Ilgspēja – kā piesaistīt un paturēt studentus.”

“Organizēt LSA sēdi Liepājā. Tas veicinātu tīklošanos un komunikāciju, mazinātu atsvešinātības sajūtu reģionos.”

“Kas veiks šo sabiedrisko darbu? Tā varētu būt LSA. Rast finanses, lai to varētu veikt.” “Pētījumu recenzēšana.”

“Rezultāti ir, bet nekautrēties tos publiskot.”

“Pietrūkst profesionālas sadarbības socioloģijas mācīšanas jautājumos. To varētu risināt LSA ietvaros.”

“Ja mēs neapvienosimies, pazudīsim kā šķira.”

“Kā veidot sapratni ar citām disciplinām. Starpdisciplināru grupu veidošana.”

“Koordinētas darbības nepieciešamība. LSA kā potenciālais koordinators. Kāda ir šīs organizācijas kapacitāte – finanšu, cilvēkresursu, vadības, līdzdalības?”

Sadrumstalotības pārvarēšana:

“Izglītības sadrumstalošana starp augstskolām nenāk par labu ne studentiem, ne mācībspēkiem. Mazinās kvalitāte. Kā sadalīt ierobežotos līdzekļus?”

“Jābūt socioloģijas lobijam, lai nostiprinātu socioloģijas pozīciju izglītības, zinātnes sistēmā, kas šobrīd mazinās.”

“Veidot programmas ar socioloģijas kursiem. Piedāvāt socioloģijas kursus arī citās programmās.”

Kvalitāte:

“Puslaika studentu problēma ir ārpus mūsu kompetences.”

“Ne tikai studiju kvalitāte, bet arī pētniecības kvalitāte. LSA varētu risināt jautājumu par konkursiem, kuros piesakās nesocioloģiski uzņēmumi. Nepieciešami pētījumu kvalitātes standarti. Šobrīd visu nosaka cena. Cenu dempings.”

“Vajadzētu sertificēt pētījumu veicējus, organizācijas.”

“Firmu sadarbības veidošana ar Universitāti. Konsorcijs.”

“Nekvalitatīvie, zemu apmaksātie pētījumi veido arī socioloģijas tēlu sabiedrībā – jēli dati tabulās ar komentāriem analīzes vietā. Tādēļ varbūt arī studenti nenāk.”

“Bet esam pasīvi, lai to mainītu.”

“Dot studentiem recenzēt pētījumus, ko publicē.”

“LU ar likumdevēja iniciatīvu varētu mainīt profesiju klasifikatoru.”

Kopsavilkums, caurviju tēmas un socioloģijas nākotnes modelis Latvijā

Diskusija iezīmēja piecas caurviju tēmas, kuras ir būtiskas Latvijas socioloģijas nākotnei. Tās ir:

1. Sadarbība, komunikācija, informācijas un zināšanu apmaiņa sociologu starpā.
2. Sadarbība ar citu nozaru zinātniekiem, ārvalstu zinātniekiem, iesaistīšanās starptautiskos projektos.
3. Komunikācija ar sabiedrību, rezultātu publicēšana.
4. Specializēšanās, fragmentācijas un izplūšanas (daudzās tēmās) mazināšana.
5. Autoritātes veidošana, darba kvalitātes uzlabošana, jaunu zināšanu apguve.

Sadarbība, komunikācija, informācijas un zināšanu apmaiņa sociologu starpā. Zināma sadarbība sociologu vidū jau ir izveidojusies, tomēr tai vairāk ir neformāls raksturs, proti – sadarbība notiek starp atsevišķiem pētniekiem, mazāk starp zinātniskajām un pētniecības iestādēm. Sadarbību nepieciešams stiprināt. Vajadzētu uzlabot informācijas pieejamību par veiktajiem pētījumiem, publikācijām, referātiem, konferencēm. Kopējas informācijas telpas izveidošanā būtiska nozīme būtu LSA mājaslapas izveidei. Sociologi paši aktīvāk varētu izmantot jau esošās iespējas – iesaistīties LSA darbā, izmantot regulāras SZF Socioloģijas nodaļas nodrošinātās publikēšanās iespējas, ievietot informāciju savu institūtu mājaslapās u. tml. Svarīgi veicināt sadarbību ar reģionālajiem partneriem.

Sadarbība ar citu nozaru zinātniekiem, ārvalstu zinātniekiem, iesaistīšanās starptautiskos projektos. Saprātnes un sadarbības veidošanai ar citām disciplīnām svarīga starpdisciplināru pētniecisko grupu veidošana.

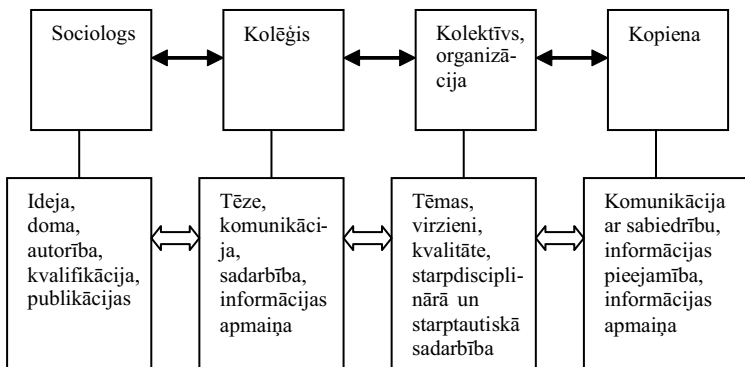
Komunikācija ar sabiedrību, rezultātu publicēšana. Lai arī daudzi pētījumi ietver publikāciju sagatavošanu, tomēr līdz auditorijai – sociologiem, zinātnieku kopienai, plašākai publikai – tās nenonāk. LSA mājaslapas izveide būtu viens no līdzekļiem komunikācijas ar sabiedrību uzlabošanā, tāpat populārzinātnisku rakstu sagatavošana citos medijos sabiedrībai saprotamā valodā. Iziešana publiskajā telpā ir svarīga arī sociologu tēla veidošanai, kas šobrīd ir diezgan vienkāršota.

Specializēšanās, fragmentācijas un izplūšanas mazināšana daudzās tēmās. Strādāšana ar vairākām tēmām un iesaistīšanās daudzos projektos ir saistīta ar nepietiekošiem finanšu resursiem. Nepieciešams mazināt atkarību no pasūtītājiem, veicināt zinātniekiem labvēlīgu apstākļu veidošanu, lai nebūtu jāstrādā daudzos projektos.

Autorības veidošana, darba kvalitātes uzlabošana, jaunu zināšanu apguve. Trūkst autora pozīcijas un idejas, parasti tiek pārņemtas teorijas, kas veidojas svešā vidē. Nepieciešams aktualizēt autorību un rakstīt grāmatas, rakstus, publicistiku ar autora izteiktu pozīciju. Vājā autorība, iespējams, ir arī viens no iemesliem, kādēļ Latvijā ir mazattīstīta zinātniskā diskusija. Socioloģijas kvalitātes veidošanai un diskusijas veicināšanai ir svarīgi attīstīt arī socioloģijas terminoloģiju (nepieciešamība pēc socioloģijas vārdnīcām).

Diskusijā izkristalizētās piecas caurviju tēmas, iespējams, var definēt arī kā piecus nākotnes uzdevumus socioloģijas stiprināšanā. To praktiska īstenošana ir saistāma ar atbildības dalīšanu un koordināciju sociologu starpā (sk. 1. attēlu). Attēlā zīmētais socioloģijas nākotnes modelis Latvijā ir izprotams kā process, nevis kā paredzama fiksācija.

SOCIOLOGI UN SOCIOLOĢISKĀS ORGANIZĀCIJAS

PROCESI UN UZDEVUMI

1. attēls. Socioloģijas nākotnes modelis Latvijā

Apkopojusi Sandra Šūmane un Tālis Tisenkopfs

Pasaki man, ko es nezinu: socioloģijas maģistrantūras studentu diskusija par socioloģijas nākotni

Apkopojušas Sandra Dudareva un Ilze Mileiko

Mēs vēlamies būt eksperti. Mēs vēlamies būt neatkarīgi. Mēs vēlamies pastāstīt par socioloģiju saprotamā veidā.

Diskusija notika 2008. gada 20. maijā, un tajā piedalījās LU socioloģijas maģistrantūras 1. kursa studenti Anna Krišņova, Indra Strautiņa, Ilze Mileiko, Irina Jemeljanova, Kristīne Liepiņa, Daina Siliņa, Reinis Pļaviņš, Danija Labāne, Sandra Dudareva. Deviņi socioloģijas maģistrantūras studenti diskutēja par socioloģijas nākotni. Diskusija bija arī pašiem par sevi un socioloģijas pašreizējo situāciju. Šie ir topošie speciālisti, kas, cerams, arī pēc pieciem, desmit un vairāk gadiem strādās socioloģijā un veidos tās nākotni Latvijā.

Kāpēc mūs ir tik maz?

Ir jābūt cilvēkiem, kuri grib kļūt par sociologiem. Pēdējā laikā samazinās socioloģijas studentu skaits. Cilvēkiem liekas, ka socioloģija ir kaut kas garlaicīgs vai nesaprotams. Ja būtu vairāk socioloģijas studentu, būtu vairāk no kā atlasīt spēcīgus kadrus doktorantūrai. Visi atsaucas uz mazo studentu skaitu, bet kāpēc demogrāfija ietekmē tieši studētgrībētāju skaitu tieši socioloģijā, bet ne citās nozarēs? Viens no iemesliem ir atpazīstamības trūkums – neparādās studentu (bakalauru un maģistru) publikācijas. Publikācijas rosinātu atpazīstamību. Latvijā sociologi publiski parādās ļoti maz. Nereti aizņemtības dēļ eksperti atsaka interviju. Tāpēc publiski parādās tie, kuri ir sasniedzami un pieejami.

Kāda ir sociologa loma?

Sociologiem jābūt ekspertiem. Jāprot komentēt situāciju sabiedrībā – piemēram, ir vai nav krīze. Ja sociologs sevi neparādīs kā ekspertu, neviens pie viņa negriezīsies pēc komentāra. Sociologiem ir labi dati un prasmes, no kā izdarīt secinājumus. Žurnālistiem un mediju ekspertiem pietrūkst šīs profesionāļu veiktās analīzes, bet viņus tā interesē. Sociologi var sniegt skaidrojumu, bet viņi bieži to dara citiem nesaprotamā veidā. Sociologam ir jābūt sociāli atbildīgam un brīvam. Jādara tas, kas interesē, nevis jāpēta tikai tas, par ko maksā.

Popularitāte un publicitāte?

Sociologiem jāmacās komunicēt un sadarboties ar žurnālistiem. Sociologiem nepieciešams labs PR speciālists, arī pašorganizācija. Jāsaprot, kas ir interesants, ko sociologs var piedāvāt lasītājam, auditorijai. Jaunajiem sociologiem ir grūti ieiet publiskajā telpā, jo ir bail no kritikas. Sociologi raksta citiem sociologiem, bet šīs

publikācijas neveicina viņu atpazīstamību plašākā publikā. Sociologi nemāk savu viedokli saprotami izstāstīt sabiedrībai. Viņiem nepieciešama apmācība, kā veidot socioloģisku vēstījumu, ziņas un pētījumu relīzes. Mums trūkst socioloģiskās ziņas, kas piesaistītu mērķauditoriju. Jāorganizē konferences par aktuālām tēmām, kas piesaistītu cilvēku interesi. Sociologiem jāstāsta sabiedrībai, jāsaka kaut kas būtisks, kas interesē indivīdu.

Kāpēc es studēju socioloģijas maģistrantūrā?

Bakalaura programma nedeļa pietiekamas zināšanas, lai būtu sociologs. Pietrūka izpratnes.

Man vienkārši patīk studēt. Man ir interesanti lasīt publikācijas un teorijas. Varbūt izklausās sausi un garlaicīgi. Es gandrīz apvainojos, ja kāds saka, ka socioloģija ir garlaicīga.

Man arī bakalaura izvēle bija apzināta. Kopš bērnības esmu ziņkārīga. Gribas zināt vairāk nekā pārējie, atbildēt uz jautājumu „kāpēc?”. Turpināju studēt *maģistros*, jo kaut kas vēl drusciņ pietrūka.

Bakalaurus sāku darboties šajā jomā, un maģistrantūra ir loģisks turpinājums.

Iepriekš studēju komunikāciju zinātnes. Man patika šī fakultāte, bet gribējās nomainīt sejas. Bakalaura programmā pasniedzēji jau pastāsta daudz no saviem redzējumiem. Zināšanu uzņemšanas process pats liekas interesants.

Man ļoti patīk teorijas un labi padodas arī praktiskais darbs. Studijas socioloģijā ir labs veids, kā to apvienot.

Bakalaura studijās viss bija pārāk vispārīgi un daudz kas bija vēl neskaidrs. Tāpēc turpināju studijas maģistrantūrā, lai varētu pētīt vairāk un strukturētāk. Nevaru iedomāties posmu savā dzīvē, kad nemācītos.

Socioloģijā varu apvienot to, ko protu, zinu un māku. Bakalaura studijās iegūtās zināšanas nebija pietiekošas, tāpēc turpināju studēt maģistrantūrā. Kad pabeigšu šo programmu, iešu tālāk, bet nezinu, vai šajā vai citā sfērā.

Iepriekš studēju medicīnu. Izvēlējos socioloģijas maģistrantūru, lai papildinātu savas zināšanas un kļūtu labāks eksperts līdzšinējā sfērā.

Es mācījos *filozofos*, un man patika socioloģijas pragmatiskā ievirze, man patika konkrēti novērojumi.

Lai arī diskusijā izskanēja daudz paškritikas, kā viena no galvenajām problēmām, kas tika identificēta, ir nepietiekošā komunikācija ar sabiedrību, plašsaziņas līdzekļiem un savā starpā, tāpēc nonācām pie slēdziena – mēs darām daudz laba darba, bet neviens par to neuzzina. Tomēr, apzinoties problēmas, tās var sākt risināt.

LATVIJAS UNIVERSITĀTES RAKSTI
736. sējums, SOCIOLOĢIJA

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Baznīcas ielā 5, Rīgā, LV-1010
Tālr. 67034535